

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

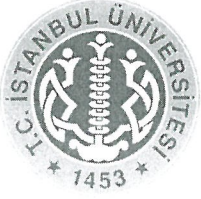
DOKTORA TEZİ

**İRAN DEVRİMİ SÜRECİNDE İRAN – ABD
İLİŞKİLERİ**

**SEÇİL ÖZDEMİR
2502110060**

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. HALİL BAL**

İSTANBUL 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SEÇİL ÖZDEMİR Numarası : 2502110060
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ Danışmanı : PROF.DR.HALİL BAL
Tez Savunma Tarihi : 18.07.2017 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "İran Devrimi Sürecinde İran – ABD İlişkileri"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.HALİL BAL		Kabul
2-PROF.DR.RECEP KARACAKAYA		Kabul
3-DOÇ.DR.FATİH M. SANCAKTAR		Kabul
4-DOÇ.DR.BÜLENT BAKAR		Kabul
5-YRD.DOÇ.DR.EDİP ASAF BEKAROĞLU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-YRD.DOÇ.DR.RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ		
2-YRD.DOÇ.DR.HASAN DEMİRHAN		

ÖZ

İRAN DEVRİMİ SÜRECİNDE İRAN – ABD İLİŞKİLERİ SEÇİL ÖZDEMİR

II. Dünya Savaşı ardından Orta Doğu ya da Batı Asya’da hemen hiçbir ülkenin dış politikasını, o ülkenin Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ilişkilerini göz önünde bulundurmadan değerlendirmek mümkün değildir. Buna ek olarak, bölgede birbirine komşu ülkelerin ilişkilerini yine bu ülkelerin dünyanın büyük güçleri ile ilişkileri çerçevesinde analiz etmek en sağlıklı değerlendirmeyi yapmayı sağlar. Bu çalışmada incelenen İran – ABD ilişkileri, Türkiye’nin yakın dönem dış politikasını değerlendirmek için de bu anlamda bir perspektif oluşturmuştur.

İran ve ABD arasındaki ilişkiler, II. Dünya Savaşı’ndan sonra gelişmiştir. Bu süreç aynı zamanda İran için 1979’da gerçekleşecek İran Devrimi’nin de dinamiklerinin aktif olarak oluşmaya başladığı süreçtir. 1960’lı yıllar, Muhammed Rıza Şah’ın İran’ı laik ve modern bir ülke yapma planları için ABD ile artan işbirliği, İran halkının tüm kesimlerimden öncelikle de din adamlarından tepki almıştır. Din adamlarının Şah’a muhalif söylemlerinde, Şah’ın Batılı ülkelere özellikle ABD’ye verdiği ayrıcalıklara gösterilen tepki ön planda olmuştur. Çünkü İran’da 1800’lü yılların sonlarından itibaren Batı sömürgesi olma endişesi ortak bir toplumsal tepki geliştirmiştir. Bu süreçte Şah’a karşı yürütülen protesto hareketlerinin lideri olarak ön plana çıkan isim Musavi Humeyni’dir. Humeyni, Şah’ı İslam düşmanı, ABD ve İsrail’in ortağı olarak nitelemiştir. Şah, 1960’lı yıllarda İran’da ortaya çıkan bu muhalefeti, eleştirileri ve protesto gösterilerini zor ve şiddet kullanarak bastırmıştır. Humeyni’yi ise sürgüne göndermiştir. Bu andan sonra, İran’da Şah’a karşı muhalefet gelişimini gizli olarak sürdürmüştür. İran’da varlığını koruyan bu muhalefeti ABD’nin bölgedeki yetkilileri adım adım takip etmiştir; ancak Şah’ı bu konuda tam anlamıyla bilgilendirmemişlerdir. ABD ve İran ilişkileri II. Dünya Savaşı’ndan sonra hızla gelişirken, Amerikalı yetkililer zaman zaman Şah’ın diktatör imajından rahatsızlık duymuşlar ve onu İran’da insan haklarını geliştirmesi için uyarmışlardır. Çünkü bir diktatöre destek verip demokrasi savunucu ülke imajı çizmek oldukça

zordur. Diğer yandan, kapalı bir toplum yapısında muhalif organizasyonları takip etmek ve tüm kararların tek kişinin kontrolünde olması da zaman zaman Amerikalı yetkilileri rahatsız etmiştir.

1970'li yıllara kadar ABD, İran'a askeri, teknik ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımların karşılığı olarak da İran üzerinde nüfuzunu arttırmıştır. Fakat Şah 1970'li yılların ortalarından itibaren İran petrol anlaşmalarını aynı şartlarda yenilemek istememiştir ayrıca Sovyetler Birliği ve Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkileri geliştirme çabasını açıkça ortaya koymuştur. Tüm bu gelişmeler ABD'yi rahatsız etmiştir. ABD'li yetkililer Şah sonrasında İran'da durumun ne olacağı yönünde raporlar hazırlamıştır. Bu noktada 1960'lı yıllardan itibaren İran'da varlığını koruyan muhalif gruplar ve alternatif iktidar seçenekleriyle ABD'nin temas kurmadığını düşünmek mümkün değildir.

İran ve ABD arasındaki ilişkilerin seyrinde 1970'li yıllarda dünyada meydana gelen değişimlerin etkisi de oldukça yüksektir.

Bu çalışmada, 1960'lı yıllardan itibaren İran Devrimi'ni hazırlayan dönem bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. İran'da Şah'a karşı muhalefetin gelişim süreci ve İran- ABD ilişkilerinin bu süreçteki seyri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran Devrimi, Amerika Birleşik Devletleri, İran, Sovyetler Birliği, Dış Politika, ABD, İran

ABSTRACT

IRAN AND THE USA RELATIONS DURING THE IRANIAN REVOLUTION

It is not possible to comment on almost any countries' foreign policy in the Middle East or Western Asia after World War II without not considering those countries relations with United States of America and the Soviet Union. In addition, analysing neighbouring countries relations within the scope of those countries relations with world's major powers provides the most correct evaluation. In this study, scrutinised Iran- United States relations have also created a perspective to evaluate Turkey's foreign policy in recent period in this sense.

Iran and USA relations developed after World War II. This process was also the process when the dynamics actively organized for the Iranian Revolution that would happen in 1979. During 1960s, Muhammed Reza Shah's growing collaboration with USA to make Iran a modern and secular country got reaction from all the segment of Iranian public, especially from religious people. The main point that religious people stressed in their opponent expressions against the Shah was that the Shah made some concessions to the Western countries, particularly to USA. The reason of this opponent was that there was a common reaction which emerged from the fear of becoming a western colony from late 1800s. In this process, Musavi Khomeini being the leader of protests against the Shah was at the forefront. Khomeini named the Shah as Islam enemy, collaborator of USA and Israel. The Shah suppressed all the opponents, criticisms, and protest demonstrations by violence. On the other hand, Khomeini was exiled. After this time, the opponent against the Shah carried out in secret. Officials of America in this region watched this emerged opponent step by step; however, they did not inform the Shah properly. While USA-Iran relations were developing quickly after the World War II, American officials were sometimes disturbed by the Shah's dictator image and they warned him to develop human rights since it was hard to be seen as a democracy-supporter country by giving support to a dictator. On the other hand, following opposing organizations

in a conservative society and being just one person who decides and controls everything were also causing discomfort for American officials.

Until 1970s, USA made military, technical, and economical aids to Iran. USA increased its influence in acknowledgement of its aids. However, the Shah did not want to renew the agreements on Iranian oil under the same conditions from mid-1970s. He clearly revealed the effort of developing relations with the Soviet Union and the Western countries and all these actions irritated USA. American officials prepared reports on what would be the situation after the Shah went. At this point, it is not possible to think that USA did not make contact with the existing opponent and alternative government options in Iran from 1960s.

The effects of changes happening in 1970s were high in the process of USA-Iran relations.

In this study, the period which prepares the Iranian Revolution after 1960's, was evaluated with holistic approach. The development of opposition process against Shah and in this period Iran-USA relations situation was investigated.

Key Words: Iranian Revolution, Iran, United States of America, Foreign Policy, Soviet Union, The USA, Iran

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ön Asya ve Orta Doğu'da ortaya çıkan değişim süreci ekseninde İnan Devrimi ve İnan-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, iki ülke arasındaki ilişkileri, gerek İnan'ın iç politik dinamikleri gerekse dış politik gelişmeleriyle bütüncül bir şekilde değerlendirmek ve bu dinamiklerin İnan Devrimi sürecindeki rollerini ortaya koymaktır.

Temel olarak, İnan-ABD ilişkileri 1945-1960, 1960-1971, 1971-1979 dönemlerinde dünyadaki gelişmelere paralel olarak gelişim ve değişim dönemleri yaşamıştır. Bu kırılma noktaları İnan Devrimi'nin gelişim döneminde İnan'ın iç siyasi yapısında da etkisini göstermiştir. İnan-İrak Savaşı süreci ve devrim lideri olan Musavi Humeyni'nin vefatına kadar olan süreç bu tezin kapsamı içindedir. Bu çalışmanın kapsamı bu dönemler göz önünde bulundurularak çizilmiştir.

Tezin giriş bölümünde 1960'lı yıllara kadar İnan'da meydana gelen toplumsal hareketler, İnan'ın bu tarihe kadar sürdürdüğü dış politik ilişkiler, II. Dünya Savaşı Dönemi'nde ve sonrasında İnan'ın durumu ve İnan petrollerinin paylaşım meseleleri ortaya konulmuştur.

Araştırmanın birinci bölümünde İnan Devrimi sürecinin temel dinamikleri öncelikle İnan'ın iç politik yapısında gelişen muhalefet ile açıklanmıştır. Bu sebeple devrim lideri olarak Musavi Humeyni'nin detaylı biyografisi, Muhammed Rıza şah'a karşı geliş süreci ve sürgün dönemi incelenmiştir. şah'ın reform programı, İnan'ın Batı ile gelişen ittifakı ve İnan'da şah'a karşı muhalefetin gelişim süreci bütünlük içerisinde bu bölüm kapsamında değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde özellikle 1970'li yıllara doğru ve 1970'li yıllarda dünyada değişen dinamikler, İnan ile ABD ilişkileri ekseninde incelenmiştir. Bu değişim sürecinde şah'ın İnan'ın menfaatlerini koruyabilmek için atmaya çalıştığı adımlarla kendisine karşı harekete geçirdiği dış muhalefet, İnan'da II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren mevcut olan i muhalif yapılarla birlikte ele alınmıştır. Bu süreç boyunca ortaya konulan şah karşıtı propaganda faaliyetleri ve şah'ın karşı propaganda faaliyetlerine de çalışmada yer verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde, 1979'da İran Devrimi'nin gerçekleşmesi değerlendirilmiştir. Öncelikle İran Devrimi'nin varlığını sürdürebilme mücadelesi, ortaya konulan yeni sistem ve rejim, rejimin varoluş mücadelesi ve yeni İran Anayasası incelenmiştir. Tüm bu incelemeler, İran'ın, devrimden sonra ortaya çıkan dış politika yapım sürecine etki eden temel hareket sisteminin değerlendirilmesine de ışık tutması açısından önemlidir.

II. Dünya Savaşı sonrası Ön Asya ve Orta Doğu'da ABD'nin ve Soğuk Savaş sürecinin etkisi soyutlanarak özellikle bu bölgelerde hiçbir ülkenin dış politikasını değerlendirmek mümkün değildir. Bu alanda Türkiye'de yapılan araştırmaların eksikliği tez yazım süreci boyunca karşılaşılan önemli zorluklardan biri olmuştur. Bu araştırma dış politikadaki çok yönlü ilişkiler de göz önünde tutulduğunda gelecek araştırmalara ışık tutacak niteliktedir. Çalışmanın temel kaynakları olarak ABD Dışişleri Bakanlığı ve Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) belgeleri kullanılmıştır. Amerika Ulusal Arşivleri (National Archive) ve Güvenlik Arşivi'nde (Security Archive) yapılan araştırmalarla ilgili belgelere ulaşılmıştır. Çalışma sırasında gösterilen bütün çabalara rağmen İran arşiv belgelerine doğrudan ulaşmak mümkün olmamıştır; ancak İran'lı araştırmacıların, belgeler ışığında ortaya koydukları eserler, dönem siyasilerinin hatıratları, İran Meclis Tutanakları ve İran basın kaynakları çalışmanın İran yönünü değerlendirmek için incelenmiştir.

Araştırma sürecinde ABD arşivlerinde çalışma fırsatı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 2214-A Doktora sırası yurt dışı araştırma bursu ile sağlanmıştır. Bu imkânı sunduğu için TÜBİTAK'a teşekkür ederim. 2011-2012 sürecinde T.C Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi'nin sunduğu siyasi tarih bursu için ATAM'a, çalışmanın İran'da yapılan araştırmaları için destek olan Ankara'daki İran İslam Cumhuriyeti Kültür Müsteşarlığı'na, dönemin Ankara İran Kültür Müsteşarlığı ve İran Meclis Kütüphanesi çalışanlarına destekleri için teşekkür ederim. Bu araştırma sırasında gösterdiği yardımlar için Prof. Dr. Shaul Bakhash'a, tez yazım sürecinde gösterdiği destek ve emekleri için danışman hocam Prof. Dr. Halil Bal'a, doktora dönemi boyunca dertlerimi dinleyen, bana destek olan tüm arkadaşlarıma ve tezin son okumalarında benimle birlikte emek sarfeden arkadaşım Şirin Satıroğlu'na teşekkür ederim.

Tüm hayatım boyunca daima destekleriyle yanımda olan aileme minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
A) TÛTÛN İSYANI.....	3
B) ANAYASA (MEŞRUTİYET) DEVRİMİ.....	4
C) İRAN'DA YABANCI GÜÇLER	7
D) YABANCI ÜLKELERİN İRAN'LA TEMASLARI	9
E) II. DÛNYA SAVAŞI.....	13
F) SSCB - ABD GERGINLİĞİ 1946 (SOĞUK SAVAŞ).....	18
G) İRAN PETROLLERİ VE SOĞUK SAVAŞ.....	19
H) MUHAMMET MUSADDIK VE İRAN PETROLÜNÜ MİLLİLEŞTİRİLME ÇABALARI ...	24
İ) 1954 PETROL ANLAŞMASI.....	30

BİRİNCİ BÖLÛM

DEVİRİM LİDERİ HUMEYİNİ VE SİSTEME İLK KARŞI ÇIKIŞI

1.1. RUHULLAH MUSAVİ HUMEYİNİ.....	33
1.1.1. Humeyni'nin Eğitim Hayatı	34
1.1.2. Humeyni'nin 1962-1963 Yerel Meclis Yasalarına İsyanı	37
1.1.2.1 1963 Muharrem Ayı Protestoları	42
1.2. 1964 HUMEYİNİ'NİN SÛRGÛN YILLARI.....	49
1.2.1 TÛrkiye'de.....	49
1.2.2 Irak'da.....	50
1.2.3 Fransa'da.....	52
1.3. HUMEYİNİ'NİN ETKİLENDİĞİ KİŞİLER VE ARKADAŞLARI.....	54
1.4. HUMEYİNİ'NİN DEVLET ANLAYIŞI.....	57
1.5. İRAN'DA MUHALEFETİN GELİŞİMİNE SEBEP OLAN İÇ VE DİŞ TEMEL FAKTÖRLER	59

1.5.1 Ak Devrim	65
1.5.1.1 Ak Devrim Referandumu ve Tepkiler.....	68
1.5.1.2 Ak Devrime Tepkiler: ABD.....	72
1.5.2. Dini Çevrelerin Şah'a Muhalefeti.....	75
1.5.2.1 Ayetullah Humeyni'nin Şah Karşıtı Tavrı	75
1.5.2.2. Muhalif Diğer Din Adamları.....	82
1.5.3. Geleneksel Unsurlar ve Tepkileri	84
1.5.4. Siyasi Çevrelerin Şah'a Muhalefeti	85
1.5.5 Üniversite Öğrencilerinin İran'da Politik Rollerı	94
1.6. AK DEVRİM VE ŞAH'A KARŞI GELİŞEN MUHALİFETİN SONUÇLARI.....	95

İKİNCİ BÖLÜM

1970'Lİ YILLAR VE DEĞİŞEN ULUSLARARASI DENGELER

VE İRAN

2.1. 1970'Lİ YILLARDA DÜNYANIN GENEL GÖRÜNÜMÜ	97
2.2. 1970'Lİ YILLARDA İRAN-ABD İLİŞKİLERİ.....	100
2.2.1. 1970'lerde İran Petrollerı ve ABD	104
2.3. ÇİN – SSCB (UZAKLAŞMA)	106
2.4. ÇİN–ABD UZLAŞMA DÖNEMİ-DETENTE.....	108
2.5. YEŞİL KUŞAK	112
2.5.1. Soğuk Savaşa Yeni Aktörlerin Katılması (Sovyetler Birliği'nin Sona Yaklaşması)	112
2.5.1.2. Çevreleme Politikasının Yeni Tanımı: Yeşil Kuşak	119
2.6. SALT I-II	124
2.6.1. SALT I Görüşmeleri	125
2.6.2. SALT II Görüşmeleri.....	129
2.6.3 SALT II Görüşmeleri ve İran	133
2.6.4 SALT Görüşmeleri Sonuçları	135
2.7. ABD- ŞAH (TEDBİRLERİ)	137
2.7.1. Şah'a Karşı Gelişen Muhalefet.....	137
2.7.1.1 Şah'a Muhalif Kesimler	139

2.7.1.2 Şah'a Muhalefet ve ABD	140
2.7.1.3. Şah'ın Savunma Mekanizmalarının İran'da Muhalefetin Gelişmesine Etkisi ve Şah'ın Tedbirleri	146
2.7.1.4 1970'lerde İran'a Yapılan Amerikan Yardımları ve Muhalefet	152
2.7.2. Şah'ın Hataları ve Son Tedbirleri	154
2.8. HUMEYİNİ'NİN DÖNÜŞÜ (ŞAH'IN GİDİŞİ).....	156
2.8.1. İran'da Muhalefetin Sokağa Çıkması	156
2.8.2. Humeyni'nin Fransa'da Son Günleri –Mesajları ve ABD.....	161
2.9. MUHAMMET RIZA PEHLEVİ'NİN (ŞAH'IN) İRAN'DAN AYRILIŞI	166
2.10. HUMEYİNİ'NİN İRAN'A DÖNÜŞÜ.....	168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1979–1989 İRAN

3.1 HUMEYİNİ'NİN DÖNÜŞÜ SONRASI İRAN.....	173
3.1.1. Kargaşadan Fiili Yönetime Geçiş	175
3.2. İSLAM CUMHURİYETİ REFERANDUMU VE TEPKİLER.....	178
3.3. KURUMSAL HUMEYİNİ YÖNETİMİ (ANAYASAL)	182
3.3.1. Velayet-i Fakih Teorisi	184
3.3.3. Anayasa'nın Yönetim ve Yasama Organları ile İlgili Maddeleri	187
3.3.3.1. İslami Şura Meclisi	187
3.3.3.2 Şura-i Nigahban	188
3.3.3.3 Şura-i Hubregan	190
3.3.3.4 Cumhurbaşkanlığı	191
3.4 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ SAVUNMA ORGANLARI.....	192
3.4.1 Yüksek Güvenlik Konseyi	192
3.4.2 Devrim Muhafızları	194
3.5 YENİ REJİME (HUMEYİNİ YÖNETİMİNE) TEPKİLER	199
3.5.1 İç Tepkiler.....	200
3.5.2 Dış Tepkiler	206
3.5.2.1 Amerika Birleşik Devletleri (ABD).....	206
3.5.2.2 Avrupa Devletleri.....	211
3.5.2.3 Sovyetler Birliği.....	212

3.6 REHİNE KRİZİ	217
3.6.1 Tahran ABD Elçiliği İşgali	217
3.6.2. Rehine Krizinde İran'ın İzlediği Politika	221
3.6.2.1 Rehineleri Kurtarma Metotları	225
3.6.3. Rehinelerin Serbest Bırakılmaları	229
3.6.4. Elçilik İşgaline Diğer Devletlerin Tepkileri	230
3.6.5 Elçilik İşgalinin Son Bulması	232
3.7 İRAN-İRAK SAVAŞI	234
3.7.1 Savaşın Başlaması ve Gelişimi	234
3.7.2 Çevre Ülkeler ve Batı Dünyası'nın İran -Irak Savaşı'na Yaklaşımı	239
3.7.2.1 ABD	239
3.7.2.1.1 İran Contra Skandalı (İran Gate)	243
3.7.3 Diğer Batılı Ülkeler	246
3.7.4 Sovyetler Birliği	248
3.7.5 Arap Devletleri	251
3.7.6 Türkiye	255
3.7.7 Savaşın Sonu	259
3.8 HUMEYİNİ'NİN ÖLÜMÜ VE HUMEYİNİ SONRASI İRAN	261
SONUÇ	268
KAYNAKÇA	278
EKLER	296
ÖZGEÇMİŞ	305

KISALTMALAR LİSTESİ

ÖZ	:	Özet
a.y	:	Aynı Yayın / Aynı Yer
a.e	:	Aynı Eser
a.b	:	Aynı Belge
a.g.e	:	Adı Geçen Eser
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
Y.	:	Yıl
y.y	:	Yayın Yeri Yok/ Yayımcı Yok
t.y	:	Tarih Yok
C.	:	Cilt
Yay.	:	Yayıncılık, Yayınları
Bkz.	:	Bakınız
Md	:	Madde
SAVAK	:	Sazmanı Ettelaagatı Emniyeti Keşver / Ülke Bilgi ve Emniyet Kurumu
OPEC	:	Organization of the Petroleum Exporting Countries – Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
CENTO	:	Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SALT	:	Strategic Arms Limitation Talks/Treaty – Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
ICBM	:	Inter-continental Ballistic Missile –Kıtalararası Balistik Füze
ABM	:	Anti Balistik Missile – Anti-Balistik Füze
FMI	:	Freedom Movement Iran-İran Özgürlük Hareketi
DM	:	Devrim Muhafızları
İCP	:	İslami Cumhuriyet Partisi
IOC	:	Iranian Oil Company
MC	:	MilliCephe

GİRİŞ

Bir ülkenin dış politikasını değerlendirmek öncelikle o ülkenin çevresinde sahip olduğu etki gücünü belirlemeyi gerektirir. Bu etki bir ülkenin dış politika seçeneklerini oluşturan önemli faktörlerdendir.¹ İran'ın coğrafi konumunu Ön Asya olarak ifade etmek mümkündür. Bu bölge bazı kaynaklarda Batı Asya olarak da adlandırılır. Ülkelerin sınırları genel olarak doğal oluşumlu dağ, deniz gibi hatlarla belirlenir. İran bu genelleme için uygun bir örnektir. Basra Körfezi, Hazar Denizi, Umman Körfezine komşu olan İran'ın dağları ise hem siyasi açıdan hem de sosyal ve ekonomik hayatın şekillenmesi noktasında İran için önemlidir. İran'ın orta ve doğu kesimi büyük çöller ve kurak arazilerle kaplıdır bu sebeple nüfusun yoğunluğu dağların eteklerine doğru kaymıştır. İran nüfusunun Kuzey, Kuzeybatı ve Batı'da yoğunlaşması da Zagros ve Elbruz Dağlarının önemini yansıtır.² İran'ın kuzey sınırlarında Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Hazar Denizi bulunmaktadır. Kuzeybatı'da Türkiye, Batı'da Irak, Güney'inde Basra Körfezi ile Umman Körfezine sınırdır. Doğu ve Güney Doğusu'nda Afganistan ve Pakistan yer almaktadır.

İran'ın jeopolitik konumu İran'ı tarih boyunca önemli bir noktada tutmuştur. Belirtildiği gibi İran, Hazar Denizi Havzası, Basra Körfezi ve Orta Doğu denkleminin ortasındadır. Bu bölge, çatışma atmosferinin ve önemli güçlerin nüfuz mücadelesinin tarih boyunca var olduğu bir coğrafyadır. Bölge enerji kaynakları dünya rezervlerinin önemli kısmına sahiptir. Diğer yandan bu kaynakları aktarma noktasında da bir istasyon vazifesi gören stratejik önemi yüksek bir konumda yer alır. İran'ın bu istasyon özelliği sadece kendi enerji kaynaklarıyla değil çevresindeki enerji kaynaklarının sevkiyatında yani uluslararası pazara enerjinin ulaşımında da İran'ı ön plana çıkarır. Coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda, İran'ın

---

¹ Abdullah Yeğin , “İran'ın Sert Gücü” , SETA , Şubat 2016, S.150, s.3

² https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/print_ir.html , Erişim Tarihi 27.03.2016

sadece enerji kaynakları zengin bu bölgeleri değil, bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaşım yollarını da kontrol ettiği görülmektedir.³

İran bulunduğu coğrafi konumun önemi yanısıra, tarihi birikimi ve devlet geleneğiyle, bölgesindeki tecübe sahibi yapılanmalarından biridir. Bu yapı tarihi süreç içerisinde farklı sistemler kurularak, farklı hanedanların idaresinde bulunmuştur. İran halkını oluşturan toplum yapısı ise büyük bir değişime uğramamıştır. Bu tarihi geçmiş, “İran halkı” kavramını kullanmayı sağlamaktadır. İran halkı Fars, Türk, Arap, Kürt, Beluç, Ermeni vb. gibi farklı etnik kimlikleri temsil etmektedir. Bu sebeple İran tarihinde yöneticiler Fars kimliğinin ön plana çıkarılmasını tercih etmemiştir. İran’ın var olduğu coğrafya “*Pers*” kimliği ile anılsa da Pehlevi Hanedanlığı dönemine kadar İran’da yönetenlerin ülke bütünlüğü korumak için etnik milliyetçilik yapmamak hassasiyet gösterdikleri bir durumdur. Pehlevi Hanedanlığı döneminde bu durum değişmiştir. Rıza Şah Pehlevi, Fars milliyetçiliğini güçlendirmek istemiştir. Bunu yaparken İran’daki diğer halkların kimliklerini yok etmeye yönelik politikaları, kendisine karşı etnik bir muhalefeti de güçlendirmiştir. Bu dönemde İran’da özellikle Türk ve Kürt nüfusu Rıza Şah’ın sert politikalarına maruz kalmıştır. İran, 20. yüzyıl başlarında etnik kimliklerle paralel bir bölümlenmeye sahiptir. Rıza Şah bu sistem yerine ülkeyi karasal sınırlara uygun olarak on eyalete bölerek yeni bir bölümlenmeyi getirmiştir. Belirtildiği gibi, Rıza Şah, bu döneme kadar sürdürülen politikaların aksine sert bir Fars milliyetçiliği politikası uygulamıştır. Fars olmayan İran halkına yönelik baskı faaliyetleri, kendisine destek olan dış güçleri de zor durumda bırakmıştır. 1941 senesinde Rıza Şah’ın ülkeyi terk etmeye mecbur kalmasında bu durumun az da olsa etkisi vardır.⁴ Belirtmek gerekir ki Rıza Şah’a destek olan dış devletler için İran’da etnik kimliklerin korunması insan hakları savunuculuğundan ileri gelmemiştir. İran halkının bu etnik farklılıkları, Sovyetler Birliği ve Batılı devletler için İran’ın içişlerine müdahil olup, kendi nüfuzlarını arttırmanın bir aracı olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında bu farklılıkların her biri İran’ı işgal eden ülkelerin hedefi haline gelmiştir. Bu tarihi tecrübe ile 1979 Devrimi’ni gerçekleştiren kadro söylemlerinde

³Atilla Sandıklı, “İran Jeopolitiği, ABD ve Türkiye”,(Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.WL54LFWLTIV> , Erişim Tarihi 17.03.2015

⁴ Gulara Yenisey, **İran’da Etnopolitik Hareketler (1922 -2004)**, Ötüken Yay, İstanbul 2008, s. 128

İran'da, İranlı ve Şii olmak fikrini etnik kimlikten önde tutmuştur. Siyasi bütünlüğün sağlanması açısından İranlı söylemi Şiilik fikri ile bütünleştirilmiş ve bu İran toplumunda özel bir güç teşkil etmiştir. Devrim, ülkede bütünlük sağlamak ve İran uluscuları ve İslamcı fikirleri ön planda olan din adamlarını “*ümmül kura kuramı*”⁵ ile bir arada tutmak istemiştir. Yani, İran'ın çıkarları ve İslam'ın çeliştiği noktada ülke çıkarlarından yana bir tavır ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım İran Devrimi sürecinde oldukça önemlidir. Devrim sonrası Müslüman bir ülke olan Irak ile yaşanan savaş bu kuram çerçevesinde değerlendirilse de İran'ın ve bölgenin Sunni ve Şii Müslümanları için kapanmayacak yaralar açmıştır.

a) Tütün İsyanı

İran halkı, 1872 senesinde Nasıreddin Şah ile Julius Reuter arasında imzalanan “*Reuter Concession*” imtiyaz anlaşmasından itibaren, Şah'ın yabancı müdahalesine ülke çıkarlarını sunan tavrından rahatsız olmuştur. Bu imtiyaz öylesine başarılıdır ki Lord Curzon, “*muazzam*” olarak nitelendirmiştir. İmtiyaz anlaşması İran topraklarının tümünü kapsamaktadır. Bu anlaşma Reuter'e yetmiş yıl boyunca İran'ın kömür, demir, bakır, kurşun ve petrol dâhil olmak üzere tüm maden kaynaklarını kullanmak, işlemek ve işletmek için özel haklar ve tüm bunları tekelinde bulundurma imkânı sağlamıştır. Demiryolları, telgraf hatları, su kanalları, sulama sistemleri ve gümrük servislerini işletmek de buna dahildir. Bu imtiyaz sözleşmesi sadece İran halkını değil Rusya'yı da oldukça rahatsız etmiştir. Baskılar karşısında Nasıreddin Şah, anlaşmayı iptal etmek zorunda kalmıştır. Reuter ise imtiyazının iptalini kabul etmemiş ve defalarca İran'dan tazminat talep etmiştir. Sonunda, 1889'da Reuter'e bankacılık alanında yeni bir imtiyaz tanınmıştır.⁶ Bu imtiyaz sözleşmeleri İran halkının her kesiminden tepki çekmiştir. İran'da halk yoksulluk içindeyken, İran yöneticilerinin ülkeyi sömürgeleştiren bu sözleşmeleri birbiri ardına imzalamaları, İran'da Batı'ya duyulan tepkinin temellerini de oluşturmuştur. Bu tepkiler İran halkı

---

⁵ Asl Naser Kashef, “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü”, **Ortadoğu Siyasetinde İran**, Editörler: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Barış Kitap, Birinci Basım Nisan 2011, Ankara, s.145

⁶ Parviz Mina, “Oil Agreements in Iran, 2004”, (Çevrimiçi) , Erişim Tarihi, 16. 07.2016, <http://www.iranicaonline.org/articles/oil-agreements-in-iran>, Nikki Keddie, **Religion and Rebellion in Iran: The Iranian Tobacco Protest of 1891-1982**, Routledge, 2012 s.5

üzerinde Batı müdahalesine karşı bir endişe oluşturmuşken, 1890 senesinde İran tütün üretiminin tüm haklarının bir İngiliz şirketine devredilmesi modern İran tarihinde ortaya çıkan ilk kitlesel protesto gösterilerine sebep olmuştur.

Tütün üretimi İran ekonomisinde oldukça önemlidir; aynı zamanda tüketimi de yüksektir. Bununla birlikte ne üreticiler ne de halk ellerindeki hakların kendilerinden alınıp her hangi bir sektörde Batılılara verilmesini istememiştir. Bu durum karşısında İran'ın Şiraz kentinde başlayan protestolar kısa sürede Tebriz ve diğer İran şehirlerine yayılmıştır. Bu protestolar İran tarihinde mollalar ile modernizm taraftarı reformcuların hükümete karşı bir araya geldikleri ilk ittifak olmuştur. Hatta mevcut İran Şah'ı Nasıreddin Şah'ın eşleri de bu protestolara destek vermiştir.

İran siyasi tarihinde 20. yüzyılda yaşanacak olan protesto hareketlerinde de zaman zaman Şah'a karşı muhalefetin, ülkedeki farklı fikir ve görüşlere sahip kesimleri bir araya getirdiği görülmüştür. 20. yüzyıl İran'ında, görülecek bir diğer durum da İran'da özellikle dış güçlere karşı halkın tepkisinden dolayı bir kriz ortaya çıktığında, bir başka dış gücün İran üzerinde nüfuzunu geliştirme fırsatı bulması olmuştur. Tütün Devrimi de İran üzerinde İngiliz hegemonyasını görünürde azaltırken, Rus nüfuzunu arttırmıştır.⁷ Tütün İsyanı'nın bir diğer önemli yönü de belirtildiği gibi İran'da politik bakış açıları ve siyasi beklentileri daima farklı olan liberal kesim ile din adamlarının ortak bir tepkide birleşebileceklerini ortaya çıkarması olmuştur.

b) Anayasa (Meşrutiyet) Devrimi

1905 senesinde Japonya'nın Rusya'yı yenmesi, dünyanın geri kalmış ülkeleri özellikle Asya halkları için umut verici bir etki ortaya çıkartmıştır. Bu zamana kadar özellikle Orta Doğu ülkelerini aralarındaki anlaşmalarla paylaşıp, bu bölgelere yerleşen İngiltere ve Rusya gibi sömürgeci güçlerin yenilebileceği umudunu bölge halklarına göstermesi açısından bu başarı oldukça önemlidir. Bu dönemde İran toprakları, İngiltere ve Rusya arasında paylaşılmıştır. İran halkı bu durumdan Kaçar Hanedanı'nı sorumlu tutmuştur ve 1905 Aralık ayında Tahran valisinin şeker tüccarlarını falakaya yatırması ile Anayasa Devrimi'nin fitili ateşlenmiştir. İran'da

---

⁷Keddie, a.e, s.1, Eyüp Ersoy, "1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap İsyan ve İhtilal", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Eylül-Ekim 2016 Cilt: 8 Sayı: 76, s.11

Şah'ın politikalarına karşı adalet isteği bir başkaldırı hareketini ortaya çıkartmıştır. Başkaldıranlar, Kaçar Hanı Muzafferüddin Şah'tan yönetimde halkın taleplerine yer vermesini istemişlerdir. Sonuçta Muzefferüddin Şah, parlamentonun açılması ve anayasanın yürürlüğe konulması gerektiğini kabul etmiştir. 1906 Ekim ayında Şah'ın açılış konuşması ile İran'ın ilk meclisi açılmıştır.

17 Ekim 1906'da Kaçar Han'ı Muzafferüddin Şah'ın açılış konuşmasıyla İran'ın ilk meclisi açılmıştır. Bu mecliste milletvekillerini, hanedan üyeleri, esnaf, tüccar, toprak sahipleri ve din adamları oluşturmuştur. Yürürlüğe giren anayasa ile İran'da, basın özgürlüğü, meclis onayı olmaksızın her hangi bir anlaşma imzalanmaması ve vatandaşların kanun karşısında eşit olduğu kabul edilmiştir.

Muzafferüddin Şah, kısa süre sonra vefat etmiştir. Muzafferüddin Şah'ın yerine geçen Muhammed Ali Mirza Şah, halka ve isteklerine karşı oldukça sert bir tutum göstermiştir. Mirza Şah, İran'da hemen her şehirde ortaya çıkan protesto gösterilerini de şiddetle bastırmıştır. Bu sırada Anayasa Devrimi için en kararlı direniş hareketinin ortaya çıktığı şehir Tebriz olmuştur. Tebriz, İran'da Türk nüfusunun yoğun olduğu bir şehirdir ve baskıya karşı en kararlı direniş tüm protesto dönemlerinde Tebriz'de görülmüştür. Bu araştırmanın ikinci bölümünde değerlendirildiği gibi 1979 Devrimi'nde de Tebriz önemli bir direniş bölgesi olmuştur. Bununla birlikte baskıya boyun eğmemekte tarihi bir direniş geleneğine sahip Tebriz kenti 1979 Devrimi'nden hemen sonra otoritenin hâkimiyetini kabul ettirmek için en fazla şiddet uyguladığı bölge olmuştur.

Ali Mirza Şah, halkın demokrasi isteklerinden ve anayasanın koruyucusu durumundaki meclisten rahatsızdır. 1908 Haziran'ında Tahran'daki Vladimir Liahov komutasındaki İran Kazak Tugayı'nın yardımıyla Ali Mirza Şah, İran Meclisi'ni kuşatmış ve işgal etmiştir. Bu olaylar sırasında Cemaleddin İsfahani gibi bazı muhalefet önderleri idam edilmiştir. *"Bu, inkılâba karşı Şah'ın ihtilaliydi."*⁸ Bu süreç üç yıl kadar sürmüştür. Bu sırada Şah, Rus birliklerinden aldığı destekle Tebriz'de kontrolü sağlamıştır. Yani, halkına karşı yabancı devletlerin ordularının desteğini almaktan çekinmemiştir; ancak halkın tepkisini bu şekilde uzun süre kontrol altında tutmak mümkün olmamıştır. Halkın tepkisini dış desteklerine ve baskı

---

⁸ Ersoy, a.y, s.13

politikalarına rağmen dindiremeyen Mirza Ali Şah, 16 Temmuz 1909'da İran tahtından çekilmek zorunda kalmıştır. İran tekrar anayasal düzene geçmiş ve parlamento açılmıştır.⁹ Ülkesinde otorite sağlamak için halkın beklentilerini değil, dış güçlerin talep ve desteklerini göz önünde tutan her lider gibi İran'da Şah'lar, 1979 İran Devrimi'nin lideri Humeyni'nin söylediği gibi “*vakti geldiğinde efendileri gitmelerine karar verince*”¹⁰ ülkeden gitmek zorunda kalmıştır.

1909 Temmuz ayında protestocular, Tahran'ı ele geçirmiştir. 17 Temmuz'da Muhammed Ali Şah, Rusya Büyükelçiliği'ne sığınmış, aynı gün İran Meclis'i toplanarak Şah'ı tahttan azletmiştir. 1909 Eylül ayında Muhammed Ali Şah, Odesa'ya sürgüne gönderilmiştir. “*Bu Şah'ın ihtilaline karşı halkın ihtilaliydi.*” İran Meclisi, Muhammed Ali Şah'ın yerine, Ahmet Şah'ı getirmiştir.¹¹ Fakat Rusya ve İngiltere 1907'de İran'ı kendi aralarında paylaşmıştı. 31 Ağustos 1907 günü imzalanan Anglo-Rus Anlaşması ile İran, Güney'i İngiltere'ye, Kuzey'i Rusya ve orta kesmi tarafsız olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştı. Bu devletler İran topraklarını kendi aralarında paylaştıktan sonra, 7 Eylül 1907 tarihinde bu paylaşımı İran hükümetine bildirmişlerdir;¹² ancak İran Anayasası'nın son haline göre bu durumu parlamentonun onaylaması gerekmektedir. Böyle bir anlaşmaya parlamentonun onay vermesi ise mümkün değildir. O halde bu dış güçler için çözüm İran parlamentosundan kurtulmaktır. Bu iki dış güce karşı İran Parlamentosu kendisini ABD'ye sığınarak koruyabileceğini düşünmüştür. İran'lı yetkililere göre eğer İran'da Amerikalı'lar istihdam edilirse, onlar sayesinde Rusya ve İngiltere kurallara uygun davranmaları yönünde zorlanabilirdi.¹³ İran'ın bu kararı bile bu dönemde dış güçlerin kontrolü karşısında ne kadar aciz kaldığını ve İran'ın buna uygun bir denge politikası sürdürdüğünü göstermektedir; ancak bu kontrol ve sömürü müdahalesine rağmen, 21.yüzyılda İran'ın geldiği pozisyonun bir başarı kabuledilebileceğini de gösterebilir. Nitekim bu sırada İran'daki İngiliz ve Rus kuvvetleri Amerikalı yetkililer eliyle olsa da çıkarlarının zedelenmesinden oldukça rahatsız olmuştur ve doğrudan doğruya İran Parlamentosunu dağıtmak üzere harekete geçmiştir. Dünyada

---

⁹ Stephen Kinzer, **Ezber Bozmak İran, Türkiye ve Amerika'nın Geleceği**, İletişim Yay, İstanbul 2011, s.15-16

¹⁰(Hamid Algar), İmam Humeyni, **İslam and Revolution**, Kagan Paul, New York, 2002, s.177 - 180

¹¹ Ersoy, a.y, s.12-13, Müzakeratı Meclisi Şurayı Milli ve Eslami , Ettelaagat-ı Canibi, s.1

¹² Ersoy, a.y, s.12

¹³ Kinzer, a.g.e., s.29

demokrasiden, insan haklarından bahseden bu ülkelerin, diğer ülkelerin iç politikalarında sebep oldukları değişimler göz önüne alınırsa esasında bu ülkelerin politik tavırları hakkında daha gerçekçi bir tablo ortaya çıkabilir. Bu dönemde İran'da görevli Amerikalı Memur Shuster, İngiltere ve Rusya'yı rahatsız eden kararların sebebi olan kişidir. Amerikalı yetkili Shuster'in, "*İran'ın ilk demokrasi deneyimi dış güçler tarafından ezilerek sona erdirildi.*"¹⁴ Sözleri bu ülkelerin politik tavırları hakkında da bir fikir verebilir.

1905-1911 İran Anayasa Devrimi ile 20.yüzyılın ilk döneminde İran siyasi tarihinde ilk defa halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis toplanmıştır. Şah'ın, yasama, yürütme ve yargı üzerinde yetkileri sınırlandırılmıştır. Fikri olarak çeşitli gruplar ve Şah'ın idare sistemine karşı muhalefet çevreleri oluşmuştur. Bu durum ilerleyen yıllarda İran siyasi hayatında görülecek bazı muhalif tavırların da temellerini oluşturmuştur.

İran'da Şah idaresine karşı mücadele veren reform yanlıları vardır. Bu kesimin asıl hedefi, İran üzerindeki yabancı hâkimiyetinin sona erdirilmesidir. Şah'ın sürdürmeye çalıştığı reformlar ise İran'ın modern anlamda gelişebilmesi içindir. Bunun için de Şah, Batılı ülkelerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple İran'ın yabancı devletlerin kontrol ve nüfuz mücadelesinden kurtulabilmesi uzun yıllar mümkün olmamıştır.¹⁵ Dış güçlerin İran coğrafyasındaki bu mücadele halinin bir sonucu olarak İran'da yöneticiler, bu güçler arasındaki denge ve rakabeti zaman zaman kendi istekleri için kullanabilme kabiliyetini geliştirmiştir.

c) İran'da Yabancı Güçler

20.yüzyıl dünyanın geneline önemli değişimlerin ve dönüşümün yaşandığı bir yüzyıldır. İmparatorlukların yıkılması ve milli devletlerin kurulması yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan önemli gelişmelerdir. Bu yüzyıl boyunca değişim ve dönüşüm duraksamadan devam etmiştir. 20. yüzyılın son çeyreğinde 1979'da İran'da gerçekleşen devrim bütün bu büyük değişimlere benzer bazı özellikler göstermiştir. Bu benzerlik ilk aşamada halk hareketleri, toplumun (aydınların, siyasilerin, din

---

¹⁴ Kinzer, a.g.e., s.33-34

¹⁵ Ersoy, a.y s.13

adamlarının, öğrencilerin vb.) yönetenlerin uygulamalarına karşı muhalefettir. Bir diğer benzerlik, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan dünya düzeni ve iki kutuplu sistem göz önünde tutulduğunda her hangi bir ülkede meydana gelen rejim değişikliği yahut devrim gibi köklü değişiklikleri dış faktörlerin etki ve kontrolünden tamamen soyutlamanın mümkün olmamasıdır. İran Devrimi dünyanın güçlü devletlerine meydan okuyarak gerçekleşen bir devrimdir; ancak bu araştırma İran Devrimi'nin varlığını dünyanın güçlü devletlerinden izole bir güç söylemiyle ortaya koymasına rağmen fiiliyatta ilişkilerin söylemlerdeki gibi izole olmadığı iddiasındadır.

20. yüzyıl İran siyasi tarihinde muhalif hareketleri ortaya çıkartan sebepler ve İran Devrimi süreci incelendiğinde İran ve yabancı devletler arasındaki ilişkiler mutlaka değerlendirilmelidir. Nitekim bu ilişkilerin gelişimi sürecinde İran, ilk aşamadan itibaren daima taviz veren taraf olmuştur. Bu durum ise İran hakkında dış güçlere karşı 15.yüzyıldan itibaren karşı bir tepkinin gelişimine sebep olur. 1979 yılında İran Devrimi'ni yöneten kadro halkın yabancı nüfuzuna tepkisini mevcut otoriteye karşı muhalefeti geliştirmek için kullanmıştır. Bu tepkinin temel sebebi olan dış güçler de bu durumun farkında olarak sürecin içinde bulunmuşlardır.

İran halkının yönetime karşı muhalefettinin farklı sebepleri olmuştur. Bununla birlikte modern İran tarihinde görülen hemen tüm halk hareketlerinin temelinde belirtildiği gibi ülkeyi yönetenlerin yabancı güçlere sunduğu ayrıcalıklara karşı duyulan tepki hep vardır. Bu etki her dönemde İran'da siyasi idareye karşı farklı açılardaki muhalefeti birleştiren bir dinamik olmuştur. İran halkının Batılı devletlerle işbirliğine gösterdikleri bu tepki sebebiyledir ki İran'da dış dünyayı düşman ilan edip ayrıcalıklara meydan okuyan liderler halkın desteğini almıştır. Hatta İran siyasetinde dış dünyaya "meydan okumak" zaman zaman İran Devrimi ruhunu ve İran halkının fikri bütünlüğünü sağlamak için siyasetçiler tarafından uygulanagelen bir propaganda yöntemi olmuştur.

İran sahip olduğu stratejik konumun önemiyle birlikte 19.yüzyıldan itibaren değeri anlaşılan petrol rezervlerine de sahip bir ülkedir. Bu yönü ile dünya politikasından gerek ekonomik gerekse stratejik olarak soyutlanması mümkün değildir. Bu durumun doğal sonucu modern İran siyasi tarihinde "*süper güçlerin*" İran üzerinde kontrol mücadelesini ortaya çıkartmıştır. İran, resmi olarak Batı'nın

sömürgesi duruma gelmemiştir; ancak zaman zaman Batılı gelişmiş ülkelerle kurulan ilişkiler İran'da yöneticilerin eleştirilmesine ve halkın tepkisine sebep olmuştur. Belirtildiği gibi İran bir sömürge ülkesi olmasa da, 15.yüzyıldan itibaren Batı ile kurulan ittifakların tecrübeleri, İran'da yabancı güçlere karşı negatif bir refleks oluşturmuştur. *“Nedenleri ne olursa olsun devrimler değişim yaratır ve bu değişim gelecekteki başka devrimlerin nedenleri haline gelebilir.”*¹⁶ İran siyasi tarihi bu genellemeyi doğrular örnekler içermektedir. İran toplumu için bu genel refleks yabancı karşıtlığı olmuştur. Bu refleksin İran Devrimi sürecinde Şah karşıtları tarafından nasıl kullanıldığı da bu çalışmanın genelinde ve özellikle birinci ve üçüncü bölümünde açıklanmıştır.

d) Yabancı Ülkelerin İran'la Temasları

15.yüzyılda İran'da Safavi Hanedanlığı ortaya çıkmıştır. Şah İsmail bu dönemde yükselişte olan Osmanlı Devleti'ni kontrol altına alabilmek için Batı ile ittifak kurmuştur. Nitekim hem Batı hem de Safaviler için Osmanlı Devleti ortak bir tehdit ve rakip olarak algılanmıştır. Bu anlamada, ilk ittifak hareketi Portekiz ve İran arasında kurulmuştur. Böylece Basra Körfezini kullanmaya başlayan Portekizliler ile Avrupa ve İran arasında bundan sonra da devam edecek olan ticari ilişkiler başlamıştır. Bu ilişkiler zaman içinde Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak halini almıştır.¹⁷

16.yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Safavi hükümdarı olan Şah Abbas, Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi için yoğun bir gayret göstermiştir. Şah Abbas, 1600 yılında bir ferman yayınlayarak Batılı tüccarlara oldukça geniş ayrıcalıklar sunmuştur.¹⁸ Şah Abbas'ın bu faaliyetteki amacı ekonomik olduğu kadar, Osmanlı Devleti'ne karşı destek bulma düşüncesi olmuştur.

---

¹⁶Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Timaş Yay,İstanbul 2011, s.230

¹⁷Emrah Naki, “Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları” Erişim Tarihi: 12.12.2016, **TAD**, C. 35/ S. 59, 2016, (115-129) (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2089/21603.pdf> s.116

¹⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu, “Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran'da Ticarî Hayat”, (Çevrimiçi) http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/423137168_Cihat%20AYDO%20C4%9EMU%C5%9EO%C4%9ELU.pdfErişim Tarihi, 12 Aralık 2016, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]** 48, Erzurum 2012 (365-386),s.366

1795-1925 yılları arasında İran'da Kaçar Hanedanlığı hüküm sürmüştür. Önceki dönemin de etkisiyle bu yüzyıllarda dünya sömürgeci güçlerin mücadele alanına dönmüştür. Bu yıllarda İran topraklarında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın hakimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Rus Çarlığı dünya hakimiyeti kurmak hayallerine, Osmanlı Devleti toprakları gibi, İran topraklarını da katmıştır. İngiltere üzerinde güneş batmayan sömürge imparatorluğunun güvenliği için İran'ın önemini farkındadır. Fransa'da Napolyon, İran üzerinden Hindistan'a ulaşip, İngiltere'ye karşı önemli bir denge sahibi olmak istemiştir. Bu noktada İngiltere'nin, rakiplerine karşı sömürgelerini koruyabilmesi açısından İran'ın bir bariyer vazifesi görmesi önemli olmuştur.

İran ve Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki yayılcı hayalleri ve politikası karşısında dengeyi İngiltere'nin desteği ile koruma çabasına girmiştir. Rusya ise, bu ülkeleri Fransa ile bir ittifaka yönlendirip, İngiltere'ye karşı bir avantaj sağlamanın planlarını yapmıştır.

19. yüzyılın ilk yıllarında Kaçar Hanedanlığı, İran ordusunu Avrupa tarzında bir ordu olarak reforme etmek istemiştir. Bu sebeple Kaçar Hanedanlığı yöneticileri de ülkenin gelişimini ve mücadele gücünü arttırmanın yolunu bu ülkelerden aldıkları yardım ve teknik desteğe bağlamıştır. 1810 senesinde İngiltere, İran'a Rusya ile mücadeleye devam etmesi şartıyla yardımda bulunmaya başlamıştır; ancak 1812'de İran, Rus kuvvetleri karşısında yenilmiştir. Bununla birlikte İngiltere'den alınan yardım İran'da dış güçlerden alınan yardımlara karşı muhalefeti tekrar harekete geçirmiştir. Bu dönemde Müslüman olmayan bir ülkeden İran'ın yardım alması ve ülkenin bu yardımla geliştirilmesi çabası din adamlarının tepkisine sebep olmuştur.¹⁹ Fakat İran'ın bu süreçte dünyadaki güçlü devletlerin yardımlarını alarak onlara karşı kendisini koruyabilmek için bu güçlerin kendi aralarındaki rekabeti kullanarak bir denge oluşturmaktan başka bir planı yoktur. 1812 ve 1828 yıllarında İran, Rusya karşısında büyük yenilgiler yaşamış olsa da İngiliz ve Rus rekabeti İran'da eğitim, ekonomi, ordu, ticaret vb. hemen hemen her alanda yayılmıştır. Bu rekabetin önemli bir yönü de İran'daki elit ve zengin ailelerin, bu rekabet ortamını ve dış güçlere sunulan imtiyazları ticari bir gelire dönüştürebileceklerini fark etmeleri olmuştur. Bu

---

¹⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.19, Güz 2011, (127-138), s.133

durum ise din adamları ile geleneksel ticareti sürdüren bazar esnafının tepkisini çekmiştir. Bu tepkiyi zirveye taşıyan gelişme 1872 senesinde İran demiryolları ve madenleri için Julius Reuters'a verilen ayrıcalıklar olmuştur.²⁰

Sömürgeci nitelikleri ile Orta Doğu ve Asya'da endişe kaynağı olan İngiltere, Rusya, Fransa Devletleri'nin aksine bu dönem ABD farklı bir tercih olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. İran'ın önemli modernizm savunucularından Mirza Han Sepehsalar, İran'ın ABD ile diplomatik ilişkiler kurması için çaba gösteren ilk isimlerdendir. Esasında diplomatik olmayan ilişkiler İran ve ABD arasında 19. yüzyılın ilk yıllarında başlamıştır.

19.yüzyılın ilk yıllarında, İran'a gelen Amerikalılar, İran'daki kiliselerde dini tebliğler dağıtmış, İran'daki gayri müslüm azınlıklar konusunda araştırmalarda bulunmuştur. İlerleyen yıllarda da bu azınlıklar için İran'ın büyük şehirlerinde okul, hastane, kütüphane vb. binalar yaptırmışlardır. 1851 senesinde İran ve ABD arasında Dostluk Ticaret ve Dolaşım Anlaşması imzalanmıştır. ABD bu anlaşmayı imzalarken, İran'ın daha önceki yıllarda İspanya, Belçika, Almanya gibi ülkelerle yaptığı anlaşma maddelerini de göz önüne almıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ABD, İran açısından İngiliz ve Rus gücüne alternatif olabilecek yeni bir güç olarak değerlendirilmiştir. 1881 yılından itibaren iki ülke diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için görüşmelere başlamıştır. ABD için bu görüşmelerin temel sebeplerinden biri misyonerlerini koruma ihtiyacıdır. Amerikalı misyonerler artık İran'da İngiltere Büyükelçiliği vasıtasıyla sorunları çözmek istememektedir. Bununla birlikte İran'da bir elçilik açılması İran ve ABD arasında ticari ilişkileri de geliştirebilirdi; ancak ilk aşamada İran'da kurulacak elçilik için en önemli etkenlerden birisi ABD'nin dünyada köklü tarihe sahip devletlerle işbirliği geliştirmek istemesidir. Çünkü bu stratejik olarak bir güç ifadesidir. Elbette İran üzerindeki İngiltere ve Rusya rekabeti göz önüne alındığında, ABD'nin bu rekabetten soyutlanıp İran'la ilişkilerini geliştirmesi kolay ve hızlı sağlanabilecek bir iletişim değildir; ancak bundan sonrası için İran ve ABD arasında gerek çatışma süreçleri gerek dostane ilişkilerle sürdürülecek ve sürekliliği olan ilişkilerin temeli bu yıllarda atılmıştır. İran'ın dış politikada özellikle ABD ile kurduğu ilişkiler sadece diplomatik beklentilerden ötürü

---

²⁰Rouhollah K. Ramazani, **The United States and Iran The Patterns of Influence**, Praeger Publishers, USA, 1982, s.5

değildir. İran, gelişmiş ülkelerle kurduğu ilişkilerde ekonomik ve teknik destek beklentisine sahiptir. İranlı yetkililer bu beklentilerini açıkça Amerikalı yetkililere iletmiştir. Buna karşılık 1886 yılında Amerikalı yetkililer, Şah'a, İran'ın ekonomik kapasitesini geliştirmek ve problemlerini çözmek için Amerikalı mühendislerin İran'da görevlendirilmesini önermiştir. Bu öneride bulunurken, diğer dış güçler gibi, İran'ın iç politikasına müdahale amaçlarının olmadığını da belirtmişlerdir.²¹ İran ise yukarıda belirtildiği gibi bu sırada Rus ve İngiliz kontrolü altına girmekten kendisini koruyabilecek ve gelişimine destek verebilecek bir müttefik arayışındadır. Bu sebeple ABD'nin söylemlerindeki samimiyeti sorgulamaktan daha çok ondan faydalanabilme yolunu seçmiştir. Bu araştırmanın genelinde ise ABD'nin yabancı ülkelerin politikalarına müdahale etmeme söylemlerinin, bu yabancı güçlerin ABD'nin beklentileri aksine hareket ettiklerinde değiştiği ve ABD'nin de söylemlerinin aksi yönünde hareket edebildiğinin örnekleri İran ve ABD ilişkileri ekseninde sunulmuştur.

ABD, 1884 senesinde İran'da elçilik açmıştır. 1897 yılında Amerikalı yetkililer, İran'da Birleşik Devletler görevlilerinin konaklaması için resmi bir makam satın alınması ve bütçe görüşmeleri gibi detayları Amerikan Kongresi'nde görüşmüştür. 1888 senesinde İran'ın Washington'da elçilik açmasıyla karşılıklı diplomatik ilişkiler her iki tarafında beklediği gibi gelişmeye başlamıştır; ancak ABD'nin Monrea Doktrini ile içe dönük bir politika izlemesi ve İran üzerindeki İngiliz-Rus rekabeti uzun süre iki ülke ilişkilerinin daha ileri bir noktaya taşınmasını önlemiştir.²²

20.yüzyılın ilk yıllarında dünyada önemli gelişmelerin meydana geleceği açıktır. ABD, İran üzerinde artan İngiliz ve Rus kontrolüne ve bu mücadele haline seyirci kalmamıştır. Anayasa Devrimi sürecinde özellikle İran'ı mali ve ekonomik konularda bilgilendirmek ve İngiliz- Rus müdahalesini en aza indirilmesini sağlamak için uzmanlarını göndermiştir. 1907 senesinde İran topraklarını kendi etki alanlarına göre paylaşan İngiltere ve Rusya için İran'da ABD kontrolünü önlemek önemlidir. Bunun da etkisiyle İran- ABD arasındaki ilişkiler II. Dünya Savaşı sonuna kadar hemen hemen ekonomik bir çerçeve ile sınırlı kalmıştır.

---

²¹ Ramazani, a.e, s.6

²² American Congress Document, 54th Congress 2d Sessions, Document no: 175, Bedaki Hamid Reza, **Berresi Revabıt-ı Siyasi İran ve Eyalet-i Müttehide Amerika (1953 – 1967) Ba Nigah-ı Esnad-ı Vezareti Umur Harici**, Merkezi Esnadı ve Tarih Diplomasi, Tehran, Bahar, 1387, s.20-21

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin lehine değişen dengeler, Orta Doğu bölgesinde İngiliz gücünü gölgede bırakmıştır. Dünya politikalarında ABD etkisi bu dönemde yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin savaş sırasında yerleştiği İran topraklarından çıkartılması ve İran petrollerinde hak iddia etmesi sürecinde ABD'nin İran'ın koruyucusu rolünü üstlenmesi oldukça önemlidir. Bu gelişmeler doğrudan İran siyaseti ile ABD'nin ilişkilerinin ötesinde dünyadaki gelişmelerin hatta dünyadaki çekişmenin İran'a yansımaları olmuştur. Devrik İran Şahı Rıza Pehlevi'nin yerine oğlu Muhammet Rıza Pehlevi'nin İran'a Şah olarak dönebilmesi de bu çekişme sürecinin etkisinde yorumlanabilir. Sovyetler Birliği, ABD, İngiltere bu bölgede nüfuz mücadelesinde olsalar da tüm bu dış güçler için öncelikle İran'da kontrol edebilecekleri istikrarlı bir iktidar olması gereklidir. Bu anlamda dış güçlerin İran'a yaklaşımı, İran'da Rıza Şah'ın uygulamalarına muhalif kesimler tarafından Şah'ın sürdürdüğü yanlış politikalar ile özdeşleştirilmiştir. Bu dış güçler için de bu süreçte İran'da mevcut siyasi gruplar içinde Şah ailesinden daha uygun bir seçeneğin iktidara gelme ihtimali yoktur. Şüphesiz ki bu gerçek Rıza Şah'ın oğlu, Muhammed Rıza'nın 1941'de İran'a Şah olarak dönebilmesini sağlayan en önemli etken olmuştur.

Muhammet Rıza Pehlevi'nin İran'a dönmesinde dönemin süper güçlerinin etkisi açıktır. Bu etki ile II. Dünya Savaşı süreci ve sonrasında İran'ın İngiltere ile sürdürülen ilişkilerinin yerine ABD ile sürdürülen politikaların ön plana çıktığı bir dönem yaşanmıştır. ABD ve İran ilişkilerinin gelişmesi yönünde en somut adımlar 1953 senesinde Muhammed Musaddık'ın devrilmesinden itibaren atılmış olsa da II. Dünya Savaşı'nın etkileri ve sonuçları bu durumu ortaya çıkartmıştır.

e) II. Dünya Savaşı

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaşın başlangıç aşamasında İran'da Alman nüfuzu oldukça yüksektir; ancak savaş süreci ABD'nin İran'da gerçek nüfuzuna ulaşmasına da zemin hazırlamıştır. 1941 yılının Ocak ayında Nazi kuvvetleri, Sovyetler Birliği'nin topraklarını işgal ettiğinde, Şah'ın Alman dostluğu bazı endişelere sebep olmuştur. Çünkü Almanya, Sovyetler Birliği'ne karşı İran topraklarını kullanmak istemiştir. Müttefik Kuvvetler ise İran topraklarını, Sovyetler

Birliği'nin savaş stratejisi için bir “*Tedarik Caddesi*” gibi kontrol edilmesini gerekli görmüştür. II. Dünya Savaşı'nın Müttefik Devletleri'nden İngiliz ve Rus Hükümetleri, İran'dan Almanya'nın bölgeden çıkartılmasını istemiştir. Rıza Şah'ın bunu ertelemesi üzerine İngiliz ve Rus kuvvetleri İran'a girmiştir.²³ I.Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Rus Kuvvetleri İran'ın Kuzeyi'ne, İngilizler ise İran'ın Güneyi'ne yerleşmiştir.

İngiltere I.Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordularının zarar verdiği petrol tesislerinde yeniden benzer bir zarara uğramak istememiştir. I.Dünya Savaşı tecrübesi İngiltere'ye bölgede tedbir almak zorunluluğunu öğretmiştir. Yani İngiltere'nin bu sırada İran'ı işgal etmesinin birinci sebebi petrol sahalarının güvenliğidir; ancak söylemlerde bu amaç ortaya konulmamıştır. Winston Churchill daha sonra II. Dünya Savaşı'nı anlattığı kitabında Irak ve İran'da Alman nüfuzunun petrol tesislerini tehdit edebileceği endişesini taşıdıklarını ve bu sebeple bölgeyi işgal ettiklerini açıkça ifade etmiştir.²⁴ Tahran ve bazı önemli bölgeler bu dönemde işgal edilmemiştir. Müttefik Kuvvetlerin İran topraklarını işgali ve baskıları yukarıda belirtildiği gibi Rıza Şah'ın İran tahtından feragat etmesi ve İran'ı terk etmeye zorlanmasına sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nda Alman gücünün Müttefik Kuvvetler karşısında kırılmasına sebep olmuştur.

Müttefik kuvvetlerin baskısıyla İran'ı terk etmek zorunda kalan Rıza Şah Pehlevi'nin yerine Müttefik Kuvvetlerin desteği ile Eylül 1941'de oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. Nitekim Müttefik Kuvvetler için İran'da kabul edilebilir ve kontrol edilmesi kolay bir yönetici gereklidir. Muhammed Rıza Şah İsviçre'de eğitim görmüş, babasına kıyasla daha yumuşak mizaca sahip bir karakterdir.²⁵ Müttefik Devletler'in o dönem İran'daki menfaatlerine uyumlu hareket edebileceğine inandıkları için onu destekledikleri söylenebilir.

İran halkı II. Dünya Savaşı'nın ekonomik yükünü en ağır şekilde hissetmiştir. 1942 senesi Eylül ayında İran halkı, kıtlık ve yoksulluktan dolayı ayaklanmıştır. Aslında bu kıtlık, depolardaki stoklamadan kaynaklanmıştır. Aynı uygulama bu

---

²³Nikki Keddie, **Rişehayi Englabı Iran**, Farsça Çev. Abdülrahim Gevahi, Diba Yay (Çaphane), Tehran, t.y, s.174, Bedaki, **a.g.e**, s.14

²⁴ Abrahamiyan Ervand, **The Coup 1953 the CIA: And the Roots Of Modern U.S-Iranian Relations**, The New Press, 2013, s.15-16 (**Kudtağı 1332 Sazman-ı Seya ve Rişehayı Revabit-ı Novin Iran ve Amerika**, Farsça Çev. Ali Behfiruz, Tehran)

²⁵ Keddie, **a.g.e**, s.174, Bedaki, **a.g.e**, s.14

yıllarda savaşa girmeyen diğer bölge ülkelerinde de vardır. Bu dönemde Türkiye de her an savaşa girilebilir endişesi ile halktan topladığı hububatları depolarda stoklamıştır. İran'da halkın tepkileri, Rıza Şah'ın ülkeyi terk etmesine ve ortaya çıkan otorite eksikliği de aşiretlerin özerklik talep etmesine kadar varan oldukça problemlili bir sürece sebep olmuştur. İngiltere Körfezdeki menfaatlerinin tehlikeye düşmemesi için, güneydeki aşiretlerden bu sırada müttefik olarak faydalanmıştır. Sovyetler Birliği de aynı süreçte İran'ın Kuzeyi'nde kontrolünü arttırmak için çaba göstermiştir.

1942 senesi Ocak ayında İran, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre Müttefik Güçler, İran'ın bağımsızlığına saygı duyduklarını, savaşta faydalarına karşılık İran ekonomisini koruyacaklarını ve İran'daki birliklerini savaştan sonra en fazla dört ay içinde geri çekeceklerini belirtmişlerdir; ancak birliklerin geri çekilmesi İran'dan Alman birliklerinin 48 saat içerisinde çıkartılmasına, İran'daki Alman ve İtalyan konsolosluklarının kapatılması şartına bağlanmıştır. Eğer Muhammed Rıza 48 saat içinde bu isteği yerine getirmezse Müttefik Kuvvetler Tahran'ı da işgal edeceklerdir.

1942 senesinde ABD'nin, İran'ın ekonomik sorunlarını aşmasına yardım etmek için bölgede görevlendirdiği A.C. Millspaugh hatıratında *“Amerikan Dış İşleri Bakanlığı benden ısrarla bu görevi kabul etmemi istedi. Savaş bittikten sonra Birleşik Devletlerin bu bölgede önemli bir rol oynayacağı (petrol, ticaret, hava taşımacılığı... Konusunda) beni bilgilendirdiler. Geniş bir programın altında bu yapılacaktı!”* Bilgisini aktarmıştır. Bu açıklama da ABD için II. Dünya savaşı sonrasında Monrea Doktrini'nden farklı bir politikanın, aktif olarak ABD'nin Orta Doğu'da sahneye çıkma hazırlığının yapıldığını gösterir. İran'ın II. Dünya Savaşı sırasındaki durumu için Millspaugh *“yirmi sene öncesinden bile kötüydü.”*²⁶ der. Bu durum da savaş sonrasında İran'ın desteğe ihtiyaç duyacağını gösterir ki, savaştan sonra görülecek nüfuz mücadelesinde İran'ın ihtiyaçları belirleyici olmuştur.

1 Kasım 1943'de İran, Almanya'ya resmen savaş ilan etmiştir. Aynı ay içerisinde Müttefik Kuvvetler *“Üç Büyükler”* Tahran Konferansı'nda bir araya gelmiş ve savaş

---

²⁶ Keddie, *Rişeha-i Englab-i İran*, s.174-175

sonrası İran'ın bağımsızlığının tanınacağını ve İran'a yapılacak yardımlar konusunda garanti vermişlerdir.²⁷

1942-1943 yılları ABD'nin, İran'da nüfuzunu ilerlettiği önemli bir dönem olmuştur. Amerikan heyetleri, İran'ın asker ve jandarma birliklerine danışmanlık yapmıştır. Bu sayede tüm kuvvetlerin kontrolü de onların denetimi altına alınmıştır. ABD'nin savaş sürecinde İran'da elde ettiği bu güç özellikle ekonomik ve askeri alanda, savaş sonrasında da devam etmiştir; ancak İran ekonomisi savaştan sonra da düzelmemiştir. İran'da kıtlık yılları ve büyük huzursuzluklar ortaya çıkmıştır.²⁸

ABD'nin İran'da nüfuzunu arttırdığı yıllar aynı zamanda İran halkının enflasyon ve yoksulluktan şikâyet ettikleri yıllardır. Bu yıllarda İran'da yüksek enflasyon oranları, devlet memurlarını hayatlarını sürdürürebilmek için rüşvet ağlarına sürüklemiştir. İran halkının yoksulluk ve baskı politikalarına tepkisini biraz olsun hafifletmek için 1937 senesinde Komünistlik suçuyla hapse atılmış olanlar serbest bırakılmıştır. Bu ortamda muhalefet daha organize hareket etmeye başlamış ve Tudeh partisi kurulmuştur. Bu parti Sovyetler Birliği'nin İran üzerindeki politikaları için bir müttefik gibi vazife görmüştür. 1942-1943 yıllarında İran'da yönetime muhalif organizasyonlar hızla artmıştır. Çoğunlukla Tudeh partisi tarafından yönlendirilen çeşitli iş ve sanayi birlikleri özgürlükçü faaliyetlerde bulunmuştur. Batı'nın da baskısı ile İran basınında kısıtlı olsa da bir özgürlük ortamı oluşmuştur. Bu dönem İran gazetelerinde sık sık iktisadi ve siyasi düzenlemelerin yapılması talep edilmiştir. Özetle II. Dünya Savaşı süreci, İran'da ilerleyen yıllarda Şah'ın baskı politikalarından dolayı gizlenmek zorunda olacak muhalefetin temellerini ortaya koymuştur. Bu yıllarda İran'da gelişen muhalif organizasyonlar süreç boyunca varlığını sürdürmüştür. 1970'li yıllarda İran sokaklarındaki protesto gösterileriyle bu gruplar varlıklarını açıkça ortaya koymuştur.

İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Tudeh Partisi ile nüfuzunu geliştirmesinden endişe ederek Tudeh'e rakip olabilecek "*İrade-i Milli*" Partisinin kurulmasına destek vermiştir. Partinin kurulması için eski başbakan Seyid Ziya'eldin'e İran'a dönmesi için izin verilmiş ve İngiliz yetkililer onu partiyi kurması için teşvik etmiştir. II.Dünya Savaşı'nın müttefiklerinin İran üzerindeki nüfuz mücadelesinde Sovyetler

²⁷ 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, "Şah/Reagan", C.55,s.1758

²⁸Keddie, *Rişha-i Englab-i İran*, s.175-177

Birliği ve İngiltere arasındaki bu rekabete rağmen, İran'da etkisini belirgin şekilde arttıran dış güç vurgulandığı gibi ABD olmuştur. Özellikle Millspurg'un İran ekonomisini kontrol etmeye başlamasından itibaren Amerikalılar İran'ın üst düzey önemli iktisadi kuruluşlarının hepsinde yer almıştır. Bu duruma ise İran'da hem muhafazakâr hem de reformcu kitlelerden tepki gösterenler olmuştur. Muhafazakârlar, bu Amerikalı uzmanların kontrolü sebebi ile kendi menfaatlerine ters düşülmesinden rahatsız olmuşlardır. Reformcular ise fiyatların hala yüksek olmasından ve İran'da mevcut sanayi tesisleri konusunda başarılı bir politika üretilmemesinden şikâyetçi olmuşlardır.

1944 senesinde Millspaugh, İran Merkez Bankası müdürünün görevden alınması için çaba göstermiştir; ancak bu istek İran'da kontrolün tamamen yabancıların eline geçtiği yönünde ortaya çıkan muhalefeti şiddetlendirmiştir ve Millspaugh heyeti ile birlikte istifa etmek zorunda kalmıştır.

ABD'nin İran'da kontrolünü geliştirdiği en önemli yıllar olan 1942-1943 yıllarında İran'da ekonominin yanı sıra belirtildiği gibi, askeri sistemde ABD'nin kontrolüne geçmiştir. Bu yıllarda İran'ın asker ve jandarma birliklerine Amerikalı uzmanlar danışmanlık yapmıştır. Bu sayede İran'daki tüm askeri sistemi kendi kontrolleri altına almışlardır. Bu süreçte Albay H. Norman Schwarzkopf, İran jandarma birliklerinden sorumludur.²⁹ Philip Boone ve William Preston'da Schwarzkopf'un İran'daki yardımcılarıdır; ancak bu görevlilerin İran'da gayri resmi bir statüde çalışmak durumunda olması çeşitli aksaklıklara ve gecikmelere sebep olmuştur. Bu konuda İran Jandarma birliklerinin komutanı General Agveli'nin, Schwarzkopf ile kordineli bir şekilde çalışmakta direnç göstermesi³⁰, İran'da Şah'ın dış ülkelerle geliştirdiği politikadan rahatsızlık duyan kesimi rahatsız etmiştir. Şah, dış devletlerle ilişkileri İran'ın gelişmesini öngörerek geliştiriyor olsa da, bu ilişkiler sayesinde yabancı devletlerin İran'ın en önemli kurumlarına müdahale edebilecek pozisyonda olması İran halkı için huzursuzluk sebebi haline gelmiştir.

---

²⁹ Keddie, a.e, s.179,180

³⁰ Security Archive, (The Minister in İran to the Secretary of State),Telegram 891.20/199 no: 469, 4 March 1943

f) SSCB - ABD Gerginliği 1946 (Soğuk Savaş)

II. Dünya Savaşı'nın fiilen sona ermesi, yeni bir rekabet ve savaş ortamını meydana çıkartmıştır. II. Dünya Savaşı'nın yükünü ve zorluklarını en ağır şekilde yaşayan Avrupa lkeleri için dünya siyasetinde yeniden söz sahibi olmak zamanla mümkün olacaktır; ancak imkânsız değildir. Avrupalı devletlerin tekrar dünya siyasetine yönelebilmeleri için ne kadar zamana ihtiyaç duydukları sürdürecekleri politiklara göre değişim gösterse de bu dönem öngörüler yirmi, otuz yıl civarındadır. Yani dünyanın toparlanma evresi olarak yaşadığı bu dönemde savaştan en güçlü olarak çıkan devletler Sovyetler Birliği ve ABD'dir. Bu sebeple bu güçler arasında II. Dünya Savaşı ncesi pek çok konuda anlaşma sağlanmış olsa da savaşın ardından kendi g ve nüfuzlarını geliştirmek için yeni bir rekabet süreci başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin İran petroleri üzerinde hak iddia etmesi ve savaş sırasında işgal ettiği topraklardan çıkmak istememesi Soğuk Savaş sürecini ortaya çıkaran bir krizdir; ancak bu durum sadece savaş sonrası Sovyetler Birliği ile ilgili bir gelişme değildir. Zira 1944 senesinde İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği, İran petroleri konusunda İranlı yetkililerle görüşmeler yapmış ve İran petroleri üzerinde ayrıcalık sahibi olmak istemişlerdir. Bu sırada İran Meclisi'nde İşgal Devletleri İran topraklarından çekilmeden onlarla her hangi bir imtiyaz görüşmesi yapılmasını yasaklayan bir kanun çıkartılmıştır. 1945 senesinde savaşın sona ermesiyle birlikte müttefik kuvvetler İran topraklarından garanti ettikleri şekilde geri çekilmeye başlamışlardır. Sovyetler Birliği ise İran'daki işgalini sürdürmek istemiştir. Bu sebeple İran'ın Kuzey bölgesinde ayaklanmalar çıkmasına sebep olmuştur. şah, olayları kontrol altına alabilmek için Sovyetler Birliği ve Tudeh eğilimli Ahmad Kavam el-Sultaneh'i başbakanlığa getirmiştir. İngilizler de benzer bir şekilde İran'ın Güneyindeki aşiretleri ve Kaşkay Türkleri'ni Sovyetler Birliği etkisine karşı kışkırtmış ve ayaklandırmıştır. Olayların İran'ın iç huzurunu ve bütünlüğünü tehdit eder boyuta ulaşması üzerine şah, 1946 senesinde kabinenin yeniden kurulmasını ve Tudeh yelerinin kabineden uzaklaştırılmasını istemiştir. 1947 senesinde Muhammed Musaddık'ın önderliğindeki milliyetçi kesim 1949'da Milli Cephe çatısı altında toplanmıştır. Milli Cephe yeleri Kavam'ı ülke çıkarlarını Sovyetler Birliği'ne sunmakla suçlamış ve Sovyetler Birliği'ne verilen petrol

imtiyazının kaldırılmasını istemişlerdir. ABD'nin İran petroleri konusunda aktif olarak politika geliştirmesi de Sovyetler Birliği'nin imtiyaz beklentilerinden İran'ı korumak isteyen bir destek sunmasıyla başlamıştır.³¹

Bu krizde İran'ın haklarını korumak için ortaya çıkan ABD desteği, sadece İran için değil bundan sonra Orta Doğu bölgesi başta olmak üzere dünyada sürdürülen hâkimiyet mücadelelerinde yeni bir aktörün aktif olarak ortaya çıkacağını göstermiştir.

Sovyetler Birliği ve ABD arasında oluşan Soğuk Savaş dengelerinde rekabetin en çok şiddetlendiği bir dönemde gerçekleşen İran Devrimi'ni, bu Soğuk Savaş rekabetinden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Özellikle 1960'lı yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği ve Çin'in uzaklaşması, ABD'nin komünist bloğun güçlü bir kalesi olan Çin'le ilişkilerinin yumuşama sürecine girmesi, stratejik dengeler için oldukça önemli gelişmelerdir. Böyle bir siyasi atmosferde gelişme sürecini ortaya koyan İran Devrimi'nin tüm bu gelişmelerden tamamen bağımsız ve sadece İran toplumunun iç dinamikleriyle yönlendirilmiş bir devrim olmadığı da bu çalışmanın bir diğer iddiasıdır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan İran petroleri üzerindeki imtiyaz mücadelesi ve 1960'lı yıllardan itibaren Muhammed Rıza Şah'ın dış güçlere karşı bir denge oluşturma arayışı, İran Devrimi sürecindeki dış aktörlerin aktif hale geldiğini gösteren örnekler sunmaktadır. 1970'li yıllardan itibaren Körfez bölgesinde ortaya çıkan değişim süreci ve ABD'nin Körfez kontrolü için Araplara karşı İran'ı Sunni Müslümanlar'a karşı Şii Müslüman grupları birbirine ötekileştirme ve Körfez'de kontrol sağlama planları İran Devrimi sürecinden ayrılamaz bir bütündür.

g) İran Petrolleri ve Soğuk Savaş

Petrolün bir enerji kaynağı olarak sömürgeci devletler tarafından keşfedilmesi ile İran'ın petrol zenginliğinin tespit edilmesi arasında çok uzun bir zaman farkı yoktur. 1901 senesinde *William Knox D'Archy*, Muzafferiddin Şah ile bir imtiyaz anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ile D'Archy 60 yıl boyunca İran topraklarının tamamında petrol arama, bulunursa çıkarma, işleme ve satma, yani İran petrollerinin

---

³¹ 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, "Şah/Reagan", C.55, s.1758-1759

tüm imtiyaz haklarına sahip olmuştur. Bu anlaşmaya göre İran petrollerinin yüzde 16'lık karı İran'a verilecektir.³² Bu anlaşma İran için sonraki 60 yıl içinde İran'da yaşanacak pek çok toplumsal harekete ve dış müdahaleye zemin hazırlamıştır. Anlaşma İran'ın milli menfaatleri için olumsuz bir anlaşma olsa da İran'da petrol tesislerinin, petrolün sanayide kullanımı ile paralel şekilde kurulup gelişmesini sağladığı da inkâr edilemez. Bu sebeple de Batı her zaman kendisini İran petrollerini kontrol etmek konusunda haklı görmüştür. Elbette İran için öncelikle İngiltere'nin desteğiyle kurduğu bu tesislerde ve üretimde milli kontrolünü sağlayabilmesi de kolay olmamıştır. İran, petrol kaynaklarıyla birlikte stratejik konumu da göz önünde tutulursa, Batı için kontrol altında tutulması şart olan bir ülke konumundadır. İran'ın kendisini bu ağlardan kurtarabilmesi oldukça zor olmuştur. Ayrıca Sovyet Rusya ve İngiltere arasında Orta Doğu'da hâkim güç olabilmek için sürdürülen mücadele bu dönemlerden itibaren, diğer bölge ülkeleri gibi İran'ın da kendi dengesini bu ülkelerin rekabeti ile sağlama diplomasisine yönelmesine sebep olmuştur. İran yöneticileri için Rusya her dönemde İran'ın sınırlarına yakın ve Batı'dan daha ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu sebeple henüz petrol üzerinde ilk mücadeleler ortaya konulduğunda da İran, Rusya yerine İngiltere'nin petroler üzerinde imtiyaza sahip olmasını, sonrasında da İngiltere'nin sömürgeci geçmişinden endişe ederek İngiltere'dense, ABD'yi kendi açısından daha güvenli bulmuştur.

28 Mayıs 1901'de İran'da petrol konusundaki tüm ayrıcalıklar Avustralyalı bir madenci olan D'Arcy'ye verilmiştir. Bu imtiyazlara karşılık D'Arcy, İran hükümetine nakit para, bu para oranında hisse ve yıllık gelirin 16'sını ödemeyi kabul etmiştir. Bu imtiyaz anlaşmasından sadece İran'ın Kuzey şehirleri hariç tutulmuştur çünkü Rusya için bu bölge kendi kontrol alanıdır. İngiltere için de özellikle İran'ın Güneyi kendi yörüngesindedir. D'Archy İran petrollerinin imtiyaz hakkına sahip olsa da bu oldukça maliyetli bir iştir ve sadece kendi sermayesi ile bu işi sürdüremeyeceğini kısa süre içinde farketmiştir. 1905 yılından itibaren D'Archy ile İngiltere arasında başlayan ortaklık görüşmelerinde 1908 senesinde "*Anglo-Persian Oil Company*" petrol şirketi kurulmuştur.

---

³² Kinzer, **Ezber Bozmak**, s.35-36

10 Ağustos 1914'te Anglo Fars Petrol Sözleşmesi İngiliz Kraliyet onayını almıştır. Böylece İngiliz hükümeti Anglo-Fars Petrol Şirketinin ana hissedarı olmuştur. D'Archy imtiyaz hakkını İngiltere'ye devretmiş ve İngiltere'nin şirketin hisselerinin yüzde 51'ini almasını sağlamıştır. Bundan sonra daha önce petrol aramalarında D'Archy'nin seçmiş olduğu bölgelerden farklı noktalarda sondaj çalışmaları başlatılmıştır. Mescid-i Süleyman yakınlarındaki tesiste 1908 senesinde petrol bulunmuştur;³³ ancak İngiltere'nin bununla yetinmek gibi bir niyeti yoktur. İran'ı tamamen İngiltere kontrolüne alabileceği bir anlaşmayı İran'a kabul ettirmek istemiştir.

Rusya, Bolşevik Devrimi'nden dolayı İran topraklarından çekildiğinde, İngiltere bu süreci olabildiğince hızlı şekilde İran'ı kendi sömürgesi haline getirebilmek için kullanmak istemiştir. İngilizlerin bu istekleri Rıza Şah'ın İran'da Kaçar hâkimiyetine son verip tahta geçmesi ile daha mümkün hale gelmiştir;³⁴ ancak onun ülkede kontrolü kendi menfaatleri için ele geçirmesine göz yuman dış güçler, yukarıda belirtildiği gibi bu menfaatlerine ters hareket etme ihtimali ya da tehlikesi belirlediği anda İran'dan gitmesine karar vermişlerdir.

29 Mayıs 1933'de İran ve İngiltere arasında petrol imtiyaz anlaşması yenilenmiştir. Bundan önceki sözleşme ile belirlenen 60 yıllık imtiyaz süresine ek olarak 1961 senesinden itibaren 32 yıl daha eklenmesine karar verilmiştir. Bu anlaşma ile İngiltere'nin daha öncesine oranla imtiyaz hakkına sahip olduğu İran toprakları kısıtlanmıştır. İngiltere bu anlaşmayla daha önce sahip olduğu imtiyazın 4/1 oranında İran toprağı üzerinde imtiyaza sahip olmuştur. Buna karşılık İran'ın kardan aldığı yüzde 16'lık pay, tüm gelir ve giderlerin hesaplanmasıyla birlikte yüzde 16 olarak belirlenmiştir. Esasında bu maddeler ileriki yıllarda ortaya çıkacak anlaşmazlıkların sebeplerini oluşturmuştur. Yukarıda açıklandığı gibi özellikle II.Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve İran arasında artan anlaşmazlıklar, İran'ın petrol gelirlerinden gerektiği kadar pay alamadığını düşünmesi taraflar arasında gerginlik ve krizlere yol açmıştır.³⁵

---

³³ Parviz, "Oil Agreements in Iran", 2004

³⁴ Kinzer, **a.g.e**, s.38

³⁵ Parviz, **a.y**

İran Meclis'i "*İngiltere'ye sağlanan bu imtiyazlar konusunda "Muzaferiddin Şah bile bu imtiyazları bir şahsa vermişti, İngiliz devletine değil, İran parlementsusu İngiliz taraftarı veya İngilizler tarafında değildir.*³⁶"

sözleri ile İngiltere ile yapılan imtiyaz sözleşmesini ilk günden itibaren eleştirmeye başlamıştır. İran aydınları, din adamları ve siyasilere, bu ayrıcalıklara ilk andan itibaren tepki göstermiştir. Anlaşma ile doğrudan doğruya bir devlete ayrıcalıkların sunulması, İran için sömürge haline gelmekle eş değerdir ve bu durum Şah'a karşı ortaya çıkan tepkileri oldukça sertleştirmiştir. Bu tepkiler zamanla İran'da üç temel yapının ortaya çıkmasına sebep olmuştur: Birincisi Şah taraftarları, ikincisi Tudeh Partisi ve üçüncü grup Milli Cephe'dir. Tudeh ve Milli Cepheyi ve daha sonra ortaya çıkacak diğer muhalif grupları bir araya getiren ortak nokta II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında İngiliz hâkimiyetine karşı gelişen tepki olmuştur. Bu tepkiyi değerlendiren dış güçlerin ise bu dönem İran'da bir halk hareketinden çok büyük bir endişe duymadıkları anlaşılır. Çünkü onlar İran'daki muhalefetin birlik içinde olmamasını bir avantaj olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca muhalefetleri ile esas gücü oluşturabilecek din adamlarının da "*İran'dan çok İslam'la ilgileniyor*" olduklarını düşünmüşlerdir.³⁷ Bu bakış açısı İran'daki din adamlarının gücünün Batı tarafından bu yıllarda küçümsendiğini göstermektedir; ancak İran'da din adamları için öncelik din olsa da özellikle 1979 Devrimi'nde temel propagandalarından birisi milli söylemler ve İran değerlerinin Batı'ya sunulması olmuştur.

Tudeh Partisi, Sovyetler Birliği ve komünizim taraftarlarının eğilim gösterdiği bir oluşumdur. Bu sebeple ABD ve İngiltere için tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim Tudeh taraftarları, diğer grupların zayıf noktalarından faydalanmış ve Sovyetler Birliği'nin milliyetçiliğe karşı olmadığı propagandasını yapmışlardır. Bu atmosferde İran halkının ortak endişesi, İran'ın, İngiltere'nin Uzak Doğu'daki sömürgelerine benzer bir yapıya dönüştürülmesidir. Bu sebeple İran'da ABD'yi daha güvenilir ve tercih edilebilir bulanlar vardır; ancak İran'da ABD ve İngiltere'yi aynı çerçevede değerlendirip Sovyetler Birliği'ne yönelim gösteren gruplar da vardır. Bu sırada ABD'yi en çok endişelendiren durum da İran'da gelişen

³⁶ Şurayı Müzakerat-ı Meclis-i Milli İran, Dovre (Devre) 16, Sahife (Sayfa) 56

³⁷ Security Archive, Department of State, Memorandum of Conversation, 27 Nisan 1951

Batı karşıtlığının Sovyetler Birliğine olan eğilimi İran halkı arasında arttırmıştır.³⁸ Sovyetler Birliği de bu fırsattan faydalanmak istemiştir. Amerikalı uzmanlar “İran’ı komünizmin kurbanı etmemeliyiz.”³⁹ görüşündedir. Bu sebeple ABD, İran ile askeri anlaşmalarını sürdürmeye devam ettiği gibi petrol konusunda da arabulucu rolü üstlenmiştir. Böylece ilk aşamada kendi kontrol niyetini hem İngiltere’den hem İran’dan gizlemek istemiştir. Bu durumun filli olarak tüm ülkeler farkında olsa da bu süreç ABD’nin asıl hedefleri için bahane üretmesini sağlamıştır.

İran petrolünün ABD ve İngiltere için olduğu kadar Avrupalı diğer ülkelerin ekonomileri için de önemli bir etkisi vardır. Özellikle Abadan rafinerisinin kaybedilmesi Avrupalı ülkeler için de büyük ekonomik sıkıntılara sebep olabilirdi.⁴⁰ Aynı süreçte İran Şah’ı Rıza Pehlevi de ABD ile ülkesi için ihtiyaç duyduğu yardımlar konusunda görüşmeler yaparken petrolün rolünden olabildiğince faydalanma stratejisi takip etmiştir. Amerikalı yetkililerle yapılan görüşmelerde sıklıkla Sovyetler Birliği’nin yayılcı tehdidinin ne kadar büyük olduğu ve İran’ın bu etkiden kendisini korumak için desteğe ihtiyaç duyduğu beyan edilmiştir.

Şah, Sovyetler Birliği’nin ortaya koyduğu tehdidin Yunanistan ve Türkiye’yi de tehdit ettiğinin farkındadır. Yunanistan bu tehdidin sol kanadını, Türkiye merkezini ve İran sağ kanadını oluşturmaktadır; Ancak Şah’a göre bu tehdidin merkezine İran durmaktadır çünkü Şah’ın görüşüne göre “eğer sağ kanat zayıf olursa, bir Sovyet müdahalesi davet edilmiş olur.” Şah, bu açıklaması ile ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a yaptığı yardımların İran zayıf kalırsa hiçbir işe yaramayacağını vurgulamaktadır. Bu sebeple İran’ın askeri destek ihtiyacını açıkça belirtmiştir. 1949 yılında Şah, İran’ın askeri masrafları karşılayacak gücü olmadığını söylediğinde Amerikalı yetkililer bu konuda Şah ile aynı fikirdedir. En az iki yıl İran bu masrafları karşılayamaz değerlendirmesini yapmışlardır. Şah, İran petrolünü almak isteyen ülkelerin bu isteklerini cevaplayabilmek için isteklerine İran’ın demiryolu masraflarını da eklemiştir. Demiryollarının taşıma kapasitesi günlük 700 tondur ve Şah bunun 60.000 ton kapasiteye ulaştırılmasını istemiştir. Ayrıca Marshall Planı’nın İran’ı kapsayacak şekilde genişletilmesini de talep etmiştir. Hatta

³⁸ Security Archive, Department of State, Memorandum of Conversation, 27 Nisan 1951

³⁹ Security Archive, (A Report To The National Security Council), NSC 107, Copy no: 52, NSC 73/4 Par.34 14 Mart 1951

⁴⁰ Security Archive, a.b

bu isteğini beyan ederken ilk aşamada Türkiye ve Yunanistan daha sonra pek çok Avrupa ülkesine sunulan bu imkanı, bir Avrupa ülkesi olmadığını düşündüğü Türkiye'ye neden verildiğini sorgulamıştır. Aslında Şah'ın söylemek istediği çok açık şekilde bu yardımı Türkiye alıyorsa İran'a da vermelisi gerektiğidir.⁴¹ Şah'ın pek çok konuşmasında özellikle ABD ile İran ilişkilerinde Türkiye ile İran'ı kıyasladığı açıkça görülür. Aynı durum Şah'ın modern bir İran yaratma çabasında da göze çarpar; ancak kendisinin Türkiye'yi bir Avrupa Devleti olarak kabul etmemesi, coğrafi konumu iki ülke arasında tek fark olarak görmesi pek çok meselede olduğu gibi bu konuda da Şah'ın meselenin özünü anlamasını engellemiştir. Türkiye üzerinde planlar yapan ülkeler de zaman zaman İran ve İran Devrimi örneğini ele alırken iki ülkenin sadece coğrafi konumlarının değil, temelde sosyolojik ve tarihi farklarının olduğunu gözden kaçırmaktadır.

ABD, 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği tehdidine karşı İran'ın bağımsızlığının korunması ve İran'ın Kuzey'inde güvenliğin artırılmasına yönelik fikirlerini ortaya koymuştur. ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı bu hassas tavrı seğiledikçe İran'da konumunun karşılığını kendisine yapılan yardımlarla almıştır; ancak bu çalışmanın vurguladığı önemli bir konu da şudur ki eğer ABD'nin tek probemi Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları olsaydı ABD, Sovyetler Birliği ile savaşmayı seçebilirdi. Fakat Komünist tehdit algısı ABD için, çevreleme politikasına uygun zemini oluşturmuştur. Bu sayede ABD, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaptığı tüm yardımların karşılığını bu gün almaya devam etmektedir.

h) Muhammet Musaddık ve İran Petrolünü Millileştirilme Çabaları

İran'da Şah'a karşı muhalefet belirginleştikçe Milliyetçi fikirlerin ve taraftarların yöneldiği oluşum Muhammed Musaddık liderliğindeki Milli (Ulusal) Cephe olmuştur. 1949 senesinde İran'da yapılan seçimlerde Milli Cephe oyların büyük çoğunluğunu almıştır. Ulusal Cephe İran petrolünün millileştirilmesi fikrini savunmuş ve bu isteği İran Meclisine taşımıştır. İran'da petrolü millileştirmek konusunda ortaya çıkan fikirler 1950'lerin başında Batı tarafından İran petroleri üzerindeki kendi kontrollerinin kaybedilmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu durum

---

⁴¹ Security Archive, (Secretary of State Memoranda), Lot 53 D 444, 18 Kasım 1949

İngiltere için de ABD için de kabul edilemezdir. ABD, Sovyetler Birliği ile bir rekabet içindedir ve petrolden önemlisi jeopolitik önemi yüksek bu noktada kontrolü kaybetmek istememektedir; ancak İran petrolünün millileştirilmesi talebi İran halkının da Milli Cephe'ye olan desteğini arttırmıştır. İran Meclisi, Başbakan Ali Razmara'dan petrolün millileştirilebilmesi yönünde bir rapor istemiştir. Teknisyen ve ekonomistlerin desteği ile hazırlanan rapor, İran petrolünün millileştirilmesi uygun değildir, sonucuna varmıştır. Bu raporun İran Meclisi'ne sunulmasından birkaç gün sonra 7 Mart 1951'de Başbakan Razmara bir suikaste uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Milli Cephe temsilcileri 1951 senesi Mart ayında İran petrolünün kamulaştırılması tasarısını meclise sunmuştur. 15 Mart 1951'de İran Meclisi bu tasarıyı onaylamıştır. Başbakan Hüseyin Ala'nın İran petrolünün millileştirilmesi konusundaki politikaları yetersiz kalınca, İran Meclisi'ndeki milliyetçiler Şah'tan Musaddık'ın Başbakan yapılmasını istemişlerdir. 1951 Nisan ayında İran petrolünün millileştirilmesi fikrini savunan Muhammed Musaddık başbakan olmuştur.⁴²

Musaddık, II. Dünya Savaşı sonrası atmosferden faydalanarak İran'ı İngiliz etkisinden kurtarmak istemiştir. Bunun için Musaddık da Amerikan desteği almayı düşünmüştür. Soğuk Savaş atmosferinde, komünizm'in etkisini İran'dan uzak tutmak ABD için önemli bir hedefdir. Buna rağmen ABD'nin, İngiltere'yi doğrudan karşına alması da mümkün değildir. Nihayetinde yukarıda belirtildiği gibi ABD'nin arabulucu rol üstlenmesi ile İran petrolünün durumu görüşülmeye başlamıştır; ancak Batılı devletler hiçbir ortak noktada Musaddık ile uzlaşmamıştır. Buna rağmen İngiltere ve İran arasında ilişkiler gerilirken ABD bir süre "*onurlu bir komisyoncu*" rolüne bürünmüştür.⁴³

Musaddık İran petrolünü tek bir aracıya satmak istememiştir. Musaddık, tüm alıcılarla İran'ın tek tek satış sözleşmesi yapabilmesini istemiştir. Ayrıca karın yüzde ellisi sadece İngilizler ile paylaşılabilir ve bu kamulaştırılmış malları da içerir demiştir. İran petrolü de kamulaştırılmıştır o halde esasında Musaddık'ın bahsettiği doğrudan İran'ın petrol gelirleridir. Yani Musaddık, İran petrolü üzerinden İngilizler'e yüzde elli pay ile anlaşmayı önermiştir ve aracılara redderek diğer

---

⁴² 20.Yüzyıl Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, "Şah/Regan", s.1760

⁴³ Parvez, "Oil Agreements in Iran"

alıcılarla daha yüksek kar oranları üzerinden doğrudan İran'ın anlaşma yapmasını istemiştir. Bu öneri İran petrollerinden kar sağlayan ülkeler için “kesinlikle kabul edilebilir değildi.” Bütün bunlarla birlikte İran, İngiltere'nin siyasi olarak etkisi altında bir ülke gibi görülme istememiştir.⁴⁴ İran için milliyetçilik bağımsız bir ülke olmak fikriyken, Batılı güçler için bu milliyetçilik anlayışı Batı'nın İran üzerinde kontrolünü kaybetmesi demektir.

Batı için İran petrollerinin kontrolü konusunda İran'ın kontrolü ele almasının dışında iki seçenek vardır: Bu seçenekler, İran petrollerinin, İran- Fars Petrol Şirketi'ne ya da Yedi Kız Kardeş olarak bilinen petrol konsorsiyumuna devredilmesidir. Bu şirketin hisseleri de Amerikan, İngiliz ve küçük bir oranda Hollanda menşeli şirketlere aittir.⁴⁵ ABD, İran'da her ne kadar millileştirme politikasını desteklemese de bunu açıkça dile getirmemiştir. ABD'nin bu tutumunun sebebi diğer petrol üreticisi ülkelerin bu gelişmelerden cesaret bulmasından çekinmesidir. Uluslararası karar alıcılara göre bu tarz talepler ancak zor kullanarak bastırılabilirdi. Bu zor ve baskı politikasının ortaya konması ise Batı ile Asya ülkelerinin ve İslam dünyasının uzaklaşmasına sebep olabilirdi.

Petrolerin millileştirilmesi konusunda İran'ın en önemli hatası kamulaştırmayı erken talep etmek olmuştur. Diğer bir deyişle resmi yolları araştırmadan ve alt yapıyı hazırlamadan meseleyi dillendirmek İran çıkarları açısından bir hatadır. Bu talepte bulunurken İran henüz resmi olarak bunun nasıl yürürlüğe konulacağı konusunda net bir bilgi sahibi değildir. Bu durum ise ABD gibi Batılı ülkelerin İran'ı bu konuda durdurabilmek için zaman kazanmalarını sağlamıştır. Öncelikle, ABD'li yetkililer İran'a sunulan yardım ve hibe programlarını arttırarak İran'ın petrol talepleri konusunda geri adım atabileceğini düşünmüştür. ABD yetkililerine göre Musaddık temel olarak Britanya hâkimiyetine karşıdır. Böylece ABD ılımlı bir denge siyaseti ile burada arabulucu rolüyle problemi çözebilirdi.⁴⁶

---

⁴⁴ Security Archive, Department of State, Telegram, 13 Ağustos 1951, no:6429

⁴⁵ Abrahamian, **The Coup**, s.2

⁴⁶ <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v10/d9> , Iran 1952-1954, 888.2553 AIOC/3-1751: Telegram, Washington, 17 Mart 1951, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v10/d11> , 611.88/3-2851: Telegram , 18 Mart 1951

ABD yetkililerine göre bu durum karşısında İngiltere, İran petroleri konusunda ABD'den İngiliz politikalarının desteklenmesini istemektedir. İngiltere'ye göre eğer ABD bu desteği başından itibaren göstermiş olsaydı olaylar bu noktaya gelmeyecekti; ancak ABD'nin yaklaşımına göre AIOC başından itibaren sorunlu bir kuruluştur. İngiltere'nin ise ortaya çıkan huzursuzluklarda Musaddık karşıtı protestoları destekleyip onun görevden uzaklaşmasını sağlamaktan başka ürettiği bir tavır yoktur. ABD ise bu kriz sırasında bir iki ay İran'a finansal destek verilmediği takdirde hükümetin zaten düşebileceği öngörüsünde bulunmuştur. Bu sırada Musaddık ve İngiltere arasındaki çatışma, Şah'ın İran'da otoritesini güçlendirmiştir. Bu sebeple, İngiltere isteklerini sıralamıştır ki Musaddık'ın halefi kim olursa olsun şartları biliyor olsun. Amerikalı yetkililer için de önemli olan soru bir sonraki hükümetin beklentilerinin neler olabileceğidir.⁴⁷ Bu sorunu değerlendiren Amerikalı yetkililerin raporlarının da açıkça ortaya koyduğu gibi bu istekler karşısında Musaddık'la bu ülkelerin bir petrol anlaşması yapması mümkün değildir. Doğrudan Musaddık'tan sonrasına dönük planlar yapmaya başlamışlardır. Bu durum İran siyasi tarihinde gelişen çatışma dönemlerinde halkın her kesimi gibi dış güçlerinde bu olayların bir parçası olduğunu da göstermek açısından bir örnek olabilir.

ABD yetkililerinin öngördüğü şekilde ekonomik ambargolar ile Musaddık, petrolün millileştirilmesi konusunda geri adım atmamıştır; ancak bu ekonomik ambargolarla İran halkını yönetime karşı kışkırtma planı işlemiştir. Temmuz 1952'de Musaddık, kendisine karşı ortaya çıkan tepkiler ve protestolar sonucunda istifa etmiş; ancak kısa süre içinde başbakanlık görevine geri dönmüştür. Musaddık'ın görevine geri dönüşünde, başbakan seçilirken olduğu gibi Ayetullah Kaşani'nin desteği önemli rol oynamıştır. Kaşani'nin ilk aşamada Musaddık'a verdiği desteğe rağmen kısa süre içinde aralarında bir rekabet oluşmuştur. Musaddık, Kaşani'nin politik gücünü kontrol altında tutmak istemiş ve bu durum Musaddık'ın en büyük desteğiyle de arasının açılmasına sebep olmuştur.⁴⁸

1953 senesi Şubat ayında, İran'ın petrol konusunda görüştüğü ülkeler ortak bir noktada buluşmadıkları gibi her iki taraf birbirinin anlaşmayı gerçekten istediğine

⁴⁷ Security Archive, Department of State, Telegram, 14 Kasım 1951, No:2862

⁴⁸ Hamit Algar, "Ayetullah Kaşani" İslam Ansiklopedisi (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=250006&idno2=c250007#1> Erişim Tarihi 11.06.2016

artık inanmamaktadır. Musaddık açık şekilde İngiltere'nin amacının anlaşma imzalamak olmadığını söylemiştir. Musaddık'a göre İngiltere, aşiretleri, dini grupları ve komünist oluşumları kullanarak Musaddık'ı devirmeye çalışmaktadır. Bu sebeple Musaddık, İran'ın petrolünü doğrudan satabileceği yönündeki istekleri mecliste onaylatarak, dış ülkelerle görüşmeleri tamamen kesebilirdi.⁴⁹ Nitekim bu endişeyi taşıyan Batılı devletlerin Musaddık yönetiminden kurtulmak istemeleri de mümkündür ve İran'da bu amaç için kullanılacak grupları da değerlendirmişlerdir. Bu dönem İran'da din adamları arasında Musaddık karşıtı hareketi artık açık şekilde Kashani örgütlemektedir. Ayrıca Amerikalı yetkililer bir yandan Tudeh Partisinin Musaddık'ı güçlendirdiğini düşünmekte diğer yandan partinin yaklaşan seçimlerden sonra mecliste hatta kabinede olmak isteyeceği ön görüşü ile onları Musaddık politikalarına karşı kısıktabileceklerini planlamaktadırlar; ancak Sovyetler Birliği destekli ve taraftarı bir oluşuma ABD'nin güvenmesi de mümkün değildir. Yine de bu dönemde İran'da kullanılacak etkili bir gruptur. Tudeh Partisi'nin Musaddık'ın devrilmesi sürecindeki etkisi, partinin uzun vadede milliyetçi İranlılar'ın güvenini kaybetmesine sebep olmuştur. Amerikalı yetkililere göre bu dönem Tudeh Partisi silahlı bir ayaklanmanın örgütlenmesi için tek başına yetersizdir. Köylü ve alt sınıf arasında Tudeh Partisi'nin henüz desteği yoktur. Ayrıca parti üyeleri ve taraftarları emperyalizme karşı tüm güçleriyle mücadele etmeye hazırdır.⁵⁰ Bu dönem raporlarının da gösterdiği gibi ABD, kısa süre içinde arabuluculuk fikrinden sonu hazırlama ve bu sona ortak olma fikrine yönelmiştir.

İran'da Şah'ın Batı'nın piyonu gibi hareket ettiği bir siyasi atmosferde, Başbakan Musaddık egemen ve hâkim politik lider imajını ortaya koymuştur. Bu durum İran iç politikasında Musaddık'ın siyasi rakiplerini rahatsız etmiştir. Özellikle Musaddık'ın Ayettulah Kaşani ile arasının açılması ile Milli Cephe içindeki desteği dahi sarsılmıştır. Musaddık'a karşı yapılan ilk darbe girişiminin ardından Kaşani ile Musaddık'ın iletişiminin kopması, İran'da siyasi olarak Musaddık'ı koruyabilecek bir

---

⁴⁹ National Archive, CIARDP91T01172R000200290007-3, 17 Şubat 1953

⁵⁰ National Archive, CIA RDP80-00810A002200120038-3, Ağustos 1953

güç bırakmamıştır.⁵¹ Musaddık'ın toprak reformu konusunda ve devlet yönetiminde din adamlarıyla farklı dünya görüşlerine sahip olması da kendisine karşı bu kitleleri harekete geçirmiştir. Bu gelişmelere ABD ve İngiltere'nin kışkırtmaları eklendiğinde Musaddık'ın yerini koruması mümkün olmamıştır.

1952 Ekim ayında İran'ın içinde bulunduğu durum konusunda öngörüle bulunan ABD yetkilileri, Musaddık hükümetinin altı ay kadar varlığını sürdürebileceğini beyan etmiştir; ancak bu konuda Amerikalı yetkililerin endişesi Musaddık'ın Başbakanlığı sürecinde ona destek veren, son gelişmelerle Musaddık ile araları açılmış olan Ayetullah Kaşani'nin güç kazanması ihtimalidir. Bu noktada çözüm Musaddık dönemi İç İşleri Bakanı olan ve daha sonra Musaddık tarafından görevden uzaklaştırılan General Zahedi olmuştur. Zahedi bir yandan petrolün millileştirilmesini desteklerken, diğer yandan Musaddık'ın komünist partilerle iş birliğinden rahatsızdır. Zahedi'nin Musaddık'ın devrilmesindeki rolü ABD istihbarat belgelerinde açık şekilde ifade edilir. Bu dönemde güvenlik ve gizliliğin korunması için Zahedi'nin oğlu Ardeshir Zahedi taraflar arasında haberleşmeyi sağlamıştır.⁵²

Musaddık'ın petrol sorununu çözemeyen lider olarak lanse edilmesi, İran'da ekonomik koşulların ciddi derecede bozulması ve İran'daki iç siyasi durumun kötüleşmesi gibi problemleri ortaya çıkartmıştır. İran, petrolerini millileştirmek isterken bir kaosa sürüklemiş ve Şah bu kaosun sorumlusu olarak Musaddık'ı görmüştür. Şah, Musaddık'ı görevinden azletmek istemiş; ancak Musaddık bu karara direnmiştir. Gelişen karışıklık ortamında Şah Muhammed Rıza Pehlevi ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu kez kaosun Şah lehine ayaklanmalara dönüşmesi, Şah taraftarlarının Musaddık'a karşı muhalefeti, Muhammed Rıza'nın ülkeye dönmesi ile durulmuştur. 1953 Ağustos ayına kadar çözülemeyen Musaddık krizini halletmek için CIA ve M16 (*British Secret Intelligence Service SIS*) ortak bir plan hazırlamış ve bu planın İran içindeki en önemli piyonu Zahedi olmuştur.

Musaddık başbakanlık koltuğunu kaybetmiştir. Musaddık'ın yerine İran'da Zahedi kabinesi kurulmuştur. 21 Temmuz 1953 itibaren ABD ile Zahedi doğrudan

---

⁵¹ Musaddık ve Kaşani arasındaki rakabetin detayı için bkz: Security Archive, "Prospects For Survival Of Mussadeq Regime In Iran", 8 October 1952, Doküman No:0059595

⁵² <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB28/1-Orig.pdf> , Erişim Tarihi, 17 Ocak 2017, Ayrıca Bknz: Ek belge no:1, <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/docs/Doc%20%20-%201954-00-00%20Summary%20of%20Wilber%20history.pdf>

doğruya temastadır. 1953 Ağustos ayında hizmetlerinin karşılığını alarak İran'ın yeni başbakanı Zahedi olmuştur.⁵³

Sonuçta Musaddık mücadelesinde İran petrollerini kamulaştırmayı başarsa da Batılı ülkelerin desteği ile kurulan rafinerileri ve petrol gelirlerini millileştirmek oldukça zor bir hedefdir ve bunu başaramamıştır. Bu kriz süreci ardından bu olayların çıkmasında rollerini artık gizlemeyen ülkeler İran'la petrolleri konusunda görüşmek üzere tekrar anlaşma masasına oturmuştur.⁵⁴

Musaddık'ın devrilmesine sebep olan gelişmeleri ve bu süreci Soğuk Savaş atmosferinde şartların kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu süreçte komünizm tehdidi ön planda tutularak petrol bölgelerinde nüfuz mücadelesi ortaya konulduğu açıktır. Bu işgale karşı ülkesinin çıkarlarını koruyan Musaddık ise İran halkının desteğini almış; ancak karşı propaganda geliştirmek ve taraflarını korumak konusunda yetersiz kalmıştır.

Musaddık'ın devrilmesi, ev hapsiyle sürece ve sonlanacak hayatı İran'da muhalif güç olarak İslami hareketin güç kazanmasında etkili olmuştur. Musaddık'ın milliyetçi taraftarlarının 1979'da İran Devrimi'ne destek vermesi de bu sürecin bir sonucu olmuştur.

1) 1954 Petrol Anlaşması

II.Dünya Savaşı ardından ABD, Orta Doğu'da siyasi otoritesini arttırma çabalarının en somut adımını 1946'da İran topraklarını ve petrollerini Sovyetler Birliği istilasından İran'ı koruyarak sergilemiştir. Bu dönemde ABD'nin bölgede henüz İngiltere ya da Sovyetler Birliği gibi kaybedecek önemli bir geçmişi de yoktur. Bununla birlikte, Soğuk Savaş dengesinde ABD'nin rakibi Sovyetler Birliği'dir. ABD, komünizmin yayılmacı tehdidine karşı emperyalist geçmişi ile anılan İngiltere'nin Orta Doğu bölgesini koruyamayacağı fikrindedir. ABD'nin bu bakış açısı ve bölgede krizlerde İngiliz politikalarını andırmayacak bir yaklaşım sergileme çabası Musaddık krizinde de görülmüştür; ancak ABD'nin de kendi politikalarına uyum ve itaat göstermeyenlere tahammülü uzun sürmemiştir. Sonuç olarak İngiltere

⁵³ <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB28/1-Orig.pdf> , Erişim Tarihi, 17 Ocak 2017, Ayrıca Bknz: Ek belge no: 1 , <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/docs/Doc%20%20-%201954-00-00%20Summary%20of%20Wilber%20history.pdf>

⁵⁴ Parviz, "Oil Agreements in Iran", 2004

ve ABD boyun eğmeye karşı darbe planlarıyla Musaddık'tan kurtulmuşlardır. Musaddık'ın devrilmesiyle, petrol konusunda görüşmeler yeniden başlamıştır.

17 Eylül 1954'de Uluslararası Petrol Konsorsiyum'u ve İran arasında petrol anlaşması imzalanmıştır. 28 Ekim 1954'de İran Meclisi ve Şah bu anlaşmayı onaylamıştır. Bu anlaşmayla “*yabancı sahipliğine imtiyaz*” kavramı yerine “*müzakere ve karşılıklı anlaşmayla yapılmış imtiyaz*” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlaşmayla ilk kez İran'ın ülkedeki bütün petrol ve petrol mamullerinin sahibi olduğu kabul edilmiştir; ancak İran uygulamada Petrol Konsorsiyumuna ne yapılacağını söyleme hakkına sahip değildir. İran'daki petrol üretiminin alıcıları sadece konsorsiyum üyesi ülkelerdir. Anglo-İran hisselerin yüzde 40'ına sahiptir. Geri kalan hisseler ise Amerikan ve Britanya menşeli şirketlere aittir. Hesaplama biraz farklı gösterilip hisseler parça parça farklı şirketlere ait olsa da konsorsiyumda egemen güç Amerikan şirketlerindedir. Kısa süre sonra her şirketten yüzde bir pay olarak oluşturulan Küçük Konsorsiyum'da ABD isteği ile Amerikan kontrolünü arttırmak amacıyla oluşturulmuştur.⁵⁵

İran petroleri konusunda Musaddık döneminde ortaya çıkan millileştirilme taleplerine karşı konsorsiyum çözümü ABD ve İngiltere'nin İran'a Musaddık döneminde sundukları çözümlerden birisidir. Nitekim o dönem taleplerini iletirken bir sonraki İran hükümetine mesaj verildiği yukarıda belirtilmiştir. Sonuç olarak özellikle ABD açısından ortaya çıkan tablo beklentileri ile örtüşmektedir. Elbette istediklerinin gerçekleşmeye başlaması ve son yıllardaki problemin çözülüyor olması Batılı ülkeler için de sevindirici olmuştur.⁵⁶

ABD yetkilileri, 1955 senesinde, Şah ve Batı yanlısı muhafazakâr hükümetlerin İran'da işbaşında olabileceği öngörüsünde bulunmuştur. Bununla birlikte Amerikalı yetkililer için İran'ın politik görünüşü genellikle istikrarsızdır. Ekonomik ve finansal zorlukların yaşandığı, yönetimle problemlili bir İran halkı henüz 1950'li yıllarda tespit edilmiştir. Bu yıllarda beliren muhalefetin iktidarı korkutmayan yönü her grubun temelde kendi isteklerine yoğunlaşması ve kendi

---

⁵⁵ Daniel Yergin, **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev, Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Yay, Yedinci Basım, s. 450-451

⁵⁶ Security Archive, “Agreement Between Iran and International Oil Consortium”, **Department of State Bulletin**, 16 Ağustos 1954

aralarında bütünlük arzetmemesidir.⁵⁷ İran için yapılan bu tespitlerin bundan sonraki süreçte artarak devam etmesi dışında pozitif bir yön değişimi genellikle söz konusu olmamıştır. Buna rağmen ABD, 1950'lerden itibaren tespit ettiği bu durumla ilgili Şah'ı gerekli şekilde uyarmamıştır. Ak Devrim sürecinde Batı destekli bir diktatörlük görüntüsünden rahatsızlık duyulduğu için yapılan uyarılar ise Şah'a Batı'nın endişelerinin aktarımı olmakla sınırlı kalmıştır. Bu endişeler İran halkının baskıya daha fazla boyun eğmeyeceği uyarısını içermemektedir. Bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde bu durumun detayları da değerlendirilmiştir. Bir diğer konu İran'ın ekonomik durumu konusunda yapılan öngörüler 1940'lı yılların sonlarından itibaren devamlı olarak İran'da petrol gelirleri ile ekonominin iki-üç yıl içinde toparlanacağı öngörsüdür. Fakat bu öngörünün kendisi onlarca yıl kendini tekrar etmiştir. İran'ın aldığı dış yardımlar ve petrol gelirlerine rağmen ekonomik olarak toparlanamaması da 1979 İran Devrim'ni besleyen önemli bir sebep olmuştur.

Özetle 1979 İran Devrimi uzun bir hazırlık safhasının sonucunda iç ve dış faktörlerin Şah'a karşı bütünleşmesiyle gerçekleşmiştir. Bu süreçte İran'ın petrol gelirleri, stratejik konumu ve bölgesel etki gücü dış devletleri bu devrimden soyutlamayı imkânsızlaştırır. İran'ın iç politikasında bu süreç 20.yüzyılın ilk gelişmeleri ile paralel özelliklerini koruyarak gelişmiş ve evrimini tamamlayan bir devrim 1979'da İran'da gerçekleşmiştir.

---

⁵⁷ Security Archive, (U.S Policy Toward Iran) , S/S-NSC Files, Lot 63 D 351 ,15 Ocak 1955

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVİRİM LİDERİ HUMEYİNİ VE SİSTEME İLK KARŞI ÇIKIŞI

1.1.Ruhullah Musavi Humeyni

Humeyni 24 Eylül 1902’de ailesinin üçüncü çocuğu olarak, Tahran’ın 289 km güneyinde⁵⁸, İsfahan’ın 200 km kuzeybatısında⁵⁹ bulunan Humeyn’ de doğmuştur. 1925’de batı usulü soyadları kabul edildiğinde Ruhullah Mustafavi olmasına rağmen, Seyid Ruhullah Musavi Humeyni olarak anılmıştır.⁶⁰ Humeyni’nin ailesi kuzeydoğu İran’da Meşhed’e yakın bir kasaba olan Nişabur’dan geldiklerine inanmış ve peygamber soyundan olduklarını iddia etmişlerdir. Humeyni’nin dedesi Seyid Ahmet Musavi el-Hindi, Hindistan’ın Kaşmir bölgesine yerleşmiştir. “*El-Hindi*” zaman zaman aile ismine eklenerek söylenen Seyid Ahmet 1830 yılı civarında, Hindistan’dan ayrılmış ve Necef’e gitmiştir. Seyid Ahmed, 1839 yılında İran’a geçmiş ve Humeyn’de ailesinin yüz elli sene yaşayacağı büyük bir ev satın almıştır. Burada evlendiği üçüncü eşi Sakine Hanım’ın 1856 da dünyaya getirdiği çocuğu Seyid Mustafa al-Shadid al-Humeyni⁶¹, Humeyni’nin babasıdır. 1869’da Seyit Ahmet’in ölümünden sonra Mustafa’da babası gibi ailenin dini mesleği için din eğitimi almış bir din âlimidir.

19.yüzyıl İran’ında kırsal toplum, yerleşik ya da göçmen kabileler ile büyüklü küçüklü toprak ağaları ve tarlalarda çalışan köylülerden oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir. Halk güçlü kişilerin kendilerini korumasına ihtiyaç duymaktadır. Humeyni’nin babası Mustafa da sadece kendi arazilerini değil başkalarının arazilerini de korumak için silahlanmış ve silahlı adamlarla dolaşmaya başlamıştır. Lakabı “*fahrimücahidin*”dir. Böyle bir durumun tehlikeli yönleri de vardır. Nitekim 1903 yılında vurularak öldürüldüğünde, Humeyni henüz beş aylık (4 ay 22 günlük) bir bebektir. Babasının vefatından sonra Humeyni, annesi, halası Şahibe ve amcası Seyid

⁵⁸ Shaul Bakhash, *The Reign Of The Ayatollahs: Iran and The Islamic Revolution*, Basic Books , New York, 1984,s.20

⁵⁹ Baqer Moin, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, Çev: Osman Cem Öneroy, Ankara, 2005, Elips Kitap, s.9-10

⁶⁰ Moin, a.e, s.30

⁶¹ National Archive, “Khomeinizm: The Impact of Theology on Iranian Politics”, CIA-RDP84S00927R00010015003-5

Allameh Morteza Musavi Perveresh ve sütanesi tarafından yetiştirilmiştir. Humeyni'nin babasız bir çocuk olarak yetişmesi, onun sorumluluklarına sahip çıkan, inatçı ve lider özellikleri taşıyan bir karaktere bürünmesinde etkili olmuştur.

1.1.1. Humeyni'nin Eğitim Hayatı

Humeyni, ilköğretim eğitiminin çoğunu kendi kasabasında almıştır. Yedi yaşına geldiğinde Ahund Molla Ebu'l Kasım'ın yönettiği bir mektebe gönderilmiştir. Humeyni temel dini eğitimini burada almıştır. Ardından İran'ın modernleşme çabalarının bir parçası olarak Humeyn'de açılan okula devam etmiştir. Fars dili ve edebiyatı yanı sıra aritmetik, tarih, coğrafya ve bazı temel bilimlerde eğitim almıştır. Humeyni, varlıklı bir ailenin çocuğudur ve özel öğretmenleri de vardır.

Humeyni on beş ya da on altı yaşına geldiğinde eğitiminin bir sonraki aşaması için Arak'da Abdül Kerim Hairi Yazdi'nin kontrolünde olan dini bir merkeze gönderilmiştir. Kısa süre içinde Hairi'nin Kum'da bulunan bir İslami çalışma merkezinden davet alması ile Humeyni de onu takip etmiştir. Kendi döneminin dini âlimlerinden farklı olarak Hairi, bir mollanın politikayla ilgilenmemesi gerektiğine inanmaktadır. Hatta bu fikri yönüyle tanınan bir molladır.⁶² Humeyni'nin politikaya yaklaşımı ise Hairi'nin tam aksi şeklindedir. 16 sene eğitim aldığı Hairi'nin bakış açısından farklı olarak Humeyni için din adamları doğrudan politikaya dâhil olmalıdır. Humeyni'nin bu düşüncesini her türlü koşulda daima koruduğu göze çarpmaktadır. Sürgün edildiğinde ya da birlikte mücadele ettiği arkadaşlarıyla fikir ayrılıkları yaşadığında da Humeyni bu fikrinden vazgeçmemiştir.

Humeyni'nin hocasıyla siyasi anlamda farklı fikirleri olsa da Hairi, Feyziye Medresesi'ni yeniden canlandırmak için Kum'a gittiğinde, Humeyni de hocasını takip ederek Kum şehrine gitmiştir. Bunu izleyen on yıl içinde Kum şehri İran'ın önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. Bu gelişmede birçok faktör etkilidir. Buradaki din adamları, Irak'tan gelen sığınmacı ulemalar yanı sıra Şah'ın politikadan uzak kalmaları şartıyla bölgedeki ulemayı ödüllendirmesi de etkili olmuştur.

Humeyni, bu dönemde hocası Hairi dışında Kum'daki diğer önemli ulemalardan da eğitim almıştır. *Mirza Muhammed Ali, Hacı Seyit Muhammet Taki*

⁶² Moin, a.g.e, s.14-40, Abrahamian, **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, Çev: Metin Toprak Metis Yay, İstanbul 2002, s.14

*Hunsari, Seyyid Ali Yesebi Kaşani, Mirza Muhammed Ali Şahadabadi, Humeyni'nin ders aldığı diğer önemli Kum ulemalarıdır.*⁶³

Geleneksel olarak Şii ilahiyat merkezlerindeki dersler üç ana düzeye bölünmüştür. Humeyni ilk aşamaya Humeyn'de özel bir öğretmenle başlamış, Sultanabad'da devam etmiş ve Kum'da tamamlamıştır. Bu ilk düzeyi bitirenler "Meşaleci" "*Sorun açıklayıcısı*" olmaktadır. Bu İran'da dinsel hiyerarşinin en alt basamağıdır. İkinci aşamada şeriatla birlikte dilbilim, mantık, hukuk felsefesi de öğrenilmesi gerekmektedir. Bu düzeyi tamamlayan öğrenciler genellikle fıkıhın temelleri ve dinin ilkelerini tam olarak kavramış olurlar; ancak hukuki konularda kendi hükümlerini verme ve ilahiyat konularında kendi yorumlarını yapma hakkını alamazlar. Dini eğitimin bu ikinci aşamasını Humeyni 1920 yılında tamamlamıştır. Üçüncü aşamada ise öğrenci hukukun bütün dallarında hükümler verme yeteneği olduğunu gösterebilmelidir. Bu şartı sağlayan öğrencilere hukukun bütün dallarında ve İslam'ın kapsayıcı niteliği nedeniyle bütün insani hareketler hakkında sınırsız içtihat yapma yetkisi verilmektedir. Bu noktadan sonra öğrenci tam yetkili bir müctehit olmaktadır. Müctehidlere "*hoca ül-İslam*" ünvanı verilmektedir. Bu ünvanı kazanmak uzun bir aşamadan sonra mümkün olmaktadır.

Üçüncü aşama eğitimine Hairi'nin sınıfında başlayan Humeyni özellikle eğitiminin bu son aşamasında Kum'da İslam biliminin geleneksel çalışma alanları olan tefsir, fıkıh, din felsefesi, İslam hukuku, ahlak, irfan, eğitimi almıştır. Onun için bu süreç, İslam hukukunu yorumlama hatta sürüncemede kalan bazı konuların içyüzünü anlamasında oldukça faydalı olmuştur. Humeyni bu yetkiyi yaklaşık olarak on beş, on altı yıl süren eğitimi sonunda almıştır. Bu o dönemin standartlarında etkileyici bir başarıdır.⁶⁴ Ayrıca irfan eğitiminin onun karakter gelişiminde, sıkıntılı dönemlerde cesareti üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Sonraki yıllarda eğitimini tamamladıktan sonra o da bir süre Kum'da öğretmenlik yapmış ve kendi öğrencilerini de bu alanda çalışmalarını için teşvik etmiştir.⁶⁵ Humeyni, henüz yirmi yedi yaşındayken kendisini sık sık ziyaret eden, türbe veya medreselerde onunla buluşan öğrencileri ve hayranları vardır. Özellikle ahlak dersleri takipçilerini

⁶³ Moin, *a.g.e.*, s.14-40, Abrahamian, *a.g.e.*, s.14

⁶⁴ Moin, *a.g.e.*, s.36-41

⁶⁵ Bakhash, *a.g.e.*, s.20

etkilemiştir. Dersler Kum'daki Feyziye okulunda verilmiştir. Hz.Fatma'nın türbesinin yakınında perşembe ve cuma günleri haftada iki kez yapılan derslerin popülaritesi kısa sürede artmaya başlamıştır. Humeyni'nin dinleyicilerinin sayısı öğrenciler, Kum halkı hatta Tahran'dan bile derslerin ününü duyup gelenler ile yüzleri bulmuştur.⁶⁶ Burada Humeyni'den ahlak derslerini alan Fazlullah Mahalati derslerin ne kadar etkileyici olduğunu, kendisini ve derse katılanları farklı yollara meyletme fikrinden alıkoyduğunu ve Humeyni'nin bu derslerde çoğunlukla ayetler ile meseleleri ilişkilendirdiğini belirtmiştir.⁶⁷ Humeyni, bu derslerde öğrencilerinin karakter ve ahlaki yapılarının gelişmesini istemiştir. Humeyni, İslam'ı sosyal ve politik olaylara bağlı olarak değerlendirmiştir. Böylece İslami eğitim alan öğrencileri o günlerden itibaren, kendi zihnindeki gibi politikaya ilgi duymaya yönlendirmiştir. İran'da yetkililer onun düzen üzerinde oluşturacağı tehlikeyi sezdiğinde ders vermesini engellemek istemişlerdir. Humeyni'nin bu konuda, yetkililere tepkisi net ve uzlaşmaz bir tavır olmuş; ancak baskılar neticesinde derslerini gözlerden biraz uzak olan Hacı Molla Sadık İlahiyat okuluna almak zorunda kalmıştır.

Humeyni, din adamlarının Batı ve Doğu'nun kolonyalizminden bağımsız, akademik "*deli gömleği*" dışında insanlık için sorumlulukları olduğunu belirtmiştir. Bu sorumluluk sadece İran için değil tüm dünyada nerede aç ve ezilen insan varsa onlar için geçerlidir.⁶⁸ 1979'da İran Devrimi'nin lideri olan Humeyni, ilk gençlik yıllarından son gününe kadar din adamlarının toplum içindeki rollerine ve siyasetteki yerlerine dair fikirlerini değiştirmemiştir. İran Devrimi gerçekleştirilip kurumsal bir yönetime geçiş sağlanırken ülke menfaatlerine uygun olarak esnetilen bazı uygulamalar olsa da Humeyni, din adamlarının toplum meseleleri ve siyasetle daima iç içe olması gerektiği fikrini korumuştur.

---

⁶⁶ Moin, a.g.e, 41-58

⁶⁷ **Pa be Payi Afitab: Gofteha ve Nagofteha Ez Zendeği İmam Humeyni**, Edit. Setude Emir Rıza, Tehran, 1380, C.5, s.3

⁶⁸ Bakhash, a.g.e,s.21

1.1.2. Humeyni'nin 1962-1963 Yerel Meclis Yasalarına İsyanı

Humeyni'nin bir öğrenci ve genç bir öğretmen olarak Kum'daki yılları Rıza Şah'ın iktidara yükseldiği döneme rastlamıştır. Rıza Şah, komşu ülke Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı gibi İran'da güçlü bir merkezi hükümet kurmak ve İran'ı batılılaştırmak ve modernleştirmek istemiştir. Ulema ise Rıza Han'ın bu modernizm fikirleri sebebiyle onun tahta çıkışını desteklemelerinin, İran'ı laikleşmekten kurtaramayacağını anlamıştır. Şah açısından ise din dersleri İran'da yapmak istediği reformların karşısında bir engel gibi gözükmuştür. Bu sebeple ve özellikle İran'da Anayasa Devrimi sürecinin ortaya çıkardığı tecrübe ile Rıza Şah, din adamlarının gücünü ve saygınlıklarını zedeleyecek, din adamlarının ayrıcalıklarını kısıtlayacak önlemler ve uygulamalar yürürlüğe koymuştur.

Şah, yazılı yasaları Batı usulüne göre düzenlemiştir. Ulemanın yargı üzerinde etkisini azaltacak laik mahkemeler kurmuştur. Yargıçlık görevi yapabilmek için yeni kurulan Tahran Üniversitesi'nden hukuk derecesi almak şartını getirmiştir. Şah bu şekilde dini seminerlere katılarak yargıç olunmasını da önlemiştir. Aynı zamanda din adamlarının kayıtlı dokümanlarla karar verme yetkilerini de ellerinden almış ve otoritelerini sarsmıştır. Böylece Rıza Şah, bir yandan din adamlarının önemli bir fonksiyonlarını önlemiş diğer yandan onların önemli bir kazançlarını engellemiştir. Ayrıca, İran'da yeni kurulan okullarla dini grupların eğitim üzerindeki tekelleri kırılmıştır. Tahran Üniversitesi'nde din adamlarına muhalif bir İslami Çalışmalar Merkezi kurarak görünürde onları modernize etmiştir. Bu merkez ile din adamlarının kendi bölgelerinde sertifika ve eğitim müfredatlarına hatta dini kıyafetlerine dahi müdahalelerde bulunulmuştur. Dini törenlere sınırlamalar getirilmiştir. Rıza Şah'ın laikleşme ve Batılılaşma yönünde yaptıkları, din adamları ve dini hassasiyetleri olanlar için saldırı özelliği taşımıştır. Rıza Şah'ın baskıcı ve keyfi metotları ulemalar için tolare edilecek sınırların çok ilerisinde algılanmıştır. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı rahatsızlık pasif bir direnişi tetiklemiştir. Bu durum İran'da nadir de olsa etkin muhalefetin tepki vermesine sebep olmuştur: 1927 senesinde Isfahanda dini lider Hacı Ağa Nurollah, İsfahan'dan, Kum'da bir türbeye doğru kitle protestosuna yol açmıştır. Takip eden yıl Kum'da Ayetullah Muhammet Bafki'nin protestonu Rıza Şah bizzat kendisi bastırmıştır. Bafki tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir. En

dramatik çatışma ise 1935 Haziran ayında yaşanmıştır. Şii mezhebi için kutsal bir yer olan Meşhed kentindeki İmam Rıza'nın türbesine giren Şah'ın atlı birlikleri, dini merasimi bölmüş ve kalabalığa ateş açarak onlarca kişiyi öldürüp yüzlercesini yaralamıştır. Bu olaylar Humeyni üzerinde çok derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Humeyni'nin, 1960'lı ve 1970'li yıllarda yaptığı pek çok konuşmasına ve açıklamalarına, İslam'ın ve din adamlarının Rıza Şah tarafından uğradığı bu aşğılamalar kaynaklık etmiştir.⁶⁹

İran'da Rıza Şah'ın ülkeyi modernleştirmek için zor kullanmasını takdir edenler, bu tutumun İran'a birlik getirdiğini düşünenler ve onun derebeylerin, gerici din adamlarının gücünü azaltmış olduğu görüşünde olanlar vardır. Bunların içinde Seyid Ali Ekber Borke, Ahmet Kasravi gibi bazı din adamları da vardır; ancak 1941 senesinde Rıza Şah 1930'lu yıllardan itibaren artan Alman yanlısı düşüncelerinin kurbanı olmuştur. II.Dünya Savaşı'nın müttefikleri, Şah'ın İran'a getirdiği Alman teknisyen ve iş adamlarını bahane ederek, İran'ı işgal etmiştir. Rıza Şah 1941 sonbaharında tahtından feragat etmek zorunda kalmıştır. Henüz yirmi bir yaşında olan veliahdı Muhammet Rıza hükümdar ilan edilmiştir.

Muhammed Rıza'nın İran tahtına geçmesinden sonra İran'da on yıldan fazla bir süre müttefiklerin varlığının da etkisi ile göreceli özgürlüğün olduğu siyasi bir atmosfer yaşanmıştır. Siyasi tutuklularının hapisshaneden çıkması ile aralarındaki marksistler, Sovyetler Birliği'nin de yardımı ile bir komünist parti olan Tudeh'i 1941 yılı sonlarında kurmuşlardır. Tudeh Partisi 1942'de ilk konferansını yapmıştır. Partinin eğitimli İran gençliği üzerindeki popülaritesi, İran'da Sovyetler Birliği etkisinin güçlü bir aracı olma potansiyeline sahip olması, Muhammet Rıza Şah gibi Batılı devletler için de kaygı sebebi olmuştur. Nitekim partinin merkezi İran'ın Kuzeyinde'dir ve bu bölgede Sovyetlerin etkisi oldukça yoğundur. Böylece bu etkiye karşı koyabilecek fikirlerin güçlenmesi için dini etkinlikler yeniden teşvik edilmiştir. Kum tekrar bir cazibe merkezi haline getirilmiştir. Başka bir değışle Muhammed Rıza Şah, Sovyetler Birliği ve komünist tehdide karşı din adamlarını bir denge mekanizması olarak kullanmayı tercih etmiştir. Din adamları da 1946 yılı sonlarında tek merci-i taklid olarak ortaya çıkan Ayetullah Berujerdi'nin yönetiminde dini

---

⁶⁹ Bakhash, a.g.e, s.21, Moin, a.g.e, s.59-60

kurumları güçlendirmeye ve devletle dostça ilişkiler kurmaya karar vermiştir. Bu dönemde İran'da din merkezli iki grup daha vardır: Birincisi liberal ve reformcu din adamlarından oluşmuştur. Mehdi Bezirgan, Mahmut Talegani ve Muhammet Taki Şeriatî bu gruptaki din adamlarıdır. İkinci grup ise eski İslam'ın altın çağını canlandırmak, şeriatı doğru bir şekilde uygulamak sadece bu şekilde Batı'nın etkisi ve gücünden kurtulabileceğine inananlardır. Bu grup 1945 de amacına ulaşmak için şiddeti ve özellikle de suikasti savunan Fedaiyan-ı İslam (İslam Fedaileri) örgütünü kurmuştur. Bu dönemde Humeyni'nin politik duruşu ise bu grupların ortasında bir yerdedir. Humeyni, dini otorite ve din adamları arasında dayanışmanın gereğine inanan bir kişi olarak Berucerdî'nin destekçisidir. Laikliğin ise bir muhalifidir.⁷⁰ Humeyni'nin 1941'de Rıza Şah tahttan indirildiğinde yazdığı kitabı "*Keşfü'l Esrar*" onun, Rıza Şah'ın politikalarına karşı fikirleri yanı sıra kendisinin din ve devlet işlerine bakışını da açıklamaktadır. Kitabında Humeyni, Rıza Şah'ı bir gaspçı gibi değerlendirmiş, İran'da parlamentonun meşruiyetinin eksikliğini, kabul edilen yasaların zararlarını, bakanlıkların yozlaşmışlığını, yoksul ve ezilen insanlar için endişeden yoksun yetkililer ve polislerin varlığını belirtmiştir. Humeyni bütün bu iddialarını Rıza Şah'ın kasti ve keyfi politikaları, İslami kuralların ihmal edilmesi, dini grupların etkisizleştirilmek istenmesi ile bağdaştırmıştır. Sonraki yıllarda tekrar edeceği gibi Humeyni, Batı'ya meyil etmenin Batı kanunlarını uygulamanın, Batılı idarecilerle çalışmanın ve kadınlara verilen özgürlüklerin tehlikelerinden duyduğu rahatsızlığa da kitabında değinmiştir. Humeyni'nin bu ilk kitabında asıl hedefi ise Şah ile işbirliği yaptığını düşündüğü din adamlarıdır; ancak İran için çalkantılı bir dönem olan 1940'lı ve 1950'li yıllarda Humeyni politik hareketleri takip etse de net bir tavır sergilemekten uzak durmuştur.⁷¹

Humeyni'nin hayranları onun kendisine Hazreti Muhammed'i örnek aldığını düşünmektedir. Zira Humeyni, öncelikle dini kurumlar içindeki duruşunu ve güç tabanını genişleterek, siyasi arenaya aktif olarak geçmeden önce, önde gelen dini bir lider olarak kimliğini belirlemek istemiştir. Humeyni, Kaşani ve Berucerdî'yi Hazreti Muhammed'in iki yönü olarak değerlendirmiştir. Kaşani politik, Berucerdî ise dini yönüdür; ancak Kaşani özellikle Musaddık'ın devrilmesi sürecindeki tavrından ötürü

---

⁷⁰ Moin, a.g.e, s.60-65

⁷¹ Bakhash, a.g.e,s.23-24

milliyetçi mollalar tarafından dışlanmışır. Humeyni'ye göre Kaşani, İslami siyaset yerine İslam'ı siyasallaştırmıştır. Berucerdi ise İslam'ın sürdürülebilmesini Şah ile iş birliği yapmaya dayandırırken, Humeyni İslam'ın sadece laik düzene karşı çıkarak hüküm sürebileceğine inanmıştır.⁷² Esasında bu dönemde Pehlevi monarşisi önde gelen mollalarla anlaşarak, din ve siyasetin ayrı olması gerektiği yönünde dersler verilmesini istemiştir. Bu dönem İran'da “*statükoyu destekleyen muhafazakâr âlimlerin*” sayılarının hızla artması Pehlevi rejiminin çabalarıyla doğrudan ilgilidir. Aralarındaki görüş farkına rağmen Humeyni'nin Berucerdi ile yakın ilişkileri vardır. Humeyni, Berucerdi'nin özel kalemi ve yardımcısı olarak görev yapmıştır. Zaman zaman Şah'a gönderilen gizli mesajları da Şah'a Humeyni götürmüştür. Berucerdi bazı zamanlarda siyasi konularda Humeyni'nin görüşlerine başvurmuştur. Humeyni'nin de Ayetullah-ı Uzma ünvanıyla andığı tek kişi Berucerdi'dir.⁷³

Humeyni'nin siyasetteki aktif tutumu önemli ölçüde Berucerdi'nin vefatından sonra 1961'de başlamıştır. Berucerdi her ne kadar selefi Hairy gibi apolitik bir molla olsa da vefatı Şah'ın ülkedeki bazı temel problemler ve ABD'nin baskıları sonucu bir dizi reform hareketini başlattığı sürece rastlamıştır. Muhammed Rıza Şah'ın temel noktasını toprak reformunun oluşturduğu reform girişimi sırasında uygulamaları müdahaleci bir tavır ile olmuştur. Şah'ın giderek artan otoriter tavrı ise Humeyni'yi onunla çatışma noktasına getirmiştir.⁷⁴ 1962 senesinde Şah yanlısı Asadollah Elam'ın İran'ın Başbakanı olması, Şah'a siyasi güven kazandırmıştır. Böylece din adamlarının desteğine gerek duymayacağını düşünmüştür.⁷⁵

Şah'ın İran'ın reform programı için gerekli gördüğü yasa tasarısı Tahran basınında 8 Ekim 1962'de yer almıştır. Humeyni aynı akşam Ayetullah Muhammed Kazım Şeriat Medari ve Muhammed Rıza Gülpayegani'yi eski ustası Hairy'nin evinde toplantıya davet etmiştir.⁷⁶ Ayrıca Maraşi Necefi, Ahmet Hunsari ve Muhammed Taki Kumi'de reform hareketine muhalif diğer din adamlarından bazılarıdır.⁷⁷

---

⁷² Moin, a.g.e.,s.76

⁷³ Abrahamian, **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, s.16

⁷⁴ Bakhash, **The Reign of The Ayatollah**, s.24

⁷⁵ Moin, a.g.e., s.71

⁷⁶ Moin, a.e., s.77

⁷⁷ Abrahamian, a.g.e., s.17

Kum'daki dini liderlerin yasa tasarısında karşı çıktıkları konular üç temel nokta ile değerlendirilebilir: Birincisi, seçimlerde kadınların oy kullanmasıdır. İkincisi, milletvekili adaylarında Müslüman olmak şartının aranmamasıdır. Üçüncüsü ise, milletvekillerinin tüm kutsal kitaplar üzerine yemin edebilmeleri ve kanun parlamento seçimlerinde azınlıklara temsilci hakkı verilirken, genel seçimlerde böyle bir hakkın tanınmamasıdır. Humeyni ve reform programına muhalif din adamlarına göre hükümetin bu konuda çok daha dikkatli olması gerekmektedir. Zira dini liderlerin bütün olarak Müslüman cemaate tepki göstermesi mümkündür. Ayrıca kadınlara verilen haklar İslami ilkelerin zarar görmesi olarak değerlendirilmiştir ve hükümetin gelişme olarak addettiği reform paketi muhalif din adamları tarafından İslam cemaatinin bütünlüğüne karşı bir atak olarak algılanmıştır. Aynı zamanda hükümet bir okuma yazma seferberliği için genç erkekleri askere almış ve onları öğretmen olarak kırsal bölgelerde görevlendirmiştir. Bu durum da din adamları tarafından şehirlerde baş gösteren laiklik fikirlerinin kırsal bölgelere de yayılmak istenmesi, kutsalın mahremiyetine zarar verilmek istendiği şeklinde değerlendirilmiştir,⁷⁸ ancak din adamları Şah'a ortak bir uyarı metni göndermekte anlaşamamışlar ve Şah'a ayrı ayrı telgraf çekmişlerdir. İran Şahı'nın onlara cevabı gecikmemiştir. Şah, din adamlarından “*kitle rehberliği*” görevlerine devam etmelerini ve politikaya müdahale etmemelerini istemiştir. Ayrıca telgraflarını hükümete havale edeceğini de bildirmiştir. Din adamları da ikinci kez doğrudan başbakana telgraf göndererek tepkilerini ortaya koymuşlardır; fakat İran Başbakanı Alam, bu tepkileri görmezlikten gelerek krizin büyümesine sebep olmuştur. Din adamlarının yanı sıra çarşı (bazaar) esnafı, önde gelen tüccarlar, 1960 yılında kurulmuş olan Mehdi Bezirgan'ın liberal, modernist özgürlük hareketi dahi hükümetin kadınlara oy vermektense oy kullanan erkeklerin oylarına saygı duymasının yararlı olacağını bildirmiştir; ancak haftalar geçmesine rağmen Alam, din adamlarına bir cevap verememiştir. İran'ın her yerinde mollalar Alam'ın hükümetini eleştirmeye başlamışlardır. Bu sırada Humeyni, kendisine yakın olan Ayetullahlardan, Alam'ın istifasını istemelerini ve dikkatleri meclisin anayasaya aykırı bir şekilde uzun süredir kapalı olduğu gerçeğine çekmelerini istemiştir.

---

⁷⁸ Bakhsh, a.g.e, s.24

Humeyni bu isteğine beklediği karşılığı göstermeyen din adamlarını korkaklıkla suçlamış, destekçilerine ise bu hayati olayda yer almalarından ötürü teşekkür eden bir bildiri yayınlamıştır. Aynı zamanda krizi genişleterek devletin ve halkın içinde olduğu ekonomik sıkıntıları vurgulamaya başlamıştır. Humeyni, 1962 yılından itibaren yandaşlarını kendisine destek veren gruplarla ilişkiler kurmaları için teşvik etmiştir. Bu gruplar İslam mücahitleri, Fedayan-ı İslam ve bazar(çarşı) loncalarıdır. Bu grupların Humeyni'ye destek vermesi sadece onun dini temsil gücünden kaynaklanmamıştır. Şah'ın ekonomiyi bir sanayi burjuvazisine kaydırma çabası nedeniyle geçimlerinin tehlikeye düşeceği ve bu yüzden ellerinde olan güçlerinin kaybedileceği endişesi de bu grupların Şah'ın reformlarına tepki göstermelerinde etkilidir.⁷⁹ İran ekonomisinde önemli güç sahibi olan çarşı esnafının maddi yardımları, Humeyni'nin ilahiyat merkezlerinde ve din adamları arasında etkisini arttırmasına destek olmuştur.

1962 yılında yoğunlaşan kriz süreci boyunca Humeyni'nin izlediği muhalif tavrın bir diğer yönü yukarıda belirtildiği gibi doğrudan doğruya Şah'ı hedef almamaktır.⁸⁰ Nitekim Humeyni, kendisine Ayetullah Şeriatmedari'nin öğütlediği gibi önce konumunu güçlendirmesi gerektiğinin farkındadır.

1.1.2.1 1963 Muharrem Ayı Protestoları

Şah Muhammet Rıza, İran'ın gelişimi için öngördüğü reformları yapmakta kararlıdır. Ocak 1963'de referandum paketini meclise tekrar sunmuştur. Humeyni bir kez daha bu reformların İslam'ın toplumdaki rolünü azaltacağı konusunda uyarılarda bulunmuş ve din adamlarını referandumu kötüleyen demeçler vermek konusunda ikna etmiştir. Humeyni'nin Şah'ı reformlar konusunda uyarmak için görevlendirdiği elçisi ise Kum'a eli boş dönmüştür. Humeyni yine de Şah'ın uygulamalarına gösterdiği tepkiden vazgeçmemiş, politik olmayan din adamlarına dahi bu konuda tepki vermeleri için baskı yapmaya başlamıştır. Kum'da halkın Şah'a karşı tepkileri de sokaklara taşmaya başlamıştır. Bu noktada 23 Ocak 1963 günü Ayetullah Honsari ve Ayetullah Behbehani gibi politikadan uzak din adamlarının önderliğinde bir protesto gösterisi sırasında bu yaşlı din adamları tartaklanmış ve Şah'ın baskısı onları

---

⁷⁹ Moin, **a.g.e.**, s.81-82

⁸⁰ Bakhash, **a.g.e.**, s.26-27

susturmuştur. Şah, mollaları ve muhalif din adamlarını “*kara irtica*” diye adlandırmıştır. Bu ortamda Şah’ın muhalifleri, muhalif söylemleri en net şekilde dile getiren tutumu sebebiyle Humeyni’ye yönelmişlerdir. Bu süreci takip eden Ramazan Bayramı’nda Humeyni’nin evi ilk kez kenti ziyaret eden hacıların ilgi odağı olmuştur. Humeyni İran’da hemen hemen sıradan biriyken, Şah’ın reformlarına karşı verdiği tepki ve ısrarlı tavrı ile görüşlerine önem verilen ayetullahlardan biri olmuştur.

Humeyni, İran için yeni yılın başlangıcı kabul edilen 21 Mart günü, günün kutlama değil yas günü olduğunu beyan etmiştir. Aynı konuşmasında yoksul ve ezilen halktan bahsetmiş ve Şah’ın Batı ile işbirliği içinde, Batı’nın baskısı ile İslam’a ve inanç gruplarına zarar vermek istediğini tekrarlamıştır. 22 Mart günü sivil askerler Feyziye Mektebini basmış, öğrencileri tutuklamıştır. Bir öğrenci bu olay sırasında çıkan arbedede hayatını kaybetmiştir. Şah’ın bu sert yöntemleri Humeyni’ye liderlik yolunda gerek duyduğu desteği sağlamıştır. Güvenlik güçlerinin Feyziye mektebini basması ve bir öğrencinin öldürülmesi, Humeyni’nin, Şah’ın Müslüman öğrencileri katlederken, İsrail’e duyduğu sevgiyi bir araya getirerek halkı Şah’a karşı kışkırtacak vaazlar vermesine sebep olmuştur. Tahran’daki ulemalara da telgraf göndererek Alam hükümetinin protesto edilmesini istemiştir. Ayrıca kendisi de onun tiranlığına asla boyun eğmeyeceğini bildirmiştir.

Ayetullah Berucerdi’nin vefatından sonra Şah tarafından onun yerine geçebilecek dini lider olarak Necef kentindeki din adamı Ayetullah Mohsen Hakim desteklenmiştir. Hakim, Kum’daki ulemaları Necef’e davet etmiştir. Kum’daki ulemanın Necef’e gitmesinin Feyziye Mektebine yapılan saldırılara karşı bir protesto niteliği taşıyacağını belirtmiş; ancak Humeyni bu daveti Kum’u kâfirler ve inançsızlara terk etmeyeceklerini söyleyerek⁸¹ reddetmiştir. Berucerdi’nin vefatından sonra, Humeyni’nin Feyziye, mektebine yapılan saldırılara ve Şah’ın politikalarına karşı muhalefeti gün geçtikçe daha da sertleşmiştir.

İran Tarihi’nde *Kıyam-ı Hordad* olarak adlandırılan, Muharrem Ayı’nın onuncu günü olan 3 Haziran Aşure günü, Kum sokakları Humeyni’nin vaazı için hazırlanmıştır. Humeyni fotoğrafları sokaklara, dükkânlara, çarşıya ve şehrin tüm

---

⁸¹ Bakhash, a.g.e., s.29

duvarlarına asılmıştır. İlgi o kadar yoğundur ki Feyziye mektebinde dinleyiciler sokaklara taşmıştır. Bu vaazında Humeyni Şah'a tepkisini çok net şekilde açıklamış ve Şah'ı direk olarak hedef alan sözler sarfetmiştir: "...*bunlar temel olarak İslam'ın kendisine ve dini sınıfın varlığına karşılar... büyük küçük hiç birimizin var olmasını istemiyorlar. Bu ülkede Kur-an'ın olmasını İsrail istemiyor. İsrail bu ülkede mollaların varlığını istemiyor... Sevgili Şah Ağa artık durmanı öğütlerim sana... Günün birinde yabancı efendilerin artık çekilmen gerektiğine karar verirlerse halkın şükürler edip sevinmesini istemem... İstemem baban gibi olasin...*"⁸² Humeyni bu söylemleriyle Şah'ın mollalara karşı savaşını onun İsrail ile bir ittifak içinde olmasıyla açıklamıştır. Humeyni'nin sözleri barındırdığı öngörüye dikkat edilirse oldukça önemlidir. Çünkü Humeyni'nin önemli özelliklerinden birisi İran halkını ve reflekslerini iyi tanmasıdır. Humeyni'nin Şah hükümetini ve yapabileceklerini de bilmesine rağmen ortaya koyduğu cesaret ise onu gerek bu yıllarda gerekse devrim yıllarında lider pozisyonuna taşıyacak özelliğidir. Bu konuşmasından iki gün sonra 5 Haziran 1963'de henüz gün doğmadan Humeyni tutuklanmış ve Tahran'da Eshratabad Askeri Kışlası'na götürülmüştür. Humeyni'nin Kum'da öğrencisi olan ve 1989'da İran Cumhurbaşkanlığı görevini de üstlenen Ali Ekber Haşimi Rafsancani onun tutuklanmasını hükümetin son hatası olarak değerlendirir.⁸³ Humeyni'nin tutuklanması haberi kısa sürede Tahran çarşısı esnafına ve şehir merkezine ulaşmıştır. Bunun ardından ayaklanmalar Tahran, Kum, Meşed, Şiraz, İsfahan'a yayılmıştır. Tahran yakınlarında yüzlerce erkek kefenlere sarınarak başkente doğru yürüyüşe geçmiştir. Ayaklanmalar 6 Haziran'da da artarak devam etmiştir.⁸⁴ Rafsancani bu ayaklanmalar konusunda Humeyni'nin görüşünü şu sözlerle anlatır: "*Tarih boyunca imam hiçbir zaman silahlı mücadele edelim demedi. Yasaklamadı da. Bu önemli bir meseledir. Eğer yasaklasaydı (Ona) ulaşamazdık. Eğer İmam'ın bir konuda rızası olmadığını anlasaydık bu işi yapamazdık... Bu meselenin kanıtı odur ki mücadelenin direniş şekline müdahale etmek istemedi. Direnişin kendisi o'nun için önemliydi.*"⁸⁵ Humeyni için direniş fikrinin canlı tutulması oldukça önemlidir. Bu fikirde onun

---

⁸² Setude, a.g.e., s.146

⁸³ a.e., s.146

⁸⁴ Roy Mottahedeh, **Peygamberin Hırkası İran'da Din ve Politika Bilgi ve Güç**, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2003, s.178-231, Bakhash, a.g.e., s.30

⁸⁵Setude, a.g.e., s.146-147

mücadele stratejisini görmek mümkündür. Çünkü Humeyni İran Devrim'nin hemen hemen başarıya ulaşmak üzere olduğu günlerde dahi, silahlı mücadele için “*henüz zamanı değil*” mesajını verecektir. Çünkü silahla sürdürülen mücadele de fikirden çok güç çarpışır ve anlaşılabilir olur ki Humeyni, İran'da gücü tam olarak kendi kontrolüne geçirebileceğine inanmadan yahut bunun için gereken şartları hazırlamadan bu harekete resmen onay vermemiştir. Bu onun maceraperest bir lider olmadığını kanıtlayan bir özelliği kabul edilebilir. Humeyni daha çok gerçekçi ve garantici bir liderdir.

İran'da gelişen ayaklanmalar karşısında Şah, zor ve baskı ile olsa da protestocuların durdurulmaları için orduya emretmiştir ve bu emir ile “*1963 Muharrem Ayı'nın kanlı olayları on beş yıl sonra devrimde hasat edilecek acı tohumları ekti.*”⁸⁶ Protestoların bastırılması için önde gelen pek çok dini önder tutuklanmıştır. Tutuklanan din adamlarından üç isim dışında hepsi kısa zamanda serbest bırakılmıştır. Serbest bırakılmayanlar: Ayetullah Bahaddin Mahallati, Ayaetullah Hasan Tabatabai Kumi ve Humeyni'ydür. Humeyni için bu tutukluluk dokuz ay sürmüştür. Başbakan Alam, Humeyni'nin idam edilmesini istemiştir. Bu haber diğer din adamlarının da Tahran'da toplanmasına, çarşı esnafının kepenkleri kapatmasına ve ortamın gerginliğinin sürmesine sebep olmuştur. Bu tepkiyi biraz olsun yatıştırmak için Humeyni'yi Tahran'ın güneyinde Davudiye'de ev hapsine alan rejim, onu yargılamanın ve bu tutukluluğun devamının Humeyni'yi halkın gözünde mazlum hale getireceğini düşünmüş ve onun kimliğinin yücelmesini de istememiştir. Humeyni destekçilerine gösterilecek en ufak bir zayıflığın da onları cesaretlendireceğini düşünülmüştür. Bu sebeple öncelikle komünist tehdide karşı kurulmuş olan Şah dönemi İran istihbarat örgütü “*SAVAK*” tüm dikkati ile ilahiyat okullarına yönlendirilmiştir.

Feyziye olaylarından yaklaşık bir yıl sonra Şah, Hasan Ali Mansur'u başbakan olarak atamıştır. Mansur din adamlarının rejim karşısında yenildiğini düşünmüş ve onlara karşı artık daha yapıcı olunabileceğini savunmuştur. Nitekim Humeyni'nin Kum'a geri gönderilmesi için Şah'ı da ikna etmiştir. 7 Nisan 1964'de yani tutuklanmasından on ay sonra Humeyni evine götürülmüştür. Humeyni Kum'da

---

⁸⁶ Bakhash, a.g.e., s.36

adeta kahraman gibi karşılanmıştır; ancak bu sırada Humeyni'nin dini bir lider olarak ön plana çıkışından hoşnutsuz olan din adamları da vardır. Humeyni bu muhalefeti de bastırmak zorundadır. Bunun için kendisine daha geniş bir destek kitlesi oluşturması gerekmiştir. Bu dönemde İran'ın devrik lideri Musaddık da sürekli ev hapsinde tutulurken onun laik destekçilerinin artık siyasetle ilgilenen bir liderleri yoktur. Humeyni, laik ve siyasi olarak Şah'a muhalif ulusalcılar, marksistler ve liberalleri de etkilemelidir. Humeyni, Şah'a muhalif kesimlerin lider eksikliği yaşadığı böyle bir ortamdan faydalanabilmiştir. Söylemlerini dini konulardan uzaklaştırarak, siyasi ve ekonomik bağımsızlık, ülkedeki işsizlik, sağlık, eğitim sorunları gibi toplumun tümünün ilgisini ve desteğini çekebileceği alanlara yöneltmiştir.

Humeyni, hapisten çıktıktan sonra beklenen ilk bildirisini 10 Nisan 1964'de yayınlamıştır. Bu bildiri ile yeni başbakan Mansur'un yanıldığını kanıtlamıştır. Şah ile Humeyni arasındaki gerginlik ve çatışma hızla yeniden başlamıştır; ancak Humeyni, hedef kitlesini genişlettiği için artık söylem tüm topluma yöneliktir ve Şah'ın İran'ın gelişimi için dış ülkelere sunduğu ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) Humeyni için adeta bir fırsat oluşturmuştur.⁸⁷ Humeyni söylemlerini doğrudan bu yöne kaydırmıştır: *“Kapitülasyonlar İran Milletinin köleleştirilme senedidir... Meclisin Amerika'ya halkın haberi olmadan sunduğu bu kapitülasyonlar, İran'ı dünyanın en geri kalmış devleti yapmış... İran Mahkemelerinin haysiyeti kalmamış... İran Milletini Amerikan esareti altına sokmuştur... Şu anda resmi veya gayri resmi bir Amerikalı hizmetli her türlü cinayeti işlemekte özgür bırakıldılar. İran polisinin onları tutuklama hakkı yok. İran mahkemelerinin soruşturma hakkı yok. Niçin? Çünkü Amerika dolar memleketidir ve İran memleketi dolara muhtaçtır.”*⁸⁸ Humeyni'nin sözleri sert olsa da gerçeklik payı da vardır. Humeyni, halkı etkileyebileceği cümleleri özenle seçmiştir. Halkın anlayabileceği ve İran toplumunun hemen her kesiminden tepki çekebilecek en net örnekleri sunup İran halkı içinde taraftarlarını arttırmıştır. Bu üslup sayesinde Musaddık'ın takipçileri için de Humeyni'nin sözleri desteklenebilir nitelikte görülmüştür. Humeyni'nin toplumun

---

⁸⁷ Moin, a.g.e., s.122-123

⁸⁸ Humeyni, **Sahifei Nur**, C.1, s.108-109, Der: Müessesey-i Tanzim ve Neşr-i Asar-ı İmam Humeyni, Tehran,t.y

tüm kesimlerinin ortak direnişini hedeflediği bu yıllardan itibaren söylemlerinden anlaşılabilir. Şah'ın ABD'ye sunduğu ayrıcalıklara gösterdiği tepkide Humeyni, “*Herhangi bir Amerikalı en üst düzey din adamınıza (Mercii taklid) ya da önemli bir kimseye... kim olursa olsun her türlü zarar verebilir, her türlü ihanette bulunabilir; ancak İran polisi onu tutuklayamaz, mahkemeler onu sorgulayamazken, onların bir köpeği zarar görürse polis müdahale edebilir, mahkemeler soruşturma başlatabilir.*”⁸⁹ “*Köle olmaktan, aşağılanmaktan daha kötü ne olabilir?*”⁹⁰ Sözlerini kullanmıştır. Humeyni, bu sözleri ile aslında Batı'yı değil, Batı'ya bu imkânları sunan Şah'ı hedef göstermiştir. Humeyni'nin bu konuşmasında Şah'ın gözünde, din adamlarının değerini “*köpekle*” kıyaslarken, halkın zihninde direniş için geçerli ve sağlam sebepler oluşturmayı amaçladığı da söylenebilir. Bu ayrıcalıklara karşı “*... Bugün sömürgeci devletler, kolonileri haline getirdikleri devletlerin cesaret ve mertliklerini baskı altına alıyor ve esaret zincirlerinin bir parçası oluyorlar...*” sözleri ile devam eden konuşmada Humeyni, İran halkına açıkça “*cesaret ve mertlik*” göstermezseniz siz de esaret altına düştünüz demektir uyarısında bulunmuştur. Humeyni'ye göre İran halkı bu “*esaret zinciri*” içinde yaşayan sömürgeleşmiş ülkelerden biri haline dönüşmek istemiyorsa, bu duruma tepki göstermelidir. Ayrıca Humeyni, kapitülasyonları da İran Meclisi'ni de “*Kuran ve İslam'ın muhalifi ve kanunsuz*” olarak ilan etmiştir.⁹¹ Bu oldukça iddialı ve cesur bir tavidir çünkü ülkedeki resmi yönetime karşı doğrudan doğruya halkı kıyama çağırılmaktadır. Dünya üzerinde böyle bir muhalif hareketin gelişmesine bu kadar açık bir şekilde izin verebilecek, göz yumacak sağlıklı bir devlet otoritesi yoktur. Humeyni'de bunu bilmektedir; ancak muhalif söylemlerini hiçbir zaman yumşatmamıştır.

Humeyni, dünyada tüm Müslümanların yaşadığı zorluklara “*ecnebi*” memleketler ve ABD'nin sebep olduğunu belirtmiştir. Bu Humeyni'nin daima tekrar edeceği söylemlerinden birisidir.

1979 İran Devrimi sonrası, İran siyasi tarihinin önemli isimlerinden Rafsancani, ABD'ye sunulan ayrıcalıklar konusunda “*kapitülasyonlar ortadan*

⁸⁹ Humeyni, *Sahifei Nur*, C.1, s.109-110

⁹⁰ Imam Humeyni, *Islam and Revolution*, s.184

⁹¹ Humeyni, *a.g.e.*, s.109-110

kalkmıştı ama tekrar dirildi. Kapitülasyonlar yargı hakkındaydı. İran yargısının geleceğini zedeliyordu... Bu rapor İran milli meclisine gitti. Ben bu konuda İmam'ı bilgilendirmekle görevliydim. Bu görevi yerine getirdim... ve Amerikalılarla mücadeleye başladı..."⁹² Demiştir. Onun bu sözleri, kendisi için Humeyni'nin liderliğinin o günler itibariyle başladığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, bu andan itibaren İran'da din adamları sadece Şah'a değil, Şah'a güç veren sistemlere karşı bir mücadele başlatmıştır. İran'da uzun vadede Şah'ın ülke içindeki tüm desteklerini kaybettiği düşünülürse bunun başarılı sonuçlara ulaşmış bir strateji olduğu söylenebilir.

Humeyni, Şah'a muhalefetinin ilk aşamasında, rejim değişikliği, Şah'ın devrilmesi gibi bir talebi açıkça ortaya koymamıştır; ancak yukarıda örneği verilen konuşmasındaki gibi Humeyni'nin Şah'ı "*baban gibi olasin istemem*" sözleriyle uyarması, eğer muhalefetin istekleri yerine gelmezse Şah'ın İran'dan gidebileceği mesajını içermektedir.

Rafsancani'ye göre, sokaklardaki ve çarşıdaki halk kapitülasyonun ne olduğunu iyi anlamalıydı. Çünkü başka türlü halkın, Şah'ın yanlış olduğunu düşünülen politikalarına karşı bir araya getirilmesi mümkün değildir. Rafsancani, bu sebeple Humeyni'nin konuşmalarında halkın en net anlayacağı cümleleri kurması gerektiğini vurgulamıştır. "*Bunun en iyi örneği eğer bir İranlı bir Amerikalıya taş atarsa o yargılanacaktır ve mahkûm olacaktır. Ama bir Amerikalı İran şahına saldırıda bulursa mahkemede onu mahkûm edemeyiz. İmam bu kanun ile İran Şahı'nın Amerika'nın taşından değersiz, düşük hale geleceğini anlattı...*"⁹³ Humeyni, bu sözleri ile sadece kapitülasyonları ve İran'a vereceği zararı anlatmamıştır, Şah'a karşı muhalefetin güçlenmesi için açık şekilde propaganda yapmıştır. Nitekim Rafsancani, Humeyni'nin bu konuşmasından sonra ziyaret ettiği bazı din adamlarının bu konuşmadan duydukları endişe ve korkudan da bahsetmiştir. Çünkü bu yıllarda Şah çok güçlüdür ve aslında kedisine karşı bu kadar sert bir üslupla konuşma cesaretini gösterebilen tek kişi de Humeyni'dir. Hatta o günlerde Humeyni hapisten yeni çıkmıştır ve buna rağmen Şah'ın özellikle ABD'ye sunduğu ayrıcalıklara karşı tavrını hiç yumuşatmamıştır. Kapitülasyonlar konusunda

---

⁹² Setude, a.g.e, s.146-147

⁹³ Setude, a.g.e, s.147

Humeyni, İran'ın güvenlik kuvvetlerini de uyarmıştır. *“Bu kanun sizi alçaltıyor, bedbaht ediyor. Amerikan çavuşlarını size hâkim kılıyor...”* demiştir. Humeyni, konuşmalarında, mücadele etmek için tüm İran'ı seferber olmaya davet edecek kadar da cüretkâr davranmıştır. Yazılarında ABD tehdidinin ciddi olduğunu ve buna karşı koymak gerekliliğini vurgulamıştır. Rafsancani'ye göre Humeyni'nin bu son derece cesur başkaldırısının sonucu şaşkıncı değildir. Bir gece vakti, evinden alınıp direk olarak Türkiye'ye gönderilmiş ve sürgün hayatı başlamıştır.⁹⁴ Aslında Rafsancani'nin de belirttiği gibi, bu konuşma neredeyse meselenin İran'ı getireceği durumu sokaktaki çocukların anlayabileceği kadar açık ve net izahıdır. Humeyni'nin bu söylemleri karşısında alacağı cezaları öngörebilecek kadar hukuk ve siyaset bilgisi olduğu ise açıktır.

1.2. 1964 Humeyni'nin Sürgün Yılları

1.2.1 Türkiye'de

Humeyni 4 Kasım 1964'de tekrar tutuklanmış; ancak bu kez doğrudan bir SAVAK subayı kontrolünde havaalanına gönderilmiştir. Tahran radyosunda kısa bir bildiri ile *“Bay Humeyni'nin davranışları ve kışkırtmaları halkın çıkarlarına ve güvenliğine, ülkenin egemenliği ve bağımsızlığına karşı olduğu için sürgüne gönderildi.”*⁹⁵ Açıklaması yapılmıştır.

Humeyni'nin Türkiye'de ilk durağı Ankara'da Bulvar Palas oteli olmuştur. Kısa süre sonra da Bursa'ya gönderilmiştir. Bursa'da kendisinden Türk Askeri İstihbarat subayı Ali Çetiner sorumludur. Humeyni Bursa'dayken kendisinden kural olarak politika konuşmaması istenmiştir. Başkalarıyla olan ilişkileri de asgari düzeyde tutulmuştur.

Humeyni'nin Bursa'da geçirdiği on bir ay boyunca kendisinden sorumlu olan Albay Ali Çetiner, Humeyni'nin önce kendi evinde üç ay kadar kaldığını daha sonra Bursa'nın Çekirge semtinde bir eve nakledildiğini aktarır. Burada sivil kıyafetli erler yirmi dört saat Humeyni'den sorumludur. Yani Humeyni, kontrol altında tutulmuştur. Türkiye'de bulunduğu süre içinde Humeyni'nin sık sık ziyaretçileri gelmiştir. Ali Çetiner, İran'dan Humeyni'yi ziyaret için mollalar geldiğinde İstanbul

⁹⁴ Setude, a.g.e, s.147

⁹⁵ Moin, a.g.e, s.128

Şişli’de tutulan bir evde bu görüşmelerin yapıldığını, bu görüşmeler için Şişli’ye geçildiğini belirtir. Ayrıca Ali Çetiner’in aktardıkları Humeyni’nin karakter özelliklerini anlamak konusunda da aydınlatıcıdır. Çetiner, İstanbul’da ya da Bursa dışında Humeyni ile dışarıda yemek yemenin sorun olduğunu çünkü onun müziği haram kabul ettiğini, müzikli yerlerde yemek yemek istemediğini belirtir.⁹⁶

Çetiner, yandaşları tarafından Humeyni’ye gönderilen para hakkında yıllar sonra verdiği bir röportajda : *“İran’dan geldiği zaman tek kuruş parası hatta iç çamaşırı bile yoktu. Fakat 1965’de Türkiye’den ayrıldığı zaman, o dönemin parasıyla milyonlarca lirası vardı. Parayı İran’dan gelenler veriyordu. Humeyni bir servetle Türkiye’den ayrılıp Irak’a gitti.”*⁹⁷ Açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama Şah’ın Humeyni’yi sürgüne gönderme kararı ile aslında onu tam olarak İran’ın meselelerinden uzaklaştıramadığını da göstermektedir. Çetiner’in belirttiği yardımlar, İran’da Şah’a muhalif kesimlerin ve sistemli bir organizasyonun göstergesidir.

Bunun yanı sıra Humeyni, sürgün hayatı boyunca gizli yollarla da olsa takipçilerine mesajlarını iletmiştir.

1.2.2 Irak’da

6 Ekim 1965’de Humeyni ve oğlu Mustafa için Irak yolculuğu başlamıştır. Humeyni burada Şii’lerin kutsal kenti Necef’te ve Kerbela’da bulunmuştur; ancak Irak ve kutsal kentlerin politikalarından uzak durmuştur. Humeyni, Irak’da bulunduğu süreçte son derece az sayıda siyasi açıklama yapmıştır. Bunun önemli bir sebebi Necef, Kum, Meşhed kentlerinin dedikodu ve entrikaların merkezi olması ve Şii din adamları arasındaki rekabetin, siyasi partilerdeki gibi olmasıdır. Humeyni, burada bulunduğu süreyi olabildiğince destekçilerini arttırmak için kullanmıştır. İran’ın yakınında, gizli olarak da olsa takipçileri ile iletişimini sürdürürken Irak yönetiminin dikkatini çekip bu fırsata zarar gelmesini istememiştir. Kendisinin bir plan üzere oldukça sistemli hareket ettiği düşünülürse, bu dönem Şah henüz çok

⁹⁶ Ahmet Kahraman, “Türkiye’deki Humeyni”, *Milliyet*, 19.08.1987, s.9

⁹⁷ Ahmet Kahraman, a.y., *Milliyet Gazetesi*, 19.08.1987 s.9, ayrıca detaylı bilgi için bkz: Moin, a.g.e., s.134-135

güçlüdür ve Humeyni, siyasi amaçlarını açıkça ortaya koyup, doğrudan Şah'ın hedefi haline gelmek de istememiştir.

Necef'teki vaazlarında Humeyni'nin iki hedefi vardır: Birincisi, Müslüman ülkeleri ve idarecileridir. Humeyni, İslam'ın yaşam için bir yönetim planının var olduğunu, bunun beş yüz yıl egemen olduğunu, ona geri dönmenin de Müslüman yöneticilerin görevi olduğunu vurgulamıştır. İkincisi ise İran dışındaki genç İranlı öğrencilerdir. Bu öğrenciler genellikle Milli Cephe'nin destekçisi solculardır. Humeyni, özellikle bu öğrencileri etkilemek istemiştir ve bunu daha çok Batı'ya meydan okuma tavrı ile sağlamıştır. Çünkü bu öğrenciler milliyetçi fikirler konusunda oldukça hassastır. Humeyni'de onların bu hassasiyeti üzerine, süper güçlere, sömürgeci niyetleri olan ülkelere karşı söylemlerini sertleştirdikçe gençler arasında desteği artmıştır. 1967 senesinde Humeyni'nin, Arap- İsrail savaşı için İsrail'e yapılacak her türlü yardımın İslam'a aykırı olduğu beyanı, Bağdat radyolarında yayınlanmıştır.

Humeyni'nin sürgünde bulunduğu Irak'ta, Irak Hükümeti, İran Şah'ına muhalif ve İran'da din adamlarının lideri pozisyonundaki Humeyni'den faydalanmanın yollarını aramıştır. Baas yönetimi Irak'ta iktidara geldiğinde, Humeyni'den İran rejiminin, Irak sınırları düzenlemesini eleştiren konuşmalar yapmasını istemiştir. Humeyni, bunu reddetmiştir. Humeyni burada sürgündeki bir din adamından çok Irak'ın Şah'a karşı elinde tuttuğu bir koz olarak görülmüştür.⁹⁸ Humeyni'de bu durumun farkındadır; ancak milli bir sınır meselesini eleştirmek gibi bir tutum göstermemiştir. İki ülke arasındaki bu sınırı Şah'ın politikaları belirlemiş olsa da, Humeyni Irak lehine olacak bir eleştiride bulunmamıştır. Nitekim o, ulusalcı muhaliflerin desteğini de milli meselelere karşı gösterdiği hassasiyetle almıştır.

1970'li yıllarda ise Humeyni siyasetin dışında olan mollaları son derece sert şekilde eleştirmeye başlamıştır. Bu yıllarda Humeyni'nin kendi hocaları Hairi, Berucerdi gibi, dinin siyasetten ayrı olması fikrini Irak'ta da sürdüren mollalar vardır. Bunlar arasında Necef'te bulunan Ebu'l Kasım Hui'önemli bir din adamıdır.

Humeyni'nin bu siyasi söylemleri yavaş yavaş ve sistematik bir şekilde 1970'li yıllarda artmaya başlamıştır. 1978 senesinde neredeyse her gün siyasi

⁹⁸Serkan Taflıoğlu, **Humeyni İran İslam Devrimi: Şah Nasıl Mat Oldu**, Kripto Yay, Ankara 2010, s.136-137

açıklamalar ve röportajlar yapmaya başlamış ve bunu hayatını kaybettiği zamana kadar sürdürmüştür.⁹⁹

1.2.3 Fransa’da

İran’da Şah’a muhalif kesimlerin etkileri 1970’li yılların özellikle ikinci yarısında somut bir şekilde artmıştır. Şah, kendi iktidarını korumak için çeşitli tedbirler alırken, muhalefeti bastırmak için de daima şiddet ve baskı içeren metotlar denemiştir. Böyle bir dönemde, İran’ın hemen sınırında bulunan ve Şah’a karşı muhalif kesimleri destekleyen Irak’ta, kendisine muhalif bir din adamının nüfuzunun daha fazla güçlenmesini istememiştir. Aslında Şah, Humeyni’yi sürgüne gönderirken ilk hatasını yapmıştır. Humeyni’nin on üç yıl gibi bir süre Irak’ta ve Şiiiler için kutsal sayılan kentlerde bulunup orada faaliyetlerini sürdürmesine göz yumması ise uzun vadeli ikinci hatası kabul edilebilir. Bu durumun sonuçlarını ön görememiş olması ise, kendisine bu konuda bilgi veren istihbarat ağlarının da problemlili olduğunu kanıtlamaktadır. Sonuç itibariyle, Şah, İran’ın sınırında ve kendisine muhalif bir ülkede Humeyni’nin daha fazla tutulmaması için baskısını arttırmıştır. Bu sebeple Humeyni’nin Irak dışında bir ülkeye gitmesi gerekmiştir.

Eğer İran siyasi tarihinde, gerek Şah döneminde gerekse sonrasında aktif siyasetçilerin biyografileri incelenirse, büyük çoğunun Fransa’da eğitim aldığı görülür. Bu durum Humeyni’nin başka bir ülkeye geçmesi gerektiğinde bu Müslüman bir ülke olmayacaksa neden Fransa’dır sorusunun cevaplarından biridir. Humeyni Fransa’ya gittiğinde orada kendisini karşılayacak taraftarları, orada yaşayan din adamları vardır. Nitekim daha sonra İran İslam Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı olacak Seyid Ebu’l Hüseyin Beni Sadr’ın evi burada Humeyni’nin konakladığı ilk yerdir. Fransa’da Humeyni’yi karşılayan ve bu süreçte yanında olan bir diğer isim daha sonra İran’da geçici hükümet kurulduğunda dışişleri bakanı olacak Sadık Kutupzade ve İslam Devrimi ilan edildikten sonraki dışişleri bakanı İbrahim Yezdi’dir.¹⁰⁰ Ayrıca İbrahim Yezdi, Humeyni ile Fransa’da buluşmadan

⁹⁹ Abrahamian, **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, s.19

¹⁰⁰ **Tarihi Muassır-ı İran Ez Didgah Emam Khomeyni**, Derleyen, Mehmet Haşimi Terucni, Hamid Besiret Manş, Yayınevi; Müessesese-i Tanzim ve Neşr Asar Emam Khomeyni, Çap devvom, (2.Basım), s.431

önce, Humeyni'nin ABD'de resmi olmayan temsilcisidir. Bu süreç boyunca ABD'deki İranlı öğrencileri ve muhalif grupları örgütlemiştir.¹⁰¹

Humeyni, arkadaşlarının kendisini Fransa'da muhabbetle, dostça karşıladıklarını belirtir. Kendisinin de dostlarına ilk aşamada vefa gösterdiği söylenebilir; ancak 1979 sonrasında devrime yönelik muhalefet, Humeyni ile bu dostlarının arasını kapanmaz şekilde açmıştır.

Humeyni'nin Fransa'da konakladığı ilk yer Beni Sadr'ın evidir; ancak bu konut Fransa'da oldukça merkezi bir konumdadır. Burada Humeyni'yi ziyaret için gelen misafirlerin çokluğu etrafı rahatsız etmeye başlayınca, Fransa hükümeti, şehirden uzak "*Neauphle-le-Chateau*" bölgesinde bir meskeni Humeyni'ye tahsis etmiştir.

Humeyni kendisine neden Fransa'yı seçtiği sorulduğunda, bir yere gitmesi gerektiğini ve ilk aşamada en hızlı şekilde mümkün olanın Fransa olduğunu belirtir ve ekler, "*eğer İran'a dönecek olmasaydım Müslüman bir ülkeye geçiş için yollar arıyordum.*"¹⁰² Demiştir. Bu cümleden, Humeyni Fransa'ya geçerken İran'a gideceği günün artık çok yakın olduğunun bilincinde olduğu söylenebilir. Nitekim Humeyni'nin Fransa ikameti dört ay sürmüştür ve İran'da durum artık tüm muhalefetin sokaklara taşıdığı göstermektedir. Humeyni için 14 yıllık sürgün hayatının dört ayı nispeten az görünse de oldukça etkili ve önemli bir süreçtir. Bilinen bir gerçek var ki Humeyni, Fransa'da tüm sürgün hayatı boyunca olmadığı kadar özgürdür. Fikirlerini rahatlıkla dünya basınına yansıtıp, en güçlü şekilde, İran'ın en karışık günlerinde propaganda yapabilmıştır. Kendisi de "*eğer bana baskı yapsalardı orada kalmazdım.*"¹⁰³ Sözleriyle, Fransa'nın kendisi ve devrimi yönlendirebilmek için doğru bir seçim olduğunu, üstü kapalı olsa da söylemiştir. Diğer yandan, Humeyni'nin sürgün hayatı, sürgün halinden daha çok ülkeye girişi yasaklanmış bir vatandaş haline benzetilebilir. Nitekim ziyaretçilerine, görüşmelerine, derslerine, röportajlarına vb. bakıldığı zaman on dört yıl boyunca ülke dışında Humeyni İran'da olduğundan daha rahat bir şekilde fikirlerini dile getirmiştir. Fikirlerini ulaştırmak konusunda çeşitli sınırlamalara maruz kalsa da,

¹⁰¹ Security Archive, **Chronology of Iran Revolution: Chronology Book**, s.149

¹⁰² Ayetullah Seyid Ali Hamaney, **İmam Humeyni İle İlgili Hatıralar**, Çeviren: Nurcan Altun, Feta Yay. İstanbul 2013, s. 17

¹⁰³ a.e., s. 17

Fransa da geçen süreç, en kritik eylem döneminde bu problemi tamamen ortadan kaldırmıştır.

Humeyni'nin Fransa'daki günleri Necef'teki günlerinden farklıdır. Fransa'da zamanının çoğunu kendisiyle röportaj yapmak isteyen basın mensuplarına, ziyaretçilerle görüşme ve sohbetlere ayırmıştır. Kendisine gelen mektup ve telgrafları okuyup, gereken cevapları yazmıştır.

Humeyni artık İran'daki yönetimin uygulamalarıyla birlikte varlığına karşı olduğunu da beyan etmektedir. *“Her kim bizim şiarımızı kabul etmiyorsa mülakatımıza gelmesin.”* diyen Humeyni, Paris'te ileri gelen siyaset adamlarının kendisini ziyaret edebilmelerini öncelikle İran'da saltanat ve padişahlığı reddetmeleri şartına bağlamıştır.¹⁰⁴ Nitekim Şah'ın İran'dan ayrılmadan önce atayacağı son başbakanı Şahpur Bahtiyar ile Humeyni'nin görüşmeyi kabul etmemesinin de temel sebebi budur. Çünkü artık Humeyni, huzuruna liderliğini ve yöneticiliğini kabul edenleri, diğer bir deyişle kendisine biat edenleri kabul etmektedir. Humeyni'yi Paris'te ziyaret eden Milli Cephe'nin liderlerinden Şencabi ve Mehdi Bezirgân'da yeni hükümetin hangi şartlarda kurulacağını kendisiyle görüşmek için Fransa'ya gitmiştir.¹⁰⁵ Bu ziyaret ve amacı da artık çok açık bir şekilde Şah'ın devrileceğinin ön görüldüğünü ve muhalefetin liderinin de Humeyni olarak kabul edildiğini göstermektedir.

1.3. Humeyni'nin Etkilendiği Kişiler ve Arkadaşları

Humeyni, yakın tarihte dünyanın şahit olduğu en büyük halk hareketlerinden birine liderlik yapmıştır. Hem de içinde bulunmadığı bir atmosfere on dört yıl boyunca uzaktan sağladığı bir kontrol sistemiyle. Bu durum bu günün teknolojik imkânlarıyla düşünüldüğünde pratik görülebilir; ancak o dönem için Humeyni ve taraftarlarının kararlı ve oldukça planlı bir harekete mensup olduklarını da göstermektedir. Nitekim Humeyni tesadüfen seçilmiş ya da lidersizlikten seçilmiş bir lider olmadığı gibi, taraftarları da Şah'ın ülkeyi terk etmesinden çok daha önce gizli gizli de olsa bu mücadeleye dâhildir. Dolayısıyla henüz 1960'lı yıllarda Devrim'in

---

¹⁰⁴ Ayetullah Seyid Ali Hamaney, **İmam Humeyni İle İlgili Hatıralar**, Çeviren: Nurcan Altun, Feta Yay. İstanbul 2013, s. 17

¹⁰⁵ a.e., s. 17

“*tohumları ekilirken*” en önemli fikir sahibi ve fikir üreticisi de Humeyni’dir. Bu sebep onu sürgünde bile olsa takip edilmesi gereken kişi konumuna getirmiştir. Bu noktadan hareketle kendisini ve dünya görüşünü şekillendiren süreç gibi, onu etkileyen fikir adamlarını bilmek de Humeyni’nin lideri olduğu devrimi anlayabilmek için gereklidir.

“*Jalel Al-e Ahmad*”: *Westoxcication* kitabının yazarıdır. 1960’lı yılların başlarında İran’da Batı’nın negatif etkisini anlatır. Bu bakış açısı ve yaklaşım Humeyni’nin Şah’a karşı direnişinin ilk adımlarında sunduğu beyanlara açıkça yansımıştır.

Ali Şeriatî, İran gençliği için bir idol olan Şeriatî, 1977’ de hayatını kaybetmiştir. Şeriatî’nin İran gençleri arasında sahip olduğu etki ölümünden sonra bile takipçilerinin olmasına sebep olmuştur. O, ruhani gelenekten değildir; ancak fikirleriyle Humeyni’yi etkilemiştir. Şeriatî, yenilikçi fikirlere sahiptir. Devrim’in temellerinde onun fikirleri ve takipçilerinin desteği vardır.¹⁰⁶ Siyasal İslam fikrini teorize etmesi Humeyni ile örtüşen bir yaklaşımdır. Şeriatî, İslam’ın ilk dönem Müslümanları’ndan Ebu Zer’den çok etkilenmiştir. Onu ilk “*sosyalist Müslüman*” olarak tanımlamıştır. Kendi çalışmaları ve derslerinde de bu fikri geliştirmek için çabalamıştır. Ayrıca Ebu Zer, sömürgeciliğe karşı direnişin, adalet ve özgünlüğün simgesidir. Şeriatî’de bu fikirlerin ve anlayışın İran’da geliştirilmesi taraftarıdır. Batı sömürmesine karşı Musaddık’ın mücadelesine de destek vermiştir.¹⁰⁷ Onun en önemli özelliği geleneksel yapıdan ayrılan devrimci yönü ile gençleri etkileme kabiliyetidir. Humeyni’nin onda gördüğü ve tespit ettiği en önemli nokta aslında bu olmalıdır. Şeriatî’nin bu konuda yaptığı en önemli katkı ise devrimci söylemlerin sadece sol siyasi fikirlere sahip olanlara ait olmadığını kanıtlaması ve Müslüman gençler için İslam’ı bir ideoloji haline getirmesidir. “*İslam Devrimi söylemini gençler arasına sokmayı başaran*”¹⁰⁸ kişidir. Komünizmin ve sosyalizmin şiddetli propagandalarının olduğu bir dönemde İnkılap fikrini İslam ile örtüştürmek ve bütünleştirmek şüphesiz

---

¹⁰⁶Nikkie R. Keddie, “Khomeini’s Fundamentalism Is as Revolutionary as His Politics”**Los Angeles Times**, 13 Ocak 1980, s.F1, Erişilen veri tabanı: ProQuest Historical Newspapers Los Angeles Times (1881-1990) (Aynı gazete makalesine tekrar yapılan atıflarda Keddie, Los Angeles Times, 13 Ocak 1980, s.F1 örneğinde olduğu gibi yazar soyadı, gazete adı, tarih, sayfa sayısı verilecektir.)

¹⁰⁷ Taflıoğlu, **Humeyni ve İran**, s.112

¹⁰⁸ Taflıoğlu, **a.e.**, s.112

Humeyni için özellikle devrimden sonraki yıllarda matematiksel formül kadar önemli olmuştur.

Ayetullah Mahmut Telegani: Ayetullahların doğrudan siyasette bulunmalarına karşıdır; ancak birçok konuda Humeyni kendisinden etkilenmiştir. Ayrıca Ali Şeriatî'de Telegani de İran Devrimi sürecinin önemli muhalif örgütlerinden Mücahidin-i Halk tarafından kurulduğu ilk yıllarda desteklenmiştir.¹⁰⁹

Telegani, fakihlerin Müslümanlara yol gösterme sorumlulukları olduğunu düşünmüştür. Üniversitelerde din karşıtı fikirlere karşı verdiği mücadele ile özellikle eğitilmiş kesim ondan etkilenmiştir. Şah'a karşı sürdürdüğü yoğun muhalefet sebebiyle döneminde birçok kez hapse atılmıştır. Son olarak aldığı ceza 10 yıldır. 1978 yılı sonlarında Şah muhalifleri sakinleştirmek için siyasi suçluları affettiği sırada hapisten çıkabilmiştir. Yani Humeyni'nin sürgün yıllarında o da hapis hayatı yaşamıştır. Hapishanede de eğitim ve ders vermeye devam etmiştir.¹¹⁰ Devrim sürecinde kamuoyu baskısıyla özgürlüğüne kavuşmuştur. İran Devrimi'nden sonra Tahran'ın ilk Cuma imamıdır; ancak din ve siyaset konusunda Humeyni ile ayrıldıkları bazı noktalar vardır: Telegani yaptığı bir basın toplantısında siyasetin manasının açık olduğunu ve bunun insanlar için olduğunu, Kur'an da da belirtildiği gibi mazlumları, zalimlerin zulmünden korumak ve zalimle mücadele etmek olduğunu belirtmiştir. Bu bakış açısıyla Humeyni'yi desteklemektedir; ancak özellikle Tudeh taraftarlarının Şah'ın ülkeden gitmesi ve devrim sırasında verdikleri mücadelenin de unutulmaması hatta onlara özgürce fikirlerini savunma ortamı verilmesini istemiştir. İslami devletin demokrasi ve özgürlüğün de kaynağı olması gerektiğini vurgulamıştır. *"İslamda İstismar, istiğmar*, istihmar (aptallık) yoktur."* deyip, ülkedeki bütün gelişmelerin eşitlik içinde gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Telegani'nin eşitlikçi söylemleri ön plandadır ve bu durumda onu ideolojik olarak komünizme yakın göstermiştir. Kendisi de bunu reddetmediği gibi, Kura'an-ı Kerim'in de eşitlik üzerine emirler verdiğinden söz etmiştir. Onun bu bakış açısı kendisinden etkilenen Ali Şeriatî'nin de örnek aldığı yaklaşımdır. Onun fikirlerinin temelinde eşitlik ve adalet fikri vardır.

¹⁰⁹ Keddie, Los Angeles Times, 13 Ocak 1980, s.F1

¹¹⁰ Taflıoğlu, **Humeyni ve İran**, s.110

* Bir kimsenin iyi niyetini kötüye kullanmak

Telegani, “Dünyada Fransız devrimi ya da Rusya’da Ekim Devrimi gibi tüm inkılâplar, insanların özgürlüklerini arttırmak için gerçekleşti” demiştir. Suudileri örnek vererek, bir ailenin saltanatıyla İslami bir hükümet örneği oluşturulamaz fikrini savunmuştur.¹¹¹ Onun saltanat ve monarşi karşıtı tavrı Humeyni’nin monarşi ve saltanat idarelerine bakış açısıyla örtüşmektedir.

Ayetullah Mutaharri: Felsefe, irfan ve usul-i fıkıh derslerini Humeyni’den almıştır. Marksizm’i eleştiren kitaplar yazmıştır. Müslümanların felsefi olarak kendilerini geliştirmesi gerektiğine, ayrıca Arapça dışında yabancı dil eğitimi almaları gerektiğini savunmuştur.¹¹²

Humeyni’nin 1970’ler boyunca muhalif gruplar ve pazardaki destekçileri arasındaki bağı ve en güvendiği kişilerden birisi Murtaza Mutaharri’dir. Hatta 1968’de bir fetva vererek, Mutaharri’nin kendisinin temsilcisi olduğunu bildirir.¹¹³

Humeyni’nin fikirlerinden etkilendiği, İran toplumunda önemli güç ve etkiye sahip bu isimlerin İran Devrimi’nin hemen öncesinde ya da sonrasında hayatlarını kaybetmiş olmaları ise dikkat çekicidir.

1.4. Humeyni’nin Devlet Anlayışı

Şii ulema devlet anlayışı konusunda birbirinden farklı görüşlere sahiptir; ancak Şii ulemanın büyük kısmı için “*beklenen lider -İmam-ı Muntazar*” yani kayıp imam gelmeden İslami bir devlet yönetimi kurulamaz. İran’da din adamlarının bazıları için din ve siyaset birbirinden ayrı olmalıdır. Bu tartışma Humeyni’nin sürgün edilmesinden önce de sonra da Şii ulemayı zaman zaman meşgul etmiştir. Humeyni ise siyasi fikirlerini net olarak beyan etmeye 1943 senesinde Rıza Şah’ın politikalarını eleştirdiği kitabı “*Keşf-ül Esrar*” ile başlamıştır. Yine de Humeyni, ne bu dönemde ne de sürgünün son yıllarına kadar Şah’ın tahttan inmesini istediğini beyan etmemiştir. Humeyni, Şah’ın Ak Devrim’i uygulamaya koyduğu yıllardaki en sert muhalefesinde dahi, hanedanlık idaresinin yıkılması gibi bir talepte bulunmamıştır.¹¹⁴ Bu tutumun o dönemin koşulların gereği olarak bu şekilde olduğu kabul edilebilir. Nitekim Humeyni, İran’da Şah’ı devirme gücünün ortaya çıktığını

¹¹¹ Neberdi Millet, (Sayı) Şomare; 128, Devre: İnkılap, s.3

¹¹² Tafloğlu, a.g.e, s.110-111

¹¹³ Moin, a.g.e, 174

¹¹⁴ Abrahamiyan, *Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, s.28

gördüğü an bunu talep etmiştir; ancak bu fikre hangi kırılma noktası ile tam olarak yöneldiği açık değildir. Açık olan ise 1970’li yıllardan itibaren Humeyni’nin net olarak İslam ve monarşinin bir arada olamayacağını ifade etmeye başlamasıdır.

Hz. Muhammed “*Melik’ül Mülük yani krallar kralını Allah katında en nefret edilen unvan ilan etmişti. Humeyni’de bunu Şahların Şahı olarak, çevirmişti.*” Artık Humeyni, açıkça tüm Müslümanların Monarşik idarelere karşı direnmelerini istemektedir. Hatta eğer gerekiyorsa kendilerini bunların zulmünden korumak için “*takiye*” yapmalarını öğütlemiştir.

Humeyni, monarşileri reddederken “*fukaha*”nın takip edilmesini istemiştir. Kuran- ı Kerim’de “*sizden olan emir sahiplerine itaat edin*” ayetini de bu isteğini desteklemek için kullanmıştır. Onun devlet anlayışında Allah’ın idaresini hâkim kılmak esastır. Bu anlayışa göre, “*vergi memurları, bürokratlar ve askeri erkân olmadan da devlet yürütülebilirdi.*”¹¹⁵ Devlet şeriat hükümlerini uygulayarak düzeni sağlayabilirdi; ancak devrimin sonrasında ortaya konulan uygulamalar ve geliştirilen kurumsal yapılar, devlet idaresi ve devletin varlığını koruyabilmesi için bundan çok daha fazlasına pratikte gerek duyulduğunu Humeyni’ye göstermiştir.

Humeyni, en kötü yöneticinin, hiç olmayan bir idareden daha iyi olduğunu savunmuştur. Muhtemelen onun bu bakış açısı, henüz Şah’ın devrilmesi için muhalefetin yeterince güçlenmediği yıllarda geçerli olan bakış açısıdır. “*Humeyni, İmam Ali’nin ilk halifelerin en kötülerine bile bağlı kaldığını*”¹¹⁶ belirtirken, devlet otoritesine bağlılığın esas olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte ise ulemanın siyasetle iç içe olmasını, devrimin sorunlarından uzak kalmaması gerektiğini vasiyetnamesine yazmıştır. “*İslam’ın siyasetle ne işi vardır demek İslam’a savaş açmaktır.*”¹¹⁷ Sözü ile Humeyni, devlet ve siyaset ilişkisine bakış açısını en net şekilde ortaya koymuş ve kendisi gibi düşünmeyen çok sayıda ulemayı da İslam düşmanı ilan etmiştir.

Humeyni’nin Milliyetçilikle bağı ise söylemlerinde doğrudan ve açık değildir. Bu belirsizlik devrim sonrasında İran ve Irak arasında savaş başlayana kadar sürmüştür. Bu noktaya kadar Humeyni evrensel bir İslam Devleti söylemini, İran

---

¹¹⁵ Abrahamiyan, a.g.e, s.57

¹¹⁶ Abrahamiyan, a.g.e, s.28

¹¹⁷ Taflıoğlu, a.g.e, s.238

söyleminden daha çok kullanmıştır. Diğer yandan Humeyni'nin Batı karşıtı söylemleri ve İran'ın milli kaynaklarını korumak için kullandığı dil, hem İran'da laik ve liberal aydınların fikirleriyle örtüşmüştür hem de Humeyni'nin milli menfaatlere değer verdiğini açıkça göstermiştir.¹¹⁸

1.5. İran'da Muhalefetin Gelişimine Sebep Olan İç ve Dış Temel Faktörler

Rıza Şah Pehlevi'nin, İran'ı modernleştirmek için ortaya koymaya çalıştığı reform hareketleri ülkede din adamlarının tepkisini çekmiştir. Onun sert politikaları din adamlarının tepkilerini kontrol altında tutmak için o dönem yeterli olmuş; ancak İran'ı kalkındırmak ve İran petrolünün kontrolü konusunda giriştiği hareketler ile kendi sonunu hazırlamıştı.

II.Dünya Savaşı sırasında Almanlarla kurduğu yakın ilişkiler ve İran petroleri konusunda daha milli politikalar üretmeye çalışan Rıza Şah İran'dan gönderilmişti. Rıza Şah'ın özellikle İngilizlerin müdahalesiyle İran'dan gönderilmesiyle başlayan bu süreç, Musaddık'ın Başbakanlığı ve "28 Mordad" darbesi ile devrilmesine kadar devam etmişti. Giriş bölümünde belirtildiği gibi, Musaddık'ın devrilmesi ile ABD, İran'da İngiliz ve Rus gücünü de kırmıştır.¹¹⁹

Kısacası II.Dünya Savaşı İran'ın Müttefik Kuvvetler tarafından işgaline, Rıza Şah'ın tahttan indirilmesine, yeni siyasi ve iktisadi meselelerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bütün bunlar İran'da huzursuzluğun ve kaosu tırmanmasına sebep olan temel gelişmelerdir.

Rıza Şah'ın oğlu Muhammet Rıza Şah, babasını İran'ı terk etmeye zorlayan güçlerin desteği ile iktidara geldiğinde, İran'ı kaos ve kötü şartlardan kurtarmak için hızlı bir şekilde devlet işleyişinde, ordu, bürokrasi, saray işleyişi başta olmak üzere yeniliklere yönelmiştir. Özellikle ordunun modernleşmesi, modern silahlarla donatılması yanı sıra ordu mensuplarının statülerinin de toplum içinde yükseltilmesi yönünde ciddi girişimlerde bulunmuştur.¹²⁰ Tüm bunları yaparken de Batılı

¹¹⁸ Fred Halliday, "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", **İran Devrimi: Din, Anti Emperyalizm ve Sol**, Der, Serpil Üşür, Belge Yay, Birinci Basım, 1992, s.41

¹¹⁹ Bedaki, **Berresi-i Revabıt-ı** Irans.13-14

¹²⁰ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yay, I.Basım,2009, s.164

devletlerden destek alması ülke içinde kendisine karşı gelişecek önemli bir muhalefetin gelişmesine sebep olmuştur.

Muhammed Rıza Şah, devlet görevlerini askeri üniforma ile yerine getirmiştir. Sık sık subayları övmüş, 19 Ağustos 1953’de (28 Mordad Darbesi) ülkeyi subayların kurtardıklarını söylemiştir. Nitekim ülkeyi kurtaran subayların kendi hâkimiyetine yönelik bir girişimde bulunmaması için tedbirler alması da gerekmiştir. Muhammed Rıza Şah, bir askeri darbe olasılığına karşı da tedbirler almıştır. Ordunun kilit makamlarına aile üyelerini getirmiştir.¹²¹ En önemlisi ise 1957 de CIA ve Mossad ile birlikte yeni bir istihbarat örgütü “SAVAK” (*Sazman-ı Ettelaagat-ı Emniyeti Keşver*) kurulmasıdır. Bu haber alma ve güvenlik örgütü daha çok iç muhalefetten rejimi koruma rolünü üstlenmiştir. SAVAK yetkilileri genellikle askeri personeldir. Örgüt hızlı bir şekilde yapılanması sağlamış ve işçi örgütlenmelerinden, öğrenciler arasına kadar SAVAK ajanları yerleştirilmiştir. Örgüt acımasızlığı ile kısa sürede ün salmıştır.¹²²

SAVAK’ın kuruluşunda ABD’nin bölge ülkelerinin komünizm tehdidine karşı birbirlerini korumaları gerekir fikri vardır. Bu sebeple İran’a yardımcı olan bölge ülkesi de İsrail olmuştur. Nitekim Eisenhower Doktrini sonrası iki ülkenin ilişkileri hızla ve resmi olarak gelişmiştir. Bu ilişkinin gelişimini destekleyen ABD için Orta Doğu’da Arap-Sovyetler Birliği ittifakına karşı İran-İsrail ittifakı dengeyi koruyabilir görülmüştür. Diğer yandan hem Sovyetler Birliği hem de Araplar, İsrail’in de İran’ında rakipleri ve düşmanlarıdır. İsrail bu dönem Arap Birliği’ne karşı bölgenin Arap olmayan ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir. Bunlardan biri İran diğeri Türkiye’dir.¹²³

Şah’ın dönüşünü takip eden iki yıl içerisinde komünist bir devrim söylentisi vardır. Böyle bir ihtimali önlemek için birçoğu askeri yapının içinde olmak üzere Tudeh üyeleri tutuklanmış ve bazıları infaz edilmiştir. Şah’ın iktidarına karşı tehdit olarak algıladığı ikinci hedef ise Ayetullah Kaşani etrafında toplanan radikal din adamlarıdır. Şah, kendisine karşı din adamlarını örgütleyebileceğini düşündüğü

---

¹²¹ Muhsin Mucered, **Teesiri Englabı Eslami Ber Seyaseti Beynelmileli**, Merkez Esnadı Englabı Eslami, Tehran, 2009, s.48

¹²² “Iran’s Ministry of Intelligence and Security:A Profile” The Library of Congress, Report 2012 (Çevrimiçi) <http://freebeacon.com/wp-content/uploads/2013/01/LOC-MOIS.pdf> , Erişim Tarihi 02.08.2016, s.5-6

¹²³ Mucered, **a.g.e.**, s.48

dönemin önemli bir din adamı olan Kaşani'yi 1956'da Razmara suikastına karıştığı gerekçesi ile tutuklatmıştır. Şah böylece kendi durumu karşısında oluşabilecek isyan ihtimallerini ortadan kaldırdığını düşünmüştür.

Muhammed Rıza Şah, bürokraside enerji, çalışma, sosyal yardım, köy işleri, yükseköğretim, kültür ve sanat, turizm, konut ve şehirleşme bakanlıkları kurdurarak, İran'da mevcut bakanlık sayısını on ikiden yirmiye çıkartmıştır. Bu sayede de siyaseten çok parçalı bir yapıda olmasını sağlamış ve kendisine karşı bütün bir güç oluşmasını önlemek istemiştir.

1954 yılında konsorsiyum anlaşması¹²⁴ ile İran'ın petrol gelirlerinden yüzde 50 pay alması petrol gelirlerini artırmıştı; ancak görünürdeki bu artış uzun vadede giderlerin düşülmesi ile bu sonucu vermemiştir. Aynı zamanda, Konsorsiyum çalışmaları, İran petrol sanayisini bir hammadde işletmesine doğru götürmüştür. 1957'den itibaren İran'ın rafine ettiği petrol miktarında sürekli bir düşüş vardır. Bu durum rafine tesislerindeki insanların da işsiz kaldığı anlamına gelmektedir.¹²⁵ Şah bu durumun ve işsiz kitlelerin uzun vadede ortaya çıkartacağı olumsuz sonuçları göz ardı etmiştir. Kırk yıl ön görülerek hesaplanan anlaşmada, İranlı müzakereci 20 yıllık bir süreyi önermiştir. İlk aşamada ABD bu anlaşmanın detayları ve içeriği konusunda halkın da kamuoyunun da bilgilendirilmemesinden rahatsız olmuştur.¹²⁶ Bu 20 yıllık süreçte İran'da Şah, ülkenin petrol gelirlerini gerektiği gibi halka yansıtamadığı için ülke içinde kendisine karşı muhalefet gelişirken diğer taraftan ise ilk 20 yıllık periyodun ardından 1974 yılında Şah, petrol fiyatlarını yükseltip Batı'nın desteğini net bir şekilde yitirmeye başlayacaktır. Yani Şah, ne halkını ne de desteğini alarak tahtını koruduğu Batılı devletleri tam anlamıyla memnun edememiştir.

Şah, İran'ın petrol gelirlerini verimli bir şekilde kullanmamıştır. Haksız vergiler ile para toplamak kolay bir yoldur. Diğer taraftan Şah'ın tavrı tepki çekmeye devam etmiştir. Çünkü Batı ile yaptığı ittifak Sovyetler Birliği karşısında İran'ı savunmasız bırakmıştır. ABD ise Şah'ı 1953 Ağustos'unda geri getiren ve Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tehdidi karşısında bir güç oluşturmak için milyonlarca dolar harcayan güçtür; ancak ABD İran'a bunun karşılığında İran'ın durumu göz önünde

¹²⁴ Detaylı Bilgi için Bkz: Bahman Nirumand, **Hür Dünya'nın Diktatörlüğü**, Çev, Arif Gelen, Anadolu Yayınları, 1968, s.113-115

¹²⁵ Nirumand, **a.e.**, s.121-122

¹²⁶ National Archive, CIA-RDP91T01172R00030015000-5

bulundurmayan bir reform programı dayatmıştır. ABD, Şah'tan toprak reformunu hızlandırmasını istemiş, bu sayede diğer her şeyin iyiye gideceğini düşünmüştür. Ayrıca 1962 yılında Kenedy'nin planı Şah'ın dikkatini askeri güvenlikten, ekonomik gelişmeye yönlendirmek olmuştur. İran ordusu sayıca çok ancak hantal bir yapıya sahiptir, ABD'nin bu konuda önerisi ise orduda sayı düşürerek, daha aktif bir güç oluşturulmasıdır.¹²⁷

Şah, Musaddık döneminin siyasi istikrarsızlığının da onunla beraber sona erdiğini düşünmüştür; ancak İran'ın yıllardan beri var olan temel problemleri ve ekonomik sıkıntıları çözülmemiştir. Amerikan politika yapımcıları İran'da kendi taahhütlerini en aza indirmek için çabalarırken, 1960'lı yılların ortalarında bu stratejik durum değişmiştir. Birçok İranlı 1953 tarihinden sonra Şah'ın politikalarından hoşnut değildir. Musaddık taraftarı Milli Cephe üyeleri korkutulmuş ve baskıya uğramıştır. Onlardan bazıları Şah hükümeti ile yasal bir muhalefet hareketi oluşturmaya çalışmıştır. Bazıları ise hükümette ve ülke idaresinde önemli yerlere gelmişlerdir. Musaddık'a yakın birkaç düzine insan hapse atılırken onlardan sadece birisi Dışişleri Bakanı Hüseyin Fatemi infaz edilmiştir. Her şeyin sonunda Musaddık döneminde dahi gölgesi ülke üzerinde olan Şah, İran'da kendi politikaları önündeki tüm karşı çıkışları baskı ve şiddetle ortadan kaldırdığını düşünmüştür. İran'ın gelişimi için iyi ve kötü sonuçları olan bu gelişmeler sırasında İran Meclisi'nin durumu değerlendirildiğinde, Meclis'in demokratik niteliğe sahip olmadığı, liyakatsiz ve ehliyetsiz duruma geldiği anlaşılır. İran Meclisi, Şah'ın gölgesinde kukla bir yürütme organı durumundadır. İran'da seçimler güvenilir bir şekilde yapılmamaktadır. Şah ise tüm kontrol kendisine ait olmasına rağmen yine de durumdan memnun değildir. En ufak bir eleştiriye tahammül göstermemiş, müsaade etmemiştir.

Şah'ın sürdürdüğü tavizsiz siyaset sadece İran'ın iç dinamiklerinden kaynaklanmamıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda İran'ın etrafındaki ülkelerde ayaklanmalar, darbeler, savaşlar, sivil çatışmalar yaşanmıştır. Bu gelişmeler de Şah'ı endişelendirmiş ve politikalarına bu endişeyi baskı olarak yansıtmıştır. Komünizmin yayılmacı tehdidi karşısında İran, Sovyetler Birliği ve yandaşı ülkelere karşı

---

¹²⁷ Rubin Barry, **Paved With Good Intentions: The American Experience and Iran**, Oxford University Press, 1980, s.106-107

ABD'nin müdahaleci dış politikasını talep etmiştir. Zira 1958 de Irak'ta kurulan yeni iktidarda Sovyetler Birliği yanlısı Haşimi iktidarı vardır ve Şah, Basra Körfezi'ne Sovyetler Birliği destekli bir müdahalenin olmasından çekinmektedir. Bu sebeple de özellikle ABD'nin desteğine daha fazla yönelmiştir.

İran, ABD'nin Yugoslavya, Türkiye, Taiwan gibi ülkelere yaptığı yardımları almıştır; ancak Şah, Eisenhower'dan daha fazla taahhüt ve yardım istemiştir. Eisenhower ise İran'ın Batı bloğuna yönelme çabasını ve bölgesel savunma hattında önemini takdir etmekle birlikte, Haziran 1954'de Başbakan Zahidi'nin uluslararası hukuku hiçe sayarak meydan okumasından ABD'nin duyduğu rahatsızlığı ve İran'ın bu tavrını dikkate almak zorunda olduklarını dile getirmiştir. İran ordusunun modernleşmesi konusunda da bunun kanunsuz olarak yapılmaması gerektiğini vurgulamıştır. 1955 senesinde Bağdat Paktı oluşturulurken ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles bu tavsiyeleri dikkate almıştır. İran'ın bu pakta üyeliği konusunda Sovyetler Birliği'nin düşüncesi ise ABD'nin Tahran'ı bu harabe birliğe üyelik için cesaretlendirdiği yönündedir. 1956 Süveyş Krizinden sonra da Şah, Eisenhower'a saldırmazlık paktına üye ülkelere finansal ve ekonomik olarak yardım edilmesi gerektiğini söylemiştir. Nitekim Süveyş Krizi sonrasında ABD, Orta Doğu'da barışı korumak ve İsrail'in güvenliğini sağlamak için silahlı kuvvetleri kullanma kararı vermiştir. Bu durum ABD'nin bölgede kendi menfaatleri için hareket edecek ülkelerin silahlandırılması yönünde desteğini ortaya çıkartmıştır.

İran, Sovyetler Birliği karşısında tek başına bir güç inşa edecek durumda değildir. Bu yüzden ABD'nin garantisine itibar etmesi gerekmiştir. Şah komünizm tehdidine karşı bir ordu kurmalıdır; ancak ilk aşamada bütün dikkatini İran'ın gelişimine vermiştir, zira yoksulluğun da bir devrime sebep olabileceğinin farkındadır.

İran, iç politikasında yolsuzluklarla mücadelede sonuç alamamıştır. Feodal toprak sahipliği sistemi İran'ın geleceğini belirsizleştirmiştir. Nüfusun yüzde 80'i köylerde yaşamaktadır. Yüzyıllardır süren sömürü ve ihmal İran halkını sağlıklı ve cahil bırakmıştır. Orta sınıfın yükselişi toprak ağalarının gücünü kıracak tek faktördür; ancak onlarda siyaset ve muhalefet hakkından mahrumdur. Gösterişçi tüketiciler ile yoksulluk yan yana İran'ı reform ve devrim arasında bir yarışa götürmüştür. Özellikle 1956'dan sonra yerel halk bir yanda Batı'nın uzun metraj

filmleri, kot pantolon giyinmek gibi etkilerini yaşarken diğer yanda İslami aktivistler bu durumu ülkenin Amerikanlaşması olarak protesto etmişlerdir.

İran'da Şah'a karşı gelişen siyasi muhalefet ise 1950'lerden itibaren belirginleşmiştir. 1950'li yıllarda İran'da en aşırı sol veya sağ kesimde hatta öğrenci gruplarında Şah'a muhalif olanlar vardır. 1957'de Batılı devletlerin de isteği ile İran'da iki partili politik bir sistem kurulmuştur. (*Milliyun* – Milliyetçiler, Başkanı Menuçehr Ekbal ve Merdum Partisi, Başkanı Asadullah Elam'dır.) Her iki partinin birbirinden pek farkı yoktur ve Şah'a hizmet etmektedirler. Buna rağmen Şah, en ufak bir muhalif ses duymaktan rahatsızdır ve kendisine yönelik eleştirileri şiddetle bastırmıştır.¹²⁸

Şah, iki partili bir sistemi kontrol altında tutmakta zorlanmıştır. Muhalefetin liderleri 1960 yazında serbest seçimlerin yapılmasını istemiştir. Bu dönem İran'da Muhalefetin lideri Şah'ın 1961 yazında halkı sakinleştirmek için başbakan olarak atayacağı Dr.Ali Amini'dir. Amini İran'ın toprak sahibi ailelerden birine mensuptur. Paris'te hukuk eğitimi almış, Razmara, Musaddık, Hüseyin Ala, Zahidi kabinelerinde bakanlık yapmıştır. 1952'de Musaddık'a karşı yürütülen siyasetteki tavrından ötürü ise Milli Cephe onu hain olarak kabul etmiştir. Amini, 1955 yılında Washington'a elçi olarak gönderilmiştir. Şah kendisini başbakan atadığında bu ABD'nin de hoşuna gidecek bir tercih olmuştur. Toprak reformu konusunda Amini'nin tavrı da nettir. Toprak sahiplerini, topraklarını bölmeleri veya bir darbeye hazır olmaları noktasında uyarmıştır. Şah'tan farklı olarak daha sistemli bir değişim istemiştir.

Toprak reformu, İran halkının Şah'a karşı bir araya gelmesine sebep olan önemli sebeplerden birisidir. Şah ise kendisine karşı gelişen muhalefetin uyguladığı reformlar ile ortadan kalkacağını düşünmüştür. Şah, reform programının özellikle orta sınıfın şikâyetlerine son vermesi beklentisine sahiptir; ancak sonuç beklediği gibi olmamıştır. Bu dönemde İran'da giderek artan kentsel nüfus ise artık ABD'den yardım alınmasını istememektedir.¹²⁹

1956 yılında İran'ın genel durumunda Şah kendi geleceğini dört esas ile korumaktadır. Birincisi: Kendi politik liderliğine olan güvenidir. İkincisi: Sosyal

¹²⁸ Security Archive, "Carter Visit to Tehran" Department of State, Memorandum, NEA/IRN/12/13/77, Keddie, **Riçehayi Englabi Iran**, s.229

¹²⁹ Barry, **Paved With Good Intentions**, s.106-107-108

reformlar, üçüncüsü: Politik ve ekonomik gelişmeler, dördüncüsü: ABD'nin desteğidir.¹³⁰

ABD yardımları İran'da hükümete katkıda bulunmasına rağmen halk mevcut rejime kırıngındır. ABD'nin hükümete desteği ise devam etmiş; ancak bu halkın temel eksikliklerini karşılamamıştır. İran'daki gelişmelerin her şeyden çok halkın güvenine ihtiyacı vardır.¹³¹ Nitekim 29 Ocak 1962'de ABD Başkanı John Fitzgerald Kennedy'nin Şah'a gönderdiği tebrik mesajı da bu konuda bir uyarı içermektedir: *“Cumartesi günü yapılan tarihi referandumdaki zaferinizi kutlarım. Başkan yardımcısı Johnson geçen Ağustos ayındaki son ziyaretinden sonra bana İran halkının birçoğunun, gelişim ve modernleşme yönünde kararlılığını desteklediğini söyledi... Elbette kararlarınız ve gelecekteki amaçlarınıza ulaşmak için halkın daha çoğunun desteğini almalısınız.”** Esasında tüm bu süreç boyunca İran'da alt yapıda bir patlamanın izlerinin adım adım hissedildiği birçok raporun ve söylemin satır aralarına yansımıştır.

1.5.1 Ak Devrim

1963 senesine kadar Şah, babasının başlattığı programları uygulamaya koymuştur. 1963 yılından sonra ise “Beyaz Devrim”, “Ak Devrim”i başlatır. Toprak Reformu Ak Devrim'in en önemli parçasıdır. Başbakan Amini'nin hazırladığı program, toprak sahipliğini tek bir köyle sınırlamayı amaçlamıştır.¹³² *“İran siyasi tarihinde “toprak reformu” olarak anılan bu hamle ile Şah, mülk sahiplerinin ellerindeki toprakları uygun bir fiyattan alıp piyasa değerinin %30 altında, düşük faiz oranından 25 yıl vadeyle köylüye satarak 1,5 milyon köylünün toprak sahibi olmasını sağlamıştır. İran nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturan 9 milyon insan bu reform sayesinde kendi toprağının sahibi olmuş ve bir nevi köle-köylü olmaktan kurtulmuştur.”*¹³³ Ak Devrim, sadece toprak reformundan oluşmamıştır; ancak Toprak reformu Şah'ın İran halkının tüm kesimlerini etkilemesinin bir aracıdır. Aynı zamanda İran'ın sosyolojik yapısı için oldukça önemli bir harekettir. Bunun dışında

¹³⁰ Security Archive, Memorandum, GFI Files, Lot 59Dt54, 17 Mayıs, 1956, İran

¹³¹ Security Archive, 1956 Memorandum, GFI Files, Lot 59D, 65 İran

* Şah'ın Cevabı için Bakınız: Ek Belge no:2

¹³² Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, s.175

¹³³ Seçkin Berber, “Yaptırımların İran Ekonomisine Etkisi”, **Bilge Strateji**, C. 5, S. 9, Güz 2013, s.63

Ak Devrim kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmasından, sağlık, tarım, ticare vb. gibi birçok alanda yenilikler içermektedir; Şah'ın bu inkılâplarına, İran toplumu, özellikle toprak reformu konusunda destek vermiştir. Sosyal programların hayata geçirilmesi ile başlayan eğitim seferberliği ve kadınlara seçme seçilme haklarının verilmesi gibi gelişmeler ise en çok tepki çeken konulardan olmuştur. Bu reformlara en çok tepki veren grup ise din adamlarıdır. Şah'ın reform programına muhalif din adamlarına göre, eğitim sisteminde yapılmak istenen değişimle, Batı tarzında bir eğitim sistemi kurulursa, din adamlarının gençleri yönlendirme güçleri kırılabacaktır ve onlara göre Şah'ın amacı da budur.

Sonuçta birçok alana yansıyan bu yenileşme hareketleri İran toplumu için köklü değişimler içermektedir ve sınıfsal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İran'da bu süreçte ortaya çıkan toplum piramidinin en üst noktasında Pehlevi Hanedanı vardır. Pehlevi döneminde güç kazanan üst düzey politikacılar, hükümet görevlileri, ordu subayları, sarayla bağı olan üst düzey bazı girişimciler de İran toplum piramidinin üst basamaklarındadır. Bunların büyük çoğunluğu Şii inancında olmakla beraber içlerinde mason localarına üye olan ve Bahaîlere yakınlığı olanlar da vardır. Bu ise İran'ın Bahaîler aracılığıyla Siyonistler tarafından idare edildiğini savunanların temel dayanak noktasıdır.¹³⁴1967 de İran'da Bahaîlerin durumunun değerlendirildiği bir raporda Bahaîlerin, İran hükümeti içerisinde sayılarının arttığı; ancak halk içinde uygulamalarının (propagandalarının) hala sınırlı olduğu belirtilir.¹³⁵

Orta sınıf ise pazar burjuvazisi ve yükseköğrenimli serbest meslek sahipleri ve ulemanın da dâhil olduğu pek çok kişiden oluşmaktadır. Ekonomideki modernleşmeye rağmen İran'da bazar(çarşı) esnafı ticaretin ve ekonominin nabzını tutmaktadır. Petrol patlaması İran'da orta sınıfa, din merkezlerine mali destek sağlama ve İslam'ın önemini vurgulandığı özel okullar kurma imkânı vermiştir. Bu okullarda bazar esnafının çocukları en iyi üniversitelere hazırlanmıştır. Ayrıca bu okullar devrimci neslin, Şah muhalefetinin de fikrîsel alt yapı merkezleri olmuştur.

Kırsal nüfus ise üç gruba ayrılmaktadır: Zengin çiftçiler, baskı altındaki küçük arazi sahipleri ve köy rençberleri. Toprak reformundan en karlı çıkan birinci

¹³⁴ Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, 175-178

¹³⁵ Bakınız Ek Belge: 3

gruptur. Rençperler ise hiç toprağı olmayan ücretli işlerle geçimini sağlayan kesimdir. Yani toprak reformu herkesi toprak sahibi yapamamıştır; ancak toprak ağalarının gücünü de kırmıştır. Diğer yandan ise çok sayıda bağımsız çiftçi ve rençper ortaya çıkmıştır ki bunlar her an patlamaya hazır bomba durumundadır. Zira yıllarca kendilerini temsil eden sendikalar, partiler, gazeteler vb. Şah'ın politikalarıyla ellerinden alınmıştır.¹³⁶ Daha önce belirtildiği gibi, Şah, Ak Devrim'le alt yapısı olmayan bir gelişme hamlesi ortaya koymuştur ve bunu muhtemel bir Kızıl Devrim'e karşı da İran'ı koruyacağını düşünerek yapmıştır; ancak İran toplumunda biriken toplumsal tepkiler ve uzun vadeli sonuçlar İslam Devrimi'ni beslemiştir.

Şah'ın İran halkını kalkındırmak için tercih ettiği ekonominin “*damlama teorisi*” petrolden elde edilen sermayeyi teknik yatırımlar yaparak öncelikle sarayla bağlantılı seçkin kesime aktarmaktır. Burada amaç sermayeyi alt kesime doğru süzerek aktarmaktır; ancak bu ekonomik kaynak bir türlü alt kesimlere ulaşamamıştır. İran'da gelir dağılımı arasındaki uçurum günden güne açılmıştır. Bu eşitsizliğin en net görüldüğü yer bir yanı saraylar bir yanı gecekondu olan Tahran'dır.¹³⁷

8 Şubat 1965 tarihli ABD istihbarat raporuna göre Ak Devrim'in ikinci aşaması başlamıştır. Rapora göre politik ve ekonomik zorlukların, rejimin geleceği düşünülerek düzenlendiği, birinci aşamada 1961'de reformların köy halkının beşte birine (49.000 köye) ulaştığı, programın Başbakan Amini ve Çevre Bakanı Hasan Arsanjani'nin yönetiminde büyük toprak ağalarının güçlerini kırmak için tasarlandığı, artık bir toprak sahibinin bir köyden fazlasına sahip olamayacağı da belirtilir; ancak bunun büyük toprak sahiplerinin çoğunun gücünü kırmaya yetmediği, çünkü onların arazi gelirleri dağıtılmadan önce yeni endüstri dallarına yöneldikleri vurgulanmıştır.

Ak Devrim'in ikinci aşamasında hedef halkın yüzde ellisinden fazlasına ulaşmaktır. Şah'ın reformları, iktidarına yönelebilecek tehditleri önleme amacı da taşımaktadır. Bu sebeple ne kadar geniş bir halk kitlesine ulaşır ve kabul görürse, muhalefet riskini de o oranda ortadan kaldırmış olacaktır. Şah, “*bu zafer için her ne kadar ağır politik ve ekonomik bedeller ödemişse de şimdi karşılaşılan zorluklar yine*

¹³⁶ Abrahamian, a.g.e., s.178- 182

¹³⁷ Abrahamian, a.g.e., s.182-186 , Berber, a.y., s.63-64

toprak reformu ile düzenlenecek.” fikrine sahiptir. Çünkü toprak reformunun uygulandığı bölgelerde, siyasi dinamikler törpülenmiş ya da gizlenmiştir. Şah 1959 ve 1961 yılları arasında reform planlarının daha geniş bir kadro ile planlanmasını hatta daha geniş katılımlı bir yönetim kadrosuyla da sürdürülmesini isteyen muhalif gruplarla karşı karşıyadır ve onlara karşı güç kaybetmektedir. Bu baskıdan kurtulmak için reform hareketinin kontrolünü Şah, bizzat devralmıştır. Şah’ın bu tavrı, uzlaşmak ve sükûnet sağlamaktan çok kıskırtmaya yönelik bir tavır gibidir. Bunun doğal sonucu olarak, muhalif grupların tepkileri gelişmiş ve ayaklanmalar çıkmıştır. Şah’ın, ortaya çıkan bu kaosu bastırmak için uyguladığı strateji parlamentoyu yeniden açmak, reform yanlısı bir parti olan “*Yeni İran Partisi*”^{*}ni kurdurmak olmuştur. Şah, kendi kurdurduğu bir partinin, meclis destekli propagandası ile halkı reform hareketine inandıracağını düşünmüştür. Diğer yandan iç güvenliğin hızlı bir şekilde sağlanması için tedbirler almıştır. Çünkü reformların başarıya ulaşması için toplumsal huzura da ihtiyaç vardır. Ayrıca bu, İran’ın ABD’den destek alabilmesi için oluşturması gereken ortamdır. Aksi halde ABD bir diktatörlüğü destekleyen devlet pozisyonunda uluslararası kamuoyunda tepki alabilirdi. Şah ise Ak Devrim sürecinde halkın tepkilerini kontrol etmek için yukarıda belirtildiği gibi “*muhalif kanat tarafında saygı duyulan Ali Amini, Hasan Alsanjani gibi isimleri de bu süreçte kullandı.*” Tıpkı Şah gibi zaman zaman ülkede bütünleştirici bir atmosfer için muhalifleri kullanmak ve dönemleri geçince onlardan kurtulmak ileri tarihlerde Humeyni’nin de uygulayacağı bir taktiktir. Nitekim Şah da bu isimler kendi pozisyonu tehdit ettikleri anda ustalıkla onlardan kurtulmuştur. Yerlerine daha itaatkâr ve daha az güç sahibi Asadullah Alam gibi isimleri getirmiştir.

1.5.1.1 Ak Devrim Referandumu ve Tepkiler

Amini Kabinesi’nin düşmesi ile Şah yeni seçim tarihini belirlemeden İran meclisini feshetmiştir; ancak 1962 Haziran ayında altı maddelik reform programını meşrulaştırmak için, Ocak 1963’de referandum yapılması kararı almıştır.¹³⁸26

---

^{*} *Resurgence Party*, İran Devrimi sürecinde İran’daki siyasi oluşumlar ve muhalif organizasyonlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Ervand Abrahamian, **Between Two Revolution**, Princeton University Press, New Jersey, 1982

¹³⁸ Nasr İrani, “Revabit-ı İran ve Amerika ve Şorevi Ez Ceng-i Beynelmileli Dovvom Takunun”, **Der Yek Kitab Der Yek Maghale**, s. 33-34, t.y, Tehran

Ocak'ta İran hükümetinin ilan ettiğine göre 5.598,711 İranlı, altı temel noktadan oluşan reform programı için olumlu oy kullanmıştır. 4115 oy ise olumsuzdur.

Referandum:

- 1.Toprak Reformu
- 2.Yönetici ve işçiler arasında kazanç paylaşımı
- 3.Toprakları alınan toprak ağalarına tazminat verilmesi
- 4.Okuma – yazma seferberliği
5. Ormanların millileştirilmesi
6. Seçim kanununun değiştirilmesi,

Konularını kapsamaktadır.¹³⁹

Büyük toprak ağalarının İran'daki etkilerini kırmak için birinci aşaması (1962-1964) de devreye konulan toprak reformu ilk aşamasında direk veya dolaylı olarak yaklaşık elli bin köylüyü etkilemiştir; ancak toprak ağalarının bireysel güçleri pek de ortadan kalkmamıştır. Çünkü birçoğu endüstriye yönelmiştir. Yine de toprakların paylaşımı konusunda reform bir etkiye sahiptir. Reformun ikinci aşaması 1964 yılının ortalarında başlamıştır. İlkine göre hızlandırılmış bir programdır. Yaklaşık yirmi beş bin daha küçük toprak ağasına ulaşmayı hedeflemiştir. Reformun bir diğer aşaması İran'da kırsal kesimin geliştirilmesi ve üretimin arttırılmasıdır. 1966 yılında programın bu aşaması başlamıştır.

Programın kısa vadeli amacı ve kazanımları sadece ekonomiktir ama uzun vadeli hedefleri geleneksel kesimin ve kırsalda da köylünün desteğini kazanmaktır. Ayrıca yeni elitlerin de yavaş yavaş ortaya çıkması Şah için bir güç ifade etmektedir. Geçmişte İran'da sanayi, eğitim, ulaşım konuları yurt dışında eğitim almış teknokratların elinde olmuştur. Toprak reformu ile Şah'a destek olacak bir kesim yaratma amacı Şah için önemlidir.¹⁴⁰

Sonuç olarak reform programı Şah'a kısa vadeli siyasi kazançlar sağlamıştır. Bu kısa vadeli kazancın maliyeti ise öncelikle ekonomiktir. Toprak reformları sonucu

---

¹³⁹ Security Archive, Department of States Documents, **Bureau of Intelligence and Research**, RNA – 6 - 11 Şubat 1963 , Ayrıca Ak Devrim için bkz: Golam Reza Afgkhami, **The Iranian Revolution: Thanatos on a National Scale**, The Middle East Institute, Washington D.C 1985, s.28-32

¹⁴⁰ Security Archive, Department of States Documents, **Bureau of Intelligence and Research**, (Studies in Political Dynamics), Number 13, İran, Aralık 1966, s.32-33 (Bu belgeye verilen tekrar dipnotlarında kısaltması: Security Archive, Studies in Political Dynamics, **a.b**, (Number 13) şeklinde olacaktır.)

İran'da köylüler toprak sahibi olmuştur; ancak ciddi bir tarım politikası geliştirilememiştir. Bunun yerine İran'ın petrol gelirleri ile ithalata ağırlık verilmiştir. Öyle ki uzun vadede İran'da tarım üretimi ve geleneksel ticaret yok olmakla yüzyüze kalmıştır. Bu durum köyden kente göçü daha da hızlandırmıştır. Şehirlerde banliyöler artmış ve varoşlar kendini gittikçe daha fazla hissettirmeye başlamıştır.¹⁴¹

Şah'ın uyguladığı reform programının özünde olan politik özgürlük fikri ise uzun vadede Şah'ı rahatsız edecek sonuçlar ortaya çıkartabilirdi. Bu sebeple Şah, geleneksel elit kesimin yerine köylüyü desteklemeye ve Şah yanlısı önemli bir güç oluşturmaya çalışmıştır.¹⁴² Belirtildiği gibi, Şah, halkın alt sınıflarının desteğini almak istemiştir; ancak onlardan danışmanlarından aldığı bilgiler dışında uzaktır ve onları tanımamaktadır. Humeyni ve Şah'ın arasındaki en önemli farklardan birisi aslında budur. Humeyni, İran halkını ve İran'ın sosyolojik dengelerini iyi tanımaktadır. Bunu da devrim sürecinde en ince şekilde kullanmıştır.

Görünürde başarılı “Ak Devrim” ile Şah'ın politikaları, bu dönemde ABD - İran ilişkilerinden beklentiyi arttırmıştır. Devam eden yıllarda ise ABD'nin taahhütleri İran'ı Sovyetler Birliği etkisinden korumaya bağlı olarak gelişmiştir. Sovyetler Birliği propagandasını önlemek için ABD Şah'ı sadece ekonomik ve sosyal reformların değil, ulusal güvenliğin de güçlendirilmesi yönünde zorlamıştır. Bu durum özellikle 1979 devriminden sonra artmıştır.¹⁴³ Zira ABD, Orta Doğu'ya Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tehdidine karşı yaptığı yatırım ve harcamayı doğrudan Sovyetler Birliği'ne savaş ilan edip yapsaydı sadece savaşmış olurdu; ancak Sovyetler Birliği'nin etrafını çevreleme politikası ile bir taşla birçok kuş vurmuştur.¹⁴⁴ ABD'nin Orta Doğu'da ileriki dönemlerde ortaya koyduğu politikalarda bu görüşü destekler.

İran'daki gelişmelerle ilgili New York Times Gazetesi'nde yayımlanan bir yazıda Şah'ın ABD yardımları ile varmak istediği hedefler özetlenmiştir: “*Şah Amerika, yardımları ile orduyu modernize etmek ve bütçe açığını kapatmak istiyordu. Ayrıca Toprak Reform'u gibi reformlarla, toplumsal tabakalar arasındaki*

¹⁴¹ Abdullah Yeğin, “İran Siyasetini Anlama Klavuzu”, SETA, Haziran 2013,s.26

¹⁴² Security Archive, Department of State Documents, A/CDC/MR

¹⁴³ Barry, **Paved With Good Intentions**, s.106

¹⁴⁴ Security Archive, 1956 Memoranda, GFI Files, Lot 59D,65,İran

uçurumun kapatılmasını hedefliyordu."¹⁴⁵ Bu yazıda belirtildiği gibi Şah bu sayede, kendi geliştirdiği bir orta sınıf ve zenginleştirdiği köylüler olabileceğini, onların da bu başarıdan ötürü kendi varlığına daima destek olacaklarını ümit etmiştir. Esasında bu yaklaşım Şah'ın politik fikirlerde farklılığa imkân vermek istemeyecek bir zihniyette olduğunu da göstermektedir. Bu süreçte, Şah İran'ı geliştirmek için çaba göstermiş olsa da politikalarının eleştirilmesine müsaade etmemiştir. Onun bu yaklaşımı zamanla hemen tüm İran halkının karşı çıktığı bir devrime sebep olan gelişmeleri anlamaya da imkân vermektedir.

Şah, İran'ın gelişmesi için gereken kaynağı dış devletlerin destekleri ile karşılama yoluna gitmiştir. Bu durum karşısında Şah'ın ortaya koyduğu gelişmeleri destekleyenler olsa bile onlar da Batı karşısında ülkenin çıkarlarının zedeleniyor olması fikirlerinden rahatsız olmuşlardır. *Zira Şah, 1953'den beri, toplumsal düzeni sağlamak için Amerika yardımlarını en iyi yol olarak görüyordu. Hatta Bağdat Paketi'ne üyeliği de bu inancının bir sonucuydu...*"¹⁴⁶

Diğer taraftan ABD görevlilerinin sundukları raporlarda, İran'ın büyük ölçekli bir gelişme programına dâhil olmak istediğine şüphe ile yaklaştıkları görülür. Çünkü onlara göre *"İran bütçe desteği almaya her zaman hevesli; ancak bu İran için kritik bir ihtiyaç değil ve aslında İran bütçesindeki dengeyi kendisi sağlamalıdır."* Fakat İran bütçesindeki dengeyi kendisi sağlarsa ABD'ye olan bağı zayıflayacaktır. Görevlilerin ortaya koydukları olması gereken ya da olması muhtemel bu durum ABD'nin istediği bir gelişme değildir. Hatta bu dönemde ABD'nin endişe duyabileceği bir durumdur. Nitekim *"bu Amerika'nın pozisyon almasını zorlaştıracağından istemeyeceği bir şeydir."* Görüşünü de ABD yetkilileri aynı raporda belirtmiştir. Ayrıca bu sırada İran'ın petrol gelirleri süratle artmaktadır bu da lokal teknik desteğin yalnızca birkaç milyon dolarlık kısmını ABD'ye bırakmaktadır. Bu sebeple ABD'nin İran'a yeni bir yardım kararı alması durumunda, Türkiye, Irak gibi komşu ülkelerde dengeyi korunması gerekmektedir.¹⁴⁷ Aksi halde İran bölgesinde dengeleri bozabilecek bir güce erişebilirdi; ancak güçlü bir bölge ülkesi

---

¹⁴⁵ Jay Walz, "Struggle Over Iran is Far From Decided Signed With the U. S. Angers By Neighboring Russians", **New York Times**, 1 Mart 1959, Erişilen veri tabanı: ProQuest Historical Newspapers: The New York Times (1851-2010), s.E4

¹⁴⁶ a.y., s.E4

¹⁴⁷ Security Archive, 788.5 MSP/11-2356 65.2-15R, 23 Kasım 1956

ABD'nin istemeyeceği bir durumdur. ABD bölgede iletişim kuracağı, kontrolünden çıkmayacak kadar güçlü ve siyasi istikrara sahip ülkeler olmasını menfaatlerine uygun bulmaktadır. ABD'nin verdiği desteklerle bölgede her hangi bir ülkenin, bölgenin lideri veya en güçlüsü pozisyonuna gelmemesi için de ABD daima çok taraflı bir politika sürdürmüştür.

1.5.1.2 Ak Devrime Tepkiler: ABD

Şah hızlı bir şekilde bu programı, referandum'a sunmuş ve birkaç yüz bin muhalif oya karşı beş milyon civarı oy ile referandum kabul edilmiştir. Şah, aynı hızla referanduma karşı gelişen tepkilerle yüz yüze kalmıştır.

Ak Devrim'in merkezinde toprak reformu vardır. Aynı zamanda okuma yazma seferberliği, kadın hakları, kar paylaşımı, sağlık, ilerleme, köylerle ilgili teşvikler de zamanla programa eklenmiştir. Şah'ın ekonomi programı bazı gelişmeler gösterse de politik sistemde birçok şey gerilemiştir. İran'da ekonomik ve politik gelişmeler iki farklı parçaya ayrılmıştır. Öncelik ise ekonomik gelişmeye verilmiştir. Bu politik modernleşmenin ön koşulu gibi sunulmuştur. Şah için kısa vadeli politik kazancı "Ak Devrim" olmuştur; ancak bu varsayım gerçek dışıdır. Yaklaşık yirmi yıldır İran'da gizli yollardan da olsa örgütlenen muhalif "Dowres" grupları vardır. Bu küçük muhalif gruplar İran entelektüellerinin ve halkının ihtiyaçlarını söylemektedirler.¹⁴⁸ ABD'nin bu dönem İran'daki yetkilileri hem bu oluşumları takip etmiştir hem de olası bir değişim süreci için Şah'ın alternatifi olabilecek seçenekleri gözlemlemişlerdir.

1962 senesinde ABD başkan yardımcısı Lyndon Johnson'ın İran seferi hem İran'da yapılacak ıslahatlar hem de Ak Devrim'le ilgilidir. ABD bu sürecin İran'da kendi beklentilerine uygun sonuçlar ortaya çıkarmasını istediği kadar, muhalefeti şiddetlendirdiğinin de farkındadır. Şah ise İran'ın gelişimi için tüm planlarını ilk aşamada ABD desteğine bağlamış olsa da ABD'nin bu yaklaşımı Şah'ın da ABD'ye olan güvenini sarsmıştır ve Soğuk Savaş dengelerinden de faydalanarak İran'ın ihtiyaçları için Sovyetler Birliği ve ABD rekabetinden yararlanma yolunu seçmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın etkilerini yavaş yavaş üzerlerinden atmaya başlayan ve

---

¹⁴⁸ Security Archive, Studies in Political Dynamics, a.b, (Number 13) ,s.32-33

iki kutuplu düzenden rahatsız olan Avrupa ülkeleri de Şah için yeni bir alternatif oluşturmuştur.¹⁴⁹ Şah'ın özellikle 1960'lı yılların sonunda ortaya koymaya başlayacağı bu tavır ise ABD'nin Şah'a olan güvenini de sarsacaktır.

John F. Kennedy dönemi ABD istihbarat bürosu şefi Roger Hillsman'ın, İran'ın o dönemki durumu için sunduğu raporda: "*Referandum zaferi Şah'ın kendine güvenini artırdı. Şah, İran'ın temel idari sorunlarının da ekonomik ve teknik alandaki düzenlemelerle iyileşebileceğini düşünüyordu. Bunun doğal sonucu olarak da temel problemlerin çözümünü toprak reformu ile ilişkilendirdi.*" değerlendirmesini yapmıştır.¹⁵⁰ Şah'ın reform hareketlerini sürdürürken sahip olduğu bu anlayış, yukarıda belirtildiği gibi halkın ekonomik gelişimi sağlandıkça politik beklentilerinin azalacağı fikridir. Bu fikir Şah'ın uzun bir süre İran'daki muhalefeti gerçek anlamda algılayamamasının önemli bir sebebi olmuştur. ABD yetkilileri Şah'ın İran halkının ekonomik gelişmesini sağlayarak bu sayede otoritesine karşı çıkan tüm seslerin susacağı fikrine sahip olması fikrinden endişe duymuşlardır. Çünkü Şah'ın bu algısı ABD tarafından da gizlenmeye çalışılan Şah'ın diktatör yönünü ortaya koymuştur.

Şah'ın İran'da cahil ve izole bir sınıf olarak kalan köylülerin politik ilgi ve gelişimlerini sağlayarak kendisine destek olabilecek bir grup oluşturma fikri de beklediği sonucu vermemiştir. Buna rağmen bazı köylüler Şah'a İran'da destek veren iki gruptan birisidir. Bir diğeri de İsrail'in desteği ile kurduğu SAVAK'tır.

Köylere yönelmek hem toplumsal hem de siyasi olarak doğru bir adım olsa da İran için politik karşıtlığın temel merkezi şehirlerdir. Yani köylülere nispeten okumuş ve aydın kesimin bulunduğu alan şehirlerdir. Şah, bu muhalefeti farketmiş ve köylülerin desteği ile bundan kurtulacağını düşünmüş; ancak yanılmıştır. Bu oldukça uzun vadeli bir hedeftir ve Şah, İran'da aydınların, okumuşların, din adamlarının kendisine karşı gelişen muhalif tepkilerini küçümsemiştir. Şah, bu strateji üzere hareket ederken, mevcut muhalefeti kendi baskı politikasıyla kontrol edebileceğini düşünüp bir kez daha yanılmıştır.

1960'lı yıllarda Şah'ı endişelendiren en önemli muhalif hareket Sovyetler Birliği destekli Tudeh taraftarları ve Milli Cephe'dir. Özellikle İran'ın kuzeyinde

---

¹⁴⁹ Gülriz Şen, **Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz**, ODTÜ Yay, Mayıs 2016, s.98

¹⁵⁰ Security Archive, Department of State Bureau of Intelligence and Research, 11 Şubat 1963, RNA-6

Sovyetler Birliği'nin etkisiyle faaliyet gösteren bu grubun etki alanı oldukça geniştir ve İnan'da bir bölünmeye sebep oluşturabilir.¹⁵¹ Bu tespit Körfez'deki Sovyetler Birliği etkisi ve tehlikesi göz önünde bulundurulduğunda küçümsenemezdi ve Şah'ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini dengede tutma çabasında bu endişenin de rolü vardır.

İnan siyasi tarihinde bu döneme kadar yaşanan yönetime karşı tepkiler ve din adamlarının bu süreçlerdeki rolleri onlara İnan toplum ve siyasetinde bir güç katmıştır. Bu dönemde din adamlarının bu gücü, Bahtiyar'ın tespitinde olduğu gibi İnan için ekonominin belkemiği sayılacak esnafla din adamlarının birleşmesi durumu aslında Şah için ülkedeki en ciddi tehdittir. Nitekim ABD'nin bu dönem İnan'a yaptığı yardımların amacında da görüldüğü gibi bu yardımlar öncelikle rejimi içeride korumaya yöneliktir. Zira bahsedildiği gibi ABD, dünyada diktatör bir rejime destek oluyor imajı sergilememek için reform programını desteklemiş ve bunun için halkın desteğinin sağlanması konusunda Şah'ı uyarmıştır; ancak Şah hiçbir yerde politik özgürlüğe izin vermemiştir. Dolayısıyla Şah'ın reform programları sosyal ve ekonomik başarıları da beraberinde getirmemiştir. ABD ise reform programının gerçekleştirilmesi için baskıcı rejime göz yummuştur. Bu durum da İnan'da din adamlarının eleştirilerine sebep olmuştur.

Mart ayında Kum halkı "*İslam'a Amerika ve İsrail Tehdidi*" başlıklı bir kitapçıkta, İnan halkının giderek ABD'nin diplomasi politikalarından ve Şah hükümetine yönelik Batı kontrolünden nefret etmeye başladığı vurgulanmıştır. ABD'nin ve İsrail'in İslam'ın özgürlüğünü ve İnan'ın ulusal bağımsızlığını yok etmeye çalıştıkları tekrar dile getirilmiştir.¹⁵² Bu dönemde İnan'da, bir yanda Şah karşıtı güçlerin bu propagandası diğer yanda ise Şah'ın diktatör, işkenceci politikaları karşısında ABD'nin Şah'ın politikalarındaki baskıyı azaltması yönünde istekleri arttırması ile belki biraz daha siyasi atmosferin yumuşatılabileceğini ümit edenler vardır.¹⁵³ Belirtildiği gibi ABD, kendi eliyle bir diktatörlüğü destekliyor imajından çok memnun değildir. Bu sebeple Şah'ı zaman zaman insan haklarının geliştirilmesi yönünde uyarılmışlardır.

---

¹⁵¹ Security Archive, Department of States Documents, **Bureau of Intelligence and Research**, RNA – 6 - 11 Şubat 1963

¹⁵² Security Archive, 30 Mart 1966, NIT 7066

¹⁵³ Keddie, **Rişehayi Englabi İnan**, s.217

Şah, 1970'li yıllara doğru İran toplumu içinde oluşan ve uzun yıllardır artan hoşnutsuzluğun ve memnuniyetsizliğin farkındadır. Eğer İran'da halkın memnuniyetsizliği ortadan kaldırılmazsa bu Şah'ın otoritesini tehdit edebilirdi. Nitekim özellikle Musaddık döneminden itibaren milliyetçiliğin etkisi İran'da kitlelerin politize olmasına sebep olmuştur. Sonuçta Şah, 1961'de Ak Devrim'i başlattığında bu grupların tepkileri ile karşılaşmıştır.¹⁵⁴ Bu tepkilerle tekrar karşılaşma ihtimali oldukça yüksektir çünkü tepkilere sebep olan hiçbir problem için İran halkına gerçek bir çözüm sunulmamıştır. İran'da halkın sorunları için gösterdikleri tepkiler, baskı ve korku politikasıyla sindirilme yoluna gidilmiştir. Bunun sonucu olarak reformlara ve Şah'ın politikalarına karşı muhalefet zamanla artmıştır. Şah ise toplumun devrimle değil evrimle gelişmesini umut etmiştir; ancak bu beklentisine uygun bir düşünce özgürlüğü ortamı oluşmasına izin vermemiştir.

1.5.2. Dini Çevrelerin Şah'a Muhalefeti

1.5.2.1 Ayetullah Humeyni'nin Şah Karşısı Tavrı

Ak Devrim, toprak ağaları, Milli Cephe, dini liderler gibi İran toplumunun temel dinamiklerinden tepkiler almıştır. Tepki gösterenlerin kimisi Şah'a muhaliftir kimisi ise sadece rejime. İran toplumunda Şah'a ve reform programına muhalefetini en sert ortaya koyan grup ise dini çevreler olmuştur. Bununla birlikte 1950 -1960'lı yıllar arasında Kum'da Ayetullah Berucerdi, Tahran'da Ayetullah Behbahani Şah rejimine destek olan din adamlarındandır; ancak Şah'ın din adamları ile arası hızlı şekilde bozulmuştur. Bazı din adamları toprak reformu ile dini kurumların arazilerinin taksim edilmesine muhaliftir. Ayrıca onlara göre bu durum İslam Hukuku'na göre özel mülkiyetin kutsallığıyla da çelişmektedir. Birçok din adamı kadınlara oy hakkı ve çalışma hakkı verilmesinden rahatsızdır. Ayetullah Humeyni ise din adamlarının Şah'a ve reformlarına karşı tepkisinin sözcüsü durumundadır.

Humeyni, Şah'ın İran'ı Şii geleneklerinden uzaklaştırmaya çalıştığını, devrimdeki tek beyazlığın Beyaz Saray etkisi olduğunu belirtmiştir. Humeyni, Şah'ı Batı emperyalizmine teslim olmakla, özellikle ABD ve İsrail'in etkisinde olmakla suçlamıştır. Kısa bir nutukla İran halkını buna karşı koymaya ve tepki göstermeye

---

¹⁵⁴Security Archive, Studies in Political Dynamics, a.b, (Number 13) s.33

davet etmiştir. Ayrıca bu süreçte basın özgürlüğünün engellenmesi ve uygulanan sansür de halkı Şah'a karşı tepki gösterme durumuna getirmiştir.¹⁵⁵ Humeyni, Şah'ın Ak Devrim'i referandumuna sunmak için oluşturduğu meclisi eleştirdiği konuşmasında, Parlamento'ya verilen oyların İslam'a, Kur-an'a aykırı dolayısıyla da yasadışı olduğunu belirtmiştir. *"Milletvekilleri halkın vekilleri değildir, onlar süngünün gücünü yansıtır. Dünya şunun farkına varmalıdır ki Müslüman halkın yüz yüze kaldığı tüm zorluklar, ittifaklar ve Amerika yüzündendir. Müslümanlar ittifaklardan özellikle Amerika'dan nefret ediyor. İslami yönetimlerin talihsizliği de yabancı müdahalesinden kaynaklanıyor. Amerika, İsrail'e destek olarak Müslüman Arapları yerlerinden çıkarmaları için onlara güç verir. Amerika din adamlarını İslam ülkelerinde ve İran'da gelişmeye engel olarak görür. Sorunların sebebi olarak görür. Amerika meclise ve hükümete bu tasarılar için minnettar... Bu Amerika İslam dünyasını barbarlıkla suçluyor..."*¹⁵⁶

Şah ise Kum'a yaptığı bir ziyarette *"Eğer İslam toplumu modern hayatın gereklerine kendi kendine adapte olursa, bu yeni bir güç ve zafer olacaktır. Halkımızı ahlak ve inancın gerektirdiği gibi olmaya devam edecektir... Toprak Reformu'na muhalif olmayan ulemalar da vardır. Buna karşı olanları da dinin özünden çok madde ile ilgileniyor. Biz Allah'a güveniyoruz bu muhaliflere doğru yolu gösterecektir. Şah ve ülkesinde onlar da İslam'a hizmet edecektir."*¹⁵⁷ demiştir.

Karşılıklı bu söylemlerle gerginleşen ortam, 1963 Şubat ayında Kum'da (Qum) güvenlik güçlerinin Fevziye Mektebi öğrencilerine müdahale etmesine, bir öğrencinin ölmesine, onlarcasının yaralanmasına sebep olmuştur. İran'da Muharrem ayında (yas ayı) devlet aleyhine tezahüratlar devam etmiş, aşure ayı (15 Hordat) başlangıcında yapılan gösterilerde Şah'ı Yezit'le kıyaslayanlar olmuştur. *"Şii inancına göre hiç kimse Yezid kadar hain, ahlaksız, acımasız olamazdı."*¹⁵⁸ Şah ise

---

¹⁵⁵ Ali Nevazani, Elhamiye Payidar vd. , **Nokat-ı Kilidi Tarihi Revabit-ı Harici İran 1320-1357**, Teesa Entişarat, Tahran, s.88, Asghar Alam Tabriz, "Aydınların, Dini Liderler Ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi", Ankara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, s.169 , James F. Good, **İran ve Ayalet-i Müttehede Der Saye-i Musaddık**, Farsça Çev. Mehdi Hakikathevah, Kitaphaneyi Milli İran, Tahran 2003, s.229-230

¹⁵⁶ Bakhsh, **The Reign Of The Ayatollahs**, s.34, İrani, a.y, 33-36

¹⁵⁷ İrani, a.y, s.36-37

¹⁵⁸ Alam Tabriz, a.t.s.170, Good, a.g.e., s.230

bu itirazları “kara tepki” ve itiraz edenleri de “kara tepkinin elemanları” olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁹

Fevziye Mektebine yapılan müdahalenin kırkıncı gününde Humeyni, yaptığı konuşmada öncelikle yaşanan çatışmalarda hayatını kaybedenlerin ve onların ailelerin acılarına vurgu yapmıştır: “*Seyyid Yunus Rudbari'nin babası ziyaretime geldi. Yüzünde trajedinin izleri vardı. Hangi kelime evladını kaybetmiş bir annenin babanın acısını anlatır?*” Humeyni'nin bu sözleri, hem Şah'a muhalefet sürecinde destek veren İranlı'ları yüceltip, hem de Şah'ın bu muhalefete gösterdiği tepkiye karşı daha sert tepkilerin oluşabileceği kışkırtıcılığı barındırmaktadır. Belirtildiği gibi Humeyni'nin en güçlü yönü İran insanının hassasiyetlerini iyi tanması ve bunu gerektiğinde iyi kullanmasıdır.

Humeyni, taziyelerin gerçekte Peygamber'e ve eski imamlara sunulması gerektiğini söylemiştir. Olaylarda hayatlarını kaybedenlerin Peygamber'in ve imamların yolunda olduğunu, burada sürdürülen mücadelenin ve verilen kayıpların onların uğrunda olduğu vurgusuyla İran halkını yine hassas bir noktadan etkilemek istemiştir. Humeyni, Şah ile aralarındaki problemi ise “*Bizim suçumuz İslam Hukukunu savunmak ve İran'ın bağımsızlığını savunmak... İslam'ı savunduğumuz için aşağılandık, hapse atıldık, idam bekledik...*” sözleri ile açıklamış, Şah'ın bu değerlere zarar vermek istediğini ortaya koymuştur. Eğer din adamlarının ve Şah'ın reformlarına muhaliflerin tepkileri ortadan kalkarsa o zaman bu “*zalim rejimin beklediğini*” yapmış oluruz demiştir. Şah'ın göstericilere tepkisini “*İnsanlık dışı*” bir muamele olarak değerlendirmiştir. Şah rejimi kendisine muhalif din adamlarını, ölümle, onurlarını kaybetme ihtimalleri ile tehdit etmiş, Humeyni ise, “*İslam'ın kutsal güvercinlerini*” sınır dışı etmekle tehdit etse de mücadeleden vazgeçilmeyeceğinin mesajını vermiştir.

Din adamlarının muhalefeti ile başlayan protesto gösterilerinde ve Fevziye Mektebi'nde çıkan olaylarda kayıp ve ölü sayısı belirsizdir. Hükümet bu konuda da net bir açıklama yapmamıştır. Humeyni doğrudan doğruya bu olaylarda Şah'ı hedef ve suçlu göstermiştir: “*Fevziye mektebindeki suç Şah'ın emri ile işlendi. Onun emri ile yaralılar hastanelerden kovuldu...*” demiştir. Şah, her ne kadar iktidarının ve

---

¹⁵⁹ Good, a.g.e., s.229-230

otoritesinin gücünü ispatlamak ve kabul ettirmek isteyen bir lider olsa da bu sertlik yanlısı politikaları reform hareketlerinden beklentisi olan halk kesimlerinin de zamanla Şah'a karşı tavır almalarına sebep olmuştur. Özellikle Humeyni gibi muhalif din adamları için Şah'a ve uygulamalarına karşı yöneltilen eleştirilere haklılık katmıştır.

Humeyni, *“hükümeti kötü niyetli ve İslam yönetmeliklerine karşı”* olmakla itham etmiştir. *“Bu zorba ve baskıcı hükümet iktidar gücüne sahip olduğu sürece Müslümanların hiçbir ümidi yoktur...”* sözleriyle bu hükümetin sürdürmek isteyeceği tüm politikalara en başından muhalif olacağını sinyallerini de vermiştir. Humeyni, bütün bu olanları İsrail ile anlaşmak ve petrol gelirlerini arttırmak uğruna Kum'da dini eğitimin feda edilmesi olarak değerlendirmiştir. *“İsrail ile bir İslam Devleti'ne karşı yapılacak anlaşmaya engel oluruz...”* sözleri henüz bu dönemde Humeyni'nin zihninde tüm Müslüman ülkeleri etkilemek, onların koruyucusu rolüne bürünmek stratejisi olduğunu da gösterir. Esasında Şah'ın politikalarına karşı Humeyni'nin ortaya koyduğu tavır değerlendirildiğinde henüz rejimi yıkmaktan tam olarak bahsetmese de İran'da bir devrim mücadelesinin başladığı görülür. Henüz İran'dan sürgün edilmediği bu günlerde Humeyni, mücadelesine tüm Müslüman ülkeleri davet etmiştir. *“İsrail tehdidine karşı, İslam'ın düşmanlarına karşı birlikte olmalıyız...”* çağrısı yapmıştır. Bir yandan Fevziye'ye yapılan saldırının emrini veren Şah'tır derken, diğer yandan Fevziye'ye saldıran İsrail'dir demiştir. Yani saldıran İsrail ama emri veren Şah'tır. Humeyni sık sık Şah'ı İsrail'in emirlerini uygulayan bir lider olarak tanımlamıştır. Böylece Şah'ı, İsrail politikalarının uygulayıcısı bir lider ve meselenin tamamen İslam düşmanlığı temelli olduğunu iddia etmiştir. Daha önce Şah'a *“sonun baban gibi olsun istemem”* uyarısı yapan Humeyni, Şah'a karşı bu kez daha sert ve net bir uyarıda bulunmuştur: *“Müsaade edin size birkaç tavsiye vereyim Sayın Şah, bu politikadan ve saldırgan hareketlerden vazgeçin... Tıpkı babanız gibi efendileriniz gitmenize karar verdiğinizde bu ülkeden gitmek zorunda kalacaksınız!”* demiştir. Bu sözler, İran yöneticilerini Batı'nın ve İsrail'in *“uşağı”* olarak niteleyen algının yansımasıdır. Humeyni, Şah'a efendileriniz gitmenize karar verdiğinizde gideceksiniz demiştir. Bu söz eğer gerçeklik payına sahipse o halde 1979'da gerçekleşen İran Devrim'inde Şah'ın ülkeden gitmesinde, halkın

muhalefetiyle birlikte, efendilerinin kendisinden vazgeçmesinin etkisi de vardır. Humeyni bunu devrimden on beş yıl önce belirtmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında, İngiltere- ABD- Sovyetler Birliği, İran toraklarını işgal etmiştir. Humeyni bu duruma “*emperyalizmin ahlakı*” demiştir; ancak esas vurgulamak istediği bu işgal ardından Rıza Pehlevi’nin tahttan indirilmesidir ki bu sebeple herkesin çok mutlu olduğunu belirtir. “*Evet İran işgal edilmişti ama Allah biliyor herkes mutluydu çünkü Pehlevi gitmişti.*” der ve kendisinin tutuklanıp ardından sürgüne gönderilmesine sebep olacak o meşhur muhalefetini ve sert sözlerini sarf eder: “*Şah! Aynısının sana da olmasını istemem! Baban gibi ol istemem! Tavsiyemi dinle... İsrail’i dinleme, İsrail senin için hiçbir şey yapamaz, sen sefil bir yaratıksın... Durup biraz düşünmelisin... Bu öğrenciler, dini eğitim alanlar, murdar olmuş hayvanlar dediğinde sana daha fazla tahammül edemedik. Kendi açmazından kendin çık! Bu şekilde devam edemezsin, halk seni takip etmeyecek! Dini çalışmalar ve İslam kara etki! Ve sen bu kara etkinin ortasında Ak Devrimi ortaya çıkarttın!*” Humeyni’nin sözleri sert olduğu kadar açık ve nettir.

İran’da Şah’ın reformlarına tepkiler sürerken tutuklanan ve sorgulanan kişi sayısı oldukça fazladır. Humeyni bu kişilerden çeşitli bilgiler almış ve bu bilgileri de tepkisine yani muhalif propagandasına dâhil etmiştir. Humeyni, bu sırada SAVAK tarafından tutuklanan kişilerden üç konuda konuşmalarını istendiğini belirtmiştir:

“1.Şah hakkında kötü hiçbir söz söylememeleri

2.İsrail’e tepki göstermemeleri

3.İslam’ın tehlikede olduğunu söylememeleri”. Humeyni’ye göre zaten Şah ve hükümeti ile muhalif din adamları arasındaki farklar bu üç madde ile özetlenmiştir; ancak Humeyni, bir şeyin söylenmemesi onu yok etmez fikrine sahiptir. Nitekim bu istekleri kabul etmediği gibi, bu beklentileri son derece beyhude bulduğunu da sözleriyle ortaya koymuş: “*Eğer biz İslam’ın tehlikede olduğunu söylemezsek İslam tehlikede olmayacak mı? Ya da Şah falan filan değil desek Şah öyle olmayacak mı?*” Demiştir.

Humeyni’nin sözleri on beş yıl sonra İran’da neler olacağını o gün itibarıyla Humeyni’nin öngörebildiğini gösterir. Bunun bir diğer örneği olan konuşmasında da Humeyni: “*Sayın Şah senin bir inançsız olduğunu ilan edeceğim ve halk seni*

İran'dan kovacak. Zaman gelir ayaklanmalar olur ve tablo tersine döner! O gün etrafındakilerin hiçbiri olmayacak, onlar doların arkadaşları, onların dini yok, sadakati yok."¹⁶⁰ Demiştir ve İran siyasi tarihi bu konuşmadan on beş yıl sonra yaşananları ortaya koymuştur. Bu durumda Humeyni hakkında ön görüleri isabetli, tecrübeli ve İran halkını çok iyi tanıyan bir din adamı olduğu söylenebilir, ya da o gün itibariyle olayların hangi noktaya gelmesi istendiğini, arkadaşlarıyla birlikte kurdukları "*Mücadeleci Din Adamları*" örgütünde kararlaştırmış ve harekete geçmişlerdir.

Bu olaylar 4 Haziran 1963'de Kum kentinde Humeyni'nin, Ayetullah Qumi'nin Meşhed kentinde, Ayetullah Mahallati'nin Şiraz kentinde tutuklanmasına sebep olmuştur. Bu durum ise Kum'da başlayan ayaklanmaların giderek Tahran, Meşhed, Tebriz ve İsfahan kentlerine yayılmasına yol açmıştır. İran tarihinde 15 Hordad ayaklanması olarak geçen büyük eylemlere sebep olana kadar ilk aşamada ortaya çıkan tepkiler dönüşümlü ve parça parçadır; ancak Şah'ın keskin nişancılara hareket emri vermesi ve binlerce kişinin öldürülmesi ve yaralanması ile sonuçlanan olaylar hızla büyümüştür. Devrim Sonrası İran siyasetinde aktif olarak görülecek birçok isim bu eylemlere katılmıştır. Örneğin, Beni Sadr, Ayetullah Halhali, Ayetullah Moteharri, Ayetullah Montezeri bunlardan bazılarıdır.¹⁶¹

Rıza Şah'ın eylemcilere yönelik sert hamlesi, İran halkı tarafından kutsal görülen din adamlarının tutuklanması halkın bam teline basması olmuştur; ancak Şah özellikle 1963'te mollaların hareketinden sonra muhalif gruplara karşı daha sert bir yol izlemeye karar vermiştir. 1964'te Humeyni'nin sürgüne gönderilmesi ile sonuçlanan ve Şah'ın sertlik yanlısı politikalarıyla İran'da Şah'a karşı gelişen muhalefet gizli olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Böylece Şah, bu muhalefetten kurtulduğunu düşünerek 1963'ten 1970'li yıllara kadar reform hareketlerini hızlandırmıştır. Bu yıllarda da toplumun çoğu kesimden tepkiler alan reform hareketlerinin, özellikle İran'da gelir dağılımındaki adaleti sağlayamaması

---

¹⁶⁰(Hamid Algar), İmam Humeyni, **İslam and Revolution**, Kagan Paul, New York, 2002, s.177 - 180

¹⁶¹ İrani, a.y., s. 40, Ayrıca Bkz: Abrahamian, **Humeynizm**

tam anlamıyla halkın desteğini almasını engellemiştir; ancak eğitim sistemindeki düzenlemeler gibi iyiye giden konular da vardır.¹⁶²

1963 ayaklanmasından sonra Şah, gizli istihbarat örgütü aracılığıyla yürüttüğü baskıyı daha da arttırmıştır. Ayaklanmanın önderi olarak görülen Ayetullah Humeyni, 1964 yılında sürgüne gönderilmişti. Humeyni'nin Türkiye'nin Bursa ilinde 11 aylık ikametle başlayan sürgün yılları, Irak'ın Necef kentinde 14 yıl ve son olarak da Fransa'da 3,5 ay sürdükten sonra son bulmuştur.¹⁶³

Humeyni sürgün edilmiştir çünkü o politik olaylardan uzak durma sözünü asla vermemiştir; ancak bu sürgün Şah'ın gücü önündeki somut engelleri ve eylemleri durdurmuştur. Humeyni, İran'da kalmak için direnmemiştir. Bilakis rejim muhalifliğini açık şekilde sürdürmek istemiştir.¹⁶⁴ Nitekim Humeyni, sürgünde bulunduğu ülkelerde de bu konuda söylemlerini mümkün olduğunca sürdürmüştür. 27 Kasım 1964'de, Humeyni, sürgün döneminin henüz başındayken, ABD'nin İran'a yönelik yardımları konusunda *“kalbimdeki üzüntüyü anlatamam... Bizi ve ülkemizin geleceğini sattılar... Ben onların yerinde (İran halkının) olsaydım, ışıkların sönmesini, evlere, işyerlerine siyah bayrak asılmasını isterdim. İtibarımız ayaklar altına alındı...”* sözleri ile başlayan ve *“Şah'ın dahi Amerika'ya verilen imtiyazlarla, kendi ülkesinde bir Amerikan köpeğinden değersiz konuma düştüğünü”* vurgulayan meşhur yorumunu yapmıştır.¹⁶⁵

Humeyni'nin henüz sürgünden önce Şah'ı uyardığı olaylar, İran Devrimi sürecinde gerçekleşmiştir. Aslına bakılırsa Humeyni de, Şah'ın en kötü ihtimal ile kendisini İran'dan sürgün edeceğinin farkındadır. Şah her ne kadar ülkeyi laikleştirmeye çabasında olsa da böyle bir konuda tepki çekmeyi göze alamamıştır. Bu Humeyni için bir fırsattır ve siyasi muhalefetini hapiste sürdürmektense, sürgünde, ziyaretçileri ile iletişim kurabileceği, koruma altında olacağı bir yerden sürdürmek Humeyni açısından olumlu bir durum olmuştur. Sonuç olarak sürgün hayatı, Humeyni'nin siyasi muhalefetini daha rahat sürdürebilmesini sağlamıştır. İran siyasi tarihinde din adamlarının siyaset üzerinde etkisi ise geleneksel bir tablodur.

---

¹⁶² “Bir Devrimin Anatomisi”, El Jazeera Türk Belgeseli, <http://www.aljazeera.com.tr/izle/iran-bir-devrimin-anatomisi> , Erişim Tarihi: 24.07.2015

¹⁶³ Good, a.g.e., s.229-230

¹⁶⁴ Setude, a.g.e. , 146-147

¹⁶⁵ Humeyni, **İslam and Revolution**, s.181

İran’da Pehlevi ailesine karşı halkın duyduğu huzursuzluk özellikle II. Dünya Savaşı öncesinden itibaren somut olarak gelişmeye başlamıştır. İran’da gizli de olsa, muhalif farklı gruplar ve fikirler varlıklarını sürdürmüştür. Humeyni’nin sürgünde olduğu yıllar İran içindeki muhaliflerin Şah’a karşı yavaş yavaş bir araya gelip tepkilerini ortaya koyabilecekleri gelişmelerin yaşandığı süreçtir. İran’da bu dinamiklerin tepkilerini ve politik beklentilerini adım adım izleyen dış devletler için bu sürecin bir devrimle sonuçlanması aslında sürpriz olmayacaktır.

1.5.2.2. Muhalif Diğer Din Adamları

Şah’ın İran’da sürdürdüğü politikaya muhalif bir diğer din adamı Ayetullah Seyit Kasem Şeriatmedari’dir. 64 yaşından 70 yaşına kadar İran’ın Şiiler için kutsal kenti Kum’da yaşamış, Kum kentinin önemli dört dini liderinden birisidir. Tebriz’de doğmuş, Tebriz ve Azerbaycan bölgesinde etkiye sahip, bu bölgede beş yüz bin takipçisi olan bir din adamıdır. Kendisi her ne kadar Ayetullah Humeyni hareketinden hoşlanmasa da, ayaklanmalara destek vermeden Humeyni lehinde çalışmıştır. Diğer taraftan ise Humeyni’nin üst düzey lider olmasını istememiştir. Hükümetin, inanç yönünde giriştiği reformların karşısında olmuştur; ancak tüm reformların değil. O din adamlarının tepkisinin toprak reformu ile çok ilgili olmadığına, din adamlarının, bazı toprak zenginlerinin yoksulluğa düştüğünü görmek istedikleri için tepki gösterdiklerini savunmuştur.

Şeriatmedari teokrasiyi savunmuş ancak kadınlara sosyal ve siyasi haklar verilmesinin İslam’a karşı olduğunu düşünmemiştir. Şeriatmedari’ye göre kadınların oy kullanması inanç denetiminde ve İslam’a uygun olarak yapılabirdi. Hükümetin ise reformları tasarlarken, İran’da din adamlarının politik ve sosyal etkinliğini azaltmayı tasarladığını düşünmüştür. Kendisi ve diğer arkadaşlarının da yabancı devletlerle iletişim kurmasından kaçınmıştır. Bunun itibarını zedeleyeceğini ve kendilerinin bir yabancı devlet ajanı gibi lanse edilebileceği fikrindedir. İran’ın ABD gibi yabancı devletlerden aldığı yardımları eleştirmiş; ancak diğer taraftan da ABD ve İran iletişimini, komünizm karşısında İran’ın korunması için gerekli görmüştür. O İran gençlerini doğru ellerde eğiterek bu mücadelenin verileceğine inanmıştır. Bunun için Kum’da, İslam’ı Yayma Evi’nin yapımına başladığında, yasal dini fonlardan

kendisine gelen yardımlar bir milyon tumanı bulmuştur. Bu binanın bir diğerini de Tahran'da Rıza Şah Caddesi'ne, Tahran Üniversitesi'nin karşısına yaptırmıştır. Bu binanın yapımı için beş milyon tuman kredi bulmuştur. Onun planı bazı ilahiyat öğrencilerini bu okullarda yetiştirmektir. Onlara dini eğitimin yanı sıra pozitif bilimler ve çok iyi yabancı dil öğretmek, yabancı ülkelerde İslam'ı yaymaları için görevlendirmektir. Ayrıca Şeriatmedari topladığı yardımların bir kısmı ile dini kitaplar da bastırmıştır.¹⁶⁶ Esasında Şah'a muhalefet ve İslam'ı korumak için Şeriatmedari'nin planı ve Humeyni'nin fikirleri arasında temel bazı farklar vardır. En önemlisi ise Şeriatmedari'nin düşündüğü gibi bir yol takip edilirse vadesi çok uzun yıllara yayılabilir; ancak sonuç belki güvenilir ve sağlam bir yapı olabilirdi.

1964 yılı sonlarından itibaren İran'da olaylar yatışmış görünse de tam anlamıyla dinmemiştir. Zaman zaman muhalefetin tepkisini tetikleyen olaylar yaşanmaya devam etmiştir. Bunlardan birisi, 17 Mart 1966 da Ayetullah Huseyin Ali Muntazari dâhil en az üç molla'nın tutuklanmasıdır. Buna sebep olan gelişme ise onların Nevruz tatili için Humeyni'nin Kum'a getirilmesini talep etmesidir. Ayrıca Şah'ın eğitim reformuna ve dini okulların devlet okulu haline getirilip kontrol edilmesine tepki göstermişlerdir. İran'da öğrencilere vakıflar aracılığı ile burs ve işsizlik maaşı gibi paraların ödenmesinin, öğrencilerin hükümet karşıtı gösterilerde yer almasını önlemek için bir çeşit rüşvet olduğunu belirtmişlerdir.

30 Mart tarihinden itibaren Kum şehrindeki önemli dini liderler Tahran'da bulunan Ayetullah Seyit Ahmet Honsari'den tutuklanan mollalarının durumunun öğrenilmesi için ricada bulunmuştur çünkü başka bir yolla haber alabilmeleri mümkün değildir.

Ayrıca bu yıllarda din adamları arasında reformlara yönelik fikri ayrılıklar onların destekçilerinin zaman zaman birbirleriyle çatışmasına sebep olmuştur. Humeyni'nin aşırı muhafazakâr destekçileri Kum'da Şeriatmedari'ye saldırmıştır. Onlar Kum'daki dini propaganda merkezinin Şeriatmedari tarafından finanse edildiğini, bunun da gizlice hükümet tarafından desteklendiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca Humeyni'nin destekçileri, Şeriatmedari'nin okullarında Amerikan tarzı bir eğitim verildiğini düşünmüşlerdir. Bu baskılardan dolayı, Şeriatmedari

---

¹⁶⁶ Security Archive, Department of State, GFI Tehran Bio Files, 9 Eylül 1964

karşılaştırmalı Amerikan felsefesi dersini veren Şeyh Mehdi Hayri'nin istifasını mecburen kabul etmiştir. Humeyni taraftarları Şeriatmedari'nin, Humeyni'nin Şiiler için bir lider olmasını istemediğini, bu görevi kendisinin ele geçirmek istediğini söylemişlerdir. Şeriatmedari'nin ABD ve Şah Hükümeti tarafından desteklendiği söylentileri de yayılmıştır

1.5.3. Geleneksel Unsurlar ve Tepkileri

İran'da Şah'ın reformlarına karşı geleneksel tavrı sert şekilde savunan kesimler vardır. Bu unsurlar her şeyden önce modernizasyonun çok hızlı yapılmasına karşıdır. Bununla beraber tepkileri gelişmemiştir. Nadir olarak dışarı taşan protestoları olmuştur. Toprak ağaları ve çeşitli güç sahipleri de bu grubun destekçilerindedir. Bu grup bir kriz anında önemli duruma gelebilecek güçte destekçilere sahiptir. Sayısı az olmakla beraber dini gruplardan da destekçileri vardır; ancak bazı unsurların komplo potansiyelleri ve gayretleri onları kontrol etmeyi zorlaştırmıştır. (Başbakan Mansur Suikasti'nden anlaşıldığı gibi) Şah'ın reformları ise geleneksel gruplarla, dini hiyerarşiyi yabancılaştırmak amacıyla olmuştur. Hatta 1963 reform programından önce, bu gruplar kendi konumlarının laiklik ve modernizm ile tehdit edildiğini düşünmüştür. Bu kaygıları rejimin onlar üzerindeki baskısı, reform hareketi ve toprak reformu ile din adamlarının gelirlerinin kısıtlanmasından dolayı artmıştır. 1963 yılı başlarında hükümet önemli dini pozisyonlara işbirliği yaptığı din adamlarını atayarak bu unsurların tepkisini yatıştırmaya çalışmıştır. Muhafazakâr ve yaşlı mollalar daha sert bir biçimde reform programını kınamışlardır. Bu süreçte İran'da genç dini gruplar özellikle ilahiyat öğrencileri nispeten modernizasyon çalışmalarına karşı daha anlayışlı olmuştur. Bazıları laik üniversitelerde, bazıları ise yurt dışında okumuştur ve Şii Müslümanlar içinde çok farklı kişilerle iletişimleri vardır. Ayrıca eğitim ve okuryazarlık açısından, İran toplumunun daha iyi bir hazırlığı yoktur. Dolayısıyla eğitim reformu şehirlerde ve kırsal kesimde kabul görmüştür. Her ne kadar bazı muhalif görüşler olsa da hiç birisi yıkıcı bir direnç ortaya koyamamıştır. Belki din adamları ve reformlara muhalif diğer güçler tepkilerini bir arada ortaya koyabilseler başarılı olabilirdi; ancak

böyle bir ittifak için iki tarafında tavizler vermesi gerekmiştir.¹⁶⁷ İran halkı bu bütünleşmeyi 1979'da ortaya koyabilmiştir. Bunun en önemli sebebi şüphesiz on beş yıl boyunca Şah'ın bu tepkileri dinlemek ve çözüm sağlamak yerine sadece bu tepkileri nasıl bastıracağını düşünmüş olmasıdır. Bunun yanı sıra Şah'ın kendisine muhalif olanlara uyguladığı hapis, sürgün ya da işkence metotlarıyla bu fikirleri kontrolü altında tuttuğunu düşünmesi İran'da muhalefetin sürekli olarak gelişme göstermesinin bir diğer sebebi olmuştur. 1960'lı yıllarda Şah'ın politikalarına karşı ortak bir direnç sağlamak için muhalif tepkiler henüz yeterince gelişmemiştir; ancak bu yıllarda reform karşıtı olan bu muhalefet, 1970'li yıllarda adım adım Şah'ın İran'ı terk etmesine ve rejimin değişmesine sebep olmuştur.

1.5.4. Siyasi Çevrelerin Şah'a Muhalefeti

Ak Devrim 21. İran Meclisi'nde onaylanmıştır. Bu meclis yapısı 19. ve 20. İran Meclislerinden farklı özellikler taşımaktadır. Meclisin fikri yapısı yanı sıra dijital sistemle kararların onaylanması gibi özellikleri de vardır. 21. İran Meclisi'nin fikri olarak İran'daki iki cepheden oluştuğu söylenebilir. Ayrıca yabancı devletlerin ve ABD'nin de mecliste görevlileri vardır.¹⁶⁸ Bununla beraber Şah'a muhalif olabilecek pek çok grup bu mecliste temsil imkânı kazanamadığı için muhalefetlerini meclisin dışında ve zamanla daha da artan bir gizlilik içinde sürdürmüşlerdir. Şah ise özellikle 1963'de mollaların hareketinden sonra kendisine ve rejime muhalif olabileceklere karşı daha sert bir yol izlemeye karar vermiştir. İnsan hakları gruplarının raporlarına göre bu dönem İran'da yaklaşık bin kadar politik muhalif idam edilmiştir, dört bin beş yüz kadarı ise tutuklanmıştır.

Şah, Ak Devrim ve ekonomide yapılacak yatırımların politik tahammülsüzlüğü ortadan kaldırılabileceğini düşünmüştür.¹⁶⁹ Oysa İran'da ekonomi halka politik sıkıntıları göz ardı ettirebilecek bir seviyeye hiç ulaşmamıştır. Diğer taraftan ise devlet muhalefet üzerindeki kontrolünü ve baskısını hiç azaltmamıştır. SAVAK'ın General Bahtiyari'nin görevden alınmasından sonraki başkanı Hasan

¹⁶⁷Security Archive, Studies in Political Dynamics, **a.b**, (Number 13),s.34-36

¹⁶⁸ Navazani, **Nokat-ı Kilidi**, s.88-89

¹⁶⁹ Aljazira, **aynı belgesel**

Pakravan, muhalif grupları ortak bir noktada buluşmaya davet etmiştir. Bu şekilde rejime muhalif olabilecek tehlikeli grupların tespit edilebileceğini düşünmüştür.¹⁷⁰

İranlıların büyük çoğunluğu politika ile zayıf bağlara sahiptir. İran'da tarım sektörü iş gücünün yüzde 70'ini istihdam etmesine rağmen içlerinde okur-yazar oranı çok azdır. Onların da kendi köyleri dışındaki olaylara pek ilgisi yoktur. Şah'ın reform hareketlerinin bir sonucu olarak, Tahran, İsfahan gibi şehirlerde eğitim fırsatlarının genişlemesi sonucunda politik haklara olan ilgi, özellikle orta sınıfın politik ilgisi artmıştır. Öncelikle belirtilmesi gereken nokta İran'da resmi olarak yani yasalarla belirlenmiş toplumsal bir sınıflaşma yoktur; ancak toplumun sosyolojik yapısında bu sınıflaşma oluşmuştur. İran toplumunun üst kademesinde de farklı derecelerden oluşan birkaç grup vardır. Geleneksel kesim, üst düzey memurlar ve toprak sahipleridir. Bu ilk grup içinde toprak sahipleri en dikkat çekici olanlardır. Resmi görevliler ve yöneticiler genellikle İran'da eğitim almıştır. Şah döneminde ortaya çıkan yeni zengin sınıf daha çok yurt dışında eğitim almış ve İran'ın modernizasyonuna gönülden bağlı olan gruptur; ancak bu grup politik etkilerinin son derece az olmasından mutsuzdur.

Şah kendisini ekonomik gelişmeye ve endüstrileşmeye adanmıştır. Halkın memnuniyetsizliğini ise, onları ulusal hedeflere inandırarak aşmaya çalışmıştır. Bu duruma tepki gösteren siyasi kişiler daha çok meclisin dışında kalmış muhalefetten kişiler olmuştur.

İran'ın genel durumu için Fereyduun Mahdavi (Ulusal Cephe Liderlerinden) oldukça karamsardır. Hükümetin aleyhinde olduğu tespit edilen her hareketi güvenlik güçlerinin yok etme hakkı vardır. Kesinlikle ne Şah'a ne de rejime muhalefet eden hiçbir harekete tolerans gösterilmemiştir. Sonuç olarak kimse Şah'a karşı ses çıkartamamıştır. Bu sırada Amini ve grubu da oldukça sessizdir. Mahdevi, ekonomik ve politik krizin de çok yakında birbirini tetikleyeceğini düşünmektedir. İran'da orta sınıfın rejimin faaliyetlerinden memnun olmadığını, toprak sahiplerinin ve işçi sınıfının şikâyetçi, köylülerin duyarsız olduğunu ve durumun böyle devam edemeyeceğini vurgulamıştır. Şah'ın reform programının İsfahan, Hoy şehirlerindeki şeker projesi yahut Kazvin'de yapılan tarımsal yardım programı gibi nispeten başarılı

---

¹⁷⁰ Security Archive, Studies in Political Dynamics, a.b, (Number 13) s,35-36

kabul edilen noktaları da vardır¹⁷¹; ancak özellikle petro kimya konusundaki projeler ilerlemeye engeldir.¹⁷²

Bu dönem İran içinde Şah'a muhalif önemli bir oluşum Milli Cephe'dir. Bu grubun lideri Şahpur Bahtiyar kendi muhalif pozisyonuna destek olabilecek grupların bir değerlendirmesini yapar ve "*Bazar (çarşı) esnafını dini gruplara yakın ve özgürlük hareketinden rahatsız olarak değerlendirir.*" Bahtiyar, eğilimlerinden rahatsız olsada dini grupların, bazar esnafının kontrolü için kullanılabilceğini belirtir. Bu tespitte haklıdır, zira İran'da önemli bir güç olan bazar esnafı içinde din adamlarının muhalif kanadı oldukça etkindir. Diğer taraftan bu süreçte Şah için Körfez bölgesinde milliyetçilerin ortaya koyacağı tepki muhafazakârların tepkisinden daha tehlikeli olabilirdi.¹⁷³ Çünkü Sovyetler Birliği desteği ile bölgede komünizm propagandası yapılmıştır ve İngiliz Parlamentosu 1968'de Körfez'den çekilme kararı aldığında, Şah'ın Sovyetler Birliği'ne karşı daha temkinli olması gerekmektedir.

Milli Cephe'nin devrik lideri ve İran için önemli bir siyasi aktör olan Musaddık, uzun yıllardır İran'da herhangi, bir politik eylemi olmamasına rağmen, güçlü bir etkiye sahiptir. 1966 yılında kendisi ile evinde yapılan görüşmede, Musaddık da İran'ın son yıllarda yaşadığı en sıkı baskı döneminde olduğunu söylemiştir. Ona göre hükümetin politikalarına verilen tepkilerde lidersizlik bir sorundur. Muhalifler kendi içlerinde anlaşmaya varamamıştır. Şah'ın reform programı ise öncelikle halka umut vermelidir. Özellikle Tahran'da ekonomik koşullar son derece kötü ve toprak reformu zorluklarını göstermeye başlamış durumdadır. Aslında Musaddık'a göre de İran'da hiçbir şey yolunda gitmemektedir. O, Şah'ın kendi geleceği ve refahı için başka bir yol takip etmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁴

İran'da tıpkı muhalif gruplar gibi tüm politik aktiviteler de baskıyla kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Rejime muhalefet yaygındır; ancak sınırlı bir resmi muhalefet önerisi bile kent formunda tartışılıp reddedilmiştir. Belirtildiği gibi, İran'da sistemli şekilde muhalefet baskı yoluyla susturulmuş, tehlikesiz eleştirilere

---

¹⁷¹ Security Archive, Memorandum of Confidential, 22 Aralık 1965

¹⁷² Security Archive, Memorandum of Confidential, 21 Eylül 1965

¹⁷³ Security Archive, Department of States Documents, **Bureau of Intelligence and Research**, RNA – 6 - 11 Şubat 1963

¹⁷⁴ Security Archive, Memorandum of Confidential, 11 Haziran 1966

dahi Şah izin vermemiştir. Bu sebeple İran'da gizli bir muhalefet ortaya çıkmış ve bu muhalefet varlık sebebini rejimin uygulamalarının bir sonucu olarak görmüştür. Rejim bu memnuniyetsizliğin hiçbir yerde ortaya konulmasına izin vermemiştir. Dolayısı ile İran'da son derece sağlıksız bir politik atmosfer oluşmuştur. İran'da Şah'a ya da politikalarına karşı birbirleri ile fikirleri örtüşenler, kısıtlamalar, sansür ve baskıdan dolayı, sadece küçük gruplar halinde bahçelerde, kafelerde, evlerinde toplantı yapabilmişlerdir. Politik ve sosyal yönden etkin insanlar haftada birkaç kez bu toplantılara katılmış, rejimi nasıl devirebileceklerini konuşmuşlardır. Bu toplantıların bir diğer yönü de haber ve görüş alışverişinin yapılmasıdır. Bir toplantıda en çok yirmi kişi olsa da bunların, örneğin bazar (çarşı) esnafından yüzlerce kişi ile teması vardır. Bu örgütlenmeler birbirleri ile ciddi etkileşim halindeydiler; ancak göz önünde değillerdir. Bu grupların gizlilikten dolayı genişleyememesi ve çoğunlukla gruplar içindeki kişisel rekabetlerin ön plana çıkması, kısa ömürlü olmalarına sebep olmuştur. Yine de güçlü varlık gösterip, istikrarlı ve etkili olanları vardı ki bunlardan birisi ve bilineni Milli Cephe'dir.

1960'lı yıllarda Şah'ın baskısıyla faaliyetleri gizli şekilde sürdüren muhalif gruplar Amerikan İstihbarat raporlarında "Dowres" grupları olarak adlandırılmıştır. Bu grupların üyeleri çoğunlukla rejim karşıtı ve bu pozisyonda aktif çalışan, bazıları ise rejimin entelektüel politikalarından hoşnutsuz kişilerdir. Toprak reformu gibi bazı faaliyetlerden memnunsuz olan küçük grup "Dowres" lerde vardır. Bunlar sadece eğitim almış kesimle sınırlı değildir. Örneğin bazar esnafının, işçi gruplarının da kendi Dowres (grupları) vardır. Bunlar, çayhanelerde, mağazalarda, camilerde, spor salonlarında buluşmuşlardır. Bunlar için düzenlenen toplantılar genellikle mollalar için çalışan görevliler ve esnaflar tarafından hazırlanmıştır. Bazar esnafının üyeleri ile gelişen dini gruplardan birisi "*Mekteb-i Tevhid*"dir. Bunlar bir nalbur dükkânında buluşmuşlardır. Hatta bu grup başbakan Mansur Suikastı'ndan sorumlu olarak rapor edilmiştir. "Dowres" denilen bu muhalif gruplar, politik görüşü daha özgür bir atmosfer istemişler; ancak politik eylemlere büyük oranda bir katkı sağlamamışlardır. Dowres gruplarının diğer eksikleri ise eğitilmiş elitler, işçiler, köylüler gibi farklı gruplar arasında iletişim sağlayacak bir sistem ve uyum olmamasıdır. Aynı zamanda demagoji temelli bir propaganda anlayışları vardır. Bu

şartlarda çok az sayıda Dowres grubu genişleyebilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi bunlardan birisi Milli Cephe'dir:

- Milli Cephe, milliyetçilik fikri ile 1949'da hükümet karşıtı farklı grupların liderlerinin bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. Milli cephenin programı İran'ı yabancı devletlerin etkisinden kurtarmak ve bağımsız hale getirmeye dayandırılmıştır. Anayasal Demokrasi, tarafsızlık, yolsuzlukların önlenmesi vb. İran gücünün yeniden canlandırılmasını istemişlerdir. Bu grup, Musaddık'ın devrilmesinden sonra da rejim karşıtı duruşunu sürdürmüştür. Bu da Milli Cephe'nin sonunu hazırlamıştır. 1961 Seçimleri'ne liderleri Allahyar Salih'in katılmasına izin verilse de, 1961'de kurulan parlamentoyu Şah kısa süre sonra feshetmiştir. Sonrasında da Şah tarafından başbakanlığa atanan Ali Amini'nin işbirliği çağrısını da reddetmişlerdir. Milli Cephe 1962'de Musaddık'tan sonraki ilk kongresini düzenlemiştir. Kongre görüşmeleri oldukça sert geçmiştir. Eski Musaddakçılardan oluşan İran Partisi'nden otuz beş üye, genç entelektüeller arasında hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Bu karışıklık ve hükümetin tacizlerine rağmen Milli Cephe, konsey seçimlerini yapmış, bir tüzük ve detaylı bir program hazırlayarak tekrar politik bir güç olma yolunda bir görüntü vermiştir.

1963'de Şah'ın Reform programı Milli Cephe için bir ikilemdir. Çünkü reform programını desteklemişlerdir. Zaten bu programın maddelerinin birçoğu Milli Cephe'nin programında da vardır; ancak Şah'ın reformlar konusundaki yöntemine karşıdır. Sonuç olarak Şah Milli Cephe'nin faaliyetlerini yasaklamıştır ama onlar anayasal bir hareket gibi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir; ancak bu etkisiz ve sessiz bir boykottur. Yani referandum bu anlamda Şah için politik bir başarıyken, Milli Cephe için felaket olmuştur.

Milli Cephe'nin en önemli başarısızlığı 1964 yılı başlarında rejime karşı ılımlı bir liderlik anlayışı ile karşı durmaya çalışmak olmuştur. Bu sırada Musaddık da Allahyar Salih liderliğindeki gruptan desteğini çekmiştir. Görünürde başka bir liderin de olmadığı bu dönemde Milli Cephe, liberal bir anayasa hareketi olarak çökmüştür. Elbette bu çöküş rejim karşıtlığının son bulması demek değildir. Genç İranlılar politik eylemler için yeni yollar

aramıştır. Nitekim onların çabaları 1964'ün sonlarında III. Milli Cephe'nin oluşturulması ile sonuçlanır; ancak 1965 yılı başlarında anti hükümet söylemlerinin olduğu broşürlerin basılmasıyla parti içi anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bazı milliyetçiler aniden ortaya çıkabilecek politik bir saflaşmada İran'ın modernizasyonu hakkında meydana çıkacak zorluklar için planlar yapmış; ancak hükümet her türlü organize faaliyeti engellemiştir. Aynı zamanda Milli Cephe üyeleri arasındaki temel kanaat ise Batı'nın liberal bir muhalefeti desteklemeyeceğidir. Hatta Milli Cephe üyeleri Şah rejimine baskı konusunda destek verdiği için ABD'yi suçlamışlardır. Dolayısıyla Şah'ın baskısı Milli Cephe'yi kuşatmış durumdadır. Onlar fikirlerini ancak doğrudan ve en açık şekilde kendi toplantılarında söyleyebilmişlerdir. Bu tutum ise onları rejim için tehlikeli bir duruma getirmiştir.¹⁷⁵ Ayrıca Şah onları komünist Tudeh Partisi'nin cesaretlendirdiğini düşünmüştür.

Milli Cephe de din adamları gibi Şah'ın politikalarına muhaliftir. *Baqer Kazemi, Allahyar Saleh, Karim Sanjabi* gibi liderleri özgürlük ve demokrasi istemiştir; ancak grup On Beş Hordat olayları olarak bilinen, Şah'ın mollaların tepkisine karşı keskin nişancılara ateş emri verdiği olaylarda sokak gösterilerinde çok fazla yer almamıştır. Bunun bir sebebi grubun önemli isimleri ve liderlerinin hapse atılmış olması ve kendilerini de reform karşıtı olarak mimletmek istememeleridir. Sadece Mehti Bezirgân ve beraberindeki birkaç özgürlük taraftarı din adamı tezahüratlarda bulunmuştur yine de Milli Cephe 1960- 1963 yılları arasında İran'da yaşanan krizden büyük yara almıştır ve Mehdi Bezirgân'ın öncülüğünde bir grup İran Özgürlük Hareketi'ni oluşturmuştur.

- **İran Özgürlük Hareketi**, Ayetullah Seyid Mahmut Telegani, Hassan Nazih bu gruptadır.¹⁷⁶ Bunlar gerekirse silahlı mücadele ile özgür, demokratik ve bağımsız bir dış politika sürdürmeyi savunmuştur; ancak yine kendi içlerinde de farklı görüşlere sahiplerdir. Mehdi Bezirgân ve Telagani gibi bazı isimler dinin politikadaki yerini desteklemiştir. Mehdi Bezirgân her ne kadar Batı'da eğitim almış sosyal demokrat bir gelenekten gelse de komünizm ve Hristiyan

¹⁷⁵ Security Archive, Studies in Political Dynamics, **a.b.**, (Number 13),s.34-36

¹⁷⁶ Good, **a.g.e.**, s.229

kapitalistler konusunda çekinceleri vardır.¹⁷⁷ Bezirgân'da 1963 Şubat ayında Şah'a karşı muhalefeti sebebiyle tutuklanıp, 10 yıl hücre hapsine mahkûm edilmiştir. Bununla birlikte kendisi devrim'in hemen öncesinde 1978 senesi Mayıs ayında İran'daki Amerikan Elçiliği görevlileriyle temaslarını sürdürmüştür. Bu görüşmelerde İran Özgürlük Hareketi'nin İran'da 25 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu da ifade etmiştir;¹⁷⁸ ancak Mehdi Bezirgân'ın devrimden sonraki politik rolü düşünüldüğünde, devrim'in hemen öncesinde İran'ın politik durumuyla ilgili ABD'nin bölgedeki yetkilileriyle görüşmesi dikkat çekicidir. Diğer yandan İran Özgürlük Hareketi, İran içerisinde ABD ile yakın bağlara sahip bir oluşum olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 1963'ten sonra Şah tarafından faaliyetleri yasaklanınca Kuzey Amerika ve Fransa'da örgütlenmelerini sürdürmüşlerdir.¹⁷⁹ Ayrıca bu oluşumun İran Devrimi sürecindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda bu bağlar daha da dikkat çekici bir hal almaktadır.

“Dowres” toplantılarından ortaya çıkan Şah veya rejime muhalif diğer oluşumlar şunlardı:

- **İran Partisi**, profesyonel ve entelektüellerden oluşmuştur. Üyeleri arasında resmi devlet görevlileri de vardır, bir zamanlar Milli Cephe'de çok önemli pozisyonlarda olan üyeleri vardır. Allahyar Salih tarafından 1949'da finanse edilmiştir; ancak mevcut lideri grubun geleceğinden şüphe duyduğu için görevinden ayrılmıştır. Grubun tek şansı Milli Cephe ile birleşip çatışma manzarasını uzlaştırmaktır; ancak bunu yapmamışlardır. İran'da muhalefetin en önemli sorunu Milli Cephe ve İran Partisi örneğinde de ortaya çıkmıştır. Bütünlüğün önemi uzun vadede anlaşılmıştır. Hatta buna rağmen devrim süreci fiilen ortaya çıktığında bu bütünleşmeyi sağlamak ve sürdürmek konusunda Humeyni çeşitli stratejiler ortaya koymuştur.
- **Pan-İran Partisi**, Muhsin Pezeshkpur tarafından kurulmuştur. Özellikle öğrenciler için cazip bir muhalefet grubudur. İran'ın eski değerlerini kullanmıştır. Aşırı milliyetçi ve vatanperver bir yapıdır. Fakat 1952'den

---

¹⁷⁷ İrani,a.y , s.82-83

¹⁷⁸ **Esnad-ı Lane-i Casusi**, Danişcuyan-ı Müselman Piyru Hattı Emam, 25 Mayıs 1978, Tehran

¹⁷⁹ Abrahamian, **Between Two Revolution**, s.462

itibaren aktif değildir. Zira Pezeshkpur monarşi yanlısı bir tavır geliştirmeye üyeleri diğer muhalif gruplara dağılmıştır.

- **İran Milli Partisi**, Darius Faruhar tarafından kurulmuştur. Milli Cephe'nin en militan kesimi tarafından kurulmuştur da denilebilir. Nitekim grubun kurucusu Faruhar 1964 Eylül ayında tutuklanıp hapse atılmıştır.
- **İran Özgürlük Hareketi**, yukarıda da belirtildiği gibi Mehdi Bezirgân önderliğinde kurulmuş, birkaç farklı muhalif grup ve dini eğilimli bir parti olarak güçlü bir dini destek almıştır.¹⁸⁰
- **Mücahidin Grubu**, İran Özgürlük hareketinden ayrılan bir grup 1960 yılı ortalarında Mücahidin Grubu'nu kurmuştur. Bu grupta İran Devrimi'nin gerçekleşmesinde etkilidir. Dini yönelimli; ancak mollolardan farklı olarak çağın gereklerini ve bunlara yanıt getirecek çözüm yollarını talep etmişlerdir.¹⁸¹ Ali Şeriatî'nin fikirlerinden etkilenen bu grupta dini fikirleri ön planda olan ve İran'ın ABD ile ilişkilerini eleştiren bir yaklaşıma sahiptir.¹⁸²
- **İslami Milliyetçi Parti**, bu gizli örgütlenme 1965 Ekim ayında SAVAK tarafından fark edilmiştir. İyi organize olmuş, koordineli bir oluşumdur. Lideri Muhammed Kazem Musavi Berujerdi ve elli beş üyesi 1966 yılında tutuklanmıştır. Berujerdi ölüm cezasına çarptırılmış, cezası daha sonra hafifletilerek ömür boyu hapis cezasına çevrilmiştir. Örgütlenme içindeki dini grup kendini bu olaylardan uzak tutabilmiştir. Tutuklanandan yalnızca bir tanesi din adamıdır. Üyeleri daha çok yirmili yaşların başındaki gençlerdir.
- **Tudeh**, İran'ın Sovyetler Birliği destekli ve komünist fikirleri savunduğu için eleştirilen partisidir. 1949'da Bakanlar Kurulu Kararı ile faaliyetleri yasaklanmıştır. 1953'den itibaren polis güçleri tarafından takip edilmiştir. Bu baskı da Tudeh'in faaliyetlerinin ve etkisinin zayıflamasına sebep olmuştur. Tudeh faaliyetlerini daha çok İran'ın güney batısında Abadan bölgesinde gizli olarak sürdürmüştür. Petrol işçileri ve Araplar arasında propaganda

---

¹⁸⁰ İrani, a.y, s.39-40

¹⁸¹ Ali Sirmen, "İran: Cumhuriyetler Savaşı", Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mart 1979, s.4

¹⁸² İrani, a.y, s.39-40

faaliyetleri vardır. Yine gizli olarak yayın yapan radyoları “Peyk-i İran” Avrupa’dan yönlendirilmiştir ve bu grup da Şah’ı devirmenin yollarını aramıştır. Falliyet bölgeleri geleneksel olarak Rus etkisi altında bir bölgedir. Dolayısıyla Tudeh de komünizme destek vermiş ve propagandası yapmıştır. Ayrıca diğer muhalif grupları da ikna ederek bir çeşit “Birleşik Cephe” oluşturmaya çalışmıştır. Partinin entellüktüel üyeleri, Batı’nın kendilerini desteklemediğini; ancak esas gücü üniversite öğrencileri kendilerini desteklerse elde edebileceklerini savunmuşlardır. Fakat İran ve Sovyetler Birliği ilişkilerinin gelişmesi, onları rejime karşı mahcup duruma sokmuştur. Böylece Sovyetler Birliği’nin politikaları Tudeh’i bir ikilemde bırakmıştır. Görünüşe göre Sovyetler Birliği İran’da önceliği Tudeh’e vermemiştir. Elbette Sovyetler Birliği’nin nüfuzu için Şah daha iyi bir müttefiktir. Tudeh ise muhalefetteki dayanağına alternatif olarak belki Çin komünizmini kullanabilirdi fakat İran’da buna sempati duyan çok az sayıda insan vardır. Diğer muhalif gruplarla da Şah’a karşı birlikte hareket edebilecek bir iletişimi yoktur.¹⁸³ Bir diğer muhalif dini örgüt olan Halkın Fedayileri (fedaiyan-ı Halg) da Tudeh’den ayrılarak oluşturulmuştur. Bu grubun Filistin kurtuluş örgütü, FKÖ (*Populer Front for the Liberation of Palestine PFLP*) ile de bağlantısı vardır.¹⁸⁴

- **Sosyalist Cephe**, 1960 yılında Tudeh üyesi Halil Maleki tarafından kurulmuştur. Maleki, doğrudan doğruya öğrencileri, ABD ve Avrupa’ya karşı kışkırtmıştır. Milli Cephe onları daima SAVAK’la bağlantılı ve Şah’ın nüfuzu altında görmüş ve hiçbir zaman Sosyalist Cephe’ye gerçek bir muhalefet gözü ile bakmamıştır. 1964’de broşür dağıttıkları gerekçesiyle bazı liderleri tutuklanmıştır. 1965’de Maleki de tutuklanmıştır ve Tudeh’in aleyhinde olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.
- **Sumka**, bir diğer sosyalist ve monarşi karşıtı örgüttür; ancak Musaddık devrilirken Şah taraftarıdır. Alman etkisinde “*nazi yanlısı*” bir kuruluş olan, “*Sumka*” (Sosyalist Milli İran İşçi Hareketi) olarak anılır. 1979

¹⁸³ Security Archive, Studies in Political Dynamics, a.b, (Number 13), s.34-36

Devrimi'nden sonra da sürgün edilen lideri Dairus Homayun, İslam rejiminin önemli muhaliflerinden olmuştur.¹⁸⁵

1.5.5 Üniversite Öğrencilerinin İran'da Politik Roller

İran'da 1961 yılında yaşanan öğrenci olayları Şerif Emami hükümetinin görevden çekilmesine sebep olmuştur. Önceki yıllarda da üniversite öğrencileri bazı ayaklanmalar meydana getirmiştir. 1962'de de özellikle Tahran Üniversitesi'nde askerlerin müdahalesine sebep olan ayaklanmalar çıkmışlardır. Bu tarihten sonra İran'da üniversite öğrencileri daha yakından kontrol edilmiştir. O zamanlar üniversitede SAVAK ajanı olmayan sınıf olmadığı söylenmektedir. Öğrenciler sıklıkla hükümet karşıtı aktivitelerden dolayı tutuklanmışlardır. Bazıları üniversitelerden atılıp askere alınmıştır. Tudeh Partisi de Milli Cephe de üyeleri arasına öğrencileri almaya çalışmışlardır. Milli Cephe'nin üyeleri daha çok yurt dışında, özellikle Almanya ve ABD'de, eğitim alan İranlı öğrencilerdir. Bu dönemde yurt dışındaki bu öğrenciler ve ülke içindeki muhalif öğrenciler arasında bir iletişim ağı olduğu düşünülmüştür. Ayrıca yurt dışındaki bu öğrenciler Milli Cephe'nin yer altı örgütünü cesaretlendirse de politik etkileri son derece azdır.¹⁸⁶

1963 senesinde ABD'nin bölgeden aldığı bir raporda, İran'ın siyasi muhalefet noktasında en önemli problemi genç ve aydınların rejimle uyumlu ve yakın hareket ettirilebilmesidir tespiti yapılmıştır. İran'ın ekonomik sorunları elbette vardır; ancak özellikle siyasi ilgileri olan genç ve aydın kesim için esas problem politiktir. İran gençleri Şah'a muhalif ve öfkeli, çünkü Şah'ın halka sundukları ile halkın kendisinden beklentileri arasında fark vardır ve bu fark İran'da halkın memnuniyetsizliği olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca İran gençleri milli değerlerine son derece bağlıdır ve ABD ile kurulan ilişkilerden, yabancı güçlerin İran üzerindeki kontrollerinden rahatsızlardır. Bu tabloyu değerlendiren ABD yetkilileri için İran entelektüelleri arasında ABD'nin pozisyonu güçlendirilmelidir. ABD'nin bu amaç için bulduğu yöntem ise İran'da genç ve aydınlar üzerinde ABD'nin propaganda stratejilerinin ne olacağını göstermektedir. Amerikalı yetkililer İran'ın genç ve

¹⁸⁵ <http://www.iranpoliticsclub.net/history/nazis2/index.htm>, Erişim Tarihi 12.06.2016, Golam Reza Afgkhami, **The Iranian Revolution: Thanatos on a National Scale**, The Middle East Institute, Washington D.C 1985, s.23

¹⁸⁶ Security Archive, Studies in Political Dynamics, **a.b**, (Number 13),s.34-36

aydınlarının “doğası ve düşüncelerine uygun önerilerde bulunarak somut adımlar atmalyız...” demişlerdir. İran’da aydın sayısı çok azdır; ancak bu durum onları etkisiz hale getirmemiştir. Özellikle “geleceğin lideri olabilecek kişilere ilham verme” kapasiteleri düşünüldüğünde ABD, onların etkisinden çekinmiştir. Dolayısı ile İran’da aydınların düşündükleri ve söyledikleri hatta akıllarından ne geçtiği ABD için önemlidir. Ayrıca raporda halkı etkilemekte kullanılan propaganda metotlarında şiiire de vurgu yapılmıştır. İran halkını etkilemekte şiiirin rolünün çok yüksek olduğu Darious Homayun¹⁸⁷ gibi bazı siyasi kişilerin bunu kullandığından da bahsedilmiştir. Anlaşılan şudur ki ABD, İran’da bir şeylerin değişeceğinin farkındadır ve aydın kesim ile gençleri hedef alarak, aydınların geleceğin liderlerini etkileme potansiyellerini kendi istedikleri yönde kullanabilmenin yollarını aramaya başlamışlardır.

1.6. Ak Devrim ve Şah’a Karşı Gelişen Muhalifetin Sonuçları

Reform programı İran’da toplumun her kesiminden tepki görmüştür. Şah’ın sert tedbirlerine rağmen de Şah’a karşı oluşan direnç ve karşı tavır İran’da gizli yollarla da olsa içten içe kaynaklı bir problemi beslemiştir.

Reform programına en sert tepkiyi din adamları vermiştir. Okuma yazma bilmeyen, cahil denilebilecek kısımlar üzerindeki etkilerinin, Şah’ın ekonomi ve eğitim alanındaki reformları ile kaldırılacağını düşünmüşlerdir. Ayrıca birçok molla, kadınlara verilen özgürlükler noktasında da katı fikirlere sahiptir.

Reform programının temel amaçlarından birisi zengin ve fakir arasındaki uçurumu kapatmakken bu konuda gözle görülür bir gelişme olmamıştır. İdari verimsizlik, şişirilmiş demokrasi, adam kayırma, yolsuzluk, eğitilmiş iş gücü eksikliği vb. İran’ın devam eden temel sorunları haline gelmiştir. ABD’nin bu süreçte sunduğu yardımlar ise daha çok askeri alandadır.¹⁸⁸ Çünkü ABD, İran’dan öncelikle rejimini koruyabileceği bir orduya sahip olmasını istemiştir. İran’da rejimi ayakta tutan gücün ordu ve baskı olduğunun farkındadır. Nitekim İran’a yapılan askeri yardım dış güçlere karşı değil, daha çok iç gücün sağlanmasına yöneliktir. Bahman

¹⁸⁷ Security Archive, Department of State, No: A-351, ON 12/234, 21 Aralık 1963

¹⁸⁸ “Iran's Problems and the Shah”, **Los Angeles Times** (1923-Current File); 11 Haziran 1964; Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times (1881-1990), s.A4

Nirumend'in "*Hür dünya'nın diktatörlüğü*" tanımı da, Şah'ın Batı'nın desteği ile sınırsız egemenliğe sahip olduğu fikrinden kaynaklanmaktadır.¹⁸⁹ ABD dünya kamuoyuna kendi ülkesi tarafından desteklenen bir diktatörlük göstermek istememiştir. Bu sebeple, Şah'ı da zaman zaman bazı sert politikalarını yumuşatması için uyarmıştır. ABD'nin bu dönemde İran'da menfaatlerini sürdürmesi için ilk aşamada anayasaya ile yönetilen bu monarşi sisteminin muhafaza edilmesi sağlanmıştır.

Reform programına karşı gelişen tepkiler, Şah için kendisine karşı muhalif olabilecek, güç gösterebilecek grupları yani düşmanlarını tespit etmesi imkânını da sağlamıştır. Bu dönem İran'da Şah için kendisini tehdit edebilecek en ciddi iki grup: Din adamları ve komünistlerdir;¹⁹⁰ ancak Şah, bu gruplara gerektiği gibi yaklaşım gösterememiş ve kendi politikaları ile bu muhalefeti besleyip güçlendirmiştir.

1960'ların sonlarında Avrupa'da solcu-liberal hareketler ortaya çıkmıştır. Şah, İran rejimine karşıt bazı İslami Marksist gruplarla hatta ülke içinde olan diğer muhaliflerle Avrupa'da ortaya çıkan bu grupların birleşebileceğini düşünmüştür. Hatta İran dışındaki tüm marksist devrimcileri, komünizm fikrinde birleştirmiştir. Fakat ülke içindeki İslamcılarının, komünizmi açmaza sürüklediğini, çünkü bu iki ideolojinin birleşmesi mümkün olmayan ideolojiler olduğunu düşünmüştür. Ayrıca kendi pozisyonunu korumak için muhaliflerin, Küba'da, Doğu Almanya'da hatta bir süre Çin'de, Libya'da, Irak'ta eğitildiklerini söylemiştir.¹⁹¹ Bu söylemle, muhalif örgütlenmeleri doğrudan terörist statüsüne koyarak onlar üzerindeki baskı ve kontrolünü meşrulaştırdığı gibi, halka da bu hareketlere yönelmemeleri için korku salmak istemiştir.

---

¹⁸⁹ Nirumend, *Hür Dünyanın Diktatörlüğü*, s.107-112

¹⁹⁰ "Iran's Problems and the Shah", *Los Angeles Times*, 15 Haziran 1964

¹⁹¹ Afgkhami, *a.g.e.*, s.158-160

İKİNCİ BÖLÜM

1970'Lİ YILLAR VE DEĞİŞEN ULUSLARARASI DENGELER

VE İRAN

2.1. 1970'li Yıllarda Dünyanın Genel Görünümü

1960'ın son yıllarında meydana gelen gelişmeler 1970'li yıllarda dünyada değişen dengelerin zeminini hazırlamıştır.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda, Arapların yenilgisi Orta Doğu dengeleri açısından önemli olayların temelidir. Bu savaş sırasında Sovyetler Birliği, Arap ülkelerini desteklemiştir. Savaş sonrasında ise bu ülkeleri askeri yönden güçlendirme bahanesi ile Suriye ve Mısır'da nüfuzunu arttırmıştır. Diğer taraftan İsrail'in ABD'den destek aldığı propagandası ile bölgede Amerikan aleyhtarlığını kışkırtmıştır.¹⁹² Bu durumun sonucu olarak İran'da Şah'ın yaptığı gibi kalkınmak için ABD yardımlarına sığınan, bunun gerekçesi olarak komünist tehdidi öne süren rejim ve otoritelere karşı sürdürülen muhalefet sertleşmiştir. Bölge halklarının sömürgeci devletlere karşı güvensizlikleri vardır. Bununla birlikte yönetimlerin dış devletlerle temaslarından rahatsız, dış düşman algısına sahip muhalif yapılanmaların varıldığı ülkelerdeki muhalif gruplar öncelikli hedef olarak iç düşman olarak kabul edilen Batı destekli ya da Batı ile işbirliği içindeki rejimlere yönelmiştir.

Arap-İsrail Savaşı öncesinde Filistin Meselesi konusunda bölgede harekete geçen gruplar vardır. Filistin Gerilla Hareketi de bunlardan biridir ve özellikle savaş sonrasında bölgede İsrail karşıtlığı için mücadele vermiştir. İsrail'in Batı amaçlarına hizmet eden bir devlet olduğu fikri ise Orta Doğu'daki bazı İslami unsurlar arasında dayanışmayı ortaya çıkartmıştır.¹⁹³ Bu durumun sonucu ise 21. yüzyıl Orta Doğu meselelerindeki dengelere etki etmiştir.

1967 Arap – İsrail savaşı sırasında Şah, Arap ülkelerini desteklese de savaş sırasında İsrail'e petrol satışına devam etmiştir ve sonrasında da İran'ın

---

¹⁹² Fahir Armaoğlu, **20.yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.1-2: 1914 -1995, Alkım Yayınları,15.Basım, 2005, s.539 - 739

¹⁹³ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Timaş Yay, İstanbul 2011, s.240

modernizasyonu için İsrail’le ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁹⁴ Bölgedeki Arap ülkeleri, Sovyetler Birliği’nin desteği ile gelişirken, Şah, rakiplerinden güçlü olabilmek için onların düşmanları tarafından daha iyi desteklenebileceğini düşünmüştür; ancak aynı süreçte İsrail’den işgal ettiği topraklardan çekilmesini de talep etmiştir. Şah, İsrail’e petrol konusunda ve askeri sistem geliştirilmesi gibi anlaşmalarda yakınlık göstermiştir. Aynı zamanda İsrail’e Kudüs’te işgal ettiği Müslüman topraklarından çekilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Bunun için fiili bir mücadeleye girmemiş; ancak söylemleriyle tarafını ortaya koymuştur. Bu şekilde bölgede İsrail tehdidine karşı gelişen tepkinin İran’a da yöneltilmesini önlemeye çalışmıştır.

1970 yılında Mısır’da Nasır’ın ölümü ve Suriye’de Baas iktidarının düşmesi ve o dönem daha ılımlı kabul edilen Hafız Esad’ın Suriye’de iktidara gelmesi Batılı Devletler için olumlu gelişmelerdir. Mısır’da Sedat yönetimi öncelikle İsrail ile anlaşma yollarını arasa da uzlaşmamıştır ve 1967 savaşının rövanşı Arap Dünyası için 1973’de alınmıştır.

1973 Arap-İsrail Savaşı öncesi, Sovyetler Birliği’nin Mısır’ın yeni lideri Enver Sedat’a gerekli askeri yardımı yapmakta isteksiz olması Mısır ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde gerilime sebep olmuştur. Sovyetler Birliği ve Mısır arasındaki bu gerilim, İran’ın savaş sırasında Mısır’ı ve Arap dünyasını destekleyen bir politika ortaya koymasını kolaylaştırmış; ancak Mısır ve Sovyetler Birliği ilişkileri silah desteği meselesi ile açılmış olsada 1973 Arap-İsrail Savaşı durumu değiştirmiştir. Bu savaş adeta İsrail destekçisi ABD ile Arapları destekleyen Sovyetler Birliği’nin savaşı haline gelmiştir. 1973 Arap- İsrail Savaşı sonrasında da bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği ve ABD ile ilişkilerinin bu ekseninde geliştiği söylenebilir. Araplar, özellikle bu savaş sırasında petrol kozlarını olabildiğince kullanmıştır. Çünkü petrol Arap ülkelerinin sahip olduğu en güçlü silahtır. Bu durum kısa sürede petrol fiyatlarının dört beş kat artmasına sebep olmuştur. Irak petrollerini millileştirirken aynı talep İran’dan da gelmiştir. Bu kriz Şah için İran’da bir türlü aşamadığı ekonomik problemlere bir çözüm olsa da, o ana kadar desteğini aldığı Batı için bir güven yıkımı olmuştur. Bu süreçte Şah, belki bağımsız bir ülke gibi, hem bir taraftan Batılı ülkelerle ticaretini sürdürmek, diğer yandan komşularının menfaatlerini

---

¹⁹⁴ Mucered, **Teesiri Englabı Eslami Ber Seyaseti Beynelmileli**, s.49

koruyan politikalar ortaya koymak istemiştir, fakat İsrail ve ABD ile ilişkilerini sürdürdüğü için Arap dünyasında da güvenilirliğini kaybetmiştir. Filistin menşeli bazı örgütlerin düşmanı haline gelmiştir. İran içinde gelişen muhalefet ise Şah'ı İsrail destekçisi ilan ederek kendisine karşı güç kazanmıştır. Diğer yandan Şah'ın İran petrolünü millileştirme hamlesi kendisini Batılı ülkeler için petrol silahını kullanan ülkelerden biri durumuna getirmiş ve Şah güvenilirliğini yitirmiştir.¹⁹⁵

1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların en önemli gelişmelerinden birisi de ABD-Çin, hatta Japonya ilişkilerinin toparlanma ve yakınlaşma sürecine girmesidir. Bunun en önemli sebebi kuşkusuz ABD'nin Vietnam'dan artık yavaş yavaş geri çekilme düşüncesidir ki 1970'li yıllarda bu gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği ise bu yakınlaşmaya tepki olarak önce sert politikalar üretmeye yönelmiş; ancak nükleer silah teknolojisindeki gelişmeler ve silahların etki alanı göz önüne alındığında süper güçlerin sıcak bir savaşı göze alamama durumu belirlemiştir. Hatta Küba krizi sonrası Sovyetler Birliği'nin Küba'daki füzelerini, ABD'nin de Türkiye'dekileri sökmesi Küba ve Türkiye gibi ülkeleri de ABD ve Sovyetler Birliği'ne karşı güvensizliğe itmiştir. Nitekim Küba da bu yıllarda Çin ile yakınlaşma eğilimine girmiştir.

1960'ın son yıllarında dünyada iki kutuplu bir sistemin hâkim olduğu Soğuk Savaş Döneminde bu iki ülkenin güç ve hâkimiyet mücadelesine Avrupa'nın çıkarları için en net tepkiyi Fransa vermiştir. Zira Fransa bu iki kutuplu sistemden hoşnut değildir. Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği nüfuzundan Batı Avrupa'nın da ABD'nin nüfuzundan kurtulmasını istemiştir. Fransa, özellikle nükleer silah üretimine dâhil olarak dünyada bir güç ve denge unsuru olabileceğini de ortaya koymak istemiştir. 1970'li yıllarda ise gerek Almanya'nın gerekse Fransa'nın İran'la artan temasları ABD'yi rahatsız edecek boyuttadır. 1970'li yıllarda Fransa ve İran arasında çok yönlü ticaret sözleşmeleri yapılmıştır. Bu sözleşmeler hava yolu taşımacılığı için yakıt üretiminden, demiryolu yapımına kadar pek çok alanı kapsamaktadır.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ Baghat Gawdat, "Basra Körfezi ve İsrail: Geçmişe ve Geleceğe Bakış", Çev. İrem Nergis ve Burcu Değirmen, *Avrasya Dosyası*, C.9, S.4, s. 125-126, Fahir Armaoğlu, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.539 - 739

¹⁹⁶ Beshir Yagmurili, *Esnadı Muahedatı Du Canebe i Iran Ba Sairi Duvel: Fransa, Filipin, Finland, Gatar Der Devranı Pehlevi*, C. Dehom, Merkezi Estinad ve Tarikh-i Diplomasi, Tehran, 1389 (2010),s. 281-290

1970'li yılların politikalarında son derece önemli bir etken olan ve 1972 de imzalanacak olan SALT anlaşmasının görüşmeleri de 1969 yılında başlamıştır.¹⁹⁷ Bu görüşmeler ve bundan sonraki yıllarda uluslararası ilişkilerin bu sürecin öncesinden farklı bir hale evrildiği artık somut olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler ise gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak İran'ın dış politikasını ve uzun vadede İran Devrimi sürecini etkileyen önemli gelişmelerdir.

2.2. 1970'li Yıllarda İran-ABD İlişkileri

ABD, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren İran'a yapılan ekonomik yardımları durdurma kararlılığı göstermiştir. 1966'da Jonson yönetimi döneminde İran, askeri harcamalarının bütçe açığına sebep olduğu konusunda Amerikan Dışişleri tarafından uyarılmıştır.¹⁹⁸ Şah ise bunun kendi suçu olmadığını, askeri malzemelerin çok pahalı olduğunu belirterek kendisini savunmuştur. Sonraki yıllarda ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Raymond Here, Şah'ın bu çabasının petrol fiyatlarını arttırabilmek için olduğunu savunmuştur.¹⁹⁹ Raymond Here gibi yetkililerin İran'ın petrol politikaları konusundaki ön görüşleri haklı çıksa da 1969 senesinde ABD, İran'a yapılan yardımların kesilmesi konusundaki tutumunu değiştirmiştir. Richard Nixon ve ABD Ulusal güvenlik danışmanı Henry Kissinger, ABD dış politikası için önemli bir dönüm noktasını 1969 da başlatmıştır. Çünkü İngiltere Basra Körfezi'nden çekilme kararı almıştır. ABD ise bu durumda Sovyetler Birliği'ne karşı Körfezdeki konumunu güçlendirmelidir. İran, ABD'nin bölgesel çıkarları için destek sağlayabilecek kilit bir noktada bulunmaktadır. ABD politikasındaki bu değişiklik İran'ın bölgesel kaygılarını ortadan kaldıracak bir karardır. ABD bu durumu Şah'ın yirmi yıldır Batı ile beraber hareket etme çabalarının sonucunda kazandığı bir zafer olarak sunmayı yeğlemiştir.²⁰⁰ Bir nevi İran'da Şah'a karşı özellikle din adamları tarafından, ABD'ye sunulan imtiyazlar sebebiyle yöneltilen ağır eleştirilerin cevabını verebilmesi için ABD, Şah'a desteğini de bu şekilde göstermiştir. Bu durum, Amerikan yardımları ve desteği ile Ak Devrim sürecinde İran'daki muhalif din adamlarının isyanını bastıran Şah için 1970'li

¹⁹⁷Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.539-739

¹⁹⁸ Rubin, **a.g.e.**, s.119

¹⁹⁹ Rubin, **a.g.e.**, s.125

²⁰⁰ Rubin, **a.g.e.**, s.124 -125

yılların ilk aşamasında bir özgüven tazeleme fırsatı olmuştur. Esasında ABD'nin değişen tutumu İran'ın Basra Körfezi'nde sağladığı ekonomik gelişmeler ve petrol üretimindeki artış ve en önemlisi politik bazı değişimlerin sonucudur. Belirtildiği gibi Arap kıyılarının birçoğunu kontrol eden kolonyal bir güç olan Büyük Britanya artık bölgeyi savunmak için isteksizdir. Şah ise kendisini bu göreve aday göstermiştir.²⁰¹ Elbette rakipleri olacağını farkındadır ve Şah özellikle Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Arap rejiminden endişe duymuştur. Zaman içerisinde İran'ın çıkarlarını tehdit edebilirlerdi. Ayrıca İran'a karşı radikal Arapların aktif bir şekilde desteklenmesi, İran ve Sovyetler Birliği ilişkilerini de tehlikeye sokmuştur.²⁰²

ABD, İngiltere'nin Körfezden çekilmesi sonrasında oluşabilecek otorite boşluğundan Sovyetler Birliği'nin faydalanmasını önlemek için İran'ın askeri harcamalarının yükünü kaldırılabildi.²⁰³ ABD için İran ordusu bölgesel güçlerin baskısına karşı kullanılabilir en mantıklı savunucudur. Bu açıdan İran bu ana kadar sadece Sovyetler Birliği saldırıları için bir “*tuzak teliydi*” şimdi ise durum değişmektedir. ABD'li yetkililer, İngiltere'nin Körfezden çekilme kararı gündeme gelir gelmez yukarıda belirtildiği gibi İran'ın askeri ihtiyaçları konusunda fikirlerini değiştirmiştir. Şah ile Kuveyt, Umman, Katar ve Bahreyn'in bağımsızlığına karar verildiği bilgisi de paylaşılmıştır.²⁰⁴ Bu durum İngiltere'nin Körfezden çekilmesi sonrasında oluşacak otorite mücadelesinin bir diğer yönüdür. Bu şekilde bağımsızlığı öngörülen ve gerçekten 1970'li yıllarda bağımsızlık kazanan bu ülkelerin bundan sonraki süreçte uluslararası eksenleri konusunda da bu açıklama fikir verebilir. Aynı zamanda bu bölgedeki çatışma ve rekabet sisteminde aktörlerin arttırılması, birbirlerine karşı kullanılabilir alternatif seçeneklerin arttırılması anlamını da taşımaktadır.

ABD açısından körfezdeki güç boşluğundan faydalanabilecek asıl tehlike belirtildiği gibi Sovyetler Birliği ve onların desteklediği Irak ve Nasır yönetimindeki Mısır'dır. İran şimdi bu tehdide karşı ABD'nin çıkarlarını koruyabilecek gerçek bir “*siper*” haline gelebilirdi. Nitekim 1969 Nixon Doktrini ABD'nin bu hedefi için İran

---

²⁰¹ Rubin, a.g.e., s.125

²⁰² Security Archive, “Iran's International Position” Submitted by: Director of Central Intelligence, National Intelligence Estimate, SNIF 34-70, 3 Eylül 1970, s.2-5

²⁰³ a.b, s.3

²⁰⁴ Rubin, a.g.e., s.125

Şah'ına bölgesinde bir güç olabilmesi yönünde destek verilmesini gerekli görmüştür.²⁰⁵ Daha önceki yıllarda İran'a yapılan Amerikan yardımlarında amaç daha çok İran'ın ülke içinde kendi rejimini korumasını sağlamaktır; ancak 1970'li yıllarda bu durum değişmiştir.

Richard Nixon 1968'de ABD başkanlık seçimini “*savaşa son, silahlanmaya son*” sloganıyla kazanmıştır.²⁰⁶ 1972 yılında ise Nixon, Körfezde otorite mücadelesi için gereken teknik desteğin ve silah yardımının da İran'a yapılacağı vaadinde bulunmuştur. Şah daima iyi ekipmanlarla ve modern silahlarla donatılmış askeri bir güce inanmıştır. Bu şekilde Körfez bölgesinde gücün sürdürülebileceğini ve özellikle Irak'tan gelen düşmanca hareketlerin önlenebileceğini düşünmüştür. Şah'a göre bu aynı zamanda geleneksel Araplarla anlaşabilmenin de bir yoludur. Zira onlar da radikal eğilimlerin genişlemesinden rahatsızdır.

İran için Körfezdeki bütünlük karşısında en büyük tehdit Irak'tır. Şah'ın ordusu, Irak ordusundan çok daha iyi durumda²⁰⁷ olmasına rağmen bu konuda tıpkı ABD gibi İran da Sovyetler Birliği ve Mısır'ın Irak ordusuna sağlayabileceği destekten çekinmiştir. Diğer yandan Şah, Irak'ın ülkesindeki Kürt ve Arap grupları kışkırttığını ve onlara askeri yardımlarda bulduklarını düşünmektedir. Bu gerilim ortamında kötüye giden Irak-İran ilişkilerini daha da çıkmaza sokan bir sebep de iki ülke arasında 1937'den itibaren var olan Abadan ve Hürremşehr arasındaki taşıma anlaşmasının, İran tarafından, Irak'ın kendi çıkarlarını tehdit ettiği gerekçesiyle iptal edilmesidir. Ayrıca Şah, Körfezin durumu ile ilgilenen Suudiler ve Kuveyt'ten de rahatsızdır. Geçmişte Körfezde Nasır kontrolü genişletme hırsına sahipken, İsrail ile Mısır arasındaki sorunlar ve Nasır'ın vefatı bu durumu hafifletmişti; ancak Şah bir yandan Mısır'ın askeri gücünden çekinirken, diğer yandan özellikle Nasır'ın Suudilerin ve Kuveyt'in Körfezdeki kontrolünü engelleyen gücünden memnundu. Bu yıllarda ise Suudiler Körfez'de kontrole hakim olmak için Şah'a rakiptir. Belirtildiği gibi bu rekabet 1970'li yıllarda İngiltere'nin Körfezden çekilme kararıyla birlikte ele alınmalıdır. Nitekim ABD ya da Sovyetler Birliği, Körfez'de bütün ve hakim

---

²⁰⁵ Rubin, a.g.e., s.126

²⁰⁶ 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, "İkili Zirveler ve Yıldız Savaşları" Şah/Regan, S.55, Y.1987, s.1744

²⁰⁷ Security Archive, "Iran's International Position" Submitted by: Director of Central Intelligence, National Intelligence Estimate, SNIF 34-70, 3 Eylül 1970, s.5

bölgesel bir güç oluşmasını, her hangi birinin bir diğerine üstün olmasını kendi çıkarlarına uygun bulmamaktadır. Bu sebeple bu andan itibaren bölgedeki Suudi-İran ve ya Sunni-Şii rekabeti, bu bölgede nüfuzlarını sürdürmek isteyen dış ülkeler için var olması gereken bir rekabet durumudur.

Bu süreçte ABD, bölge dengeleri için İran'ı güçlendirmeyi seçmiştir. Şah ise 1970'li yılların başında ABD'nin, İran istekleri için uzun vadeler sunduğunu görünce Batı'da yönelebileceği diğer kaynakları da kullanmak istemiştir.²⁰⁸ Bu Şah'ın ABD açısından güvenilmez politikalar üretebileceğini bir kez daha göstermesidir. Bu konuda Fransa yukarıda belirtildiği gibi iki kutuplu düzene karşı ve dünya dengelerinde yer almak isteyen bir devlettir ve Şah'ın da ülkesinin çıkarları için yöneldiği ilk seçeneği olmuştur.

1970'li yıllarda Arap Dünyası İsrail'le çatışmaktadır. Arap ülkelerinin İsrail'in politikaları meselesinde hassasiyetine rağmen İran'ın ise yıllardır İsrail ile "ketum" bir şekilde sürdürdüğü ilişkileri vardır. Araplar ile İran arasında Körfez dengeleri dışında etnik olarak Arap ve Fars milliyetçiliği çekişmesi de vardır. İran'ın Batı sınırlarında özellikle bir petrol bölgesi olan Huzistan'da Arapça konuşanlar çoğunluktadır.²⁰⁹ Kısaca belirtilen bu problemler İran'ın etrafında hem rakip hem de tehdit olarak gördüğü ülkelerin hatta çeşitli grupların varlığından ötürü kendisini koruyup geliştirebilmek için uluslararası desteklere sığınmasına sebep olmuştur. ABD bu anlamda ortaya koyduğu imkânlarla birlikte İran için Sovyetler Birliği gibi İran'ın sınırlarına yakın bir ülke de değildir ve İran için ideolojik bir tehdit oluşturmaz. Bu sebeple ABD, İran açısından mümkün olduğunca kullanılabilir bir ülkedir. Böylece Şah, önceki dönemlerde olduğu gibi bu yıllarda da ABD'den alacağı desteği İran'ın bölgesinde önemli bir güç olabilmesini sağlayacak bir araç olarak görmüştür. Fakat İran, aynı zamanda ilişkilerini Orta Doğu politikalarında ön plana çıkarmak isteyen Fransa ve Almanya gibi ülkelerle de geliştirmek istemiştir. Şah'ın bu politikası ABD için rahatsız edici olmuştur.

Anlaşıyor ki Şah, İran'ın iç politikasında özellikle 1960'lı yıllardaki uygulamaları ve baskıcı rejimi ile gizli bir muhalefet ve tepkiyi iç politikada

---

²⁰⁸ Security Archive, "Iran's International Position" Submitted by: Director of Central Intelligence, National Intelligence Estimate, SNIF 34-70, 3 Eylül 1970 , s.4

²⁰⁹ a.b., s.6

kendisine karşı beslerken, özellikle 1970’li yıllardaki politikalarıyla da adım adım dış desteklerini yitirme ve dış muhaliflerini besleme yolunu tutmuştur. Hem iç hem de dış muhalefet güçlenirken Şah’da bu ana kadar dış devletlerden aldığı güçle kendi otoritesini kurduğu fikrine sahip olmuştur.

2.2.1. 1970’lerde İran Petrolleri ve ABD

Petrol üretimi ve fiyatları 1960 ve 1970’li yıllarda İran- ABD ilişkilerini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen bir diğer meseledir. 1960 yılında İran petrol ihraç eden ülkeler birliğine (OPEC) katılmıştır. Venezüella, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve daha sonra Katar da birliğe dâhil olan ülkelere dendir. Bu ülkelerin temel iddiası konsorsiyumun kendilerine sunduğu yüzde elli kar oranının kesintilerden dolayı düştüğüdür.²¹⁰ Bu konuda haksız da değillerdir. Zira çeşitli masraflar petrol üreten ülkelerin kazancından düşülüyordu. İran için de bu durum sorun oluşturmuştur. Çünkü İran’ın ekonomi programında devlet bütçesinin yüzde elliye yakını petrolden elde edilecek gelire dayandırılmıştır. 1969’da Şah, 1,1 milyon dolar ek ödeme talep etmiştir. İran’ın gelişimi için bu paraya gelecek yıl da ihtiyacı olduğunu ve ekonomileri uygun olduğunda geri ödeyeceklerini belirtmiştir. Konsorsiyum gelirleri İran’ın beklentisinden fazla yükseliş göstermiştir. Gelirin yüzde 17 arttırılması hedeflenmiş ve hedeflenen gelir sağlanmasına rağmen “*Şah sadece nitelikten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.*”²¹¹ Bu tavrın sebebi Şah’ın İran’ın petrollerinden daha fazla gelir hak ettiğine inanmasıdır; ancak petrol konusunun temkinli olarak dile getirilmesi gereken bir konu olduğunu Şah biliyor olmalıdır. Daha önce belirtildiği gibi özellikle Arap-İsrail Savaşı petrol üreten ülkelerin tavrında genel bir değişime sebep olmuştu. Buna rağmen konsorsiyum İran’ın isteklerine karşı çıkmıştır. Diğer yandan petrol pazarında bir tıkanma ortaya çıkmaya başlamıştır ve üretimin arttırılması için İran’ın isteklerinin karşılanması da bir zorunluluktur. Ayrıca konsorsiyum üyeleri İran’ın isteklerinin petrol üreticisi diğer ülkelere örnek teşkil etmesinden ve aynı isteklerin diğer ülkeler tarafından da talep edilmesinden çekinmişlerdir. Böyle bir durumda, bir anda petrol üretici ülkeler

²¹⁰ Ramazani, *The United States and Iran The Patterns of Influence* , s.16

²¹¹ Tillman Durdin , “Oil Consortium And Iran Confer: Commence Talks on Nation's Demand for...” ,*New York Times* 12 Mayıs 1969, Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The New York Times (1851-2010), s. 69

arasında gelir paylaşımı meselesi gündeme gelebilirdi.²¹² Nitekim dünyanın artan petrol ihtiyacı için sadece İran'a değil diğer Körfez ülkesi ve petrol üreticisi ülkelere de ihtiyaç vardır. Bu ortamda Şah'ın teşviki ile tarihi Tahran Anlaşması güncellenmiştir ve petrol fiyatları da Raymond Here'in öngörüsündeki gibi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre ham petrolün varil fiyatı 46 sent artmıştır. Ayrıca her yıl yüzde 2.5 enflasyon zammı uygulanacaktır. Ancak İran'ın bu sevinci uzun sürmemiş zira ABD Başkanı Nixon dolarda devalüasyona gitmiş ve petrol üreticileri kar beklerken yine zarar etmiştir. Şah'ın bu duruma tepkisi gecikmemiştir. 1954 yılında imzalanan 25 yıllık petrol anlaşması 1979 da bitiyordu ve 1973 de Şah bu anlaşmayı yenilemeyeceklerini ve İran petrollerinin millileştirilmesi isteklerini açıklamıştır.²¹³ Batı, Şah'tan bu kadar cesur bir hamleyi muhtemelen beklemiyordu. Bunun sebebi Şah'ın korkaklığı değil, İran siyasi tarihindeki benzer örneklerden ders alabileceğini düşünmeleri olabilirdi; ancak Şah çok net bir şekilde talebini dünyaya ilettiğinde, şüphesiz onlar da 1979 senesi ve değişecek dengeler için planlar yapmaya başlamıştır.

Şah petrol fiyatlarının arttırılmasını İran'ın gelirleri ve geleceği için zorunlu görmüştür. Fakat bu tavır ABD basının İran'ı OPEC ülkeleri içinde savaş taraftarı ve Batı ekonomisinin çökmesi peşinde bir ülke olarak nitelemesine sebep olmuştur. Avrupalı liberal basın ise tam aksi Şah'ı ABD'nin "yardakçısı" olarak değerlendirmiştir. İran'ın Petrol fiyatlarını arttırılmasını da ABD'den daha büyük ve gelişmiş silahlar almak istemesine ve Sovyetler Birliği saldırısı karşısında İran'ın ABD desteği olmadan, tek başına dayanamayacağına bağlamışlardır.²¹⁴

ABD açısından 1954 petrol anlaşması bir temel teşkil etmişti ve bunun düzenlemesi talebi bile başlı başına bir sorundur. ABD için bu anlaşmada en fazla çeşitli düzenlemeler yapılabilirdi ama tamamen yok sayılamazdı.²¹⁵ Bu isteğin Şah için sonun başlangıcı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira yıllardır bölgede bir denge unsuru ve kazanç kapısı oluşturabilmek için ABD'nin İran üzerinden ortaya koyduğu çabalar 1970'li yılların değişen dengelerinde en kritik sonuçlarını vermiştir. Şah'ın bu kritik dönemden İran lehine sonuçlar çıkarmak istemesi, bunu

---

²¹² Durdin, a.y., s.69

²¹³ Ramazani, a.g.e.,s.26

²¹⁴ Afkhami, **The Iranian Revolution: Thanatos on a National Scale**, s.155

²¹⁵ Security Archive, Department of State, "Iranian Oil Crisis", 30 Ocak 1973, s.2-3

sağlayabilmek için farklı müttefiklere yönelmesi çok da uzun olmayan bir vadede en sıkı müttefikinin de kendisini yalnız bırakmasına sebep olmuştur.

1974 senesinde ABD’de Nixon Dönemi bir skandalla (*Water Gate*) kapanmıştır. Yeni başkan Gerald Rudolph Ford da ilk aşamada İran’ın Körfezdeki rolünü destekleyen politikalar sürdürmüştür. Henry Kissinger, Ekim 1974’de İran’a yaptığı ziyarette yeni başkanın da İran’dan beklentilerini şu sözleri ile belirtmiştir: “*İran’ın kendi gücünü arttırması, Körfezdeki komşu ülkelerle işbirliği içinde olması, Hint okyanusundaki varlığını geliştirmesi...*”²¹⁶ Kissinger’in açıklamasına göre bunlar ABD’nin yeni başkanı Ford’un İran’dan isteklerinin bir kısmıdır. Bu isteklerin sağlanması kadar İran’ın itaatkâr ve sadık politikalar sürdürmesi de önemlidir; ancak artık uluslararası dengeler Soğuk Savaş sürecinde farklı aktörleri ortaya çıkartmaktadır. Tıpkı Şah’ın yaptığı gibi güçlü ülkeler de bu değişimi kendi lehlerine çevirebilecek farklı temaslara yönelmiştir. Şah’ın petrol konusundaki çıkışına rağmen, ona zaman kazandıran bir konu da bu değişim süreci olmuştur. Başka bir deyişle, ABD, bu değişim sürecinde Şah’la doğrudan karşı karşıya gelmektense önce taşların yerli yerine oturmasını beklemiştir. Bu durum Şah’ın kendi gücü ile bu başarıyı sağladığını ve dış desteğini kaybetmeyeceğini düşünmesine sebep olmuştur. Buna paralel olarak da ülke içinde baskı politikalarını arttırmış ve çift yönlü olarak kendi sonunu hazırlamıştır.

2.3. Çin – SSCB (Uzaklaşma)

1960’ların sonunda Moskova ve Pekin arasında bir soğuk savaş yaşanmaya başlamıştır. Her iki ülkede birbirleri aleyhinde propagandalar sürdürülmüştür.²¹⁷ Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin bu değişim evresi de dünyadaki değişimlerden bağımsız değildir. Diğer taraftan yukarıda belirtildiği gibi Japonya, Çin, ABD ilişkileri normalleşme sürecine girmektedir. Özellikle 1972 yılında ABD Başkanı Nixon’un Çin’i ziyaretinden sonra bu gelişmeler net olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum ise Sovyetler Birliği’ni şiddetle rahatsız etmiştir. Henüz 1960’lı yılların sonlarında (1968) Sovyet Rusya adeta kendisini sosyalist tüm ülkelerde hakim ilan

²¹⁶ Security Archive, Depatman of State, Briefing Paper, 11/3/1974, s.2

²¹⁷ National Archive, CIA RDP85T00875R001100180005-2 Intelligence Memorandum

eden Brejnev Doktrinini takip edeceğini ilan etmiştir. Brejnev Doktrini genel çerçevesine bakılırsa:

- *Sosyalist sistemin belirli bir sistemi vardır ve hiç kimse bu ortak sistemi oluşturan kanunlardan ayrılamaz.*
- *Bu ortak sistemin ne olduğunun ve kurallarının takdiri Sovyetler Birliği'ne aittir.*
- *Sosyalist sisteminin bu belirli şeklinden her hangi bir biçimde ayrılış kapitalizme dönüş niteliğindedir bu da uluslararası alanda sosyalist sistemin çıkarlarına aykırıdır. Bu dönüşü durdurmak tüm sosyalist ülkelerin görevidir ve bu dönüşü durdurmak müdahale sayılmaz.*
- *Egemenlik ve bağımsızlık ancak komünist bir düzende mevcuttur. Bu düzenden ayrılmak egemenlik ve bağımsızlığı kaybetmek demektir.²¹⁸*

Bu doktrinin en fazla rahatsız edeceği ülke Çin'dir. Fakat Sovyetler Birliği'nin böylesine sert bir kontrol ve hâkimiyet politikasını ilan etmesi ve bundan çekinmemesi de ayrı bir değerlendirme konusudur.

Bu şartlar altında Çin ve Sovyetler Birliği arasında 1950 senesinde imzalanan dostluk anlaşmasının 1970 senesinde yenilenmesi mümkün olmamıştır. Haziran ayı ortalarında Sovyetler Birliği, Çin'e bir saldırmazlık, tarafsızlık anlaşması teklif etse de Çin, Ağustos ayı sonlarında bunu reddetmiştir. Sovyetler Birliği Eylül ayı sonuna kadar bu bilgiyi kendi kamuoyu ile paylaşmamış; ancak Temmuz ayından itibaren Çin'e karşı propagandasını tekrar başlatmıştır. Bunun anlamı her iki tarafın da üstünlük mücadelesinde en güçlü politik silahları olan propagandaya yönelmiş olduğudur. Leonid Brezhnev de Chou Enlai bu polemigi besleyen taraflardır.

Çin, Sovyetler Birliği'nin Asya'ya müdahale ettiğini iddia etmiştir. Sovyet Rusya'nın "*Alman faşizmi tarzında bir diktatörlük*" olduğu propagandasını yapmıştır. Sovyetler Birliği ise Çin'in Avrupa'ya müdahale ettiğini, Mao'nun da Adolf Hitler'e benzediğini beyan etmiştir. Her iki taraf birbirini bölgesinde güvenilmez olmakla itham etmiştir. Hatta birbirlerinin sosyalist bir ülke kurma amaçlarını dahi sorgulamışlardır.

Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geriliminin hızla arttığı bu atmosferde, Moskova, Çin problemini görüşmek için komünist partileri uluslararası

---

²¹⁸ Fahir Armaoğlu "Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Sovyet Yorumu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.27, S.3, Yayın yılı 1972 s.283-314

bir konferansa davet etmiş; ancak partilerin aralarındaki gerilim de hiçbir ilerlemeye fırsat vermemiştir. Son olarak imzaladıkları ticaret anlaşması da ekonomik olarak da hiçbir ilerlemenin olmadığını göstermiştir. İki ülke arasında Temmuz ayında imzalanan sivil havacılık anlaşması da uygulamaya geçmemiştir. İki ülke arasındaki sınır görüşmeleri beşinci yılına girmek üzeredir ve hiçbir gelişime göstermemiştir. Bu süreçte her iki tarafında askeri gücünde büyük bir değişim olmamıştır.²¹⁹

Bu durumdan ilk olarak çıkan sonuç Orta Doğu ve Asya'da Soğuk Savaş dönemi dengelerinde, her hangi bir ülke Sovyetler Birliği ile sürtüşme yaşıyorsa, dünyadaki diğer süper güce yaklaşmalıdır. Nitekim Çin, Sovyet Rusya'yı emperyalizmle suçlarken ve tüm devrimci halkları tehdit ettiğini söylerken diğer yandan ABD ile temaslarını da gündend güne arttırmıştır.

2.4. Çin–ABD Uzlaşma Dönemi-*Detente*

Richard Nixon 1969 yılı Ocak ayında ABD Başkanı olduğunda Çin ve ABD arasında resmi ilişkiler yoktur. Fakat Sovyetler Birliği'nin Brejnev Doktrini'ni sunması ve Çin ile uzaklaşan politik söylemleri ortaya çıktığında, ABD, bu gelişmelere seyirci kalmamıştır. Bu durumun da etkisiyle 1960'lı yılların sonlarında Çin – ABD ilişkileri bir yumuşama ve yakınlaşma dönemine girmiştir. Çin dış politikasında ABD'ye yönelik tavrını ılımlı bir hizaya yönlendirmiştir. ABD hükümeti de Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik bir müttefik olan Çin ile ilişkileri geliştirmeyi menfaatlerine uygun bulmuştur.²²⁰ Başkan Nixon, 1970 Şubat ayında Amerikan Kongresine sunduğu bir raporda Çin hakkındaki görüşlerini: “*Çinliler, 700 milyon nüfusları ile uluslararası toplumun dışında kalmaması gereken büyük ve önemli bir millettir.*” Sözleriyle açıklamıştır. Nixon'un 1960'lı yılların sonlarında da Çin hakkında sunduğu görüşler bu yönde olmakla beraber ABD, Çin'in değişmesi beklentisine de sahiptir.²²¹ Buna karşılık Brejnev Doktrini'nin yayınlanmasında ve

---

²¹⁹ National Archive, CIA RDP85T00875R001100180005-2 Intelligence Memorandum, Steven W.Hook, John Spanier, **Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze**, Çev: Özge Zihnioğlu Tanırlı, İnkılap Yay, İstanbul 2014,s.110

²²⁰ Oral Sander, “Çin Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.26 S.3, Yayın yılı 1971, s.1-17

²²¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s,584-585

Sovyetler Birliği'nin bu sert çıkışında, Çin'in Batı dünyasının beklentileri ekseninde değişmesine yönelik Sovyet endişelerinin etkisi de vardır.

ABD'nin Vietnam'ı işgali, Çin-ABD ilişkilerine sekte vuran önemli bir problemdir. Çin bu işgali kendi güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. 1960'lı yılların sonlarında ABD'nin adım adım Vietnam'dan geri çekilme kararı iki ülke arasındaki buzları eriten önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca Nixon'un Çin ile ilişkileri düzeltmek için direk olarak sunduğu değişimler de vardır: Örneğin 1970 Nisan ayında Amerikan şirketlerinin Çin ile stratejik olmayan maddeler dışında ticaret yapabileceklerini açıklamıştır. Belirli ürünlerin direk ihracına da izin verilmiştir.

1971 yılında Amerikalılar'ın Çin'e seyahatini yasaklayan tüm kısıtlamaları kaldırılmıştır. Çin'de ABD'nin Vietnam'dan geri çekileceğine inanmaktadır ve Güneydoğu Asya'da sorunları çözmek için ABD ile irtibata geçmek istemiştir. Aynı zamanda kendisine rakip gördüğü Sovyetler Birliği'nin ABD ile ilişkilerinin gelişmesinden ona karşı daha güçlü bir konuma gelmeyi amaçlamıştır.²²² 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmesi de bu yönde ortaya çıkan değişimi gösteren önemli bir gelişmedir.

Çin-ABD ilişkilerindeki bu uzlaşma havası ve Sovyetler Birliği'ne karşı Asya'da denge arayışı, Japonya'nın da 1972'den itibaren ABD ile uzlaşma zeminini hazırlamış, iki ülke arasındaki 35 yıllık savaş hali son bulmuştur.²²³ Nixon için Çin ile ilişkilerin toparlanması ABD etkisinin Vietnam ötesine ulaştırılabilmesi anlamını da taşımıştır. Mao için ise Sovyetler Birliği'nin, Çin'e yönelik askeri bir müdahalede bulunmasında caydırıcı etki oluşturmuştur.²²⁴ Bu gelişmeler Sovyetler Birliğini rahatsız etmiştir; ancak ABD, Sovyetler Birliği ile arasındaki rekabete rağmen, Sovyetlerle ilişkilerini kesmemiş ve doğrudan Sovyetler Birliği'ni karşısına almamıştır. Aynı dönemde Sovyetler Birliği ve ABD'nin görüşmeleri devam etmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği ve ABD temasları, Küba krizinde olduğu gibi yine üçüncü ülkelerde güven bunalımına sebep olmuştur. Bunun doğal sonucu da ilişkilerin normalleşebilmesinin uzun yıllara yayılmasıdır. Uluslararası rekabetin ortaya çıkardığı bu çok yönlü denge politikaları tarafların birbirlerine güven duymasını

---

²²² Oral Sander, a.y, s.1-17

²²³ Armaoğlu, a.g.e., s.589

²²⁴ Henry Kissinger, **Dünden Bugüne Yeni Çin**, Çev, Nalan Işık Çeper, Kaktnüs Yay, İstanbul, 2015, s.303

önlemiştir. Nitekim Çin- ABD ilişkilerinde uzlaşma 1960'lı yılların sonlarında başlasa da fiilen bu gelişmenin gözlemlenebilmesi ancak 1970'lerin sonlarında mümkün olmuştur.

1972'de Nixon'un Çin'i ziyaretinden kısa süre sonra ziyaret ettiği Sovyetler Birliği ile ABD arasında görüşülen asıl mesele iki ülkenin sahip olduğu silahlar ve füzelerin durumudur. Zira Sovyetler Birliği bir yanda NATO diğer yanda Asya ülkeleri arasında kalırsa silahlanma konusunda daha ciddi tedbirler alması muhtemeldir. Zaten Sovyetler Birliği'nin öncelikle kendi çevresinde yanısıra Batı Avrupa ve Çin üzerinde oluşturduğu kayda değer bir baskı vardır. Amerikan istihbarat raporlarına göre bu dönemde Sovyetler Birliği büyük oranda orta ölçekli balistik füze, bomba ve birkaç uzun menzilli (ICBM)kıtalararası füzelere sahiptir. Her ne kadar 1967 yılı sonlarında Sovyetler Birliği bazı silahlarını etkisiz hale getirirse de hala Avrupa'nın etrafında birçok füze rampası ve nükleer etkili silaha sahiptir. Sovyetler Birliği ve ABD arasında Çin- Sovyet sınırı ve Uzakdoğu üzerinde etkili olabilecek bazı füze rampalarını da 1972 de etkisiz hale getirmesine dair görüşmeler yapılsa da Amerikalı uzmanlara göre Sovyetler Birliği'nin daha iyi bir yenilenme planı vardır. Çin ise 1969'dan itibaren kuzey bölgesinde sınır problemi yaşayabileceği noktalarda askeri gücünü arttırmıştır; ancak Sovyetler Birliği'nin ağır mekanik ve modernize edilmiş silahları karşısında Çin'in 1950'lerden kalma ekipmanları eksik ve yetersiz kalmıştır. Buna rağmen, Sovyetler Birliği - Çin arasında askeri güç açısından dengeleri asıl değiştiren Çin'in gittikçe gelişen nükleer kapasitesidir.²²⁵ Bu da ABD'nin Çin ile uzlaşmasının önem arz eden bir diğer faktörüdür.

ABD'nin Çin ile ilişkilerini geliştirmesi Sovyetler Birliği'ni ilk alternatif olarak Hindistan'a yöneltmiştir. ABD'nin Sovyetler Birliği'nin bu hamlesine karşı tedbirleri İran'dan beklentilerine yansımıştır. Hindistan ve İran ilişkileri bölgede kontrol mücadelesinde önemli bir faktördür; ancak Hindistan, İran'ın Uman Körfezindeki "maceraperest" tavrından dolayı endişelidir.²²⁶ Her ne kadar İran'ın bu

²²⁵http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIARDP80R01731R002500070007-5.pdf , Erişim Tarihi: 17.01.2016 Ayrıca dönemin Sovyetler Birliği ve Çin, askeri silahları hakkında detaylı bilgi için bkz:

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0005363585.pdf

²²⁶ Security Archive, Memorandum, EO 11652, 28 Nisan 1973 s.3

bölgedeki tavrı askeri olmaktan çok politik olsa da, İran'ın Basra Körfezi'nden, Uman'a ve Arap Denizi'ne kadar bölgedeki tüm komşularını rahatsız eden bir tavır sergilediği açıktır. Zira 1974 senesinde Şah'ın “yalnızlık”²²⁷ hissi içerisinde olduğu rapor edilmiştir. Yalnızlık kritik ve stratejik önemi olan, petrol rezervlerine sahip bir ülke için girilecek son çıkmazlardan birisidir ki Şah'ın İran'ı 1970'li yıllarda açık ve hızlı bir şekilde bu çıkmaza sürüklenmiştir. Diğer yandan İran'da ülke içinde gizli olarak sürdürülen muhalefet, özellikle Sovyetler Birliği'nin desteklediği Tudeh'in yayın organları da Şah'a karşı propagandalarında artık onu “Amerika'dan başkasını duymayan bir fareye”²²⁸ benzetmekten çekinmemiştir.

1974 senesinde Kissinger, İran ve ABD arasında bundan sonra sürdürülecek ekonomik, politik, teknolojik, endüstriyel işbirliğini de vurgulamıştır. Bir sonraki yıl ABD'de yapılması kararlaştırılan İran-ABD görüşmelerinde muhtemel ve en önemli konu nükleer çalışmalar ve güç üretimidir. Bu görüşmelerde İran, uranyum zenginleştirme çalışmaları için de desteğe açık olduklarını belirtmiştir. ABD ise destek olacağı sekiz tane enerji (güç) reaktörü için İran'ın Amerikan firmaları ile görüşmesi şartını koymuştur.²²⁹ Bu da bir Amerikan stratejisidir, para yardımı veya her hangi bir destekte bulunduğu ülkelerde bunun karşılığında yapılacak işlerin Amerikan firmaları ile yürütülmesini sağlayarak, ülke dışına yapılan harcamaları ülkesine uzun vadede geri döndürmektedir. Bununla birlikte ABD, 21. Yüzyılda İran'ın nükleer çalışmalarını tehdit olarak değerlendirmektedir; ancak bu nükleer yatırımlar ABD eliyle yapılmıştır. Bu durum da 21.yüzyılda İran-ABD ilişkileri değerlendirilirken göz önünde bulundurulmalıdır.

---

²²⁷ Security Archive, Department Of State Documents, Telegram, Temmuz 1974, REF: 5716, B1,ED

²²⁸ Security Archive, Department Of State Document, Briefing Memorandum, 21 Eylül 1974

²²⁹ Security Archive, Depatman of State, Briefing Paper, 11/3/74 s.3

2.5. Yeşil Kuşak

2.5.1. Soğuk Savaşa Yeni Aktörlerin Katılması (Sovyetler Birliği'nin Sona Yaklaşması)

1970'li yıllarda Çin ve ABD arasında sürdürülen uzlaşma görüşmeleri, Mao'nun Sovyetler Birliği tehdidine karşı güvenlik önerilerini de içermiştir. Nixon ve Mao birbirine zıt ideolojilere sahip iki ülkenin liderleridir. Onların bir araya gelip uzlaşma zemini oluşturma çabalarında kuşkusuz her iki taraf için de Sovyetler Birliği'nin bir tehdit olma payı vardır.

1947 yılında Amerikan Dış Politika Dergisi “*Foreign Affairs*” de isimsiz olarak yayınlanan; Ancak George Kennan'a ait olduğu bilinen bir makale yayınlanmıştır. “*Sovyet Yönetiminin Kaynakları*” başlıklı makale Sovyetler Birliği sisteminin hassas ve eksik noktalarını ortaya koyarak, ABD'nin buna karşı nasıl bir tavır alması gerektiğini belirtmiştir. ABD'nin bu tarihten sonraki “*containment policy –çevreleme politikası*” temellerini bu strateji zemininde oluşturmuştur. Kennan'a göre, Sovyetler Birliği'nin en büyük hatalarından biri düşmanlarını ortaya çıkışından önce yıkmamasıdır. Bunun doğal sonucu olarak da Rusya'da devrim hazırlanırken, devrimin geleceği yerine, devrimin düşmanlarına odaklanılmıştır.²³⁰ Zira her devrim hatta sistem kendi içinde muhalifler barındırır. Bu sebeple Sovyetler Birliği'nin kuruluşta hatalı değerlendirilen tavrı aslında kendisini önce halkına kabul ettirme mücadelesi verecek sistemlerde genel olarak ilk başvurulmuş metotlardan biridir. Aksi halde sistem iç muhaliflerine yenilip varılmadan yok olabilir. Yeni sistemlerin varlığını sürdürebilmesinde düşman algısı oldukça önemlidir. Özellikle de bu düşman ülke sınırları dışındaysa o zaman ülke içerde bütünlük ve devrimin sürekliliği için gereken dinamik sağlanabilir. Hatta çoğu zaman bu stratejiyi uygulamak için yöneticiler tarafından dış düşman var edilir. Nitekim Kennan, Sovyet sisteminin ideolojik olarak tüm dünyayı düşman kabul ettiğini ve kendi sınırları dışındaki politik güçleri durdurmanın onların görevi olduğuna halkı inandırma yolunu seçtiklerini vurgulamıştır. Onun bu tespitteki haklılığını yukarıda bahsedilen “*Brejnev Doktrini*” 1968 yılında kanıtlamıştır. Bu amaç için Sovyet sistemi öncelikle

²³⁰ <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>, Erişim Tarihi: 16.01.2016 , <http://www.turktoreesi.com/viewtopic.php?f=135&t=9750> , Erişim Tarihi: 22.02.2016

kendi sınırlarındaki muhalif tehditlere yönelmiştir, ardından da kapitalizmi dıştaki düşman olarak hedef göstermiştir; ancak dış düşman stratejisi uzun vadede her zaman sağlıklı ve huzurlu bir toplum yapısı ve bütünlük getirmez. Bunun doğal sonucu İran Devrimi'nde de görülen ve polis gücü ile kontrolü sağlanan otoriter ve her an patlamaya hazır sert bir sistem yapısıdır.

Kennan'a göre Sovyetler Birliği'nin bir diğer kuruluş hatası endüstri ve geniş sermayelerin kamulaştırılmasından başka bir plana sahip olunmamasıdır. Sovyet gücünü desteklemek ve gelişmesini sağlamak sosyalizmin sebebi olarak algılanmıştır.²³¹ Kennan, Sovyet sisteminin doğum hasarlarını belirttikten sonra böyle bir sisteme karşı ABD'nin ortaya koyacağı tavrın her şeye rağmen tek başına yeterli olamayacağını da belirtmiştir. Birleşik Devletlerin yavaş yavaş Sovyetler Birliği'nin etrafını çevreleyerek “*Conteintment Policy*” kendi sınırlarına hapsedilmesini, diğer taraftan da caydırma politikası “*deterrence policy*” ile ABD hâkimiyetine direnen veya karşı çıkanların caydırılmasını²³² önermiştir. O halde 1970'li yıllarda Çin ile ABD arasında gelişen ilişkilere bu strateji çerçevesinden bakıldığında ABD'nin bir taşla iki kuş vurduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Nixon, hem Sovyetler Birliği'ni çevreleme projesi için önemli bir adım atmış hem de bunu ABD'nin kapitalist sitemine aykırı görüşleri olan sosyalist bir ülke ile sağlayarak caydırıcılık stratejisini de uygulamıştır. Ayrıca bu ülkenin lideri Mao, 1947 yılında Kennan'ın ortaya koyduğu teori ile hem fikirdir: Mao, Sovyetler Birliği'nin hırsları sebebiyle kendi güçlerini aşan bir hareket alanına ulaştıklarını bu yüzden geniş çaplı bir kuşatma politikası ile Sovyet yayılmasının durdurulabileceğini, bu konuda da Türkiye, İran ve Pakistan'ın önemini vurgulamıştır. Hatta Japonya ile ilişkilerin de geliştirilmesini istemiştir. Ortaya çıkan tabloda Sovyetler Birliğine karşı Çin, Japonya, ABD ve Avrupa koalisyonu öngörülmektedir. Çevreleme politikasının başarılı olması için bu tarafların uyum içinde ve sürekli bir politikayı yürütebilmeleri gereklidir.²³³ Diğer taraftan 3 Ocak 1972'de Nixon, Time dergisine verdiği röportajda, dünya barışının sürekliliği için Sovyetler Birliği, Çin, Japonya, Avrupa ve

²³¹ <http://www.turktoresi.com/viewtopic.php?f=135&t=9750> , Erişim Tarihi: 22.02.2016

²³² Muhittin Ataman, Özkan Gökcan, “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi” **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)** Cilt/ Volume: 7, Sayı/Number: 2, Yıl/Year: 2012, s.207 (Çevrimiçi) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/view/5000049456> (199-229)

²³³ Kissinger, a.g.e, s.311-314

Birleşik Devletlerin birbirlerine karşı oyun oynamamaları ve birbirlerini dengelemeleri gerektiğini söylemiştir.²³⁴ O halde diğer ülkelerin kendisine karşı dengede ve samimi olmalarını beklerken Nixon'un söylemek istediği ABD'nin merkezde olduğu bir denge sistemi oluşturulmasıdır. Doğaldır ki devlet sistemi köklü ve güçlü olan yani kendi devlet geleneğine sahip hiçbir yapı böyle bir kontrol halini çıkarlarına zarar geldiği noktada kabul etmez. Bunun öncesinde Nixon'un 1969 Şubatında kabine üyelerine yolladığı bir mektupta “...Bir yerlerde krizler veya çatışmalar olurken, aynı zamanda başka bir yerde gerçek işbirliği sağlamanın uzun uzun sürdürülebilecek bir şey olmadığına inanıyorum.”²³⁵ sözleri ise bir yandan Nixon'un kendisi ile çeliştiğini ispatlarken diğer yandan aslında uluslararası ilişkilerin bir gerçeğini de ortaya koymuştur. Bir diğer gerçek rekabet ve menfaattir ki bu gerçeği de ABD'nin ileriki yıllarda savunma bakanı olan William J.Perry “Rakiplerine karşı adaletsiz bir yarış avantajı sağlayabilirdi.”²³⁶ sözleri ile açıkça ifade etmiştir. O halde devletlerarası ilişkilerde avantaj yani menfaat esas olduğuna göre rekabet daima adaletsizdir.

Kennan teorisini 1947'de sunmuştur. ABD'nin bu tarihten sonra her döneme ait “Truman, Marshall, Eisenhower” gibi bir anlamda çevreleme doktrinleri de olmuştur. Ayrıca NATO'da benzer amaçla kurulmuş bir örgüttür. Aynı amaçla kurulan ve Mao'nun da “Sovyetlerin Çevrelenmesi” fikrinde önemini vurguladığı Türkiye, İran ve Pakistan'ın dahil olduğu CENTO (*Central Treaty Organization*) “Merkezi Anlaşma Teşkilatı” ve bu örgütün 1964 senesinde RCD olarak tanınan (*Regional Cooperation for Development*) “Devletler Arası İşbirliği Örgütü” de benzer amaca farklı metotlarla hizmet etmiş oluşumlardır. Bununla birlikte bu oluşumlar tamamen Sovyet etkisini ve ilerleyişini durdurmadığı gibi, tersi bir etki ile Batı karşıtlığının olduğu bölge ülkelerinde Sovyet nüfuzunun artmasına da yol açmıştır. Nitekim Soğuk Savaş dengesinde Türkiye'nin de dahil olduğu Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan nüfuz mücadelesinde kontrol ABD'dedir. Bu rekabet sisteminin doğal sonucu ise tarafların belirmesi olmuştur. Fakat burada dini anlayışın savunucuları gibi Sovyetler Birliği'nin kendi gücü ile yenilmesi fikri de geri planda

²³⁴ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çev: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, İstanbul, s.683

²³⁵ Kissinger, **a.e**, s.695

²³⁶ Colin S. Gray, **Modern Strateji**, Çev: Handan Öz, Truva Yayınları, İstanbul 2008, s. 25

daima vardır²³⁷. Bunun amacı Sovyetler Birliği'nin “güç yettiremeyeceği kadar yayılmıyordu” ki 1970'ler de Mao'nun da öngörüsü artık Sovyetler Birliği'nin kendi sınırlarının genişliğine gücünün yetmeyeceğidir. Meselenin başka bir yönü de Sovyetler Birliği'nin Hindistan ile geliştirdiği ilişkilerine karşı da Çin'in bir güç dengesi oluşturma çabasıdır. Bu konuda ise İran'ın, Hindistan'a sunduğu petrol satımı noktasında fırsatlar 1970'li yılların ortalarında belirgin bir şekilde Hindistan – İran yakınlaşmasını ortaya çıkarmıştır.²³⁸ Diğer yandan bu yıllar yukarıda belirtildiği gibi Batı ile Şah'ın arasının petrol ve silahlanma konusunda anlaşmazlıklar sebebiyle açıldığı yıllardır. Bu konuda yukarıda belirtildiği gibi ABD'nin İran'a yönelik tavrı 1967 senesinde İran'a yönelik ekonomik desteğini durdurmaktadır. Bunun bir sebebi ABD'nin bölgeye yardım yaparken, Suudi Arabistan ve İran arasında bir denge kurmasıdır. ABD yardım yaptığı ülkelerin herhangi birinin diğerine üstün olmasını istememektedir. Aynı zamanda İran ve Arabistan, Basra Körfezi'nde bulunan biri Fars ve Şii diğeri Arap ve Sunni geleneği temsil eden yapılardır. Bu denge sistemi sayesinde bölgenin bütünlük ihtimalleri ABD'nin sunduğu yardımlarla rekabete çevrilmiştir.

İran'ın 1970'lere doğru hem petrol gelirleri artmış hem de ordusu bölgedeki diğer güçlerin ordularıyla kıyaslandığında gelişmiştir. Bu durum dış devletlerin birinin diğerine üstün olamaması ama rekabet halinde olmaları stratejisine uymamaktadır; ancak açıklandığı gibi 1968 yılı Ocak ayında İngiltere Meclisi'nde(Avam Kamarası) İngiltere'nin Körfezden çekilme kararı alınmasıyla birlikte ABD'nin İran'a yönelik tavrı değişmiştir. İngiltere Körfezde bulunan birliklerinin tamamını 1981 yılına kadar Süveyş Kanalı'nın Doğusu'na çekme kararı almıştır. Bu durum Orta Doğu ve Basra Körfezi'nin stratejik önemi düşünüldüğünde bölgede büyük bir otorite boşluğunun meydana gelmesi demektir. Hindistan bağımsızlık hareketi lideri Mahatma Gandhi, Basra Körfezi'ne “*Hindistan'ın Kapısı*” demiştir; ancak bölgede İngiliz aleyhtarlığı özellikle II.Dünya Savaşı sonrasında tırmanmıştır. İran gibi, Katar, Bahreyn, Yemen, Irak vb. bölge ülkeleri İngiliz hegemonyasına ve sömürmesine maruz kalmak istememektedir. İngiltere'nin çekilme kararı ABD ve Sovyetler Birliği için Soğuk Savaş Dönemi'nde yeni bir rekabeti

²³⁷ Kissinger, a.g.e., 689

²³⁸ Afkhami, **The Iranian Revolution: Thanatos on a National Scale** s.154

başlatmıştır. Bu sebeple ABD'nin Körfez'deki çıkarlarını Sovyetler Birliği etkisine karşı koruyacak bir Körfez ülkesine ihtiyacı vardır.²³⁹ İran'da bu değişimin farkındadır ve kendisini bölgenin ve Körfezin güçlü ülkelerinden birisi haline getirmek için ABD desteğine ihtiyaç duymuştur. İran bu süreçte sonuna kadar ABD'nin sunduğu fırsatları değerlendirmek istemiştir.

ABD için *“1970'lere kadar eş zamanlı olarak iki büyük ve bir küçük savaş yapabilecek kapasiteye ihtiyaç”* vardır. Çin ile ilişkilerinin yakınlaşma evresine geçmesiyle Sovyetler Birliği büyük ve tek tehdit olarak netleşmiştir. Bu şekilde ABD için Orta Doğu'da savaş stratejisi *“Sovyetlere karşı bir büyük savaş ve herhangi bir yerde küçük bir savaşı yürütebilecek kapasite ve hazırlık durumunu amaçladı.”*

ABD-Çin yakınlaşmasıyla birlikte Sovyetler Birliği kuvvetlerinin önemli bir kısmı Çin sınırına kaydırılmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da oluşturduğu baskıyı azaltmıştır.²⁴⁰ Diğer yandan İran'ın ABD ve Çin ile değişen ilişkileri Sovyetleri Irak'a yönlendirmiştir. İran ve Sovyetler Birliği arasındaki görüşmelere karşılıklı güvensizlik etki etmiştir. Petrol ve doğal gaz fiyatları bu iki ülke için önemli bir çekişme sebebidir. Çin de 1970'li yılların ortalarında Sovyet gücünü Hint denizinde ve Basra Körfezinde durdurmak için zaman kaybetmemiştir. Sovyetler Birliği, İran doğal gazını dört katı fiyatına Avrupa'ya satmaktadır. Çin basını bunu yağmacılık olarak değerlendirmiştir. İran savunma politikaları açısından ise değişen dengelerle İran üzerinde ve Körfezde artan Sovyet baskısı son derece tedirgin edici olmuştur.

Çin ve İran arasında 1974 yılında ticari ilişkileri yüzde otuz oranında arttırmak için bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Bu tarihe kadar İran ve Çin arasında yapılan en üst düzey görüşmeler ve temaslar kurulmuştur. Buna karşın, Tahran ve Moskova arasında bir çekişme vardır. Bu çekişmede Çin, İran hükümetini desteklemiştir. Çin, Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge oluşturmak için Sovyetler'in kontrol etmek istediği hükümetlere yakınlık gösterme şeklinde de bir strateji geliştirmiştir. İran ve Mısır, Çin'in bu amaçla temas kurmak istediği bölge

²³⁹ Mucered , **Teesiri Englabı Eslami Ber Seyaseti Beynelmileli**, s.40-49

²⁴⁰ Oktay Bingöl, “ABD Ulusal Güvenlik Stratejisinin Küresel Uygulayıcıları: Coğrafi Muharip Komutanlıklar” **Güvenlik Stratejileri**, Y.10, S.19, s. 133-166 (Çevrimiçi) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/guvenlikstrjtj/article/view/5000098855/5000092111> ,Erişim Tarihi: 16.01.2016

lkelerindedir. Suriye’de Ekim savaşında zarara uğramış hem ekonomik hem de askeri yardıma ihtiyaç duyan bir diğer bölge ülkesidir. Irak benzer şekilde İran ve diğer Arap lkeleri tarafından bölgede yalnızlaştırılma politikasına maruzdur.²⁴¹ Tüm bu bölge lkeleri Soğuk Savaş döneminin büyük kısmını Sovyetler Birliği–ABD arasındaki rekabet sisteminin etkisinde geçirmiştir. 1970’li yıllarda ise bu dengeye sadece Orta Doğu için bile yeni aktörler eklenmiştir. şüphesiz ki bu durum 21.yüzyılda hala bu coğrafyada neden huzurlu ve istikrarlı bir sistem oluşturulamadığının da sebebini açıklayabilir.

İran ile Sovyetler Birliği arasında 1200 mil sınır vardır. Bu dönem Doğu ve Batı arasındaki mücadelenin büyük kısmı Orta Doğu ve Güney Batı Asya’da ortaya konulmaktadır. İran bulunduğu coğrafi konumun da etkisiyle süper güçler arasındaki rekabet sahasının içinde kalmıştır ve üçüncü dünya ülkeleri aksine petrol kaynakları olan bir ülkedir. Ayrıca petrol sevkiyatı için de oldukça stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu bölgede tarihi ve kültürel bir arka planı vardır. Mevcut süper güçlerin kolonisi olmamıştır; ancak bir ülkenin gücü ve nüfuzu diğerini kapsayacak şekildeyse orada tam anlamı ile bir hkimiyetten yani bağımsızlıktan bahsedilemez. Nitekim g sahibi olan için, beklentisinin dışındaki bir hareket etkisi altındaki ülkeden geldiğinde ilişkilerin şekli değişebilmektedir.²⁴² İran bulunduğu noktada özellikle II.Dünya Savaşı sürecinde bunu tecrübe etmiş bir ülkedir.

Sovyetler Birliği İran’ın kendi çıkarları ile örtüşmeyen ilişkilerinden rahatsızlık duymaktadır. *“nk İran, Rusya’nın uydusu değildi; Ancak Rusya için kritik ve acil bir durumda Ortadoğu’ya iniş vizesi alabileceği bir ülkeydi. Aynı zamanda da Türkiye’nin yandan kuşatılmasında da doğal bir taarruz yolu oluşturacak coğrafi alana sahipti. Dolayısı ile Amerika’nın yardımları için de olsa yakınlaşan ilişkiler Rusya’nın yeni yöntemler denemesine sebep oluyordu.”* Bu yöntemler şüphesiz doğrudan tehdit ve saldırı gibi kendisini de tehlikeye atacak tavırlardan daha çok propaganda aktiviteleridir. Özellikle Sovyetler Birliği kontrolündeki İran radyolarında, eğer İran, ABD ile bir anlaşma imzalarsa sonucun İran için korkunç olacağı şeklinde yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlar İran ve Sovyetler

²⁴¹ Chun Hongchan, “Soviet-Chinese Competition in the Third World: A Case Study Of The Middle East, 1971—1985”, Ph.D.University Of Illinois At Urbana-Champaign, 1989

²⁴² Ramazani, **The United States and Iran The Patterns of Influence** s.17

Birliği ilişkilerine zarar vermiş ve aralarındaki gerilimi arttırmıştır; ancak, Sovyetler Birliği bu yayınları yapmaya devam etmiştir. Bu yayınlarda İnan şahı'nı “*zayıf ve emperyalizm sempatizanı olmakla itham ediyordu.*” Sovyetlerin direk şah'a yoneltiği bu sert syolem ve propagandalar İnan halkına yoneltilmemiştir: “*İnan halkını ise cesur ve haksızlığa uğramış olarak değerlendiriyor ve İnan halkını etkilemeye çalışıyordu.*” Bu değerlendirmeyi New York Times gazetesi henüz 1959 yılında yapmıştı ve 1970'li yıllarda bu durum değerliğiğe uğramış değildi.²⁴³

1970'lerde ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı çevreleme politikasını caydırma politikasıyla birleştirip güçlendirilmek istendiğinde, Mao'nun bu politikaya için önemli gördüğü ülkelerden birisi İnan'dır; ancak Kennan'ın 1947'de tespit ettiği, Mao'nun da 1970'lerde belirttiği gibi Sovyetler Birliği kendi gücünün yetmeyeceği kadar yayılmıştır. Bu durum yıllar önce Kennan'ın Sovyetler Birliği'nin kendi sonunu hazırlayacağı öngörüsünün bir parametresidir; ancak bu öngörü neredeyse netleşmek üzereyken ABD'nin bölgede yeni bir çevreleme politikasına yonelmesi ve bu sefer caydırma politikasını da aktif olarak kullanma eğilimi dünyanın farklı gelişmelere hazırlandığının sinyalleridir. Cemil Meriç'in deyimi ile bu zamana kadar adeta “*czamlı Asya*” olarak görmezden gelen, her türlü Sovyet insafına terk edilmiş özellikle İslam çoğunluğun olduğu Sovyetler Birliği topraklarındaki halklar ve sınır bölgelerindeki ülkelerin ABD, bundan sonra “*kulağına eğiliyor*” ve “*az gelişmişsin sen*” diyordu.²⁴⁴ Bu halkları ve Sovyetler Birliği'nin dağılması durumunda onlarla iletişime geçebilecek tarihi ve kültürel bağları kontrol etmek yeni bir mücadele sürecini başlatmıştır. Bu süreç Orta Doğu ve Asya dengelerinde bölge ülkelerinin önemini daha da arttırmıştır. Artık iki kutuptan çok daha fazlasının uluslararası politikalarda etkili olabileceğini ortadadır. Bu sadece gelişmiş Avrupa lkeleri de değerdir. Bu zamana kadar üzerlerinde nüfuz mücadelesi sürdürülen bölge ülkeleriyle birlikte, bölge halklarının ve değerlerinin bir diğer ifade ile sahip oldukları “*ince gücün*” petrol kadar önemli bir avantaj olduğu ortaya çıkmıştır.

²⁴³ Walz, **New York Times** 1 Mart 1959, s. E4

²⁴⁴ Cemil Meriç, **Bu lke**, Derleyen: Mahmut Ali Meriç, İletilişim Yay, s.172

2.5.1.2. Çevreleme Politikasının Yeni Tanımı: Yeşil Kuşak

1970’li yılların sonlarına doğru o ana kadar mevcut düşman Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidir; ancak 1970’li yılların gelişmeleri bu durumun yavaş yavaş değişmeye başladığını göstermiştir. Oysa ABD için Orta Doğu’da varlık sebebi görünürde bu gücü kontrol altına tutmaktır. O halde şimdi yeni bir düşmana da ihtiyaç vardır. Çünkü yıllardır büyük devletlerin burada yaptıkları yatırım ve mücadele Sovyetler Birliği’nin çökmesi için değildir. Sovyetler Birliği ve komünist ideolojinin yayılması kontrol edilmek istenmiştir; ancak onun yok olması ve geri kalmış ülkelerin korunması gereken bir tehdidin ortadan kalması ABD için tam olarak istenen sonuç değildir. Öyle olsaydı bu süreç boyunca ABD, direk olarak Sovyetler Birliği ile savaşıp onu yok etmeyi tercih edebilirdi; ancak belirtildiği gibi kontrol etmek ve bölgede sahip olunan nüfuzu geliştirmek ABD için asıl amaçtır. O halde Sovyetler Birliği’nin sona yaklaştığı bu süreçte, ABD’nin Orta Doğu’da varlık sürdürebilmek, bölge halklarını koruyabilmek adına yeni araçlara, yani bölge için yeni bir tehdit algısına ihtiyaç duyacağı da öngörülebilirdi. Bu tehdit “ekonomik” bir tehdit olabilirdi ya da İslam dünyası başlı başına tehdidin kendisi olabilirdi. Hatta bazılarının göre İslam, Batı’nın ideolojik olarak tek alternatifi olabilirdi. Bu açıdan bakıldığında 1960’lı yılların sonlarında ve 1970’li yıllarda bölgedeki İslami grupların canlanma dönemi yaşanması da tesadüf değildir.²⁴⁵ Bu süreçte yaşanan bazı krizler ve Sovyetler Birliği’nin sona yaklaşması bu canlanmada etkilidir.

Sonuç olarak 1970’li ve 1980’li yıllarda ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde büyütülen İslam korkusu, komünizm korkusunun yerini alacaktır. Bu zamana kadar Batı yardımları için komünizmi kendisine “siper” eden İsrail, şimdi İslam inancının tehditleştirilmesi için kendisini projelendirmektedir. Tunus, Mısır, Cezayir, Ürdün gibi bölge ülkeleri de hemen hemen aynı korku ve amaçlar için İsrail ile ortak paydada buluşmuştur.²⁴⁶ 1978 Camp David Anlaşması ile bu ortaklık resmen somutlaşmıştır ve İslam ülkelerinin, İslam’ı bir tehdit algısına dönüştürme propagandasına desteği resmen başlamıştır. İsrail, henüz 3 Nisan 1949’da Ürdün’le

²⁴⁵ John Le Esposito , “Islam in the Politics of the Middle East” , **Current History**; 1 Şubat 1986, 85, 508; Collection 1, Erişilen veri tabanı: Periodicals Archive Online s. 53, Erişim Tarihi: 26.12.2015

²⁴⁶John Le Esposito “Political Islam: Beyond the Green Menace” **Current History**; 1 Ocak 1994; 93, 579; Collection 1, Erişilen Veritabanı: Periodicals Archive Online, s. 19, Erişim Tarihi 26.12.2015

imzaladığı anlaşma ile çizdiği sınıra yeşil hat “*gren line*”²⁴⁷ demiştir. 1970’li yılların sonunda ise bu hat Orta Doğu’da, Sovyetler Birliği hattına set olabilecek tüm İslam ülkeleri olarak değerlendirilmiş, bundan sonraki sürecin tehdit algısı da aynı düzlemde geliştirilmiştir. Diğer yandan ilerleyen yıllarda özellikle İran’da yaşanan Şii Devrimi de tüm dünya üzerinde “*ezilen halkları ezenlerin zulmünden*” kurtarma iddiasına sahiptir ve bu devrim de doğrudan olmasa da dolaylı olarak bahsi geçen bu propagandanın aracı olmuştur. Hatta İran Şii Devrimi ardından, Batı tarafından devrimi gerçekleştiren kadro ya da İran Devrim süreci hatırlatılmak istenildiğinde de “*radikalizm, dini fundamentalizm*” gibi sıfatlarla özleştirilmiştir. Batılı ülkeler, özellikle ABD bu sonuçtan memnun olmalı ki bu dönemde Nijerya, Endonezya gibi bölgelerde de benzer figür arayışlarına girmişlerdir.²⁴⁸

İran, Suudi Arabistan, Libya ve Pakistan radikal İslam söylemlerinin merkez ülkeleri olmuştur. Bu ülkelerin hiç birinin rejimleri doğrudan İslami yönleri hakkında bilgi vermemiştir. Rejimleri cumhuriyet, monarşi ya da sosyalizm de olsa her birinin ortak özelliği diktatörlük denilebilecek derecede otoriter yönetim yapılarına sahip olmaları ve yönetenlerin gücünü inanca dayandırmasıdır. Bu ülkelerin yönetimleri ülke üzerinde otoriter yapı ve kontrolü sağlarken insan hakları ve demokrasi noktasında ortaya koydukları eksiklikler de Batı’nın bölgeye müdahale ihtiyacında gerekçeler hazırlamıştır. Nitekim ilerleyen yıllarda bölgede komünizm tehdidi unutulurken demokrasi söylemleri ile İslam’ın hedef alınacağı uzun bir çatışma süreci oluşturulmuştur. Söylem demokrasidir çünkü demokrasi uzun soluklu bir hedeftir. Bir ülkede demokrasi, kanun, kural ya da kurumsal yapılarla desteklense de zihinlerde yerleşmesi için çok uzun zaman gereklidir. Bu sebeple ABD, Orta Doğu’ya “*demokrasi götürme*” söylemini ön plana alırken, diğer yandan bölgede varlığının süreceği mesajını vermiştir. Aynı zamanda “*İslam*” sınırsız ve sürekliliği olan, bölgenin temel bir ortak değeridir. Böylece bölgeye ait bir değer olarak inanç terörize edilirken, bunu ideoloji olarak sahiplenecek tek bir kuvvet veya Batı’ya rakip olabilecek bölgesel bir güç de yoktur. Hristiyan Batı için veya bölgedeki Yahudi İsrail için İslam inancının, radikal terör tehdidine dönüşmesi çok yönlü ve uzun vadeli bir kazanımdır.

²⁴⁷ <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1677.pdf>, Erişim Tarihi: 22.02.2016

²⁴⁸ Abrahamian, **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, s.1

Sonuç olarak, İngiltere'nin Körfezden çekileceğini açıklaması ile ABD için hız kazanan Orta Doğu'da hakim ülke olma projesini yukarıda bahsedildiği gibi Çin ile geliştirilen ilişkiler takip etmiştir. İsrail ve Mısır'ın anlaşması bu sürecin bir yönünü oluşturmuştur. Bu gelişmelerin hız kazandığı süreçte, İran'da yaşanan devrimle birlikte ilk aşamada ABD-İran ilişkileri için ileride bahsedilecek değişim ortaya çıkmıştır; ancak ABD'nin İran Devrimi'ni öngördüğü ve buna göre kendi politikalarını şekillendirmiş olduğu söylenebilir. Zira 1975 yılındaki istihbarat raporlarında ABD yetkilileri 1980'den önce Şah'ın ölmesi durumunda kralsız bir sürece ülkenin hazırlanması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuşlardır.²⁴⁹ Bu uyarıdan anlaşılabilir ki: ABD, Şah'sız bir İran'da neler olup biteceğini, ortaya çıkacak enerjinin nasıl değerlendirileceğini de hesap etmiştir.

ABD, Orta Doğu'da kendi nüfuzunu geliştirmek adına faaliyetler sürdürürken, Sovyetler Birliği adım adım sona yaklaşmıştır. Esasında ABD'nin yıllardır sürdürdüğü çevreleme politikası meselenin sadece Sovyetler Birliği'nin varlığıyla ilgili olmadığını da göstermiştir. Bundan sonraki süreçte de ABD gelişmelere seyirci kalmamıştır. ABD, Soğuk Savaş'ın iki süper gücünden bir diğeridir ve kendi adına dengelerini korumalıdır. Nitekim Camp David Anlaşması'na kadar Sovyetler Birliği, Mısır'ı kendi safında değerlendirmişti, bu anlaşma ile Mısır'ın kaybı Sovyetler için Afganistan'ın da kaybedebileceği endişesine sebep olmuştur. İran Devrimi'nin gerçekleşmesi ve bölgede ortaya çıkan devrimin yayılması fikri de Sovyetler Birliği'ni 1979 senesinde Afganistan'ı işgal ederek, en somut şekilde bu denge oyununda geri planda kalmayacağını dünyaya göstermeye itmiştir. Bu işgalde, Afganistan'da 1978 yılında gerçekleşen komünist devrim ve Sovyetler Birliği'nin kendi nüfuzunu sürdürebilmek için bunun devamını sağlama isteği etkilidir. Tabii ki Sovyetler Birliği'nin uluslararası kamuoyuna sunmaya çalıştığı tablo müttefik bir rejime yardıma gitmek olmuştur. Ayrıca 1979 yılında İran'da gerçekleşen Şii devrimi ve ABD'yi "*Büyük Şeytan*" ilan eden İran rejiminin bölgede oluşturduğu etkiden faydalanma isteği de Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinde önem arz etmiştir. Aynı şekilde İran'da gerçekleşen Devrim ABD açısından

---

²⁴⁹ National Archive, CIA:RDP86T00608R0030000600 10-5

Sovyetler Birliği etkisindeki Müslümanlara yönelik propagandalar üretmesi imkânını vermiştir.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ABD için bölgede İslamcı grupları “*ateist komünizm*”e karşı kışkırtmanın en iyi araçlarından birisi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin bölgede etkisini koruması için Afganistan'ın işgali belki de kendi açısından son şanstır; ancak Sovyetlerin bu adımı Soğuk Savaşın kaybedeni olmaya attığı en somut adımı olmuştur. Çünkü rakibine kendisinden sonrası için bile kullanabileceği önemli bir silah vermiştir.

ABD, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı müdahalesini öngörebilecek bilgi ve istihbarat ağına sahiptir. Nitekim bu işgal hareketine karşı da işgalden altı ay önce 6 Temmuz 1979 da resmi olarak Afganistan rejimi muhaliflerine yardım yapmaya başlamıştır. Hatta bu konuda Başkan Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Brezinski'nin “*bu yardımın Sovyet askeri müdahalesine neden olacağını yazdım.*”²⁵⁰ İfadesi de aslında başkan Carter'ın *ayıyı avlama* “*trap bear*”²⁵¹ planı için şartları uygun hale getirdiğini göstermektedir. Nitekim Afganistan'ın işgali ile ABD “*cihat*” geleneğini bölgedeki Müslümanlara hatırlatmıştır ve Sovyetler Birliği'ne karşı kullanacağı “*vekil savaşçılar*” kazanmıştır.²⁵² Yani Afgan Müslümanlar'ın kışkırtılması ile başlatılan “*cihat*” algısı ABD'nin öncelikle Sovyetler Birliği'ne karşı kullanacağı silahı olmuştur. Batı'nın “*freedom fighters*” “*özgürlük savaşçıları*”²⁵³ dediği mücahit direniş ile Sovyetler Birliği'nin zayıflatılmasından çok daha uzun vadeli bir planın ortaya konulduğu bu gün anlaşılır ve somut bir gerçek halini almıştır.

Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal etmeden önce Amerikalı yetkililerle de görüşmüştür. Hatta henüz eylül ayında yapılan bir toplantıda Sovyet yetkililer, Sovyetler Birliği'nin Kabil'e yardım hazırlığında olduğunu, bu durumda ABD'nin tepkisinin ne olacağını ABD yetkililerine sormuşlardır. ABD yetkilisi ise bölgede

²⁵⁰ Mahmood Mamdani, **İyi Müslüman Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri**, Çev: Sevinç Altınçekiç, 1001 Kitap, 2005 İstanbul, s. 133-134

²⁵¹ Gilles Kepel, **Cihat İslamcılığın Yükselmesi ve Gerilemesi**, Çev: Haldun Bayrı, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s.100

²⁵² Gilles Kepel, “The Origins And Development Of The Jihadist Movement: From Anti Communism To Terrorism” , Çev: Peter Clark, **Asian Affairs**, vol. XXXIV, no. II, Temmuz 2003, (Çevrimiçi) <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0306837032000118198> , Erişim Tarihi: 16.04.2016

²⁵³ Kepel, a.g.e., s.161

hiçbir değişiklik istemediklerini aktarmıştır.²⁵⁴ Diğer yandan özellikle İran Devrimi ile güç kaybettiğini düşünen Suudi Arabistan'da İran Devrimi'ne karşı dengeleri koruyabilecek Sünni İslam dünyasının hamisi rolünde Afgan cihadına ekonomik destek sağlamıştır. Suudi Arabistan bu sayede hem Sovyetler Birliği'ni Körfezden uzak tutabileceğini, hem de henüz Şah döneminde "*körfezin jandarması*"²⁵⁵ rolüne soyunmuş, İran'ın, devrim ile yarattığı Müslüman dünyasında yayılma fikrine karşı kendi etki alanını geliştirebileceği fikrine sahiptir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali öncesinde, Nur Teraki, İran ve Pakistan'ın Afganistan'daki Şii Müslümanları kışkırttığını hatta Humeyni'nin silahlı isyancıları Afganistan'a gönderdiğini beyan etmiştir. Bu gerilim İran Devrimi'nden kısa süre sonra Afganistan ve İran ilişkilerinin kesilmesine sebep olmuştur. Diğer yandan bu süreçte Sovyet basınında yer alan haberlere göre Pakistan üzerinden, Afganistan'daki Müslüman gerillalara Çin yapımı silahlar gönderilmektedir.²⁵⁶

İran Devrimi, İslamcı ve milliyetçi olma özelliği yanı sıra anti-komünist ve ABD karşıtı söylemleriyle de İslam dünyasında hızlı bir şekilde taraftar edinmiştir. Yıllardır Suudiler'in tüm çabalarına rağmen ortaya çıkaramadıkları İslam'ın siyasi gücü ve kontrolü Şii İran'ın kontrolüne geçmesin diye Suudiler de Sünni cihadına ABD'yle birlikte destek vermiştir. ABD için ise Suudilerin desteği bir diğer propaganda aracı olmuştur. Nitekim İslam'ın ABD'nin kışkırtmasıyla hızla siyasallaştığı bu atmosferde, İran, siyasal İslam'ın devrimci yüzünü, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ABD yanlısı Sünni rejimler de siyasal İslam'ın seçkin yüzünü oluşturmuştur.²⁵⁷ Burada dikkat çeken bir diğer nokta ABD'nin Suudi Arabistan aracılığı ile Sünni Müslümanları, İran, Pakistan aracılığı ile Şii Müslümanları kışkırttığıdır. Bu gruplar arasında çıkacak çatışmalar için Çin'in silah sevkiyatı ABD-Çin yakınlaşması göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Bu durum Orta Doğu'da dinmeyen çatışmalardan çıkan enerjinin hangi güçler tarafından kullanıldığını da göstermektedir.

---

²⁵⁴ Security Archive, Memorandum of Conversation, 24 Eylül 1979, IRN/RNA/SOA

²⁵⁵ Kepel, **Cihat**, s.156-161

²⁵⁶ "Pakistan ile Afganistan Arasındaki İlişkiler Giderek Gerginleşiyor" **Cumhuriyet** , 28 Mart 1979, s. 12 , "Afganistan Yeniden İran ve Pakistan'ı İçişlerine Karışmakla Suçladı" **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1979, s.3

²⁵⁷ Mamdani, **a.g.e.**, s.132

Carter yönetimi tüm bu gelişmelere paralel olarak gerekirse Körfeze askeri operasyon yapabileceklerini bildirmiştir. “*Carter Doktrini*”²⁵⁸ olarak bilinen bu tavır ile ABD, insan hakları, silahlanmanın kontrolü ve yayılmasını önlemeyi öncelikli politikası olarak vurgulamıştır.²⁵⁹

ABD, Sovyetler Birliği sona yaklaştığını öngörmüştür. Bu sebeple ileri dönük planlarını İslam dünyası üzerinde projelendirmiştir. Bir yandan Sovyetler Birliği’ne karşı Afganistanda İslam inancı üzerinden propagandalarını sürdürmüş, bölgede askeri savunmadan söz etmiştir. Diğer yandan ise silahlanmayı kontrol etmekten söz etmiştir.

2.6. SALT I-II

1960’lı yıllardan itibaren Soğuk Savaş dönemi ciddi bir değişim sürecine girmiştir. Yukarıda izah edildiği gibi artık dünyada sadece Sovyetler Birliği ve ABD’nin değil bir yanda Çin bir yanda NATO şemsiyesinde Avrupa’nın da terazide yer aldığı daha çok katılımlı bir dünya düzeni ve uluslararası sistem şekillenmektedir. Sovyetler Birliği ve ABD gibi uluslararası sistemde etki sahibi olmak isteyen diğer güçler de kendi varlıklarını ispat edebilmek ve bu teraziye çıkabilmek için onlarla aynı yöntemi izlemiştir. Tıpkı onlar gibi nükleer çalışmalara yönelmişlerdir. Esasında nükleer silahlar II.Dünya Savaşı’ndan itibaren vardır. Fakat nükleer silahların gerçek bir tehdit olarak algılanması 1960’lı yıllarda bu silahları taşıyacak uzun menzilli füze sistemlerinin geliştirilmesiyle olmuştur. Kıtalarası füzeler konusunda üstünlük 1960’lı yılların başında ABD’nin elindeyken bu durum 1970’e doğru hızla değişmeye başlamıştır.²⁶⁰

1966 senesinde Sovyetler füze savunma sistemlerini Moskova etrafına yerleştirmiştir. Çin’de kendi kıtalararası füzelerini test etmeye başlamıştır. Teknolojik üstünlük ABD’de olsa da Sovyetler Birliği, en azından sayıca ABD’yi yakalayan bir ivme kazanmıştır. ABD’nin bu konuda çalışmaları daha ileri bir

²⁵⁸ <http://www.britannica.com/topic/Carter-Doctrine> , Erişim Tarihi : 16.05.2017

²⁵⁹ William B. Quandt, “The Middle East Crises” *Foreign Affairs*;1 Ocak 1979; 58, 3; Collection 1, Erişilen Veritabanı: Periodicals Archive Online s. 540

²⁶⁰ **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi**, “İkili Zirveler ve Yıldız Savaşları” Şah/Regan, S.55,Y.1987, s.1744

noktadadır;²⁶¹ ancak bu silahların kontrolsüz bir şekilde geliştirilmesi ciddi bir tehittir. 1960'lı yılların özellikle sonlarında dünyanın güçlü devletlerinin bu gidişatta kontrolü sağlamaları ve birbirlerini de kontrol etmeleri gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim “dünya “silah yığınağı” halindedir. Süper güçlerin bu durumu “olumlu bir yönde azaltmaları” ve birbirleri üzerinde kontrolleri sağlamaları kendi menfaatleri için gereklidir. Mevcut silah yarışı her iki tarafı da uzlaşmaya zorlayacak bir noktaya getirmiştir. ²⁶² Stratejik Silahların Sınırlandırılması konusunda görüşmeler, tüm bu gelişmelerin etkisi ile başlamıştır. Amerikan Kongresi ve kamuoyu da ortaya çıkan bu tehdit durumunda stratejik silahların sınırlandırılması konusuna destek vermiştir. Zira henüz 1960'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin kıtalar ötesi balistik füze (ICBM) çalışmaları ABD'yi endişelendiren boyuttadır. 1967 yılında başkan Johnson ise anti balistik savunma sistemi (ABM) ile bunlara karşı bir bariyer oluşturacaklarını açıklamış ve bu konuda iki ülke arasında görüşmeler yapılmıştır.²⁶³

Raymond Aron Clausewitz'in dediği gibi “Silahlar sürekli risk oluşturur, sürekli savaş değil. Savaşları başlatan insanlardır silahlar değil.”²⁶⁴ SALT görüşmeleri güçlülerin dengesini kurmaya çalışırken, bölgesel müdahalelerin de bahsedildiği şekilde meşru zeminin oluşturulma süreci olacaktır.

2.6.1. SALT I Görüşmeleri

Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimden ABD'nin kendi menfaatleri yönünde yararlanması, ABD ve Sovyetler Birliği ilişkilerini sonlandırmamıştır. Hatta ABD'nin Çin ile ilişkilerini daha yumuşak bir atmosfere taşıması, Sovyetler Birliği ile bazı konularda anlaşılmasını da gerektirmiştir. Bu durum Kissinger'in “birbirini düşman olarak ilan edenler bile, çıkarları birleştiğinde işbirliği yapabilir.”²⁶⁵ Görüşüyle de uluslararası ilişkilerdeki menfaat eksenine de örtüşen bir tavidir. Bu tavrın ve dünyada silahlanma yarışının geldiği tehlikeli noktanın sonucu olarak

---

²⁶¹ Security Archive, “Foreign Relations of the United States 1977”, Vol: XXX, Department of States, United States Government Publishing Office, Washington, 2016, s.132 (Çevrimiçi) <https://s3.amazonaws.com/static.history.state.gov/frus/frus1977-80v30/pdf/frus1977-80v30.pdf>

²⁶² Orkunt Sezai “Silahsızlanma Pazarlığı” **Milliyet**, 18.11.1969, s.2

²⁶³ <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/salt> , Erişim Tarihi: 14.04.2016

²⁶⁴ Gray, **Modern Strateji**, s.2

²⁶⁵ Steven W. Hook, John Spanier, **a.g.e.**, s.111

1969'da Sovyet Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, Stratejik Silahların* Sınırlandırılması Görüşmeleri (*Strategic Arms Limitation Talks-SALT*) başlamıştır. “Anlaşmada esas amaç bir nevi mutlak imha silahlarının uzaya atılacak uydularla da yönlendirilmesini önlemektir.”²⁶⁶

SALT I görüşmeleri Mayıs 1969'dan Ekim 1972'ye kadar devam etmiştir. Bu görüşmenin temel olarak dört amacı vardır. Birincisi: Tarafların sahip olduğu stratejik silahların sayısını belirlemektir. İkincisi: taraflar arasında eşitliği sağlamak, üçüncüsü: sahip olunan caydırıcı güçlere yönelik tehdidi azaltmaktır ve dördüncüsü ise SALT görüşmelerinin yumuşama süreci için önem arz etmesidir.

ABD ve Sovyetler Birliği bazı stratejik silahların kısıtlanması yönünde anlaşma görüşmelerinde bulunmuştur. Anti Balistik Füzelere (ABM) kısıtlanması yönünde ilk anlaşmaya bu görüşmeler sonucunda varılmıştır. Nitekim bu görüşmelerin üçüncü amacı olan “caydırıcı güçlere yönelik tehdidi azaltmak” için bu gereklidir. Çünkü Sovyetler Birliği, ABM geliştirdikçe ABD'nin sahip olduğu kıtalarası balistik füzeleri ICBM'ler etkisini yitirmektedir.²⁶⁷ SALT sürecinin ilk safhasında yapılan geçici anlaşmalarla iki ülkenin nükleer silahlarla ve silahlanarak arttırdıkları rekabetlerini kontrol edebilmek için bazı kararlara varılmıştır. Temel olarak SALT görüşmeleri yedi safhada sürdürülmüştür. Görüşmelerin ağırlık noktasını “Stratejik Füzelere denilen, Kıtalararası Balistik, Füzelere (ICBM-*Intercontinental Ballistic Missiles*) ile Denizaltılardan Atılan Balistik Füzelere (SLBM -*Submarine Launched Ballistic Missiles*) teşkil etti. Bunlara Saldırgan (Offensive) füzeler denilmekteydi ve özellikle kıtalararası füzeler (ICBM) içinde MIRV (*Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle*) olarak adlandırılan çok başlıklı ve her nükleer başlığın ayrı hedeflere yöneltilebildiği füzeler vardı. Bu saldırgan füzeler konusunda kesin bir anlaşma yapılamayıp, ancak bir “geçici” (interim) anlaşma gerçekleştirilebildi. Buna karşılık, füze-savar füzeler (ABM-Anti-Ballistic Missiles) denen savunma füzelerinin sınırlandırılmasında kesin bir anlaşmaya varılabildi.” Bu iki çeşit füzeleri kapsayan ve SALT-I Anlaşması olarak anılan belge, 26 Mayıs 1972

---

* Stratejik Silah: “Tahrip gücü ne olursa olsun, bir ülkenin topraklarından kalkıp diğerinin topraklarında yönelebilen uzun menzilli silahlar stratejiktir. Orta menzilli silahlar ise taktik. Silahlardır.” Gerger Haluk, **Nükleer Tehlike**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1983, s.60

²⁶⁶ Sezai a.y, s.2

²⁶⁷ Hook, a.g.e.,s.112-113

tarihinde Moskova'da Amerika Cumhurbaşkanı Richard Nixon ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brezhnev arasında imzalandı.

Füze-Savar-Füzeler konusundaki anlaşmaya göre, taraflar, kendi başkentlerinin 150 kilometrelik bir alan içinde 100 taneden fazla füze-savar-füzeye sahip olmayacaklardı. Ayrıca, bu füzelerle ilgili radarların sayısı da iki büyük (phased-array) ve 8 küçük radar olarak sınırlanmaktaydı. Süresiz olan 16 maddelik bu anlaşmaya göre, taraflar, başka devletlere bu füzelerden vermeyecekleri gibi, başka ülkelerde bu füzelerin rampalarından kurmayacaklardı. "Saldırgan" (offensive) denen kıtalararası füzeler (ICBM ve SLBM) konusunda ise, beş yıl süreli 8 maddelik bir "geçici anlaşma" (Interim Agreement) imzalandı. Bu anlaşma ile taraflar 1 Temmuz 1972'den itibaren, yeni kıtalararası füze yapmamayı taahhüt ediyorlardı. Bununla beraber, bu füzelerin de kesin olarak sınırlandırılması hususunda bir anlaşma yapmak için müzakerelere aktif olarak devam edeceklerdi. Anlaşma tarafların mevcut ve yapım halindeki kıtalararası balistik füzelerini, anlaşmanın yapıldığı tarihteki sayı ile dondurmaya öngördü. Ayrıca kıtalararası balistik füzeler ile denizaltıdan atılan füzelerin toplam sayısı da sınırlandırıldı. . Geçici Anlaşmaya ek olarak imzalanan bir protokol ise denizaltılardan atılan füzelere bir sayı sınırlaması getiriyordu. Buna göre de, Amerika, 44 füze denizaltısından ve bu denizaltılarda 710 balistik füze rampasından fazlasına ve Sovyet Rusya da, 62 füze denizaltısından ve bu denizaltılarda 950 füze rampasından fazlasına sahip olamayacaktı. Amerika aleyhine olan bu farklılık, Amerika'nın kendi denizaltılarının ve kıtalararası füzelerinin teknolojik üstünlüğüne güvenmesinden ileri gelmekteydi.²⁶⁸ Bu anlaşmalarda sayı üstünlüğü daima Sovyetler Birliği'nde görünürken, ABD'nin teknoloji üstünlüğü ile bu açığı kapatma fikri eğer Sovyetler eski teknoloji silahlarını yenilerse ABD'nin aleyhinde bir pozisyona sebep olabilirdi. Nitekim aşağıda izah edileceği gibi ABD yetkilileri, SALT II sürecinde SALT I görüşmelerinde kendi yetkililerinin öngörüsüzlüğünü ve ortaya çıkardıkları olumsuzlukları ve ABD'nin avantaj kaybetmesine sebep olduklarını sık sık eleştirmiştir.

²⁶⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.641-642, Gerger, **a.g.e.**, s.55

“Füze-Savar-Füzelerde anlaşmanın kolay yapılmasının ve bu füzelerin sadece başkentlere yerleştirilmesinin sebebi, ABM sisteminin çok karmaşık ve pahalı olmasından ve ayrıca, saldırgan füzeleri havada yakalama yeteneğinin de çok fazla olmamasından ileri gelmekteydi.” SALT anlaşmalarının pratikte uygulanabilirliği tarafların daimi güvensizliği ve dünyanın çok yönlü siyasi yapısında pek mümkün değildir. Buna rağmen, bu görüşmeler, bundan sonra ABD ve Sovyetler Birliği'nin aralarında görüş ayrılıkları olsa da çatışmalara yaklaşımlarının, “şiddetle değil, aksine buhranları kontrol altına almak (crisis management) şeklinde olmasını sağlayacaktı.

Kısaca 1969'dan 1972'ye yani daha detaylı teknolojik meselelerin görüşülmeye başlayacağı SALT II sürecine kadar *“Amerika ve Sovyetler Birliği'nin nükleer çağda barış içinde bir arada yaşamaktan başka alternatif olmadığını kabul ederek, aralarındaki münasebetlerin tehlikeli boyutlara varmasını önlemeye, birbirleri aleyhine avantaj sağlamamaya, karşılıklı çıkarları konusunda birbirleriyle devamlı temas halinde olmaya, stratejik silahlar da dahil olmak üzere tam ve genel bir silahsızlanma için çaba harcamaya, aralarında ticari ve ekonomik, teknik ve teknolojik işbirliğini arttırmaya, kültürel münasebetlerini geliştirmeye, dünya meselelerinde birbirlerinden daha üstün bir durum elde etmemeye ve bütün devletlerin egemen eşitliğine saygı göstermeye çalışacakları.”*²⁶⁹ konusunda ortak bir karara varılmıştır. Esasında henüz I. SALT görüşmeleri sonunda varılan bu mutabakat bile bu anlaşmanın ne gibi bir hayal ürünü olduğunu özetler niteliktedir. Nitekim bütün dünyayı tehdit eden nükleer ve stratejik silahların sınırlandırılması yönünde sadece iki ülkenin görüşüyor olması bile bahsedilen huzur atmosferinin uzun ömürlü olamayacağını kanıtı gibidir.

II. SALT görüşmeleri dünyada hem Sovyetler Birliği hem de ABD için oldukça önemli bazı krizler ile eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Dünyadaki bu somut gerçekliklerle birlikte iki ülkenin hayali sayılabilecek kararları da çok hızlı bir şekilde sonuçsuzlukla sonuçlanmıştır; ancak son derece kritik bir süreçte iki süper güç arasındaki bu uzlaşma zeminin oluşturduğu yumuşama havası da dönemin gelişmelerine etki etmiştir.

---

²⁶⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.642-643

2.6.2. SALT II Görüşmeleri

SALT I görüşmelerinin taraflar arasında oluşturduğu atmosfer içinde ABD ve Sovyetler Birliği, saldırgan stratejik silahların (füzelerin) da sınırlandırılması için 21 Kasım 1972'de Cenevre'de tekrar görüşmelere başlamıştır; ancak SALT II olarak adlandırılacak bu görüşmeler uzun süren ve ilk aşamadaki görüşmeler kadar kolay olmayan bir süreçtir.²⁷⁰ Çünkü SALT II görüşmelerinde ABD ile Sovyetler Birliği arasında eşitlik ilkesinin korunması kabul edilmiştir. Fakat bu eşitlik her yönü ile açıklanmadığı için, sonradan taraflar arasında sorun oluşturmuştur. Burada eşitlik ilkesi ile kastedilen sahip olunan silahların sayı eşitliği kabul edildiğinde, zaman zaman Sovyetler Birliği'nin fazla sayıda stratejik silaha sahip olması, ABD'nin yıllardır süren üstünlüğünü ortadan kaldırmakla itham edilmesine sebep olmuştur. Bu itham anlamsızdır, çünkü her iki tarafın sahip olduğu silahların teknolojisi ve kapasitesi farklıdır. Böyle olunca sayı eşitliğinin çok bir anlamı yoktur. “*kalitatif eşitlik*” ile füze ve nükleer silahların vurucu güçlerinde teknolojik bir eşitlik sağlanması da uygulanması son derece güç bir öneridir. Elbette bunların yanı sıra temel olarak problemlerin uzamasına sebep olan, saldırgan stratejik silahların (kıtalararası füzelerin) sınırlandırılmasında her iki tarafın stratejik rekabette üstünlüğü karşı tarafa kaptırmak istememesidir.

Doğu'da Çin tehdidi, Batı'da, yani Avrupa'da, NATO'nun baskısı Sovyetler Birliği'nin bu süreçte kendi menfaatleri yönünde bir denge aramasını zorunlu kılmıştır. Dünyadaki gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin, Batı'da yakın ilişkiler kurabileceği taraflar aramasına da sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Batı'ya yaklaşma ve havayı yumuşatma çabalarında, ekonomik ve teknolojik eksiklikleri, Batı seviyesinden geri kalması ve Batı teknolojisi ile bağlantı kurma ihtiyacı da önemli rol oynamıştır.²⁷¹

Sonuç olarak tüm irtibat ve çabalara rağmen ABD senatosunun onayından geçmemiş bir anlaşma olan SALT II anlaşmalarının imzalandığı 1979 Haziran ayına kadar geçen sürede, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan olağanüstü gelişmeler de, görüşmelere yeni faktörlerin eklenmesine ve sürecin uzamasına sebep olmuştur.

²⁷⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.642-643

²⁷¹ Armaoğlu, a.g.e., s.643

Vietnam Savaşı, 1973 Arap-İsrail savaşı, 1973-1974'de ABD'de Watergate Skandalı, ABD başkanlık seçimleri ve başkanların değişmesi²⁷², İran Devrimi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, İran'da ABD elçiliğinin işgal edilmesi gibi gelişmeler SALT II sürecine etki eden gelişmelerden bazılarıdır. Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, ABD ve Sovyetler Birliği arasında SALT görüşmelerinin sürdürülmesi çabası bu görüşmelere farklı bir önem katmıştır.

SALT anlaşmaları için sürecin çok uzun olması ve Sovyetler Birliği tehdidine karşı II.Dünya Savaşı bitiminden itibaren ABD'nin sürdürdüğü komünist tehdit politikası ABD kamuoyunda bu görüşmelere olan ilgiyi artırmıştır. ABD tüm dünyada olduğu gibi kendi kamuoyuna da uzun yıllardır komünizm ve Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tehdidinden bahsetmiştir. Amerikan kamuoyunda genel algı SALT I görüşmelerindeki gibi SALT II görüşmelerinde de Sovyetler Birliği'nin nükleer silahları sınırlandırmak konusunda aldatıcı davranabileceğidir. Bu konuda gerek dönemin Amerikan istihbarat raporları gerekse Amerikan basını temel olarak "*Sovyetlere güvenilebilir mi*" sorusu üzerinde durmuştur. Amerikalı birçok uzman ve Amerikan halkı Sovyetler Birliği'nin amansız isteklerinin durdurulabilmesi için SALT II anlaşmasından umutlu olmakla birlikte Sovyetlere güvenmemektedir. Basına göre, başkan Carter ise bu anlaşmayı yapmak için çok isteklidir. Carter, özellikle İsrail-Mısır barışından sonra, İran ve diğer Körfez ülkelerinin Sovyetler Birliği baskısı ile dağılmasından endişelenmiştir. Bu durum sadece ABD'nin değil NATO'nun geleceğini de tehlikeye sokmaktadır; ancak "*Amerika 30 yıllık askeri ve ekonomik üstünlükten sonra tehlikeli bir sürece başlıyordu.*" Sovyetler Birliği ise "*sabit ve durağan çabasıyla*" hem konvansiyonel hem de stratejik nükleer silahları konusunda bir noktaya ulaşmıştır. Bu hareket ise geri alınamaz bir şekilde dünyadaki süper güçlerin askeri dengelerini değiştirmiştir. Birçok uzmanın ortak görüşü 1977 yılından itibaren Carter'in esas amaçlardan uzaklaştığıdır. SALT II sürecindeki tüm tavizlerin sebebi Carter ve onun danışmanları olarak gören ve eleştirenlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Bazı uzmanlara göre "*Sovyetlerin asıl amacı diplomasi diliyle Amerika'nın avantajlarını köreltmektir. SALT I açık bir şekilde Amerika'nın füze savunma sisteminde üstünlüğünü ortadan kaldırdı. Şimdi SALT II*

---

²⁷² Armaoğlu, a.g.e., s.642-643

ile Carter Sovyetlere 1981 de Amerika ile çarpışabilme fırsatı verecek.”²⁷³ Fikrini savunanlarla birlikte henüz 1977 yılında III. ve çok daha karmaşık SALT görüşmelerinin çok yakında başlayacağı ön görüşünde bulunanlar da vardır.²⁷⁴ Bu öngörü gibi eleştirmenlerin genel yaklaşımı SALT II süreci boyunca güvenilmez ve boşa çaba sarf edilen bir anlaşma ile Amerikalı yetkililerin uğraştığı fikriyatını vermektedir. Örnekler arttırılacak olursa bir diğer istihbarat raporunda durumu değerlendiren yetkililerden Ford Rowan’ın Sovyetler Birliği’ne güvenmek konusundaki tavrı “*bekleyip görmek*” olarak tanımlanabilir: “*farzedelim ki Rusya bir yandan SALT görüşmelerine katılıyor diğer yandan silahlarını geliştiriyor, Amerika bunu anlamayacak mı? ABD uyduları Sovyetlerin ne yaptığını izliyor...*” görüşünü sunmuştur. Amerikan Hava Kuvvetleri İstihbarat Başkanına göre ise bu konuda en büyük problem İran’da ortaya çıkmıştır. Hava kuvvetleri, Sovyet Rusya’nın İran sınırında baskıyı arttırdığını ve buradaki gözlem kabiliyetinin kırılmasının ABD için o dönemde en büyük kayıp olduğunu belirtmiştir. Bu fikre karşı anlaşmanın yapılması gereğini savunan dönemin birçok uzmanının ilk aşamada istihbarat temini için önerileri, U-2 gibi casus uçaklar ve onların modifiye edilmesidir. Bu şekilde pratik çözümler üretilebilirse krizin idare edilebileceği görüşündedirler; ancak ABD’de Carter yönetimine hatalarından ve özellikle İran’da beş yıl önce sahip olunandan kötü bir duruma gelmiş olmaktan dolayı kızgın görevliler vardır. Sovyetler Birliği’ne güvenilmeyeceği ve SALT’ın başarısız olacağı konusunda hemfikir olanların sayısı da fazladır. Burada Rowan’ın “*bir şeyleri gizlemeyi yasaklamak, SALT anlaşması olmadan Sovyetlerin ne yaptığını anlamaktan daha zor*” tespiti aslında bu anlaşmada ısrar edilmesinin esas sebebini ortaya koymuştur: ABD, Sovyetler Birliği’nin ne yaptığını bilmek ve sınırlarını kontrol edip dengeyi korumak istemektedir. SALT konusunda George Keegan’ın fikri de bu anlaşmanın onaylanamaz olduğudur. Anlaşmayı Amerikan halkını kandırmaya yönelik ve hileli olarak değerlendirmiştir.

---

²⁷³Robert Hotz, “The Defence Crisis” **Aviation Week & Space Technology**, 23 April 1979, s.11, (Çevrimiçi) <http://archive.aviationweek.com/issue/19790423> , National Archive, CIA- RDP88-01315R000400390035-1

²⁷⁴ <https://s3.amazonaws.com/static.history.state.gov/frus/frus1977-80v30/pdf/frus1977-80v30.pdf> , s.33, Erişim tarihi: 20.06.2016

SALT görüşmeleri ve süreçteki değerlendirmeler dikkate alındığında, anlaşmanın gerçekleşebilmesi adeta bütün teknik gerekliliklerin ötesinde “*Amerikalıların Sovyetlerin iyi olduğuna inanması*” fikrine bağlanmıştır.²⁷⁵

Stratejik silahlardan duyulan endişe şüphesiz ki bu silahların sebep olabileceği tehlikenin II. Dünya Savaşında somut olarak öğrenilmesiyle ilgilidir. Buna rağmen taraflar bu anlamda bir silahlanmayı durdurmayı değil sadece sınırlandırmayı görüşmüşlerdir. Bununla birlikte sınırlandırma konusunda da tarafların her hangi birinin bir diğerine güvenmediği de açıktır.

Başkan Carter gibi Nixon da başkanlık seçimleri öncesinde kongreye SALT görüşmelerinin gerekliliğini belirtmiştir. Her iki başkanda dönemlerindeki SALT görüşmelerinde Sovyetler Birliği'ne imtiyaz verme eğiliminde olmakla eleştirilmiştir. SALT II “*görüşmelerin son çeyreğinde bir sızıntı döküntü*” beklenebilir olması bu başkanların yanlış politikalarına atfedilmiştir.²⁷⁶ Bu bakış açısı bir başka yönden ABD'nin tek süper güç gibi hareket etmesi gerektiği algısının bir sonucudur. Oysaki bu görüşmelerde Sovyetler Birliği kendisine imtiyaz verilmediğinde masadan kalkma ihtimali daha yüksek olan taraftır. Belirtildiği gibi bir yanında Avrupa bir yanında Çin tehdidine maruz kalabilecek olan Sovyetler Birliği'dir. Amerikalı eleştirmenlerin meseleleri değerlendirirken diğer devletlerin beklentilerini neredeyse yok seviyesinde ele almalarını mantık çerçevesinde anlamak ise mümkün değildir.

Ohio State Üniversitesinden Allan R. Millet'in bir güvenlik seminerindeki (OACS) tespiti aslında belirtilen değerlendirmelerdeki eksikliği daha net açıklamıştır: “*Sovyetlere güvenmemiz asıl problemin de önüne geçiyor. Bizim Sovyetlerin kullanabileceği eski ve yeni silahları tespit etmemiz stratejik olarak gereklidir.*” Yani meselenin özünden uzaklaşıp farazi fikirlerle öngörüle bulunmaktansa teknik olarak mesele ele alınıp olabilecekler ortaya konulmalıdır demıştır. Bununla birlikte Millet, ABD'nin dört temel noktaya dikkat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktalar: Sensör teknolojisi, gözlem uyduları, füze testleri gözetimi, belirlenmiş olan SALT hükümlerinin doğrulanması.

²⁷⁵ National Archive, CIA-RDP88-01315R000400390036-0, Ayrıca Bknz: **The Atlanta Constitution**, 23 Nisan 1979, s.4

²⁷⁶ National Archive, CIARDP91-00561R000100070037-4, Donald Steward, “SALT I Leaks vs. SALT II Leaks vs.” **Armed Forces Journal International**, Temmuz 1979, s.27-116

- “Sensör teknolojisi hem uçak hem de uydu keşfi için gereklidir. Amerika’nın sensörlerinin teknik kapasitesi nükleer çalışmaların ve stratejik silahların gözlenebilmesi için son derece önemli.
- Gözlem Uyduları iki önemli göreve sahip: Bölge denetlemesi ve yakın gözetim. Bu denetleme sistemi çok geniş bir alanı kapsıyor Sovyet toprakları ve Çin’in tamamı denetlenebiliyor. 1960’lar ve 1970’lerin başlarında Amerika iki tür gözlem uydusuna sahipti. 1971 den itibaren “dördünü nesil” “big bird” tipi daha gelişmiş uydu kullanımına başladı. 1978 den itibaren biraz daha hassas sensörleri olan “beşinci nesil KH-11” kullanımına geçti. SALT Anlaşmasının sağlanması için en önemli konu bu gözlem uydularının sayısıdır.
- Sovyetlerin Füze testlerini gözlem kabiliyeti de SALT anlaşması için önemli bir diğer konu. Uzaktan erken uyarı “dew line” ve havadan erken uyarı ve kontrol sistemleri “AWACS” bu gözlemler için gerekli bazı sistemler. Bu radar istasyonları Türkiye ve İran’da kırulu. Bunlar Sovyetlerin Füze denemelerini Kapustin Yar’dan Tyuratam’a kadar izliyor. Rhyolite uyduları ise uzaktan ölçüm yapıyor...”²⁷⁷ Millet’in bu tespitleri konunun teknolojik yönden durumunu açıklarken, ortaya koyduğu daha önemli bir gerçek Amerikalı uzmanların bu değerlendirmelerin uzağında Sovyetler Birliği’ne güvenebilir miyiz meselesini tartışması ve konunun sadece bu yönünün kamuoyuna yansıtılmasıdır. Aslında ABD kamuoyunda SALT II görüşmeleri hakkında farkındalık oldukça yüksektir çünkü ABD, Soğuk Savaşın rakip gücü ile anlaşma masasındadır; ancak ABD basını genel itibarıyla görüşmeler süresince Sovyetler Birliği’nin güvenilir bir tehdit olduğu propagandası ile Amerikan halkını meselenin farklı bir boyutunda tutmuştur.

2.6.3 SALT II Görüşmeleri ve İran

SALT görüşmeleri başladığında Sovyetler Birliği İran ve Kamboçya’da işgal ve kontrol faaliyetleri sürdürmektedir. ABD Sovyetler Birliği’nin bu tavrından endişelidir. İran bir kaos ve karışık sürecindedir. Carter, Breznev’i İran’daki bu sürece müdahil olmaması için uyarmıştır. Aynı şekilde Breznev’de İran’daki Amerikalılar’ın, İran’dan çıkarılması ve Sovyetler Birliği aleyhine propagandaların

²⁷⁷ National Archive , CIARDP88-01315R000400370001-0

durdurulması konusunda “kibar” bir şekilde ABD’yi uyarmıştır. Bu durumda her iki güç birbirlerinin uyarılarını dikkate almak zorundadır çünkü İran Devrimi her iki taraf için de endişe vericidir.

Bu atmosferde ABD yetkilisi Herbert Scoville raporlarında anlaşmanın imzalanacağından kesinlikle emindir hatta buna olanak sağlanması gerektiğini belirtmiştir. O, bu anlaşmanın gerekliliğinin daha fazla istihbarat elde edebilmek için olduğunu da vurgulamıştır.²⁷⁸ Çünkü yukarıda belirtildiği gibi ABD hava kuvvetleri istihbaratının belirttiği problem İran Devrimi ile ABD’nin iki önemli gözlem istasyonunu kaybetmiş olmasıdır. Bu yüzden Sovyetler Birliği sağlıklı bir şekilde takip edilemeyebilirdi. Ayrıca bazı ABD görevlileri de bu konuda anlaşma beş sene önce başarılabilseydi İran’daki kayıplarını önleyebileceğini düşünmektedir.

SALT II sürecinde uzmanların genel olarak rahatsızlık duyduğu konu İran’da kaybedilen uyduların, Sovyetlere yapabileceği her şey konusunda bir avantaj sağlamasıdır.* “Amerika’nın bu anlaşmayı onaylayabilmesi için sahip olduğu istihbarat gözlem istasyonları, uyduları ve gözlem uçakları yetersizken bir de Sovyetlerin bilgileri topladıkları karışık kod sistemi birçok yeni problemin sebebiydi. Kaybedilen uydular yanı sıra Kafkas dağları da bazı bölgelerde sinyalleri engellediği için Amerika sıkıntıdaydı.”²⁷⁹ Yani ABD adeta kendisine ait bir ülke gibi Sovyetler Birliği’nin ne yaptığını takip etmek istemiştir. Dönemin Amerikan basınına yansıyan bakış açısı bu şekildedir.

SALT II görüşmelerinde, İran Devrimi, sürecin uzamasına ve güvensizliklerin zirveye çıkmasına temel teşkil eden bir gelişmedir. “İran Devriminden önce Carter, SALT anlaşması imzaya hazır diyordu. Şimdi ise senato buna karşı. Bazı senatörler durumu çaresizlik olarak değerlendiriyor.”²⁸⁰ Burada “Çaresizlik” olarak değerlendirilen Sovyetler Birliği’nin ya da başka devletlerin silahlanmasına karşı ABD’nin dilediği oranda kontrol sağlayamamasıdır. Bu durum aslında bağımsızlık temelli düşünüldüğünde olması gerektir; ancak her iki tarafın

---

²⁷⁸ National Archive, CIA-RDP88-01315R000400370039-9

* Uyduların bir taslağı için bkz: ek belge: 4

²⁷⁹ National Archive, CIA-RDP88-01315R000400390032-4, *Newsweek*, 23 April 1979

²⁸⁰ National Archive, CIA-RDP88-01315R000400390036-0, Ayrıca Bknz: *The Atlanta Constitution*, 23 Nisan1979, s.4

ortak endişesi iki süper gücün silahlanma yarışının dünyayı yok edebilir seviyeye gelmesidir. SALT anlaşması bunu en azından sınırlandırarak bir anlaşmadır

Belirtildiği gibi ABD, İran Devrimi gerçekleştiğinde, İran ve Sovyetler Birliği sınırında bulunan istihbarat açısından önemli iki istasyonunu kaybetmiştir. ABD'nin, Sovyet sınırını takip ettiği bu istasyonların eksikliği SALT anlaşması görüşmelerinin tüm sürecine yansımıştır.²⁸¹ Dönemin uzmanları ve CIA direktörü Stansfield Turner'a göre İran Devrimi sonrası ABD'nin kaybettiği iki dinleme istasyonundan kaynaklanan istihbarat açığını kapatması 1984 yılına kadar sürecektir.²⁸² The New York Times'in değerlendirmesinde ise ABD'nin kaybettiği istihbarat gücünü geri kazanabilmesi için SALT anlaşmasını imzalamasının gereği vurgulanmıştır. Bununla birlikte SALT imzalanmasa da ABD kaybettiği bu istihbarat kabiliyeti 1983'den önce tekrar kazanılamayacaktır.²⁸³ Aslında SALT konusundaki tüm değerlendirmelerde anlaşmanın yapılmasını olumlu görenlerin ve imkânsız görenlerin ortak kanaatlerinden birisi budur. Bu tespit doğru olsa da ABD için anlaşmadan vazgeçmek anlamını hiçbir zaman taşımamıştır. Zira dünyadaki silahlanma yarışının geride sadece “*hamam böcekleri*”²⁸⁴ kalmış bir dünyaya dönmek için bu laboratuvar çalışmalarına bir sınır çizilmesi ya da tarafların birbirlerini kontrol halinde olması gereklidir.

2.6.4 SALT Görüşmeleri Sonuçları

ABD ve Sovyetler Birliği kamuoyunda oldukça dikkat çeken “*SALT II Antlaşması, 18 Haziran 1979 da Viyana'da, 1976 seçimlerinde Amerika Başkanı olan Jimmy Carter ile Leonid Brejnev arasında imzalandı. SALT II anlaşmalarında, hem Amerika ve hem de Sovyetler Birliği, 1 Kasım 1978 tarihi itibariyle sahip buldukları bütün stratejik füzelerle, uzun menzilli yani stratejik bombardıman uçaklarının miktarlarını bir memorandumda ortaya koydu. Ayrıca bu anlaşmalarda hem, kıtalararası füzelerin (ICBM), hem denizaltılardan atılan füzelerin (SLBM) ve*

---

²⁸¹ National Archive, CIA-RDP88-01315R000400390148-6, Ayrıca Bkz: Cord Mayer, **Richmond Times**, Yaz 1979

²⁸² National Archive, CIA-RDP99-00498R000100170081-7, **Newsweek**, 30 Nisan 1979, s. 28-29

²⁸³ National Archive, CIARDP91-00561R000100070061-7, Bernard Gwertzman, Brown “Sees Pact to Curtail Arms Verifiable” **New York Times**, 18 Nisan 1979

²⁸⁴ Gerger, **Nükleer Tehlike**, s.54

hem de çok başlıklı olup her başlığın bağımsız olarak ayrı hedefe gidebildiği füzelerin (MIRV) tarifleri yapılıp özellikleri belirtildiği gibi, her çeşit füzenin de miktar sınırlaması yapıldı.”²⁸⁵

SALT II anlaşması iki tarafa da SS-18 savaş başlığı sayısı 10’u geçmemek üzere ve kıtalararası bir füzeye sahip olma imkânı verirken, ABD’nin bunu gözlemlemek için kullanacağı iki temel uydusu vardır: Büyük kuş (100 mil) ve KH-11 (160 Mil)²⁸⁶

Yukarıda örneklerle belirtildiği gibi SALT II süreci ve Amerikan başkanların bu süreçteki politikaları kamuoyunda ve basında ağır şekilde eleştirilmiştir. Bu tenkitlere göre, görüşmelerle getirilen sınırlamalarla ABD otuz yıldır devam eden stratejik üstünlüğü Sovyetler Birliği’ne kaptırmıştır. Oluşan bu atmosferde Kongre'nin SALT II' yi kabul etmesi oldukça zordur. Böyle kritik bir noktada, Sovyetler Birliği, 1979 Aralık ayı sonundan itibaren Afganistan'ı işgal etmiş ve Amerika Kongresi de SALT II anlaşmalarını onaylamamıştır. Çünkü Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali, Orta Doğu’da, en az Stratejik Silahlar Anlaşması kadar önemlidir. Sovyetler Birliği’nin Afganistan'ı işgali Amerikan kamuoyunda, *detant* ve silahsızlanma konusunda Sovyetler Birliği’nin samimi olmadığı ve ABD ile ilişkilerinin yumuşamasını Sovyetler’in kendi yayılma ve genişleme tasarıları için müsait bir fırsat olarak gördüğü şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.²⁸⁷ Yani SALT görüşmeleri boyunca “*Sovyetlere güvenebilir miyiz?*” sorusuna cevap arayan Amerikalı yetkililere, yine kendi bakış açılarına göre Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali “*hayır*” cevabını vermiştir. Oysaki görüşmelerin devam ettiği sırada yukarıdaki bölümde anlatıldığı gibi, ABD, Afganistan’da bir Sovyet müdahalesine hazırlık yapmaya başlamıştır. Hatta Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra en büyük tehdit algısı olacak “*cihatçıları*”, Sovyetler Birliği’ne karşı bizzat yönlendirmiştir. Meseleye bu açıdan ve çok yönlü bakıldığında anlaşılana şudur: Eğer SALT II onaylansaydı bu durum taraflar için olağanüstü bir değişiklik yaratmayacaktı. Sovyetler Birliği sınırlarında bu kadar hareketli bir süreç yaşarken ve ABD olaylara müdahilken, Sovyetler Birliği bu gelişmelere seyirci kalmazdı.

²⁸⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.328-330, Gerger, **a.g.e.**, s.129

²⁸⁶Bu yıllarda ABD’nin sahip olduğu radar ve uydu sistemleri hakkında detaylı bilgi için bkz: National Archive, CIARDP88- 01315R000400390037-9, **The Baltimore Sun** , 23 Nisan 1979, s.1-6

²⁸⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.328-330, Gerger, **a.g.e.** , s.129

ABD’de bu atmosferde Sovyetler Birliği’nin nasıl bir yol takip edeceğini bildiği için Sovyetler Birliği ve komünizm karşıtı propagandalarını hiç durdurmamıştır. Aslında Amerikalı yetkililer de tüm bunları öngörebilmiştir. Buna rağmen SALT görüşmelerinin sürdürülmesi bu süreçte Sovyetler Birliği’ni masada kontrol etmek amacını taşımıştır. SALT görüşmelerinin ortaya çıkardığı sonuç şudur: Sovyetler Birliği bu konuda taviz vermemekte direnince ABD için bu anlaşma bir avantaj oluşturaktan çıkmıştır. Başka bir değişle Sovyetler Birliği’ni masada kontrol etme süreci son bulmuştur. Nitekim İnan’da kaybedilen uyduların yerine benzer bir gözlem imkânı Çin’de de olmasına rağmen, Beyaz Saray bu tartışmayı Çin ve Sovyetler Birliği ilişkilerinin gerilmesine sebep olabileceđi²⁸⁸ için geri plana atmıştır. ABD’nin Çin kozunu kullanmayı bu aşamada tercih etmemiş olması da Sovyetler Birliği’ni masada tutma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu sırada bir uydu kurmak, farklı bölgeler ve dengeler içinde yeni bir süreç başlatmak ve belirsiz yatırımlar yapmaktansa taşlar yerine oturana kadar Sovyetler Birliği’nden diplomasi yoluyla olabildiğince bilgi elde edinmek ABD açısından uygun bir yoldur. Belirtildiği gibi yetkililerin temel sıkıntılarında biri istihbarat açığı ve sahip olunan bilgi akışının kaybedilmesidir. ABD bir anlamda bu açığı Sovyetler Birliği’ni masada oyalayarak ve sahip olduğu silahlar konusunda konuşturarak kapattığını düşünmüştür. Diğer yandan ise Sovyetler Birliği’nin harekete gecebileceği bölgeleri kışkırtarak hazırlıklarını sürdürmüştür. Ayrıca Sovyetler Birliği açısından da durum çok farklı değerdir. Eleştirildiği şekilde hiçbir taviz vermeden sadece masada oturmayı sürdüren Sovyet yetkilileri bu süreci kendi lehlerine kullanma çabası göstermiştir.

2.7. ABD- şah (Tedbirleri)

2.7.1. şah’a Karşı Gelişen Muhalefet

1970’li yıllar uluslararası dengelerin şekillendiği, soğuk savaş hesaplarının somutlaştığı son derece kritik bir dönemdir. Hatta bu yıllar için 21.yüzyılda dünyayı bekleyen temel plan ve programların kurgulandığı dönemdi denilebilir. Yani 21.yüzyılda Orta Doğu’yu, Asya’yı, Avrupa’yı, Balkanları ve Rusya, ABD, Avrupa

²⁸⁸ National Archive, CIARDP88-01315R000400390046-9, **Washington Star**, 21 Nisan 1979 s.3,

arasındaki dengeleri anlamak için en azından 1960'lı yılların sonlarına ve 1970'li yıllara yakından bakmak gerekir. Bu araştırmanın üzerinde durduğu temel mesele olan İran Şii Devrimi bahsedilen dönemin son yıllarında gerçekleşmiş bir devrim olsa da devrimin gelişim süreci yukarıda da izah edildiği gibi bunun çok öncesinde ortaya çıkmıştır.

1979 senesinde İran Devrimi meydana geldiğinde bundan sadece İran halkı etkilenmemiştir. Açıklandığı gibi İran ya da Orta Doğu ile bir şekilde etkileşimi olan tüm siyasi yapılar ve örgütlenmeler bu devrimin etkilerini kendi politikalarında görmüştür. Dolayısı ile sadece İran'da Şah değil, bu süreçten zarar görmek istemeyen ya da gelişmeleri kendi lehine değerlendirme çabası olan her yapı devrim sürecinde çeşitli tedbirler almaya, bu süreçten kendi beklentilerine uygun fırsatlar çıkarmaya yönelmiştir.

İran Devrimi önceki bölümlerde de yer yer vurgulandığı gibi taraftarlarını bir anda ortaya çıkartmamıştır. Aslında hiçbir siyasi hareket arkasında halkın desteği olmadan tam anlamıyla başarılı bir yapı oluşturamaz. İran Şii Devrimi de başarısını, İran'da kitlelerin Şah'a karşı bir araya gelmelerine borçludur. İran'da bu muhalefetin ortaya çıkışına sebep temel dinamikleri 1800'lü yıllara kadar İran halkının yönetime karşı gösterdiği tepkilerde takip etmek mümkündür. Bununla birlikte Pehlevi Dönemi için II.Dünya Savaşı süreci ve Başbakan Musaddık'ın devrilmesi ile İran'da muhalif hareketlerin varoluş sebepleri şekillenmiştir. Önceki bölümde açıklandığı gibi Şah'ın 1960'lı yıllardaki “*Ak Devrim*” politikalarıyla birlikte ortaya çıkan tepkiler ve Şah'ın şiddetle bu tepkileri bastırma metotları bu muhalefetin çeşitli yer altı örgütlenmeleriyle sürdürülme çabası ile sonuçlanmıştı. Şah'ın varlığına resmi olarak müsaade etmediği bu muhalefete karşı İran'da devlet kurumlarının ortaya koyduğu tedbirler vardır. Özellikle Musaddık hareketinden sonra, her ne kadar Musaddık devrilmişse de İran halkı için bir bilinç ve Batı sömürüsüne tepki oluşmuştur. İran halkında oluşan bu Batı karşıtlığına rağmen Şah'ın Batılı ülkelerle sürdürdüğü yakın ilişkiler kendisine yönelik muhalefetin artmasına ve bu muhalefetin toplumsal destek bulmasına olanak sağlamıştır. Bu süreç boyunca Şah ve yöneticilerin muhalefeti bastırmak için ortaya koyduğu politikalara bakıldığında 1979 senesinde bütün İran halkının bir araya gelip Şah'ı İran'ı terk etmeye zorlaması ve devrimin gerçekleşmesi öncelikle İran'ın iç meselesi

olarak değerlendirilebilir. Çünkü Şah, İran toplum yapısının temel dinamikleri sayılabilecek grupları karşısına almıştır. Bu gruplar da Şah'ın yanlış politikalarını, kendi taraftarlarını arttırmanın bir aracı olarak ustalıkla kullanmıştır ve zaman içinde kendi destekçilerini arttırmıştır.

İran'ın iç siyasetindeki Şah karşıtı bu muhalefetin güçlendiği dönem, İran'ın çevresinde yaşanan oldukça önemli bir değişim dönemine paraleldir. Bu sebeple 1970'li yıllar ve bölgesel dengelerdeki değişim göz önünde bulundurulduğunda aşağıda açıklanacağı gibi İran Devrimi'nin dış dinamiklerin etkisinden soyutlamının da mümkün olmadığı ortaya çıkar.

2.7.1.1 Şah'a Muhalif Kesimler

İran'da Şah'a ve politikalarına muhalif gruplardan birincisi ve halk üzerinde en önemli etkiye sahip olanı: Din adamlarıdır. Muhammed Rıza Han'ın temel olarak takip ettiği bazı politikaları kendisine karşı biriken tepkiyi beslemiştir. İran toplum yapısında son derece önemli bir yeri olan din adamlarına karşı Şah'ın tutumu 1963 olaylarından sonra da değişmemiştir. O, devlet içinde din adamlarının etkinliğini azaltmaya, ülkeyi laikleştirmeye yönelik bazı adımlar atmıştır. Safavilerden itibaren İran'da resmi din İslamiyet'tir. Pehlevi döneminde de bu böyle devam etmiştir; ancak İran'da Zerdüştlük ikinci devlet dini olarak Pehlevi Dönemi'nde kabul edilmiştir. Oysa İslami güçler için İslamiyet İran'da tek hâkim güçtür hatta daha da güçlendirilmelidir. Dolayısı ile Şah'ın din adamlarını etkisizleştirme politikaları kendisine karşı muhalefeti besleyen bir kaynağa dönüşmüştür.

İran toplumunda önemli bir diğer muhalif kesim Musaddık'ın mirasçıları olan onun fikirlerinden etkilenmiş "milliyetçiler" dir. Bu grubun en önemli sorunu birlik gösterememektir. Ayrıca İran'da din adamı, milliyetçi olan ya da olmayan ancak Batı sömürüsüne şiddetle karşı çıkan bir halk kesimi de mevcuttur. İran'daki bu üç temel oluşumda, devrim sürecinde esas mücadele monarşi ve din adamları arasında ortaya çıkmıştır.²⁸⁹ Bu mücadelede Şah monarşiyi yani kendi konumunu güçlendirmek için çeşitli tedbirler almıştır. Din adamlarının da yetkilerini kısıtlamıştır, onların toplum üzerindeki etkisini kırmayı hedeflerken tam tersi bir

²⁸⁹ Hüseyin Asaf, **İran'da Devrim Karşı Devrim**, Pınar Yay, Çev,Taha Cevdet, 3.Basım, Ekim 2011,s.44 -75

reaksiyona sebep olmuştur. Şah'ın din adamlarına yönelik tedbirleri İslam'ın siyasallaşabilmesine de resmi gerekçeler sunmuştur. Din adamlarının Şah'a ve reformlarına özellikle Batılı devletlere verilen imtiyazlara gösterdikleri tepkinin lideri pozisyonuna gelen Humeyni sürgüne gönderilmiştir; ancak bu durum sessizlik içinde bile olsa İran'da Şah'a karşı keskin bir muhalefet oluşmasını adeta desteklemiştir. Denilebilir ki Şah'ın, İran Devrimi'ne giden süreçte en belirgin hatalarından birisi din adamlarını karşına alması olmuştur. Şah İran'ı laik ve Batılı anlamda modern bir devlet yapmayı hedeflerken din adamlarının İran siyasetindeki rolünü tam olarak değerlendirememiştir. Şah, Türkiye'de Atatürk'ü örnek alarak devrimler yapmak isterken, iki ülkenin geleneklerinin farklı olduğunu gözden kaçırmıştır.

2.7.1.2 Şah'a Muhalefet ve ABD

Şah'ın en büyük desteği Musadık'ın devrilmesi sürecinde ülkeye geri gelmesine destek olan İngiltere ve ABD'dir. Bu devletler için Şah, onların istediklerini yaptığı ve menfaatlerine uygun politikalar uyguladığı sürece bir sorun yoktur; ancak onlar Şah'ın düştüğü hataya düşmemiştir. İran'da baskıyla susturulan muhalefetin varlığı bu devletler tarafından takip edilmiştir. Bu süreçte muhalif grupların yetkilileriyle de görüşmeler yapmışlardır.

İran'ın coğrafi konumu ve sahip olduğu petrol rezervleri ABD'nin İran'a gösterdiği ilginin temel sebebidir. ABD ve İran ilişkileri her iki ülkenin coğrafi ve uluslararası rekabet sahasında çıkarlarının paralel olması temelinde gelişmiştir. Bu sebeple iki ülke arasında ticari, kültürel, askeri, ekonomik vb. çok yönlü anlaşmalar ve oldukça grift bir ilişkiler ağı vardır. 1970'li yıllarda ise Şah, her ne kadar görünürde Amerikan politikalarına uygun davranmaya devam etse de petrol gelirleri ve İran'ın modernizasyon çalışmaları ile kazandığı ivme, Şah'ın iki ülke ilişkilerini eşitlikçi bir zeminde sürdürebilme yönünde tavırlar sergilemesine sebep olmuştur. 1974 senesinde petrol arzı ve fiyatları dışında Şah'ın ABD'nin beklentilerinden farklı bir tutum veya talebi olmasa da bu eşitlikçi tutum başka bir ifadeyle bağımsız ve güçlü bir ülke gibi hareket etme isteği, Amerikalı yetkililerin İran konusunda endişeye düşmeleri için yeterli bir sebeptir. Bununla birlikte ABD'nin 1970'li

yılların henüz ilk yarısında Şah ve İran'ın pozisyonu konusunda endişeleri olduğu açıktır.

Birincisi: İran-ABD ilişkileri monarşi sisteminde tek adam idaresine bağlıdır ve gelecekte ne olacağı belirsizdir. İkincisi: Şah'ın İran'ın istikrarı için sürdürdüğü politika, İran'ın dış politikası, özellikle Körfez'deki politikalar ve ABD'yle ilişkiler konusunda tavrı belirsizleşebilirdi. Çünkü Amerikan yardımları sayesinde İran Körfez'de gücünü arttırmıştı ve bu durum diğer Körfez ülkeleri ve İran arasında güç dengesi açısından bir eşitsizlik ortaya çıkartmıştır. ABD ise Körfezde Suudi ve İran yönetimlerinin işbirliği ile bir denge politikası sürdürmeyi planlamıştır. İran'ın geldiği nokta ise bu işbirliği planlarını tehdit edebilirdi. Diğer yandan İran'ın artan gücü Sovyetler Birliği'ni Irak'ı silahlandırmak konusunda teşvik etmektedir. Tüm bu gelişmeler ise ABD'nin İran dışındaki bölge ülkeleri ile ilişkilerinde karmaşıklık ve endişeye, bölgenin ise güçlü devletlerin rekabeti sebebiyle hızla silahlandırılmasına sebep olmuştur. ABD bu durumda İran ile ilişkilerinin uzun vadeli sonuçlarını hesaplamaya ve İran-ABD ilişkilerini düzenleyecek üst düzey bir mekanizmaya ihtiyaç duymuştur.

ABD, İran'da Şah'ın muhaliflerini ortaya çıktıkları andan itibaren takip etmiştir. Buna rağmen özellikle askeri gruplar arasındaki meseleleri İran'ın kapalı toplum yapısı ve Şah'ın baskı politikalarından ötürü takip etmek ve onlarla iletişime geçmek ABD açısından oldukça zordur.²⁹⁰ Bu dönem de Amerikalı yetkililerin bundan duydukları rahatsızlığı belirtmeleri, Şah'ın muhalifleri ile temas çabaları İran Devrim'deki dış faktörlerin varlığını ortaya koymaktadır.

1974 senesinde Tahran'daki Amerikan elçiliği ülkedeki sivil toplum örgütlerinin yetkilileriyle bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantının amacı, İran'ın geleceğine etki edecek gençlerle ulaşmaktır. Bu sebeple İran'daki örgütlenmelerin yetkililerinden, elçiliğin gençlik komisyonunun bu gençlerle iletişim kurması için tavsiyeler almaktır. Nitekim daha önce de belirttiği gibi ABD için İran'ın geleceğine aydınlar ve gençlerin yön verme potansiyeli yüksektir ve ABD bu potansiyel ile iletişimi geliştirebilmek için 1970'li yıllarda İran'da aktif olarak faaliyete geçmiştir. Şah, İran'ın gelişimi için ABD ile ilişkileri gerekli görmüştü ve İran ve ABD

---

²⁹⁰ Security Archive, Department of State, "The Conduct of Relations With Iran" Inspection Report, Ekim 1974, 7/1-7/11/1974, İran

ilişkilerinin gelişmesinde Şah'ın bu bakış açısı oldukça etkiliydi; ancak eğer Şah ölürse veya görevden alınması gibi bir süreç ortaya çıkarsa İran'da yönetime gelecek başarılı bir rejimin aynı düşünceyi taşımama ihtimali olabilirdi. Bu durum Amerikalı yetkilileri endişelendirmiştir. Hatta *“İran-ABD ilişkilerinin yakınlığı, rejim karşıtı ve radikal unsurlar için sömürülecek bir unsur haline gelebilir.”* Öngörüsü 1974 senesinde ABD'nin yetkilileri tarafından rapor edilmiştir. Yetkililer bu öngörü çerçevesinde, ABD'nin İran halkı ile doğrudan ve dostane ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramalı önerisinde de bulunmuşlardır.²⁹¹

Batılı devletler için Şah, özellikle 1970'lerden sonra yanlış hamleler yapabilecek bir lider pozisyonuna gelmiştir. Bu dönemde petrol krizi Batılı devletlerin Şah'a yaklaşımında önemli bir değişime sebep olmuştur. Petrol fiyatları ve petrol politikaları Şah'ın konumu için hem iç hem de dış politikada hassas bir meseledir. Şah muhalifleri İran petrolünün yağmalandığını düşünmüşlerdir. *“Şah kendi görkemli hevesleri ile uğraşırken, Avrupa ve Amerika İran petrolerini yağmalyordu.”* Bu fikir 1953'de Musaddık devrildiğinden beri İran'da hâkimdir. 1970'lerden itibaren Şah petrol fiyatlarını yükseltmeye başlasa da muhalefetin kendisine karşı şüpheli yaklaşımlarını ortadan kaldıramamıştır. Humeyni'nin ülke dışında sürgündeyken dahi İran petrolünün yağmalanması konusunda tepkileri sürmüştür. Humeyni'nin Şah ve dönemin yetkilileri için beyan ettiği *“bizim varlıklarımızı Amerika'ya sunuyorlar, onlar bize karşı birleşmiş hainlerdir... Amerika hurda ve eskimiş silahları karşılığında petrolümüzü bedavaya alıyor, karşılığında da kendi amaçlarına uygun silahları bize veriyor...”*²⁹² Söylemleri genel olarak Şah'a muhalif tüm kesimlere de hitap etmiştir.

Şah'ın genel karakteristik özellikleri ve konumunu sunuşu da Batılı devletleri 1970'li yıllarda rahatsız etmeye başlamıştır. Zira onlar ellerinin altında *“kukla”* idareler bulunmasını beklerken Şah 2500 yıllık bir tarihin Allah tarafından yetkilendirilmiş varisi gibi davranmaya başlamıştır. Persepolis'te Sirius'un mezarı başında, dünyanın güçlü devletlerinin temsilcileri önünde yaptığı konuşmada *“rahat*

²⁹¹ a.b ,Ekim 1974, 7/1-7/11/1974, İran

²⁹² Shaul Bakhash, **The Politics of Oil and Revolution in Iran**, The Brookings Institution, Washington D.C, s.4

uyu! Biz nöbet tutuyoruz.” Demiştir.²⁹³ Şah’ın bu tutumu Batılı devletleri endişelendirmiştir. Şah açısından ise kendi liderlik propagandasını yapması önemlidir. Şaşalı törenler, mutlak bir hâkimiyet, karşı çıkanlara ağır cezalar vb. metotlarla Muhammed Rıza Şah, bu “yüce insan” portresini birleştirmek istemiştir. Bu şekilde gücünü ve konumunu koruyacağını, halkının kendisine destek vermesi ile yavaş yavaş Batılı devletleri kızdırabilecek hamleler yapabileceğini düşünmüştür. Diğer yandan ise Şah, İran Devleti’nin gücü için ordunun iyileştirilmesine ihtiyaç duymuştur. İran’ın ABD’den aldığı yardımlar ise bu açıdan son derece önemlidir. Şah’a göre bu sayede Körfezde hakim güç İran olacaktır. Başka bir ifade ile Şah, ABD’den aldığı silah ve destekle güçlenip, İran’ın menfaatleri için bağımsız hareket etme, İran’ın çıkarlarına en uygun ticari ilişkileri şekillendirmek gibi hayallere sahip olduğunun sinyallerini vermiştir. Oysa ABD, yardım sunduğu ülkelerin tüm dünya ile iyi ilişkiler kurmasını değil öncelikle kendisiyle ve kendi beklentileri paralelinde ilişkiler kurmasını beklemektedir.

Amerikan yardımları konusu izah edilirken belirtildiği gibi ABD Sovyetler Birliği’ne karşı Körfez bölgesinde dengeleri kurmak ve korumak istemiştir. ABD bölge ülkelerine yardım yaparken uluslararası bir savaşta olmasa bile ülke içinde kendi yönetimlerini olağanüstü bir halden, ayaklanma, isyan vb. hareketlerden koruyabilecek güce erişmelerini istemiştir. İran için de ABD’nin fikri, “*şah rejimini sağlamlaştıracak*” bir ordunun İran’da olmasıdır. Bu yüzden İran ordusunun modernleşmesi yönünde teknik ve maddi yardım bizzat ABD’den gelmiştir.²⁹⁴ ABD Şah’ın bölgesinde dengeleri değiştirmesi, kendi ülkesini ABD ile eşit görmesi için İran’a yardım yapmamıştır. Meseleye başka bir açıdan bakılırsa, bu dönem ABD’nin İran’a sattığı silahlar, devrim öncesi İran halkını silahlandırmanın da ABD olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Şah bu öngörüde bulunamamış ya da bunu zamana bırakarak, öncelikle ABD’yi kullanıp hedeflerine ulaşmak istemiştir; ancak ABD sadece kendi savunmasını güçlendirmek için yardımlarda bulunmamıştır. Aynı zamanda yardım ettiği ülkeler üzerinde kontrol kabiliyetini arttırmıştır. Nitekim Şah bu ikinci noktayı ciddi şekilde göz ardı ederken, halkının Batı ile yapılan işbirliğine

²⁹³ Bahman Nirumend, **Iran: Soluyor Çiçekler Parmaklıklar Ardında**, Çev, Kemal Kurt, Belge Yayınları, 1988, s.8

²⁹⁴ Security Archive, “1952 USA Policy Toward Iran”,B1/EC/ED , Ayrıca Bkz: Nirumand, **Hür Dünyanın Diktatörlüğü**, s.110

gösterdiği tepkiye de duyarsız kalmıştır. Hatta bu dönem Amerikalı yetkililer dahi bu tepkinin farkında ve uzun vadeli sonuçlarına karşı tedbirler arayışındayken, Şah bunu görmezden gelmiştir ve kendi halkı ile uzaklaşarak bir diğer büyük hatasını yapmıştır. Fakat Batılı Devletler özellikle ABD, İran'da muhalefetin nabzını da kontrol ederek ortaya çıkacak gelişmelere hazır olma çabasını süreç boyunca göstermiştir.

1976 senesinde Şah, ülkesi için en büyük tehdidin Sovyetler Birliği ve Irak hükümeti ile bu hükümetlerin desteklediği bölgesel terörizm olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple ABD'den yeni bir askeri yardım talebinde bulunmuştur. Amerikalı yetkililer bu talebi haklı bulmuş ve İran'ın dış güvenliğini sağlamasına yönelik yeni bir askeri yardım programı başlatmıştır. Bu program öncekilerden farklı olarak dış güvenliğin sağlanması içindir ve ağır askeri teçhizatlar içermektedir. Fakat İran'da Şah'a karşı olaylar tırmanmaya başladığında Şah bu silahları halka karşı kullanmıştır. Bu durum halkı durdurmamış ve krizi daha da büyütüştür.²⁹⁵ ABD ise 1976'da Şah'a ağır silahları satarken İran'da bir değişim ihtimali olduğu artık değerlendirilen bir konudur.

ABD'li yetkililerin bazı raporlarında “*Şah'a aniden bir şey olursa ne olur*” konusunda yorumlar yapılmış, bazı raporlarında da en azından 1980 yılı ortalarına kadar Şah'ın konumunu sürdürebileceği öngörülerini yer almıştır. Şah'ın bir şekilde muhalefeti kontrol edip yahut sağlık sorunlarını aşmış, uzun süre daha tahtta kalması ihtimalini düşündüklerinde ise Şah'a bağlı personellerin önemli bir kısmının neredeyse 30 yıldır görevde olduğu ve yakında sağlık, yaş gibi nedenlerle olsa da bu kadronun en geç 1980 yılı başlarında yenilenmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁹⁶ Esasında aralarındaki tüm işbirliğine rağmen ABD'nin Şah sonrası İran için planlarını yaptığı açıkça görülmektedir. Burada ABD'nin kendi menfaatini ön planda tutan bir ülke kadar masum olmasını gölgeleyen en önemli ayrıntı, bir yandan İran'da muhaliflerle görüşmeler yaparken bir yandan İran'ın silahlanmasını sağlamasıdır.

---

²⁹⁵ William F.Hickman, **Revaged and Reborn: The Iranian Army**, 1982, The Booriking Institution, Washington D.C 1982, s.2-3

²⁹⁶ Security Archive, The Carter Administration and the Arc of Crisis 1977-1981, “The Stability of The Regime” **A critical Oral History Conference**, The Woodrow Wilson Center, Temmuz 25-26, 2005

1976 senesinde Şah'a ağır silahlar verilirken, bunun bir süre sonra halka dönebileceği ihtimali ortadadır.

İran'da tüm farklı fikirlerden muhalifin tek ortak beklentisi Şah'ın devrilmesi iken bu tarihte ABD'nin başka bir tutum sergilemesi pek mümkün değildir; ancak Şah, kendi iktidarı için yabancı bir devlete ve o devletle ilişkilerine, halkının tüm tepkilerine rağmen fazlasıyla güvenmiştir. Bunu hem halkının hem de dış devletlerin desteklerini kaybederek ödemiştir. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi henüz 1974 senesinde ABD yetkilileri, Şah'ın tek adam olmasından ve onun yönetimden bir sebeple ayrılması durumunda İran'da ne gibi problemlerle karşılaşılacağına dair öngörülerde bulunmuştur.

1976 senesinde Sovyetler Birliği Tahran elçisinde görevli Guennady Kazankin ile ABD'nin Tahran elçiliği görevlisi John D. Stempel arasındaki diyalogda, Sovyet yetkili Şah'ın İran'dan gitmesi aniden yönetimden çekilmesi durumunda ABD'nin planlarının ne olacağını öğrenmek istemiştir. Aynı görüşmede Kazankin, Amerikalı yetkiliye *“Amerika'nın İran'da etkisi var ve siz Şah'a ne yapacağını söylüyorsunuz.”* Yani Şah'ın ve İran'ın geleceği hakkında planınız da hazır. İmasında bulunmuştur. Amerikalı yetkilinin cevabı ise *“bu durumda ne yapacağımız şartlara göre değişir... Biz Amerikalılar oldukça pragmatik davranırız”* olmuştur. Amerikalı yetkili, ABD'nin İran'daki çıkarlarını sürdürebilmek için ortaya çıkan şartlara uyum gösteceğini ifade etmişti; ancak *“bu değişime herhangi bir hile katılmadığı sürece”* uyarısını da Sovyet yetkiliye yapmıştır. Yani ABD, İran'da ortaya çıkacak Sovyetler Birliği destekli bir değişime göz yummayacaktır.²⁹⁷

1978 senesinde Amerikalı yetkililerin İran Özgürlük Hareketi (FMI) yetkilileri ile görüşmelerinde liberalizmin savunucularından Mehdi Bezirgan da vardır. Bu dönem İran'da liberalizmi savunan muhaliflerin emin oldukları bir konu, Şah'ın, dış baskı olmadan halkın özgürlük taleplerini arttıracak ya da bu anlamda gelişme sağlayacak bir düzenleme yapmayacağıdır.²⁹⁸ Esasında Bezirgan'ın bu tespiti Şah'ın ordu, silah, istihbarat vb. gibi sistemleri güçlendirirken başka bir

²⁹⁷ Security Archive, Memorandum of Conversation, 28 Nisan 1976, INR/ RNA/- INR/OIL/B - CHRON

²⁹⁸ Esnad-ı Lane-i Casusi, 25 Mayıs 1978, s.6

deyişle hayalindeki hedefe odaklanmışken halkından ne kadar uzak olduğunu bir kez daha anlatır. Oysaki iktidarın başarısı, ortaya konulan hizmetle halkın beklentileri paralel olduğu müddetçe sağlanabilir. Bu iki doğru arasında eğer fark varsa, bu farkı toplum tepki olarak muhakkak ortaya koyacaktır. Fakat Şah için tepkiyi bastırabilmek güçlü olmak ve kontrol sağlamak, farklı düşünceleri susturarak otoriteyi sürdürmek şeklinde bir algıyla değerlendirilmiştir. Nitekim sonucu da aynı tavizsizlikle kendisine yönelmiş bir tepki oluşmasına sebep olmuştur.

2.7.1.3. Şah'ın Savunma Mekanizmalarının İran'da Muhalefetin Gelişmesine Etkisi ve Şah'ın Tedbirleri

İran'da 1953'de Muhammed Musaddık'ın devrilmesi sürecinde yaşanan olaylardan sonra Şah, askerlerin sadakatini sağlamak için çeşitli tedbirler almıştır. Askeri yapıyı en iyi teçhizatlarla donatmanın yanı sıra askeri personelin toplum içinde statülerini arttıracak konut yardımı, yüksek maaş, özel indirimler vb. imtiyazlar sağlamıştır. Bu şekilde özellikle ordu içindeki yüksek rütbeli subayları halktan uzaklaştırmış ve yeni bir üst sınıf ortaya çıkartmıştır. Şah, bu yüksek rütbeli subaylara aynı zamanda politik görevler vererek ordu içinde gelişebilecek bir darbe ihtimalini engellediğini düşünmüştür. Yüksek rütbedeki askerlerden toplumsal güç ve etki oluşturmaya başlayanlarını ise hızla emekliye sevk etmiş ya da görevden uzaklaştırmıştır. Şah bu şekilde kendi konumunu koruduğunu düşünmüştür. Bununla birlikte ordu içindeki alt kademeli subayların, üst kademedekiler kadar geniş imtiyazlara sahip olmaması ise orduyu kendi içinde sınıflara ayırmıştır. Amerikalı bir deniz subayı olan William Hickman'a göre İran'da Şah'a karşı tepkiler tırmanmaya başladığında Şah'ın kendisini korumasını beklediği üst düzey subaylar halka uzaktı ve meseleleri değerlendirmekte yetersiz kaldılar. Bu subayların halkın Şah'a yönelik tepkilerine karşı uygulanması gereken yöntem konusunda aralarında fikir birliği bulunmaması da sorunu çözmekte yetersiz kalmalarının bir diğer sebebi olmuştur.²⁹⁹

1957 senesinde ABD ve İsrail'in desteği ile kurulan İran'ın haber alma örgütü ise, iç muhalefete karşı bir kontrol örgütü gibi çalışmaya devam etmiştir. 1970'li yıllarda "*SAVAK insafsız bir makineye dönmüştür.*" Fakat İran'da Şah'ın politikaları

---

²⁹⁹ Hickman, a.g.e., s.3-4

setleştikçe karşıtları ortadan kalkmamış aksine muhalefet de sertleşmiştir. Şah'ın bu anlamdaki yanlış uygulamaları zamanla İran'da muhalefeti bütünleştirecek din adamlarının ve Humeyni'nin amaçları için oldukça etkili bir propaganda aracı olmuştur.³⁰⁰

Şah'ın özel bir istihbarat bürosu vardır. General Hüseyin Fardust bu büronun başındadır. Şah'a güvenlikle ilgili tüm konuları raporlamıştır.³⁰¹ Ayrıca Şah'ı ve onun tahtını korumak için "Cavidan Muhafızları"(*Javidan Guards*) birliği mevcuttur.³⁰²

SAVAK halk arasında her şeyi askerler ve elit aileler dahil takip etmiştir.³⁰³ Bu dönem SAVAK'ın gözetimine aldığı kişilere yaptığı işkenceler hatta Şah'ın sırf bu yüzden kurdurduğu işkence odalarının varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte şık giyimli, kibar SAVAK görevlileri de zaman zaman toplumu korkutma amaçlı bu "cehennem odalarının" propagandasını yapmıştır. Şah kullandığı diğer askeri-güvenlik ve haber alma tedbirleri ile zaman zaman bu kurumların birbirini denetlenmesini de sağlamıştır. Çok sayıda istihbarat görevlisi muhalif grupların içine yerleştirilmiştir. Fakat Şah bu tedbirlerle kendi yetkilerini ve bireysel konumunu güçlendirirken ne yaparsa yapsın muhalefetin artmasını önleyememiştir. Bu muhalefet sadece komünistler(*kızıl*) ve din adamları(*siyah*) da değildir. İran'ın solcuları, liberalleri, aydınları Şah'ın politikalarından huzursuzluk duymaktaydı. Şah'ın bir diğer hatası da hatalarını kabul etmemek hatta inkâr etmek olmuştur.³⁰⁴ Bu sayede kendisini daima güçlü, vakur, muhalefeti ise haksız görebilmiştir. Bu bakış açısı Şah'ın uzun süre kendisine ve politikalarına karşı İran'da gelişen tepkinin boyutunu anlayabilmesini önleyen sebeplerden biridir.

Devrim sürecinde İran'da mahkemelerin kararları da tartışılır durumdadır. Zira usulsüz kararlar ve kolaylıkla verilen idam kararları ile İran toplumu içindeki huzursuzluğun sebeplerinden biri de mahkemelerdir. Şah reform hareketleriyle

---

³⁰⁰ Moin, **Son Devrimci**, s.159

³⁰¹ "Bir Devrimin Anatomisi",Belgesel, Aljazire Turk, Erişim Tarihi, 10.02.2016

³⁰² <http://www.ibna.ir/en/doc/tolide/142638/hussein-fardoust-role-in-pahlavi-regime-reviewed> , Erişim Tarihi, 02.08.2016

³⁰³ Security Archive, The Carter Administration and the Arc of Crisis 1977-1981, "The Stability of The Regime" **A critical Oral History Conference, The Woodrow Wilson Center**, 25-26 Temmuz 2005

³⁰⁴ Keddie, **Rişehayi Englabi Iran**, s. 221-227

yargıyı din adamlarının kontrolünden arındırma çalışırken din adamlarından sert şekilde tepki almıştı. Diğer yandan, modernize çabalarını muhaliflere baskıyla sürdürdüğü için yargıyı da bu süreçte araç olarak kullanmış ve politize etmiştir. Yani Şah, yargıyı halkına karşı baskı aracı olarak kullanmaktan çekinmemiştir.

İran'da müebbet hapse mahkûm suçluların kararlarının idamla değiştirildiği durumlar olmuştur. Dünya bu idamlara ve usulsüz idam kararlarına genellikle kayıtsızdır.³⁰⁵ Esasında 1970'li yıllardan itibaren ABD istihbarat raporlarının hemen her birinde İran'da insan haklarının geliştirilmesi gereken bir durumda olduğu belirtilmiştir; ancak bu durum kamuoyunda yeterince yer almamıştır. Belirtildiği gibi ABD, bir diktatörlüğü destekliyor imajı sergilememek için, söylemlerinde insan haklarına vurgu yapmıştır; fakat bu söylemlerin eylemlere yansımaları ve İran'da insan haklarına yönelik ihlallerin durdurulması için ABD ve Batılı ülkelerin Şah döneminde İran'a yönelik ciddi bir yaptırımları olmamıştır.

1963 de yaşanan olaylardan sonra Şah kim olursa olsun muhalif seslere son derece sert bir kontrol ve baskı ile müdahale etmiştir. Birçok kişi Şah'a muhalif fikirlerinden dolayı hapse atılmıştır.³⁰⁶ Hatta işkenceye maruz kalıp idam edilenler olmuştur. Bu siyasi kontrol ve baskı mekanizmasına rağmen Şah, kitleleri kendisine karşı yürütülen muhalefetten uzaklaştıramadıkça daha da sert ve kontrolü arttıran tedbirler almıştır. Bunlardan birisi baskılar sonucu oluşturduğu iki partili politik sistemi de tek merkeze indirgemek olmuştur.

Şah, 1975 yılında bütün İranlıların kendi siyasi partisi "*Rashtakhiz*"e katılmasını emretmiştir. Bu emre uymayan vatan haini ilan edilecektir.³⁰⁷ Nitekim parti kurulduğu Mart 1975'den partinin kapandığı 1 Ekim 1978'e kadar İran içerisinde muhalefeti daha da kızgın bir hale getirmiştir.³⁰⁸ Bu süreçte rejim yanlısı sivil grupların hükümete yani tek parti olan Rastakhiz partisine desteğini göstermesi sağlanmıştır. Bu gelişme 1977 senesinden itibaren Şah'a muhalif olan "*sessiz*

³⁰⁵ "Der Iran Muhammed Rıza Han Mucazat-ı Muhalefet İdam Bud" **Ettelaat**, 19 Yekşenbe, Esfend Mah 1358 (9 Mart 1980)

³⁰⁶Security Archive, "Carter Visit to Tehran", Department of State, Memorandum, NEA/IRN/12/13/77, Keddie, **a.g.e.**, s.229

³⁰⁷ Kinzer **a.g.e.**, s.124

³⁰⁸ Pervin Amini Merat, , "A Single Party State In Iran, 1975-1978: The Rashtakhiz Party- The Final Attempt by the Shah to Consolidate His Political Base", **Middle Eastern Studies**, C.38,S.1, Ocak, 2002 (Çevrimiçi) ,<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/714004438?journalCode=fmes20> , Erişim Tarihi: 02.08.2016

çoğunluğun” gösterilerine ve bu da Şah’ın gergin mizacını ortaya koymasına sebep olmuştur. ABD ise tüm bunları not ederken, askeri anlamda iş birliğinin sürdürülmesi için İran’la iletişime açık olduğunu her fırsatta belirtmiştir.³⁰⁹ Yani göstericilerin sokağa çıkmaya başladıkları bu süreçte, İran halkı silahlanmış ve bu silahları İran halkına ABD satmıştır. İran’ın 1970’li yıllarda içinde bulunduğu atmosferde, bu silahların bir gün mevcut iktidara dönebileceğini Amerikalı yetkililerin öngörmediği düşünülemez.

İran’da sosyal, siyasi, ekonomik problemlere rağmen Şah’ın tek partili sisteme geçişi, esasında temelden beri en büyük sorunu bütünleşmemek olan Şah’a karşı muhalefeti bir araya getirmiştir.³¹⁰ Daha önce anlatılan “*dowresh*” ler 1970’li yılların sonlarında daha aktif ve profesyonel olarak faaliyete geçmiştir. Bu dönem *Dowresler* kendi içlerinde organize olarak çalışmışlardır. Hatta toplum içinde elit tabakadan olmayan üyelerini iş birliği ile bu seviyeye getirebilmişlerdir. Bu yıllarda bu grupların meşhurlarından birisi “*Fransız Doktora Grubu*”dur. Bu grup 25 yıldır her hafta toplantı yapmaktadır. Bir başbakan, üç bakan, milletvekilleri, elçiler, İran Oil şirketinin başkanları, Tahran Ticaret odası başkanı olan üyeleri vardır. Bir diğer öne çıkan Dowres grubu “*Poker Kulübü*” dür. Hüseyin Fardush da bu kulübün bir üyesidir. SAVAK başkanı, Muhammed Hatemi, Hava kuvvetleri başkanı vb. önemli isimler bu grubun üyeleri arasındadır. Bu grup Fardush ve Hatemi sayesinde Şah’la doğrudan irtibattadır.³¹¹

Sonuç olarak İran’da çok eski bir geçmişe sahip olup sürekli baskı politikaları ile yer altına itilip bir türlü birlik olamayan muhalefetin ortak tepkiyle meydanlara çıkmasında Şah’ın tek parti sistemi önemli bir etken olmuştur. Çünkü yukarıda sıralanan ve belirtilen sebeplerle İran halkı yıllardan beri Şah’a karşı tepkilidir. Humeyni de bu süreçte Şah’ın tek partili yönetimine de İran Meclisine de güvenmediğini beyan etmiştir. O’na göre meclisteki milletvekilleri zaten elçiliklerde belirlenmektedir. “*Eskiden bunu İngiliz elçiliği yapıyordu, sonra Ruslar yaptı, şimdi Amerika elçiliği bu işi sürdürüyor. Onlar milletvekillerinin isimlerini belirliyor ve*

³⁰⁹ Security Archive, “Carter Visit to Tehran”, Department of State, Memorandum, NEA/IRN/12/13/77, Keddie, a.g.e., s.229

³¹⁰ Rouhollah K. Ramazani, “Iran’s Foreign Policy: Contending Orientations” **Iran’s Revolution**, Edit by, Rouhollah K. Ramazani, Indiana University Press, Washington D.C. 1989, s.50-51

³¹¹ Oney R. Earnest, “Elites and The Distribution of Power in Iran”, Research Study, **Central Intelligence Agency**, Security Archive, Şubat 1976

Şah o isimleri meclise sokuyor... Halk nedir? Halk ne yapar... Halkın hakkı kötek midir?"³¹² Humeyni bu ve benzeri cümleleri konuşmalarında sıklıkla tekrar etmiştir.

Şah'ın modern bir İran oluşturma çabaları, din adamlarından aldığı tepki yanı sıra bu çabanın kendisine ait bir yan etkisi olarak Şah'a muhalif yeni bir grubun daha oluşmasına sebep olmuştur. Nitekim Şah'ın modernleşme politikaları İran halkının çoğunu şehirlerde yaşar hale getirmiştir; ancak çok büyük bir kesim yoksuldur.³¹³ Yoksul kesim için yaşam standartlarının düzelmesi her şeyden önce gelen talepleridir. Bütün bunlar karşısında Şah memurlarının sadakatini sağlamayı daha önemli görmüştür. Kişisel kabiliyetlerine ve kıdemlerine göre memurlarını ödüllendirmiştir. Özellikle Silahlı kuvvetlere ayrıcalıklar tanıyarak, toplum içinde statülerini yükseltmeye böylece kendisine vefalı ve sadık bir kuvvet kazanmaya çalışmıştır. Ayrıca Şah, bahsedilen hayalleri için orduyu son model silahlarla donatmıştır. Orduya siyasi telkinlerde bulunmuştur. Buna karşılık İran'da subayların son derece küçük bir siyasete katılımı ve diğer gruplarla bağı vardır. Bütün bunlarla birlikte elitler arasındaki ekonomik ve politik huzursuzluk onları da etkileyebilir boyuta ulaşmıştır.³¹⁴ Şah'ın kendi konumunu korumak için aldığı tedbirler ilk aşamada toplumda güvenlik güçlerine olan inancı sarsmıştır. Normal şartlarda öncelikli görevi halkı ve ülkeyi korumak olan silahlı kuvvetlerin amacı "Şah'ı korumak" önceliğine dönmüştür. Bu durum toplumsal huzursuzluklara sebep olduğu gibi devlet yapısı içerisinde önemli çatışmalara da sebep olmuştur.

İran'da 1975 den 1977 ye kadar silahlı kuvvetlerde çalışanların maaşları, sivil sektör çalışanlarına göre yüzde 20 daha çok artmıştır. En yüksek askeri yetkililer, resmi memuriyetlerini de sürdürmüş ve yolsuzluklar ancak çok aşırı noktalardaysa cezalandırılmıştır.³¹⁵ Tabii ki adalet sisteminde sarsıntı anlamına gelen bu gibi yolsuzluk söylentileri de Şah rejimi güçlendiğini zannederken, halk nazarında kalan itibarını da tüketmiştir.

---

³¹² **Tarihi Muassır-ı İran Ez Didgah-ı Imam Humeyni**, s.221

³¹³ Ramazani, a.y. , s.50-51

³¹⁴ Security Archive, The Carter Administration and the Arc of Crisis 1977-1981, "The Stability of The Regime" **A critical Oral History Conference, The Woodrow Wilson Center**, 25-26 Temmuz 2005

³¹⁵ Security Archive, The Carter Administration and the Arc of Crisis 1977-1981, "The Future of Iran Implications for US" **A critical Oral History Conference, The Woodrow Wilson Center**, 25-26 Temmuz 2005, s.21 -22

İran'da askeri sistem her ne kadar mollaların hareketini bastırmış olsa da siviller tarafından ortaya çıkarılacak huzursuzluklara sistem alışık değildir. Şah başta olduğu sürece askeri bir hareket olasılığı, tedbirleri sayesinde zor görünse de, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren gençler arasında böyle bir hareketin olabileceği öngörülmektedir. Şah'ın bir hatası da askeri sistem kendisine sadık olduğu sürece güvende olduğunu zannetmesi olmuştur. Yani başka bir kesimden gelebilecek tehlikeyi ordunun desteği oldukça bastırabileceğini düşünmüştür;³¹⁶ ancak ordunun da aslında halkın bir parçası olduğunu ve aslında tüm halkın desteğini yavaş yavaş kaybediyor olduğunu göz ardı etmiştir. Nitekim Şah'ın ordu içindeki tedbirleri orduyu kendi içinde sosyal sınıflara ayırmıştır. İran ordusundaki kıdemsiz askerler ve astsubaylar ordu içinde Şah karşıtı fikirlere en yakın gruplardır. Çünkü halka en yakın olan askeri kesim bunlardır. Birçoğu dini arka plana sahiptir. 1978 senesi sonlarında Humeyni takipçisi din adamları onun bildirimlerini camilerde dağıtmaya başladığında Şah, onları durdurmak için bu askeri sokağa indirmiştir. Devrimi önlemek için sokağa inen askerler kendi değerleri ve inançlarıyla ortak değerleri paylaşan insanlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu onlar için ahlaki bir ikilemdir. Humeyni tam bu dönemde meşur mesajlarından birisini İran halkına iletmiştir: *"Askerlere saldırmayın... Beş bin, on bin kişi öldürseler de... Onlar bizim kardeşlerimiz... Onlara hoşgeldiniz diyeceğiz. Kanın kılıca üstün geldiğini göstereceğiz."*³¹⁷

Sonuç olarak Şah'ın İran'da en çok güvendiği kuvvet olan ordunun oldukça hızlı çöküşünün temel sebeplerinden birisi de bu ordunun, İran halkının bir parçası olmasıdır. İran Devrimi'nin önemli gösterilerinden olan 4 Eylül 1978 mitinginde din adamları bunu Şah'a ve tüm İran halkına göstermek için propagandalarını uygulamıştır. Mitingde kalabalığın elindeki bazı pankartlarda *"askerler siz bizim kardeşimizsiniz. Yarın aynı cephede savaşacağız. Yarını beklemeyin, bu gün gelin"* ve ya *"Asker, sen Müslüman'ın emirlerini Allah'tan al"* vb. yazılar vardır. Bu gösteri izinle düzenlenmiştir ve taşkınlık olmadığı sürece Şah artık kan dökmemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla İran askeri bu mitingde binlerce İranlı'nın doğrudan davetiyle karşı karşıya kalmıştır. O dönemin SAVAK şefi General Mukaddem de bu

³¹⁶ Security Archive, a.b, "The Stability of The Regime", Keddie, **Riṣehayi Englabı İnan**, s. 221-227

³¹⁷ Hickman, **a.g.e.**, s.5-7

tarz olayların askerlerin moralini bozduğu ve sert önlemler alınması gerektiği şeklinde Şah'ı uyarmıştır.³¹⁸

1978 yılında, Şah, aşırı baskıyla ülkedeki fikirleri kontrol altına alma politikasının kendisine yönelik muhalefeti güçlendirdiğini anlamış olacak ki SAVAK'ın muhalifleri tespit edip cezalandırmaktaki rolü eskisi kadar açık değildir. Fakat henüz Şah'ın güçlü olduğu dönemlerde, İran'da muhalif kesimlere muhalif olanlar da vardır. Bu konuda Ulusal Cephe lideri Mehdi Bezirgân, Şah'ın bu destekçilerinden aldığı güvenle ve eğer İran'da kontrolü sağlarsa bir öç alma işine girişebileceğinden endişe duymaktadır.³¹⁹ Bezirgân'ın bu tespiti, Şah'ın İran'daki muhalif kesimler için İran'da sular Şah'ın lehine durulursa kendi halkından öç alma fikrine sahip olabilecek bir lider mizacında olduğu algısını yansıtır. Bununla birlikte Şah, sert mizacını göstermek için çok fazla beklememiştir. 8 Eylül mitingi İran tarihine “*Kara –Kanlı Cuma*” olarak geçmiştir. Şah, keskin nişancılara ateş emri vermiştir. Göstericilere ateş açılması kitleleri korkutmamış ve daha büyük bir dirençle Şah'a karşı gelmelerine sebep olmuştur.³²⁰

2.7.1.4 1970'lerde İran'a Yapılan Amerikan Yardımları ve Muhalefet

1970'li yıllara gelindiğinde Şah'ın kendi adına aldığı politik baskı tedbirleri yanı sıra en çok güvendiği ve İran'ın güçlü bir ülke olması için inandığı hedef güçlü bir ordu kurmaktır. Şah'ın en büyük hayali İran ordusunu dünyanın en büyük beş ordusundan biri yapmaktır. Richard Nixon, Şah'a her türlü silah desteğinin sağlanacağına dair söz vermiştir. ABD için “*körfez jandarması*” olacak İran'ın askeri anlamda desteğe ihtiyacı olduğu açıktır.³²¹ Bu ortak amaç sayesinde 1974 yılında İran Jandarma teşkilatı 1967 yılındaki sayısının iki katına ulaşmıştır. (207.000 den 436.000 e) Bu tarihteki planları bunu 1978 senesi sonuna kadar 50 bin daha arttırmak ve 485 bin kişilik bir yapı oluşturmaktır. İran'ın 1975 yılında savunma harcamaları 9.4 milyon dolardır. Bu ülke bütçesinin yüzde 41'i demektir.

³¹⁸ Nirumand, *İran Soluyor Çiçekler Parmaklıklar Ardında*, s.37-38

³¹⁹ *Esnad-ı Lanei Casususi*, 25 May 1978, s.6

³²⁰ Nirumand, *a.e.*, s.39

³²¹ Ramazani, *a.y.*, s.50-51

Gayri Safi Milli hasılanın %15,2'si. Buna karşın İran'da enflasyon %20-25 civarındadır ve fiyatlar hızla artmaktadır.³²² Sadece ülkenin çoğunluğunu oluşturan yoksul kesim için bile bu durum bir ayaklanmaya sebep olabilirdi. Nitekim 1979 İran Devrimi'nde en önemli rolü oynayan bazaar esnafının tepkisinde ekonomideki bu çöküş göz ardı edilemez bir etkiye sahiptir.

FMS (*foreign Military Sales- 1968*) programının kabulünden itibaren sade küçük silahlar, füzeler, bombalar, el bombası, torpido gibi cephanelikler için 1 Temmuz 1974' e kadar ABD İran'a 630 milyon dolarlık askeri harcama yapmıştır. 1977-1978 yıllarında İran-ABD arasında 10 milyon dolara yakın askeri satış sözleşmesi bulunmaktadır. Şah en çok F-16, F-18, AMST, Denizaltı, AWACS^{323*} ve diğer silah sistemlerine ihtiyaç duymuştur. Ayrıca İran'da hava savunma sistemi (*Seek Sentry*), Ulusal iletişim (*Telekomünikasyon-Seek Switch*) ve Lojistik sitemi – *LOG* için ve çoğu askeri sitemlerle ilgili olmak üzere toplam 17.000 Amerikalı görevli vardır.³²⁴ Muhafif kesimler açısından ise bu görevliler “*ajan*”dır. Şah'ın, İran'ı ajan olarak tanımlanan bu görevlilerin cirit atabileceği hale getirdiğini düşünen ve bu sebeple kendisine kızgın kesimler de mevcuttur. Nitekim ABD, bu işbirliği, ortak çalışma ve teknik eğitim ile kendi nüfuzunun hem İran hem de bölge üzerinde artacağını açıkça belirtmiştir. İran'ın diğer ülkelere ABD desteği ile geliştirdiği herhangi bir ürün satmak istediğinde, ABD'den izin almak zorunda³²⁵ olması da bu kontrolün bir diğer göstergesidir.

Şah, askeri mühimmatı sadece ABD'den almamıştır. Şah, bu dönem Fransa'ya üç savaş gemisi siparişi vermiş; ancak bu gemiler Fransa tarafından devrimden sonra gönderilmiştir.³²⁶ (Bu durum Fransa'nın bu süreçteki tavrı konusunda fikir verebilir.) Diğer yandan Şah'ın 1974 den itibaren petrol fiyatlarını arttırarak, daha fazla silah almaya yönelmesi açıklandığı gibi ABD'nin İran'dan

---

³²² Security Archive, “Defance Activity In Iran”, 5 Ağustos 1975, ASD/ISA, Amerika'nın 1974 yılı ve 1978 e kadar genel savunma harcamaları ve İranla askeri işbirliği konusunda detaylı bilgi için bu belgeye bakılabilir.

³²³ Security Archive, 5 Ağustos 1975, Defance Activity In Iran, ASD/ISA

* Radar sistemi, Amerika bu radar sistemini(AWACS) 1978 de kullanıyordu. Türkiye 2000'li yıllarda parasını peşin olarak ödediği bu uyduyu ABD'den satın aldı, ABD 2014 yılında uyduyu Türkiye'ye teslim etti ve 2014'den itibaren Türkiye bu uyduyu kullanmaya başladı.

³²⁴ Security Archive, **a.b** ,(5 Ağustos 1975, Defance Activity In Iran)

³²⁵ Security Archive, **a.b**, (5 Ağustos 1975, Defance Activity In Iran)

³²⁶ Rafsancani, Haşimi, **Hatıralar**, Çev, Hakkı Uygur, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s.211

beklentilerinden ve İran'a yönelik hedeflerinden farklıdır. Bu gelişmeler İran'da 1970'li yılların sonlarına doğru zaten ortaya çıkmış olan devrim beklentisi sürecinde Şah'ın dış desteklerini kaybetmesine sebep olan faktörlerdir.

2.7.2. Şah'ın Hataları ve Son Tedbirleri

1978 yılından itibaren Şah, kendisine karşı İran içinde gelişen tepkilerin kontrol edilemez olduğunu görebilmektedir. Bu sebeple bu ana kadar pek taviz vermediği muhalefet karşısında geç de olsa halkın beklentilerine uygun çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Halkın sevmediği bazı üst düzey devlet memurlarını görevden almış, siyasi suçluları serbest bırakmıştır. Seçimlerin özgür bir atmosferde yapılacağı ve İran'da Batı tarzında bir demokrasi kuralacağına sözünü vermiştir. Abadan'da 477 kişinin yanarak ölmesine sebep olan Rex sineması yangınından dolayı duyulan tepkiyi hafifletmek için Cemşit Amuzegar'ı görevden almış ve Cafer Şerif İmami'yi başbakanlık görevine atamıştır. Şerif İmami, din adamlarıyla bazı görüşmeler yapmış, İran'daki kumarhaneleri ve gece kulüplerini kapattırılmıştır. Şah, hapisteki din adamlarının serbest bırakılması, Ramazan Bayramı (*Eyd-i Fitr*) kutlamalarına izin verilmesi gibi girişimlerle halkın tepkilerinin bastırılabilceğini düşünmüştür. Tabii ki bu mümkün olmamıştır. Ekim 1978'de Şah, General Reza Azhari'yi başbakan olarak atamıştır. Ayrıca Şah, artık kendisini sadece kral olarak tanımlamaya başlamıştır. Oysaki önceleri Muhammed Rıza “*shehinshah*” yani şahlarınşahi ya da krallarınkralı ünvanını kullanmayı tercih etmiştir. Ulusal televizyon kanalında halka hatalarını telafi edeceği sözünü vermiştir. Halka karşı sürdürülen sert politikaların sorumlusu görülen Amir Abbas Huveyda dahil 132 hükümet görevlisini tutuklatmıştır.³²⁷ Şah'ın son günlerinde halkın beklentileri için ortaya koyduğu bu düzenlemeler ve halka verdiği sözler, kendisine karşı biraraya gelmiş kitleler için hemen hiçbir anlam ifade etmemiştir.

Sonuç olarak devrim sürecinde dünyada meydana gelen değişimlere paralel olarak İran Şahı'nın genel tutumu bir arada değerlendirildiğinde İran Devrimi'ni besleyen temel kaynaklar ortaya çıkmaktadır. Yukarıda belirtilen Şah'ın bu süreçteki hataları özetlenirse: Din adamlarını etkisizleştirme çabasıyla onlarla karşı karşıya

³²⁷ Bakhash, *The Reign Of The Ayatollahs*,s.17

gelmesi birinci hatası olmuştur. İkincisi, çizdiği hedefler için Batı desteğini kullanırken, onların tepkilerini ve artan kontrollerini göz ardı etmiştir. İran petrolünü istediği zaman kendi beklentilerine uygun olarak kullanma fikri yanı sıra kendisini kontrol etmek isteyen dünyaya şaşalı gösterilerle cevap vermesi Şah'ın önemli hatalarındadır. Şah, tüm bunları yaparken bu tutumun sonuçları hakkında öngörülerini de yetersiz kalmıştır. Şah'ın kendi halkına yabancılaşması, halkın tepkilerine duyarsızlaşması, askeri sistemi kendisini koruyabilecek hale getirerek halkın tepkisini bastırabileceğini düşünmesi, sürekli artan baskı ve korkutma politikaları ile huzursuzlaştırılan İran halkını kendisine muhalif hale getirmiştir. İran'ın başarısız ekonomi politikaları ile yoksullaşan halk ve en önemlisi Şah'ın eleştiri kabul etmeyen, hatalarını kabul etmeyen hatta inkâr eden tavrı ülke içinde kendisine destek olabilecek neredeyse hiçbir kesim bırakmamıştır. Şah'ın temel desteği olan Batılı devletlerin bile “*Uzun vadede Ortadoğu’da İran’ın gücünün dengeleri bozabileceği,*”³²⁸ endişesiyle Şah sonrası İran için araştırma ve gelecek dönemlerde İran’da yönetimin değişmesi durumuna yönelik hazırlık yapmaya başladıkları süreçte olabilecekler konusunda Şah’ı uyarmamaları da Şah’ın politikalarının artık onların beklentilerine uygun olmadığını da göstermektedir.

Bu süreçte Şah'ın politikaları İran Devrimi'nin dinamiklerini beslemiştir. Çünkü Şah, monarşinin gücü ile kendi varlığını daima koruyabileceğini düşünmüştür. Şah'ın gücünün dayandığı temel kaynaklar ise onu güçlendirmesi gerekir gibi durmasına rağmen sonunun gelmesine sebep olmuştur. Bu temel güç kaynaklarından birincisi, monarşinin baskısı ve kontrolüdür. Bir ülke için liderin konumunu koruyabileceği tüm güce Şah sahipti; ancak belirtildiği gibi Şah, bu gücü kullanırken, halkın beklenti ve isteklerinden uzaklaşmış ve bu gücü halkın tepisini susturmak için kullanmıştır. Şah'ın ikinci güç kaynağı İran'ın petrol kaynaklarıdır. Şah, özellikle ordunun modernize edilmesi konusunda Batı ile yaptığı işbirliği sonuç vermeye başladıktan sonra, hızlı bir şekilde petrol fiyatlarına artırmaya yönelmiştir. Bu elbette İran ekonomisi için bir ihtiyaçtı ama Batılı devletler petrolü daha pahalıya almak ya da bir petrol krizi çıkarması için İran'a yardım etmemiştir. Bu anlamda

---

³²⁸ Security Archive, **The Carter Administration and the Arc of Crisis 1977-1981**, “The Future of Iran Implications for US”, **A critical Oral History Conference**, The Woodrow Wilson Center, 25-26 Temmuz 2005, s.21-22

Batı'nın kendisine olan güvenini Şah, tamamen kırmıştır. Şah'ın ve İran'ın üçüncü güç kaynağı Şii Müslümanlar'dır. (İran halkının çoğunluğu) Şah, din adamlarıyla mücadeleye girmiştir. İran'da din adamlarının siyaset üzerinde etkisi oldukça güçlüdür. Onların özellikle eğitim ve hukuk alanındaki görevlerinden dolayı halk üzerinde etkisi de oldukça yüksektir. Buna karşın Şah'ın modern, laik bir toplum yapısı oluşturup bu gücü ortadan kaldırma hayali toplumun değerlerinden çok uzak bir hedeftir. 1977 senesinde Amuzegar hükümetinin din adamlarına yapılan devlet yardımlarını durdurma kararı,³²⁹ İran'ın bu dönem içinde bulunduğu kritik dönem göz önüne alındığında toplumda biriken tepkileri bastırmaktansa daha çok kışkırtmaya yönelik politikalara devam edildiğini göstermektedir.

İran için ticaretin ve ekonominin belkemiği sayılan esnaf sınıfının, kötü ekonomi politikaları ile sıkıntıya düşürülmesi de Şah açısından, İran'da etkili ve önemli bir başka unsuru kendi aleyhine harekete geçirmesine sebep olmuştur. Ekonomik sıkıntılarla *bazaar* (çarşı- esnaf ve zanaatkârlar) esnafı muhalif kitlelere eklenmiştir.³³⁰

Özetle Muhammet Rıza Han, İran için temel dinamikler sayılabilecek, iyi idareler ile ülkeye gerçekten güç katabilecek her yapıyı yanlış politikalar ile kendi karşıtı haline getirmiştir. 1979 senesinde de anlatıldığı gibi artık İran'da halkın tepkileri kontrol edilemez noktaya ulaşmış ve Muhammed Rıza Şah'ın İran'ı terk etmesine sebep olan protesto gösterileri durdurulamaz boyuta gelmiştir.

2.8. Humeyni'nin Dönüşü (Şah'ın Gidişi)

2.8.1. İran'da Muhalefetin Sokağa Çıkması

İran'da 1977 yılına kadar baskı altında tutulan muhalif kesimler, bu tarihten itibaren Şah'a karşı tepkilerini sokaklarda göstermeye başlamıştır. 1977 senesi Ekim ayında Humeyni'nin oğlunun sürgünde bulunduğu Necef'te öldürülmesi ile İran'da kitleler protesto gösterilerine başlamıştır. Tepkilerin sokağa taşması ile bir anlamda devrim için artık “düğmeye basıldı” tabiri kullanılabilir. Bu tarihten sonra İran'da

³²⁹Fred, Helliday, “Iran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm”,**İran Devrimi Din, AntiEmperyalizm ve Sol**, Derleyen: Serpil Üşür, Belge Yay, Temmuz 1992, s.24

³³⁰Schanche, Don A , “Spurred Crisis: Iran Bazaars--Shah Feels Their Wrath Incomplete Source” **Los Angeles Times**, 15 Ocak 1979; Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times (1881-1990),s.sd1

halk, Şah Muhammed Rıza Pehlevi ülkeyi terk edip, yeni bir rejim kuruluncaya kadar evlerine çekilmemiş, protestolarını sürdürmüştür. Aslında ayaklanmaların bu denli kararlı olmasını sağlayan da yine Şah'ın sert politikaları olmuştur. Özellikle İran tarihinde “kara” ya da “kanlı cuma” olarak bilinen, 1978 Eylül ayında göstericilerin üzerine ateş açılması ve yüzlerce kişinin ölümü ile sonuçlanan olaylar bu süreçteki önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Bu olaydan sonra Şah'a muhalif tüm kitlelerin liderlik noktasında Humeyni'ye yönelimi artmıştır. Yıllardır ekonomik, sosyal, siyasi vb. problemlerle beslenen ve varlığını sürdüren Şah ve rejim karşıtları için İran'da 1977-1979 yılları devrimin son perdesi olmuştur.³³¹ Bir tarafta laik modernizmin, diğer taraf geleneksel dini anlayışın savunucuları arasında 1963 yılında yaşanan olaylar hatta o olayları geliştiren süreç ve Humeyni'nin sürgün yılları başlı başına bu sonun hazırlık safhasını oluşturmuştur.

Şah, Humeyni'nin sürgün yıllarında İran'da hızlı bir şekilde reform programını uygulamıştır. Bu programın toplumun birçok kesmini rahatsız eden özellikleri yanı sıra uzun vadede ortaya çıkardığı yeni toplumsal tabakalar vardır. Şah'ın zenginlerine ek olarak bir de orta sınıf vardır. Fakat bu grupların politik katılım hakları yoktur. Bazar esnafının ayaklanmalardaki rolünde bu önemli bir sebep olmuştur. 6 Ağustos 1977'de İran'da öncelikle politik katılım hakları olmadığı için Şah rejiminden rahatsız olan bazar esnafı protesto gösterilerinde “*kahrolsun Şah rejimi*” sloganını atmıştır. Bu dönemde yurt dışındaki öğrenci hareketleri ve Şah karşıtı gösteriler de yoğunlaşmaya başlamıştır. Tam da bu dönemde Şah'ın ABD ziyareti, Şah muhalefetinin yurt dışı örgütlenmesi için oldukça uygun bir fırsat sunmuştur. Şah ve Carter Beyaz Saray'ın bahçesine çıktığı anda Şah'ı yuhlayan göstericiler ve Şah taraftarları arasında olaylar çıkmıştır. Durumu kontrol altına almak isteyen güvenlik güçlerinin kullandığı göz yaşartıcı gaz ise rüzgârın etkisiyle Beyaz Saray'daki Şah, Carter ve resmi törendeki yetkilileri etkilemiştir.³³² Şah ve Carter'ın gözyaşları içinde kalması Tahran halkının sokaklara çıkıp “*Şah ağlar, halk güler*” sloganları atmasına sebep olmuştur. Şah'ın kendi ülke sınırları dışında hem de en yakın müttefikinin ev sahipliğindeki yurt dışı ziyaretinde uğradığı bu aşağılama şüphesiz ki onun saygınlığına büyük gölge düşürmüştür. Şah ülkeye döner dönmez

³³¹Shaul Bakhash, “The Iranian Revolution” , **The New York Review of Books**,26 Haziran 1980

³³² Chicago Tirubin, 16 Kasım 1977, Bkz: Ek belge 5

gençlere ve üniversitelere yönelik sert tedbirler almıştır. Bu durum İran'da Şah'a muhalif gençleri ve aydınları daha da kışkırtmıştır. Bu sırada göstericilerin temel talepleri anayasal özgürlük, insan haklarının korunması, demokrasinin geliştirilmesi vb. temel taleplerdir. İran dışındaki Şah karşıtı muhalefet onun baskısına maruz değildir ve buna rağmen çeşitli ülkelerde İran'da rejimin devrilmesi talebini ortaya koyan gösteriler yapılmıştır. Olaylar hızla tırmanırken ABD Başkanı Carter 1977'nin son gününü yani yılbaşını İran'da geçirmiş ve yaptığı konuşmada İran'ı "*dalgali bir denizin ortasında güzel ve huzur dolu bir ada...*" olarak değerlendirmiştir. Carter'ın bu konuşmasından yalnızca bir hafta sonra Şah için İran'da geri sayım başlamıştır.

7 Ocak 1978'de Ettelaat gazetesinde Humeyni'yi aşşağılayan bir yazının yayımlanması, İran'ın *Qum* kentindeki din adamlarını tekrar ayaklandırmıştır. Şah ise onlara karşı yine oldukça sert davranmış ve göstericilere ateş açılması emrini vermiştir.³³³ Aynı yıl, 4 Eylül 1978 İran'da din adamlarının protesto gösterilerini yönlendirmek için açıkça harekete geçtikleri tarihtir. Ramazan Bayramı coşkusuyla, protesto gösterilerinde bir araya gelen kalabalık Humeyni yanlısı sloganlar atmaya başlamıştır. 7 Eylül 1978'de kitlelerin sloganı "*Hüseyn Rehberimiz, Humeyni liderimiz*" olmuştur. İlk defa "*İslam Cumhuriyeti İstiyoruz*" sloganları atılmıştır.³³⁴ Şah'ın bu duruma tepkisi her zaman olduğu gibi oldukça serttir. 8 Eylül'de Jaleh Meydanı'nda toplanan kalabalığın üzerine ateş açılması emrini vermiştir. Yukarıda belirtildiği gibi birçok kişinin hayatını kaybettiği bu olay İran Tarihi'nde "*Kara Cuma – Kanlı Cuma*" olarak adlandırılmıştır.³³⁵

Humeyni sürgün yıllarında Türkiye ve özellikle Irak'ın Necef kentinden 1977 yılına kadar rejimi ve Şah'ın politikalarını kınayan mesajları gizli yollarla bile olsa takipçilerine ulaştırmıştı. Bu tarihten sonra ise artık açık şekilde amacını ortaya koymuştur. Humeyni, Şah'ın devrilmesi için gösteriler yapılmasını, bu başarıya ulaştığında da İslami bir hükümet kurulacağını beyan etmiştir. Bu süreçte Humeyni, Necef'te gizlice kendisini ziyaret eden taraftarları ile mesajlarını İran'daki muhaliflere yollamıştır. Bu kesimlerin tamamı dini yönelimli olmasa da artık liderlik noktasında Humeyni'nin ön planda olduğu aşikârdır; ancak İran'da Şah'a karşı

³³³ Nirumand, *Iran Soluyor Çiçekler*, s.18-25

³³⁴ Abrahamian, *Between Two Revolution*, s.574

³³⁵ Bakhash, *The Reign Of The Ayatollahs*, s.15-16

direnişin önemli bir boyutunu da liberal kesim oluşturmaktadır. Humeyni'nin, yıllardır bir araya gelemeyen muhaliflerin düştüğü hataya düşmemesi ve birleştirici olması yani liberallere de hitap edebilmesi gerekmiştir. Humeyni'nin bu yöndeki birleştirici tutumu 1970'lerin sonlarında ve İran Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu bütünlüğü korumak için Humeyni İran'a döndükten sonra Şah'ın son hükümeti olan Şahpur Bahtiyar kabinesini tanımayacaktır ve bu kabine İran'da görevde olmasına rağmen başbakan olarak liberal muhaliflerin destekleyebileceği bir isim olarak Mehdi Bezirgân'ı atayacaktır. Bezirgân, Şah'ın ülkeden gitmesi konusunda Humeyni ile hemfikir olsa da onun doğrudan rejimi eleştirmemesi gerektiğini düşünmüştür. Humeyni ise Bezirgân'ın tüm tavsiyelerini reddetmiştir.³³⁶ Humeyni'nin ön plana çıkan bir karakter özelliği de budur. Tavsiyelere pek kulak asmıyor, uzlaşmanın kendi fikir ve amaçlarına uyularak sağlanmasını istiyordu. Nitekim Mehdi Bezirgân'ın Humeyni ile rejime yönelik muhalefet konusundaki farklı bakış açısına rağmen, Bezirgân hükümeti İran'da Devrim sonrası yeni rejimi kuran hükümet olacaktır.(bu konunun detayı aşağıda açıklanacaktır.)

1979 senesinde açıkça bir başkaldırı hareketine dönen olaylarda en önemli nokta İran'da tepkinin tüm topluma ait olmasıdır. Yani her türlü farklı fikir ve görüşten İranlı, Şah'ın icraatlarına karşı bir araya gelmiştir. Dönemin ve inkılâbın önemli isimlerinden Mahmut Telegani* de bu konuda yaptığı bir açıklamada, *“inkılap yanlısı olan herkesi Humeyni kendi tarafında görüyor ve onlardan övgü ile bahsediyor”*. Demişdir. Bu Humeyni'nin en azından amacına ulaşana kadar İran'da ortaya çıkan tepkiyi bir arada tutmaktaki başarısını da özetlemektedir.

Telegani, Şah'ın atadığı son Başbakan Şahpur Bahtiyar hükümetinin başarılı olmak için hiç şansı olmadığını belirtmiştir. Telagani, Kendisine gazetecilerin sorduğu *“eğer Bahtiyar davet ederse Humeyni döner mi”* sorusuna verdiği cevapta *“ayaklanma hareketi bir İslam hükümeti kurulmasını sağlamadan dönmez. Halkın*

---

³³⁶Bakhash, **The Reign Of The Ayatollahs**, s.44.-46

* Mahmut Telegani, Humeyni'nin sürgün yılları boyunca onun, iran hapishanesinden de olsa İran'daki sesi oldu. Hem dini çevreler hem de sosyalist iranlılar tarafından desteklenen bütünleştirici bir yönü de vardı. Nitekim Humeyni'nin dönüşü ile Tahran'da kılınan ilk Cuma namazının imamı da odur. Ancak Eylül 1979 da vefat etti. Humeyni için oldukça önemli ve radikal destekçileri ile bağını sağlayan diğer isim ise Ayetullah Mutaharri idi. O da devrimden hemen sonra bir suikaste uğradı ve öldü.

çoğunluğu mevcut rejimi istemiyor."³³⁷ Cevabını vermiştir. Bahtiyar ise "*İslam Cumhuriyetinin anlamı benim için meçhul*" açıklamasını yapmıştır. Ayrıca Bahtiyar'a göre "*Humeyni'nin derdi Pehlevi Hanedanlığı ile*"³³⁸ dir. Bu konuda Bahtiyar yanılmamıştır; ancak eksigi vardır çünkü Humeyni artık çok net bir şekilde İslam Cumhuriyeti kurulması amacını beyan etmektedir. Şah'ın son başbakanı Bahtiyar'ın süreci yönetmek için bir "*Saltanat Şurası*" (naiblik heyeti) oluşturması da muhaliflerin çoğu tarafından tepki ile karşılanmıştır. Basında görülen "*diktatör rejim tüm yönleri ile yıkılmadıkça ayaklanmalar devam edecek*" tepkisi de Humeyni tarafından gönderilen bir emir gibi, Bahtiyar kabinesine gösterilen bir tavidir. Humeyni, bu sırada sürgünde bulunduğu Fransa'dan bu kabineyi gayri resmi olmakla itham etmiştir. "*illegal parlamentoya katılmamaları ve uzak durmaları için saltanat konseyine üye kim varsa ve siyasileri uyarıyorum. Aksi halde tüm sorumluluğu kabul edip, halk tarafından sorguya çekilecekler.*" Sözleri ile Bahtiyar ile birlikte hareket edenleri uyarılmış ve İslam Cumhuriyeti Konseyi üyelerinin çok yakında ilan edileceğini de belirtmiştir.³³⁹ Böylece Humeyni, İran'a dönmeden kuracağı sistemi ve yönetim şeklini de aslında ifade etmiştir. Nitekim Şah'ın İran'daki son günlerinde 13 Ocak 1979'da Humeyni İslam Rejimi kurulacağını net olarak beyan etmiştir.³⁴⁰

İran'da Şah'a karşı milyonların sokaklara çıktığı günlerde Humeyni, hemen her gün toplumun farklı bir kesmine seslenen mesajlar yollamıştır. Basın mensuplarına ve gazetecilere sansürlere boyun eğmedikleri, Şah'a karşı durdukları için, askerlere halkın sesine kulak vermeleri, onlara zarar vermemeleri için ve halka direnişe devam etmeleri yönünde mesajlar yollamıştır.³⁴¹ Bu tavır onun toplumsal tepkiyi bir arada tutabilme ve kendi liderliğini her kesim için kabul edilebilir hale getirme politikasının bir yönünü de oluşturmaktadır.

Humeyni'nin orduyu uyardığı bir konu oldukça dikkat çekicidir: Şah'ın ülkeden ayrılma kararını eleştirerek "*eğer şah ülkeyi terk ederse ülke kırmızının eline düşer, yaptığı doğru değil.*"³⁴² Demiştir. Bu mesaj ile Humeyni'nin ülkenin bir iç karışıklığa düşmemesi için orduyu üstü kapalı uyardığı yorumu yapılabilir. Zira o

³³⁷ Keyhan 17 Dey 1357 (7 Ocak 1979) s.3

³³⁸ Ayendegan, 16 Behman 1357 (5 Şubat 1979) Şomare (Sayı): 3281

³³⁹ Humeyni, **İslam And Revolution**, s.250

³⁴⁰ Security Archive, Department of State, Telegram, AN:0790001-0248

³⁴¹ Keyhan 18 Dey 1357 (8 Ocak 1979) s.2, şomare (Sayı) : 10607

³⁴² Keyhan, 18 Dey 1357 (8 Ocak 1979) s.3 şomare (Sayı) : 10607

dönem için en önemli korku ordunun Sovyetler Birliği destekli bir ihtilal yapmasıdır. Yani bu mesaj Humeyni'nin Şah'ın devrilmesini istemediği anlamını taşımamaktadır. Daha çok ordunun her hangi bir şekilde bağımsız hareket etmemesi için bir uyarıdır. Nitekim onun bu fikrini açıkça beyan ettiği ve halkı yönlendirdiği söylemleri de vardır. Humeyni Şah'a karşı süren olaylar sırasında “*halkın mücadelesi Şah'ın gitmesi, hanedanlığın son bulması değil bir İslam devleti kuruluncaya kadar devam edecek, bu insanların özgürlüğü ülkenin bağımsızlığı için gereklidir.*” Açıklamasını yapmıştır. Belirtildiği gibi İran'ın içinde bulunduğu sıkıntıda bir askeri müdahale ihtimali de vardır ve Humeyni açıklamasında “*İran ordusunu uyardım*” demiştir. Orduya mesajında “*halkın sesine kulak vermek orduyu lekelemez, ordu halkı, halk ordusunu takip etmeli. Ordu Şah'ın gidişinden zarar görmeyecek.*³⁴³” söylemi, doğrudan silahlı kuvvetleri kontrol etme ve emri altına alma çabası, bir direnişin liderliği ve kontrolü için atılan adımlardır. Çünkü Humeyni için artık on dört yıllık sürgün hayatından, İran'a lider olarak dönme fırsatı belirmiştir. Buna rağmen İran'da mevcut ordu buna karşı çıksaydı bu süreç farklı şekillenebilirdi. Sonuç olarak İran Devrimi'nde takip edilen adımlarda öncelikle her kesimde ortak bir tepkinin oluşturulduğu sonra da adım adım tüm kesimlerin Humeyni'nin liderliğini kabul etmesinin sonra da ordunun halkın bu isteğine ikna edilmesinin sağlandığı sistemli aşamalar görülmektedir.

2.8.2. Humeyni'nin Fransa'da Son Günleri –Mesajları ve ABD

Şah'ın ülkeyi terk etmek üzere olduğu günlerde, Humeyni'nin mesajları açık net ve yönlendiricidir. Humeyni'nin 1964'de sürgüne gönderilmesine sebep olan olaylardan itibaren daima ve yüksek sesle söylediği en önemli tehdit “*İslam tehlikede*” söylemi olmuştur. Şah'ın İran'da pes etmek üzere olduğu günlerde Humeyni bu söylemi sıklıkla tekrar etmiştir. Özellikle Şii Müslümanlar için kutsal kabul edilen Hz. Hüseyin'i anma törenleri öncesi (Muharrem ayının dokuz ve onuncu günü) Humeyni için İran toplumunu yönlendirmek ve bir arada tutmak için bir fırsat olmuştur. Humeyni “*İslam tehlikede ve onu korumak için “kanımızı dökmeye hazır olmalıyız... Allah'ın gücüne inanın... Muharrem ayı Yezid'in ve*

---

³⁴³ Humeyni, a.g.e., s.248

şeytanın oyunlarının defedildiği aydır... Adalet adaletsizliği, sadakat ihaneti yenecek...³⁴⁴” sözleri ile İran halkını yönlendirmiştir. Çünkü o, halkın inancını ve hassasiyetlerini iyi bilmektedir. *“Hz. Hüseyin’i anma törenleri bu yıl tam olarak manasına ulaştı. Bu günlerde dini ve milli sorumluluğumuz gösteriler düzenlemek, mükemmel insanlarımız monarşinin kokuşmuş leşini gömecek. Onlar Saltanat konseyinin gayri remi olduğunu ortaya koyarak bir kez daha İslam Cumhuriyetine destek olmalı.”* Demiştir. Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi Humeyni, Şah’ın ülkeyi terk etmesi ya da Pehlevi Hanedanlığı’nın son bulmasından çok daha fazlasını hedeflemiştir. Ayrıca Humeyni, Şah’a yakın devlet görevlilerinden aldığını belirttiği bilgilerle halkı bazı propaganda aktivitelerine karşı uarmıştır. Bunlar Şah’ın muhaliflere karşı direnmek için başvuracağı çeşitli metotlardı: *“Tahıllar depolarda saklanarak, yapay kıtlık oluşturmak istenecek, Sizin göreviniz bunu engellemek. sulama gerektirmeyen ürünler ekilebilir... İslam bankaları faizsiz kredi verebilir, bu şeytani oyunu bozmak için faydalanılabilir.”³⁴⁵* Humeyni bu ekonomik oyun hakkında halkı uyarıp çözüm önerileri sunmuş olsa da, Şah’a muhalif halkın büyük çoğunluğu için yoksulluk zaten önemli bir muhalefet sebebidir. Buna rağmen Şah’ın böyle bir tedbir ile kendisini koruması ise sadece kendisine yönelik tepkileri arttırabilirdi.

Humeyni direnişin devamı konusunu da sıklıkla vurgulamıştır. *“Tüm üniversite mensupları Şah’a, rejime ve illegal Saltanat Konseyine karşı öğrenci mücadelelerini desteklemeli ve sürdürülmesini sağlamalı”* demiştir. 15 Ocak 1979 tarihli mesajı ile Humeyni’nin halkı ve orduyu uyardığı bir diğer konu Amerikalılar’ın, petrole karşılık İran’a verdikleri silahları geri çalmaya hazırlandıkları, hatta bazılarını İran dışına taşımış olduklarıdır. *“Bu konuda ordu görevlileri dikkatli olmalı, en ufak bir ihmal vatana ve İslam’a hainlik gibi değerlendirilecek.”³⁴⁶* Sözleriyle halkı uarmıştır. Eğer Humeyni’nin bu uyarısı yani bu bilgi doğru ise ve ABD, rejimi tehdit altında bir ülkede askeri sistemin içini boşaltıyorsa, bu durum en çok o sisteme karşı olanların işine yarayacaktır. Humeyni’nin doğrudan orduya gönderdiği mesajlarında, bir askeri müdahale endişesi

---

³⁴⁴ Humeyni, a.g.e., s.243

³⁴⁵ Humeyni, a.g.e., s.250

³⁴⁶ Humeyni, a.g.e., s.250

taşıdığı da hissedilirken, ordunun güçlü kalmasını isteme sebebi kendisinin de kuracağı rejimi korumak için ilk aşamada bu orduya ihtiyaç duyacak olmasıdır. Diğer taraftan Humeyni, Şah'ı daima İran'ı Batı'nın kuklası haline getirmekle suçlarken, Şah'ın önceliğinin güçlü bir ordu kurmak olduğunu da bilmektedir. O halde Humeyni'nin İran'a döndüğünde ABD kontrolünde bir ordunun kendisine karşı bir hareket gerçekleştirmesinden çekinmemesini sağlayan bir inancı ya da kendisine güveni vardır ki ordunun korunmasını, dağılmamasını ve halkın mücadelesine destek olmasını istemiştir.

Şah'ın atadığı son Başbakan Şahpur Bahtiyar, İran'ı komünist tehdit altında bir ayaklanmaya maruz gösterme çabasıdadır. İran'daki protestolarda ve devrim sürecinde komünist ve liberal kesimin rolü inkâr edilemez; ancak bu kesim İran'ı kapsayıcı bir fikre ve lidere sahip değildir. Fakat Bahtiyar ülkenin din adamlarının kontrolüne geçmemesi için çaba göstermektedir. Sovyetler Birliği de Şah'ın atadığı son başbakana “*asıl İran şu anda Amerikan destekli bir askeri ihtilalden korkmalıdır.*” Uyarısını yapmıştır. Sovyetler Birliği'ne göre İran ordusu, ABD'nin son umududur.³⁴⁷ Amerikan basını ise bu süreçte Humeyni'nin ABD'den silah alımının durdurulmasını³⁴⁸ istediğini yazmıştır. Yani devrimin başarıya ulaşmasına ve Humeyni'nin İran'a dönmesine günler kala tüm aktörler için durum oldukça karışıktır. Humeyni ise artık Paris'te, İran'daki bir halk hareketinin lideri pozisyonundadır.

Humeyni'nin Fransa'da halka sunduğu mesajlar BBC ve Reuters sayesinde kolaylıkla İran'a ulaşmıştır. Bu Humeyni için Irak'ta bulunduğu yıllarda sahip olmadığı bir fırsattır ve anlaşıldığı gibi Humeyni Fransa'daki günlerinde mesajlarını İran'a ve dünyaya iletme avantajını sonuna kadar kullanmıştır. Bu devrimin ilerlemiş olmasından kaynaklanabileceği gibi Paris'teki haber ajanslarının gücünden de kaynaklanıyor olabilirdi. Bununla birlikte İranlı bir gazeteci olan Behman Nirumand'ın, bu zamana kadar İran ve yurtdışındaki takipçilerinin yakından tanıdığı Humeyni'yi artık tüm dünya tanıyordu. Humeyni'ye henüz İran'da Devrim

---

³⁴⁷ “Humeyni İran'a Pazar Günü Dönecek” **Milliyet**, 26 Ocak 1979, s.1

³⁴⁸ Moseley, Ray, “Teary-Eyed Shah Flies Out Of Iran And Millions Take To Streets In Joy: Iranians Go Wild The Shah”, **Chicago Tribune** (1963-Current file); 17 Ocak 1979, Erişilen veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Chicago Tribune (1849-1990)

gerçekleşmeden bu imkânı sağlayan ise özellikle BBC'nin yayınları olmuştur.³⁴⁹ Tespitindeki haklılık da ortaya çıkar.

Dünya'nın önemli yayın kuruluşlarının Humeyni'nin mesajlarını halka iletmek için çabaladığı bu tarihlerde artık Humeyni'nin mesajları eleştiriden çok birliktelik havasına bürünmüştür. Halka, orduya hatta SAVAK görevlilerine mesajlarında Humeyni, doğru hareket edilmesini, askerinin halk tarafından sevildiğini bunu korumaları gerektiğini söylemiş, SAVAK görevlilerine de “*halk mazlumdur onları ezmeyin, sağduyulu olun*”³⁵⁰ mesajını iletmiştir. Bu mesajlarda Humeyni'nin stratejisi artık mesaj verdiği kesime yönelik doğrudan sert bir eleştiri değil direk uymaları gereken doğru tavrı söylemek ve öyle davranmalarını istemektir. Yani açıkça Humeyni Fransa'daki günlerinde İran'da yaşanan olaylara yönelik liderliğini ortaya koymuştur.

İran Devrimi sürecinde her fikirden ve toplumun her kesiminden muhalif grubun devrime destek olduğu bilinmektedir; ancak Şah'ın İran'dan gitmesinin gündemde olduğu günlerde, Humeyni, Paris'ten sunduğu mesajlarında açık şekilde İslam Devleti'nden bahsetmeye başlamıştır. Humeyni, mevcut rejime “*son taşı halk atacaktır*” ve “*rejim devrilecek*” sözlerine, sonrası için bir İslam hükümeti kurulacağını da eklemiştir. Hatta bunun dışında kurulacak her türlü yapı karşısında direnişin devam edeceğini vurgulamıştır. Humeyni, İslami hükümet kurulacak mesajını verirken, bunun dışındaki her çeşit rejim halkın direnişi ile karşılaşır da demiştir. Yani esasında sadece hükümet değil, rejimin de İslami olacağını öncelikle sinyallerini vermiştir. Hatta bunun için bir meclis oluşturulacağını, “*eğer İslami bir hükümet kurulması hukuki açıdan referanduma sunulması gerekirse buna karşı değilim. İslami hükümetin kanunları da İslam kanunları olacak ve ben bu yapıda cumhurbaşkanı olmayacağım. Devlet görevi üstlenmeyeceğim, geçmişte olduğu gibi milletin hizmetinde olacağım. Amerika iç işlerimize müdahale etmez, bunun için görevlendirdiği kişileri geri çekerse biz de kendisine saygı duyarız.*”³⁵¹ Mesajını ise hem İran halkına hem de artık açıkça dış dünyaya iletmiştir.

³⁴⁹ Nirumand, **İran Soluyor Çiçekler**, s.42

³⁵⁰ Keyhan 20 Dey 1357 (10 Ocak 1979) , Şomare (Sayı) : 10609, s.5

³⁵¹ Keyhan, a.y., şomare (Sayı): 10609

Humeyni'nin Fransa günlerinde, Fransız basınından, İran basınına yansıyan haberler de vardır. Bu haberlere göre İngiltere, Fransa ve Almanya, ABD'nin Şah'ı ve İran'ın mevcut rejimini koruma politikasına muhaliftir. Bu Avrupa ülkeleri Carter'ın İran politikasına karşı çıkmaktadır. Bazar esnafı ile Avrupa'nın ticaretinin, İran ile Avrupa ilişkilerinin ileride de kesilmesini istememektedirler. Haberlere göre bu ülkeler İran'ın yeni rejimiyle özellikle ticari ilişkilerini sürdürmek istediklerini beyan etmişlerdir.³⁵²

İran için geri sayımın başladığı bu günlerde ABD de İran'a yönelik fikrini açıkça ortaya koymuştur. Henüz Şah İran'dayken, ABD'nin Şah'ın İran'dan ayrılmasını istediği, Humeyni'nin birkaç gün içinde İran'da olacağı ABD'de yayınlanan gazetelerin manşetlerinde yer almıştır. Şah ise bu sırada İran'da son günlerini yaşamaktadır ve ABD'nin kendisine ne yapması gerektiğini söylemesini beklemektedir.

Humeyni'nin İran'a dönmek üzere olduğu günlerde, ABD'nin uzmanları İran konusunda ikiye bölünmüştür. Cyrus Vance danışmalığında dışişleri, Şah'ın muhaliflerle görüşme yapıp anlaşması taraftarıdır. Amerika Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzesinski ise, Şah'a İran'ı düzene sokması için ABD'nin destek vereceği iletilmelidir görüşündedir. Nitekim bu mesajlar Washington'daki İran elçisi Ardeşhir Zahedi aracılığı ile İran'daki ABD elçisi William Sullivan'a iletilmiştir. Şah son olarak, İran'daki son günlerinde, Aralık 1978'de muhaliflerle anlaşma yolunu seçmiştir ve Milli Cephe liderlerinden Kerim Şencabi'yi görüşmek için davet etmiştir; ancak, Bu sırada Kerim Şencabi'de Humeyni cephesiyle Şah'ın ülkeden gitmesi konusunda anlaşmış durumdadır.

Şah'ın 1978 yılındaki olayları bastırabilmek için atadığı askeri hükümetin başbakanı Gholam Reza Azhari bu dönem ABD'nin İran'da bulunan elçisine söylemiş olduğu “*Siz biliyor olmalısınız ve hükümetinize iletmelisiniz: Bu ülke kaybetti çünkü Şah karar alamadı.*” Sözleri bir yandan Şah'ın yetersizliğini diğer yandan Şah'ın karar alamaması sonucu ülkenin kaybedeceğinin ABD tarafından bilindiği ve buna rağmen Şah'a bir yön gösterilmediği için sitem iması taşımaktadır.³⁵³

³⁵² Keyhan, 18 Dey 1357 (8 Ocak 1979) , s.2, Şomare (Sayı): 10607

³⁵³ Hickman, a.g.e., s.5-6

Aralık Ayının on günlerinde İngiliz ve Amerikan elçileri Şah'ı yurtdışına gitmesi gerektiği yönünde uyarmıştır. Bu kez Şah, bir diğer Milli Cephe lideri Şahpur Bahtiyar'a yönelmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Bahtiyar, Şah'ın kendisine verdiği görevi kabul etmiş ve İran halkına anayasal düzene geçme vaadinde bulunmuştur.³⁵⁴ Fakat artık, Şah'ın atadığı bir hükümetin İran'da düzeni sağlaması mümkün değildir.

2.9. Muhammet Rıza Pehlevi'nin (Şah'ın) İran'dan Ayrılışı

Humeyni Paris'te, İran Devrimi'nin liderliğini yürüttüğü günlerde Şah'ın atadığı son başbakan olan Şahpur Bahtiyar ve Saltanat Şurası'nı gayri resmi ilan etmiş ve İran'daki İslam Şurasını kurmuştur. Şuranın muhtemel azaları bile gündeme geldiği sırada Şah henüz İran'dadır. İslam şurasının muhtemel isimlerinden birisi Şah'ın son günlerinde ümit bağladığı Milli cephe lideri Şencabi bir diğeri de Mehdi Bezirgândır. Hatta mühendis unvanı ile anılan Bezirgân'ın başbakanlık görevine gelme ihtimali Humeyni Fransa'dayken gündeme gelmiştir.

1979 senesinde İran basınında Şah'ın İran'ı terk edeceği yazılmaya başlamıştır. Bunun tatil için olabileceği belirtilse de ülkenin içinde bulunduğu durumda bunun anlamını herkes bilmektedir. Şah bu fikrini kendisi beyan etmeden önce Reuters, BBC gibi haber kanalları Şah'ın İran'dan ayrılacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine Şah, yorgun olduğu ve tatile ihtiyacı olduğu söylemiş, yokluğunda Saltanat Şurası'nın vazifesini sürdüreceği açıklamasını yapmıştır. Şah'ın bütün görevlerini Şahpur Bahtiyar'a devredeceği söylemi zaten onun tamamen İran'da siyaset sahnesinden çekilmesi demektir. Bı sırada Fransız haber kanallarında Şah'ın atadığı başbakan ve hükümetine dair “*gayri resmi hükümet*” söylemi ile İran haberleri yapılması, Fransa'nın tarafını da göstermiştir.

1979 yılının ilk ayında, Şah'ın ülkeden gideceğinin aşikâr olması ile birlikte artık İran'daki halk hareketi “*İslami başkaldırı*” “*conbeşi İslami*” olarak ifade edilmeye başlamıştır.³⁵⁵ Ayrıca Şahpur Bahtiyar'da bu sırada Milli Cephe üyesidir fakat Şah'ın başbakanı olma görevini kabul etmesi sonucu ihraç edilmiştir. Milli Cephe'nin lideri Kerim Şencabi de Pehlevi Rejimi'ne doğrudan doğruya muhaliftir.

³⁵⁴ Bakhsh, *The Reign Of The Ayatollahs*, s.17

³⁵⁵ Keyhan, a.y., 18 Dey 1357 (8 Ocak 1979) , s.2

Humeyni sürgünde olduğu Paris'ten, gönderdiği direktiflerle süreci yönlendirirken, o sırada İslami bir hareketin taraftarı olmayan Şah karşıtları için bu büyük bir tehlike oluşturmamıştır çünkü zannetmişlerdi ki öncelikle Şah, İran'dan gider, sonra düzen istenildiği şekilde kurulabilir. Bu durumun da zannedildiği gibi olmayacağı ileriki bölümlerde izah edilmiştir.

Sonuç olarak 16 Ocak 1979 tarihinde Muhammed Rıza Pehlevi İran'dan ayrılmıştır. Şah'a göre Carter yönetimi, Humeyni taraftarlarının üstünlüğüne inanarak, kendisini tahtı terk etmeye zorlamıştır. Şah'ın ülkeden ayrıldığı günlerde Amerikalı yetkililer hakkında Şah'ın görüşünü "Time" dergisi kaynaksız bir haberle şu şekilde sunmuştur: "Olup bitenler hakkında yanlış ve eksik bilgiler verip benim gerçeği görmemi engellediler".³⁵⁶ Şah, yanlış politikalarının ve halkının tepkisini görememesinin sorumlusu olarak ABD'yi göstermiştir. Oysa Carter yönetimi 7 Aralık 1978 tarihli mesajında "Şah'ın kaderi hakkında karar vermek İran halkına kalmıştır."³⁵⁷ demıştır. ABD'nin bu açıklaması Şah'ın geleceği konusunda ABD'nin tutumunu ortaya koymuştur.

16 Ocak 1979'da Muhammed Rıza Şah'ın İran'dan ayrıldığı tarihte Humeyni Fransa'dadır ve İran halkından rejime karşı direnişi sürdürmelerini istemiştir. 19 Ocak 1979 Şii Müslümanları için kutsal kabul edilen Hz. Hüseyin'i anma etkinliklerinin 40. günüdür ve bu süreci Humeyni olabildiğince protesto gösterilerinin sürdürülmesi için kullanmaya çalışmıştır. Şah'ın gidişinin hemen ertesinde İran'da bir huzur ve sükûnet havası vardır. Humeyni, İran'da heyecanın hemen dinmesini istememiştir. Nitekim öncelikle İran'da kurmak istediği sistemin Şah muhaliflerinin tamamı için güçlü bir pozisyona gelmesini sağlamalıdır. Humeyni, kitleleri artık İslam Cumhuriyeti isteğine yönlendirmelidir. Bu sırada Sovyetler Birliği'nin etkisinde komünist söylemlere sahip Tudeh Partisi gibi diğer muhalif taraflar ve İran basını da Şah'ın ardından anti Amerikan söylemlerini artırmıştır.³⁵⁸ Bu şekilde devrimciler, halk için bir arada olup kendilerini savunmaları gereken dış düşmanların varlığı propagandasını ortaya koymuştur. İran halkının birbiri ile çatışması önlenerek, dış tehdide karşı birliktelik ruhunu

---

³⁵⁶ Milliyet, 31 Ocak 1979

³⁵⁷ Moin, a.g.e., s.190

³⁵⁸ Security Archive, Department of State, Telegram, AN-D0790023-1120 (17 Ocak 1979)

güçlendirmek amaçlanmıştır. Bu propaganda yöntemi her ülke için uygulanabilir ve burada İran İnkılabını yönetenleri haksız görmek mümkün değildir. Nitekim başta ABD olmak üzere Batılı tüm devletler için bir Orta Doğu ülkesini kontrol etmek, ona nüfuz edebilmek son derece önemlidir.

17 Ocak 1979'da, İran basınında "Şah gitti" manşetleri ile ülkedeki askerlerin Humeyni posterleri ile meydanlardaki fotoğrafları aynı sayfalarda yer almıştır. Ayrıca Humeyni'nin dönüş tarihi de aynı sütunlarda yazılmıştır.³⁵⁹ Şah, her ne kadar bir seyahat için yurt dışına gittiğini söylese de bu gidişin bir seyahatten farkını kendisi de bilmektedir.

Şah, Tahran Mehrabad havaalanında gözyaşlarıyla, diz çöküp ülkesinin toprağını öpmüş, eşi Ferah Diba, çocukları ve elinde taşıdığı Kur'anı Kerim ile uçağa binmiştir. Şah gözyaşı dökse de monarşinin son bulduğu sevinci ile milyonlar İran sokaklarını sevinç gösterileri ile doldurmuştur. Göstericiler "*Sokaklardaki askeri kucaklayıp öpüyorlardı.*" Bu tablo, Şah'ın ordusundan Humeyni'nin neden çekinmediğinin de bir cevabıdır.

Şahın uçağı önce Mısıra inmiş, Enver Sedat'ın misafiri olarak birkaç gün burada kalmıştır. Şah, buradan Fas'a sonra ABD'ye geçmiştir.

2.10. Humeyni'nin İran'a Dönüşü

Şah, İran'dan ayrılmadan önce Şahpur Bahtiyar'ı Başbakan olarak atamıştı. Her ne kadar Şah tarafından atanmış bir başbakan olsa da Bahtiyar'ın Şah'ı en baştan itibaren kaybetmiş bir lider olarak gördüğü açıktır. Nitekim kendisine başbakanlık görevi verildiğinde Şah henüz İran'dadır; ancak Bahtiyar, kabinesini Şah'ın onayına sunmadan ilan etmiştir. (Bahtiyar kabinesinde sağlık bakanı: Dr. Menuchar Rezmara, Eğitim öğretim bakanı: Dr. Mahmud Emin, Gelişim bakanı: Yahya Sadık, Tarım bakanı: Dr. Menuchar Kazemi, Telefon ve telgraf(iletişim) bakanı: Mühendis Lütfağlı Semimi, Dışişleri bakanı: Ahmet Mir Kandır Seki, Sanayi ve maden bakanı: Abbas ali Bahtiyar, Şehircilik ve mesken bakanı: Cevad Hadem Ahmed Abadi, Savaş Bakanı: (General) Feridun Cem İktisad ve Maliye bakanı: Rüstem Pirastar' dır.) Bakanlar kurulunun belli olmasından sonra başbakan Bahtiyar gazetecilerin

³⁵⁹ Keyhan, 26 Dey 1357 (16 Ocak 1979), s.1-2, Şomare (Sayı) : 10614

sorularına “şah ziyaretçi olarak yurt dışına gidiyor ve geri dönecek.”³⁶⁰ Cevabını vermiş olsa da belirtildiği gibi Şah’ı o ana kadar ülkesinde görmediği şekilde resmen yok sayan ilk kişi Bahtiyar’dır. Şah henüz İran’dan ayrılmadan önce Bahtiyar, bir gazetecinin kendisine yönelttiği “saltanatın gelecekte ülkede kalıp kalamayacağı” sorusuna cevabında: “Elbette saltanatı gelecekte birçok ağır sorun bekliyor; ancak ben bu sorunların millet ve şah arasındaki anlayışla halledileceğini umuyorum” demiştir. “Yani saltanat İran’da baki mi kalacak” sorusuna: “evet ümidim var.” Cevabını vermiştir.³⁶¹ Bahtiyar’ın bu söylemleri, Şah İran’dan gider gitmez farklı bir çizgiye kaymıştır. Nitekim yapılacak referandumu ve sonuçlarını kabul edeceğini, eğer halk Şah’ın tahttan çekilmesini isterse de bunu kabul edeceğini belirtmiştir. Aslında Doktor Şahpur Bahtiyar’ın geçmişine bakıldığında bu tavrı o ana kadar olan kendi siyasi duruşuna uygundur. Şah bunu bilmektedir; ancak onu seçerken muhalefeti biraz olsun yumşatabileceğini ummuştur. *Bahtiyar da doğrudan Musaddık’ın konumuna kendisini yerleştirmeyi umuyordu”.³⁶² İran’ın içinde bulunduğu kriz ortamı Bahtiyar gibi, farklı kişiler için de bu süreci kendi menfaatlerine hareket ettirebileceği ümidini uyandırmıştır; ancak gözden kaçırdıkları mesele Humeyni ve arkadaşlarının bu süreçte halkın desteğini alabilmek için yıllardır gizliden gizliye çaba sarfettikleridir. Yine de Bahtiyar, bu kriz ortamından kendi otoritesini kurabilmek için imkânlarını denemiştir. Yıllardır halka büyük korku salan SAVAK’ın görevine son vermiştir. Basına Özgürlük tanımış, İsrail ve Güney Afrika ile ilişkileri kesmiştir. Sokaklardaki tansiyonu düşürebilmek için, onların beklentilerine uygun tedbirler almıştır. Bu süreçte İran’da askeri bir darbe söylemleri oldukça yoğundur, Bahtiyar’da bundan çekindiği için, Humeyni’ye henüz İran’a dönmesi için şartların uygun olmadığı mesajını yollamıştır. Kendisi, Paris’e gidip Humeyni ile görüşmek istemiştir. Humeyni, Şah’ı ve atadığı hükümeti zaten gayri

³⁶⁰ Keyhan, 26 Dey 1357 (16 Ocak 1979), s.1-2, Şomare (Sayı) : 10614

³⁶¹ Keyhan, 16 Ocak 1979

* İran’ın yeni başbakanı İran partisinin başkanıdır. İran milliyetçi cephesinden biridir. Musaddak döneminde (kabinesinde) iş bakanlığı muaviniidir. 28 ağustos(mordad) darbesinden sonra Tahran valisi tarafından tutuklandı. 1954 den sonra 3 sene hapse mahkûm edildi. Bahtiyar’ın suçu saltanat makamına ihanet etmek, İran Milli Cephesi ve Tudeh Partisi ile irtibatta olmaktır. 1955 ağustos ayında ise cezası affedildi. 1961 senesinde ise Tahran Üniversitesi’ndeki olayları elaltından kışkırttığı gerekçesi ile tutuklandı... **Keyhan**, 16 Ocak 1979 , Ayrıca Bkz: Ek Belge 6

³⁶² Afkghami, **The Iranian Revolution**, s. 107

resmi ilan etmişti ve Bahtiyar'ın talebini de reddetmiştir. Şah'ın İran'dan ayrılmasından üç gün sonra bu kez İran sokakları Bahtiyar'ın istifasını isteyen sloganlarla dolmuştur.³⁶³ Humeyni, İran'da kitlelerin heyecanının Şah ülkeden ayrıldı diye bir anda dinmesini istememiştir. İslami bir rejim kurulana kadar toplumun biraraya gelip oluşturduğu bu coşku ve heyecanın korunması gereklidir. Bu sebeple Bahtiyar Şah'ın ülkeden gitmesinden sonra kendi üzerine çektiği tepkiler, Humeyni'nin beklentilerine uygun bir geçiş süreci sağlamıştır.

Humeyni'nin İran'da artık resmen beklendiği günlerde sokaklarda Humeyni taraftarları kendilerini "*İslam Polisi*" ilan etmiş ve güvenliği onlar sağlamıştır. Şahpur Bahtiyar bu sırada Paris'te bulunan Humeyni'yi ziyaret etme talebini, Humeyni'den istifa etmesi gerektiği cevabını alınca iptal etmiştir. Ayrıca "*Humeyni ne zaman isterse İran'a dönebilir. Tek sorun O'nu İran'da polis mi ordu mu yoksa kendi taraftarları mı koruyacak*" demiştir. Bahtiyar'ın bu soruyu sormaktaki amacı eğer gerçekten bir cevap almaksa, muhtemelen niyeti bu cevaba göre bir tedbir almaktır. Dolayısıyla Humeyni ve arkadaşlarının, Humeyni İran'a gelene kadar resmi anlamda hangi gücün kendilerine destek olacağını beyan etmemeleri de bu anlamda bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Bahtiyar açık olarak kendisini atayan Şah'ı ve yönetimini diktatör olarak ifade etmiştir ve "*Humeyni ne kadar çabuk İran'a dönerse o kadar iyi olur.*" demiştir. Bahtiyar amacının demokratik bir sistem kurulması olduğunu ve o sırada Fas'ta olan Şah ile de hiçbir irtibatı olmadığını belirtir. Şah'ın atadığı Başbakan'ın tavrının bu kadar çabuk değişmesi şaşırtıcı değildir zira yukarıda belirtildiği gibi Bahtiyar, Şah ülkeden gitmeden bu krizi kendi adına kullanabileceğini düşünmüştür; ancak meselenin bu kadar kolay olmayacağını ve Bahtiyar'ın İran'da Musaddık taraftarlarının dahi desteğini alamayacağı açıktır. O, İran'da Humeyni'nin liderliği konusunda oluşan bütünlüğünü algılamaya başladığında kendi konumunu Humeyni ile iletişim sağlayarak bir şekilde sürdürmek istemişse de bunda başarılı olamamıştır.

Humeyni'nin İran'a dönmek üzere olduğu günlerde ülkedeki ayaklanmalarda orduda çalışan sivil görevlilerin de ellerinde Humeyni posterleri ile sokak

---

³⁶³ Bakhash, *The Reign Of The Ayatollahs*, s.18

gösterilerine katıldığı görülmüştür.³⁶⁴ Bu durum artık İran'da Humeyni'yi silahlı kuvvetlerinde destekleyeceğinin bir göstergesidir. Nitekim aynı kurumun içinde ya çatışma çıkacaktır ya da mantık ve bütünlük için ordu mensuplarının sağduyusu ortaya konulacaktır. İran'da ikincisi olmuştur. İran'da, Şah'ın en güvendiği destek ordudur; ancak ülkesini terk eden bir liderin ardında bu desteğin kalması da mümkün olmamıştır. Şah'ın ülkeyi terk etmiş olması, İran ordusunun Humeyni'nin liderliğini kabul etmesinde hızlandırıcı bir etki ortaya çıkartmıştır.

Humeyni on dört yıllık sürgünden dönüş için cuma gününü belirlemiştir; ancak Bahtiyar hükümetinin hava muhalefeti sebebiyle hava alanlarını kapalı tutması, bu dönüşün pazar gününe ertelenmesine sebep olmuştur. Bu süre içinde Bahtiyar'ın hem Humeyni'yle uzlaşmak hem de O'nun İran'a dönüşünü geciktirmek istemesi, lidersiz kalmış ülkede kontrol sağlama çabasında olduğu göstermektedir. Bahtiyar'ın Humeyni'den üç hafta sonra İran'a dönmelerini istemesi, bir kurucu meclis oluşturmak ve meclisin konulara karar vermesi³⁶⁵ gibi istekleri bu çabalarını göstermektedir.

Humeyni 1 Şubat 1979 da 14 yıllık sürgün hayatının ardından İran'a dönmüştür. Tahran havaalanında Humeyni'yi karşılayan siyasi kişiler de vardır. Bunlardan birisi Ulusal Cephe'nin lideri Kerim Şencabi'dir; ancak Bahtiyar ve kabinesinden kimse yoktur. Kendilerini yasa dışı ilan eden ve devrimin önderi olarak açıkça hareket eden Humeyni'nin dönüşünü engelleyememiş bu grubun Humeyni'yi karşılamaya gelmemiş olması da şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda Humeyni henüz İran'a dönmeden Şah'ın atadığı hükümeti geçersiz ve kanunsuz saydığını belirtmişti. Bu duruma Bahtiyar'ın cevabı İran'da bir hükümet ve bir ordu var mesajı olmuştur; ancak Humeyni'yi havaalanında İran ordusunun tankları ve askerilerinin karşılaması³⁶⁶ ve onun güvenliğini sağlamaları, Bahtiyar kabinesini tanımayan tek unsurun Humeyni olmadığını ve devlet içinde Humeyni destekçilerinin varlığını göstermektedir.

---

³⁶⁴ “Şah: İran'ın Bu Günkü Duruma Gelmesinden Carter Sorumludur.”, “Bahtiyar Paris'e Gitmekten vazgeçti” **Milliyet**, 30 Ocak 1979, s.6, Ayrıca Bkz: Ek Belge 7

³⁶⁵ “Humeyni İran'a Pazar Günü Dönecek” **Milliyet**, 26 Ocak 1979, s.3

³⁶⁶ Tuohy William, “Khomeini Returns To Iran, Get Tumultuous Welcome”, **Los Angeles Times**, 1 Şubat 1979 Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times (1881-1990) Los Angeles Times (1923-Current File) s. B1

Humeyni, *Tahran havaalanında öncelikle bu süreçteki tüm destekçilerine teşekkür etmiştir. Toplumun tüm kesimlerine Öğrenciler, tüccarlara, esnaftan, din adamlarına ve halkın her kesimine sadece Müslümanlara değil diğer azınlık gruplara da mücadeleleri ile zaferin ilk adımını başardıklarını ve Rıza Şah'ın gitmesini sağladıkları için...*” ve “*bu zaferin sırrı amaç birliğidir.*”³⁶⁷ Demiştir. Gerçekten de bu tespit devrimin başarısının kilidi ve sırrıdır. Humeyni sürgündeyken İran'da var olan ve baskılara rağmen sürekli gelişen muhalefetin ortak noktası Şah karşıtlığıdır. Bu karşıtlık İran sınırlarını da aşmıştır. Bu zamana kadar geliştirilen ilişkilere rağmen ABD ve Avrupalı Devletler de Şah'tan vazgeçmiştir. Humeyni'nin dönüşü ile İran tarihi resmen yeni bir dönemi yaşamaya ve bunun resmi ve kurumsal hazırlıklarını tamamlamaya yönelmiştir.

---

³⁶⁷ Humeyni, **a.g.e.**, 252-253

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1979–1989 İRAN

3.1 Humeyni'nin Dönüşü Sonrası İran

Humeyni 1 Şubat 1979'da İran'a dönmüştür. Humeyni'nin 14 yıllık sürgün hayatı sonrası İran'a döndüğü gün ilk olarak şehitler mezarlığı Beheşti Zehra'yı ziyaret etmiş ve halka buradan seslenmiştir. Humeyni, burada yaptığı konuşmada İran halkının çektiği sıkıntılara Şah rejiminin zulmüne değinmiş, halkın dertlerine ortak olduğunu söylemiştir. *“Saltanat rejiminin başlı başına kanuna, akla ve insan haklarına aykırı, gayr-i kanuni olan bir şahtan yetki alan hükümette vekilleri de gayri kanunidir... bu hükümet buna devam ederse onları yargılayacağız, ben burada millet beni kabul ettiği için bu gayri kanuni hükümeti lağvediyor ve bu millete dayanarak hükümet tayin ediyorum... bu hükümet Allah'ın hükmüne ve halkın oylarına dayanıyor... Halkın oyları ile kurucular meclisini ve daimi hükümeti kuracağız.”* Demiştir. Humeyni, ordu mensuplarından da *“bağımsızlığı seçmelerini ve uşak olmamalarını”* istemiştir.³⁶⁸ Ayrıca Humeyni, Behişt Zehra yaptığı ilk konuşmasında: *Direnen tüm halka, havacılara ve hava kuvvetleri komutanına teşekkür etmiştir.* Humeyni'nin sürgünden sonra İran'da halka sesleneceği ilk konuşması için seçtiği yer Şah'a karşı muhalif mücadelede şehit olanların kabiridir ve *Kendi kaderini belirlemek isteyen bir halkın hakkı bir kabristan dolusu şehit mi?”* Sözleri ile bu durumun da İran halkı üzerinde oluşturduğu hassasiyetten faydalanmıştır. Humeyni bu konuşmasında o ana kadar toprak reformundan itibaren Şah'ın politikalarına neden muhalif olduğunu tekrar açıklamıştır. Şah'ın her politikasının İran halkını yok etmeye yönelik olduğunu vurgulamıştır. *Amerika'dan kendi petrolümüzle silah aldık ve bu silahlarla Amerika kendisine üs kurdu”* demiştir.³⁶⁹ Humeyni İran'daki bu ilk konuşmasında, Şah'a muhalefeti başladığı andan itibaren tüm kırılma noktalarını tekrar tekrar vurgulamış, konuşmasını ve o

³⁶⁸<http://www.islamidavet.com/2016/02/05/video-rahmetli-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-ilk-konusmasi/> , <http://www.islamidavet.com/2016/02/10/video-turkce-altyazili-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-konusmasi-2-bolum/> Erişim Tarihi: 09.09.2016

³⁶⁹ <http://www.islamidavet.com/2016/02/05/video-rahmetli-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-ilk-konusmasi/> , <http://www.islamidavet.com/2016/02/10/video-turkce-altyazili-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-konusmasi-2-bolum/> Erişim Tarihi: 09.09.2016

zamana kadar toplumdan Şah'a ve uygulamalarına karşı en çok tepki alan konular üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Siyasi havanın ve sokaklardaki tansiyonun bu kadar yüksek olduğu bu dönemde halk sorunlarla yüzleşmeye başlamıştır. Ayrıca İran'a gelmeden önce belittiği gibi Şah'ı ve atadığı hükümeti gayri resmi ve yok hükümünde değerlendirdiğinin kanıtı olarak 5 Şubat 1979'da Mehdi Bezirgân'ı geçici hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.³⁷⁰ Böylece Bahtiyar kabinesini hiçbir şekilde meşru kabul etmeyeceğini de resmi olarak göstermiştir.

13 Şubat'ta İran'da sıkıyönetimin hafifletildiği sokaklarda trafik akışının normale döndüğü bir durum vardır; ancak bazı sıkıntılar da devam etmektedir. Ücretlerini alamayan çalışanların grevleri, çöpler toplanmadığı için oluşan çevre kirliliği, çoğunluğu kapalı mağazalar vb.³⁷¹ Şah'ın gitmesi için direnen kitleler yavaş yavaş düzensiz bir yapının kendileri üzerinde oluşturacağı etki ile yüzleşmeye başlamıştır. Esasında halkın bu hali görmesi de düzeni kurma hedefini ortaya koyan lidere bağlılık göstermesini kolaylaştırmıştır. Humeyni bu sürecin her safhasında halkı etkilemek ve kendisini ön plana çıkarmak konusunda profesyonel davranmıştır. Humeyni, İran halkının Şah'tan sonraki süreçte oluşan kargaşayı hissetmesini istemiştir. Bu sayede halkın düzen beklentisine girmesini sağlayarak bir süre sonra yapılacak referandum ile İslam Devleti'ni onaylamalarını kolaylaştırmayı hedeflemiştir.

Humeyni 1 Şubat 1979'da İran'a dönmüştü. 2 Şubat günü dünyada birçok ülkenin gazete manşetlerinde Humeyni'nin İran'a dönüş haberi yer almıştır. Türkiye'de ise bu gelişme gazeteci "Abdi İpekçi" öldürüldü haberi ile birlikte yer almıştır. Abdi İpekçi'nin son durum yazısı "*İran'da Beklenenler*" başlıklı yazısıdır. İpekçi son yazısında Humeyni'nin dönüşünden bahsedip onu bekleyen zorluklara karşı yapabileceklerini anlatmıştır. Humeyni'nin dönüşünün İran'da karışıklıkları durdurmayacağını aksine yeni karışıklıkların başlayabileceğini ve Türkiye'nin komşusunun daha karışık günler yaşayabileceğini, buna karşı tedbirli olunması

³⁷⁰ Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı ve Yönetim" **Ortadoğu Siyasetinde İran**, Editör, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Barış Kitapçılık, Nisan 2011, s.15

³⁷¹ Security Archive, Department of State, Telegram, AN-D790068-0928, Şubat 1979

gereğini vurgulamıştır.³⁷² Abdi İpekçi tespitlerinde yanılmamıştır çünkü belirttiği gibi İran’da devrim radikal İslamcılar, solcular, liberaler, milliyetçiler gibi bu grupların organizasyonları ve tüm İran halkının ortak tepkisiyle gerçekleşmiştir. Bu sebeple şimdi Humeyni bu mücadelenin lideri olarak kabul edilse bile yeni sistemi sadece kendi destekçileri ile kurması zor görülmektedir. İran’da Halkın Mücahitleri örgütü gibi, Şah’ın ülkeyi terk etmesinden sonra devrime de muhalif ve karşı olan gruplar vardır. Bu süreçte Humeyni’nin ülkedeki her kesimi azami ölçüde İslam Devrimi için ikna etmesi gerekmiştir. Bu sebeple öncelikle bütünleştirici bir strateji ortaya koymuştur. Aksi halde devrimi korumak ve varlığını sürdürmek mümkün olmayabilir hatta devrimin gerçekleşmesini sağlayan muhalif taraflar birbirlerine cephe alabilirdi. Bu süreci yönetmek ve İslami bir rejime geçişi sağlamak konusunda Humeyni öncelikle tüm tarafları bir arada tutabilecek bir strateji uygulamıştır.

3.1.1. Kargaşadan Fiili Yönetime Geçiş

İran Devrimi’nin ayak seslerinin sokaklara yansıdığı kargaşa ortamı ve öncesinde devrim lideri olarak Humeyni ön plana çıkmıştı. Kendisinin İran dışında sürgünde bulunduğu bu süreçte Humeyni’nin mesajlarını halka ulaştıran ve onun emirleri ile halkı mücadeleye yönlendiren sayıları iki yüz civarında molla bu süreci yönetmiştir. Bu mollalar Devrim sürecinde Humeyni’nin yanında ve kendisine destek olan, bu süreci organize eden önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu grup Şah’a karşı ortaya çıkan ayaklanmaların her aşamasını yürüten bir konseydir. Her kesimden üyesi vardır ve başkanı Ateyullah Telegani’dir. Bu konseyin üyeleri arasında kadınlar yoktur.³⁷³ Bu grubun radikal din adamları olarak tanındığı ve kurduğu önemli örgütlerden birisinin de “*Camie-yi Ruhaniyat-ı Mubarez*” (Direnişçi Din Adamları) olduğu bilinir. Rafsancani, devrim sonrasında da sık sık “*Mücadeleci Din Adamları Örgütü*”^{*} toplantılarına katıldığını aktarır. Bu grup Şubat 1979’da devrimi tamamlamak ve siyasi İslam’ı uygulamak için “*İslami Cumhuriyet Partisi*”ni

³⁷² Abdi İpekçi, “İran’da Beklenenler”, Milliyet, 2 Şubat 1979

³⁷³ “İran’da 200 Civarında Molla Bu süreci Yönetiyor” , **Milliyet**, 31 Ocak 1979, ayrıca bkz.1 Şubat 1979

* Bazı eserlerde grubun adı “*Militan Din Adamları Örgütü*” olarak da geçmektedir; ancak direniş-mücadele-karşı koyan anlamı daha açıktır.

kurmuştur.³⁷⁴ Kısa adı İCP olan bu parti İran İslam Cumhuriyeti'nin şekillenmesinde oldukça önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca devletin kurumsal yapısı içinde önemli görevlere bu gruptan din adamları atanmıştır.

Humeyni'nin İran'a dönüşü sonrasında ülkede otoritenin ve kontrolün sağlanmasında bu grubun etkisi oldukça yüksektir. İlk aşamada Humeyni'nin liberalleri de hareketin içinde bir katalizör gibi kullanmasından huzursuz olsalar da bu grup uzun vadede İran'da etkisini artıran en önemli oluşumdur.

İCP, devrim sonrasında kendilerini devrimin sahibi ve lidere en yakın kadro olarak görse de kontrollerini İran'da bir anda ortaya koyamamışlardır. Bu süreçte onların tepkilerine rağmen Humeyni'nin devrimin ülkede yerleşmesi sürecinin bölünmeyle değil bütünleşmeyle sonuçlanması için sürdürdüğü politikalar önemlidir.

Humeyni'ni İran'a dönmesinden önce, Fransa'dan İran'a ilettiği mesajlarında olduğu gibi 1979 Şubat ayında İran'a dönüşünden sonra da halktan sokakları boşaltmalarını ve evlerine çekilmelerini istememiştir. Bilakis İran'da kurulmasını istediği sistemi İran halkına kabul ettirene kadar sokaklardaki destekçilerine ihtiyacı olduğunu bilmektedir. Öncelikle, Humeyni'nin henüz Fransa'da gayri resmi ilan ettiği Şah'ın atadığı son hükümetin resmen lagv edilmesi gerekmişti. Humeyni İran'a dönmüştü fakat henüz tüm kurumlar Humeyni'ye bağlılık göstermemişti. Şahpur Bahtiyar ise çeşitli gösterilerle Humeyni taraftarlarının muhalefetini kırmak istemiştir; ancak bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Şah'ın İran'dan ayrılmasından sonra Şahpur ve Humeyni taraftarları arasında görülen kontrol mücadelesinde Şahpur öncelikle uzlaşmacı bir yol denemiştir; fakat Humeyni ve taraftarları için o ve kabinesi Şah'ın son kalesidir ve yıkılması gereklidir.

5 Şubat 1979'da Humeyni, Mehdi Bezirgân'a geçici hükümeti kurma görevini vermiştir. Bu tarihten sonra Bezirgân ve Şahpur hükümeti arasındaki oldukça kısa süreli bir mücadelede dönemi vardır. Bu mücadelenin ortadan kalkması için 8 Şubat önemli bir tarihtir. 8 Şubat 1979'da yani Humeyni İran'a döndükten bir hafta sonra, İran Hava Kuvvetleri personeli, Humeyni'ye resmen bağlılık yemini etmiştir. Esasında Humeyni İran'a geldiği gün "*havacılar*"a teşekkür etmişti. Yani bu kuvvet içindeki destekçilerinin farkındadır. 1972 senesinden itibaren İran silahlı

---

³⁷⁴ Sinkaya, a.y., s.15

kuvvetlerine yoğun şekilde alınan memur ve teknisyenlerin bu bağlilikta rolü önemlidir.³⁷⁵ Bu durum da Humeyni taraftarlarının İran’da devrim öncesinde önemli kadrolara sızarak bir alt yapı oluşturduğunu göstermektedir. İran Hava Kuvvetleri’nin Humeyni’ye bağlılığını resmen ilan etmesi, İran’da olayların seyrinde Humeyni için oldukça önemli bir güç teşkil etmiştir. Fakat İran’da hala Şah’a bağlılık gösteren küçük gruplar vardır ki Şah’ın özel koruma gücü olan “ölümsüzler” bu olaylara seyirci kalmamıştır. *Havacıların* hamlesine tepki olarak, Ölümsüzler, İran’ın hava üstlerine saldırmıştır. Bu saldırı sırasında Fedaiyan-ı Halk ve Halkın Mücahitleri, hava kuvvetlerine destek vermiştir. Çatışma kısa sürede bütün Tahran’a yayılmıştır. Ülkedeki polis karakolları, orduya ait binalar vb. Humeyni taraftarları tarafından yağmalanmıştır. Başka bir deyişle İran’daki silahlar Humeyni taraftarlarının eline geçmiştir. Bu kaos ortamını Bahtiyar kendi lehine kullanmak istemiş ve sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. O’nun fikrine göre sokağa çıkan olursa tutuklanacak böylece Humeyni taraftarları kontrol edilecektir. Bahtiyar’ın bu planına bakıldığında, onun bu sırada İran’da bulunduğu inanmak oldukça güçtür. Humeyni, yasağın dikkate alınmamasını emretmiş ve taraftarlarına sokağa çıkma emri vermiştir. 11 Şubat’ta İran silahlı kuvvetleri, bu mücadelenin sadece monarşiye karşı değil, aynı zamanda ordu içindeki elit kadroya karşı olduğunu ilan etmiştir. Bu kadro Şah’ın özel imtiyazlarıyla oluşmuş özel bir sınıftır. Şah onlara güvenmiştir; ancak imtiyazlarıyla bu grubu hem halktan hem de ordunun alt rütbeli subaylarından uzaklaştırmıştı. Bu anons Bahtiyar’a bir ön bilgilendirme yapılmadan, İran radyolarından ilan edilmiştir. Çok hızlı bir şekilde İran’daki askeri üsler devrimci birliklerin eline geçmiştir. 11 Şubat tarihinde ülkedeki hemen hemen tüm hükümet binaları, önemli merkezler de Humeyni taraftarlarının kontrolüne geçmiştir. Bu tarih muhalifler için İran Devrimi’nin zaferle sonuçlandığı gündür.

İran’da Humeyni taraftarlarının kontrolü ele geçirmeleriyle birlikte Devrim Mahkemeleri olağanüstü bir hızla kurulmuş ve yargılamalar başlamıştır. İran halkı her ne kadar Şah’ın baskı politikalarına karşı bir direniş ortaya koymuş olsa da yıllarca çektikleri acıların da karşılığını, bu acıların intikamının alındığını görmek

---

³⁷⁵ Ahmad Egbal, “Scopol Üzerine Yorumlar”, Derleyen: Serpil Üşür, **İran Devrimi**, s.87

istemektedir. Halkın bu intikam hissi ve yıllardır Şah'a karşı biriken öfkesi Humeyni'ye devrim sonrasında uygulanacağı sert tedbirler için yardımcı olmuştur.

“*Kanlı yargıç*” ünvanıyla anılacak Şeyh Sadık Halhali başkanlığında Devrim Mahkemeleri hızla göreve başlamıştır ve 15 Şubat'ta SAVAK şefi Nasiri'nin infazı ile devrim ilk idam cezasını infaz etmiştir.³⁷⁶ Amir Abbas Hüveyda gibi eski görevliler de Humeyni hükümetine teslim olduktan kısa süre sonra idam cezası ile kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Diğer yandan özellikle son aylarda mahkûm edilmiş olan resmi görevliler ve siyasi mahkûmlardan Şah'a muhalif olanlar serbest bırakılmıştır.³⁷⁷

Bu noktadan sonra İran'da kurulacak sitemin şekli ve detayları tartışılmaya başlamıştır. Sistemin İran halkına kendisini kabul ettirme sürecinde ise Şah'a muhalif kitleler arasında yönetim anlayışında farklı beklentiler ortaya çıkmıştır. Humeyni bu süreçte oldukça usta manevralar yapmış ve İslam Devleti çizgisine geçişi başarabilmiştir.

Humeyni söylemlerinde hâkimiyetin artık Allah'a dayanacağını ve kurulmak istenen sistemin İslami bir yönetim olacağını İran'a dönmeden önce de vurgulamıştı. Humeyni, İran dönüşü sonrasında tüm söylemleri ve eylemleriyle hızlı bir şekilde bu sistemin kurulmasına yönelmiştir.

3.2. İslam Cumhuriyeti Referandumu ve Tepkiler

1979 Mart ayının son günlerinde yapılan halk oylaması ile Nisan 1979'da İslam Cumhuriyeti resmen onaylanmıştır. Bu sırada ülkede İslam rejimine muhalif olan kesimler de vardır. Hatta Humeyni'nin atadığı geçici hükümetin başbakanı Mehdi Bezirgân'da bunlardan birisidir. Ayrıca anayasa oylamasının din adamlarının baskısı ve kontrolü altında yapılması, Sünni, Türk, Arap, Kürt, Beluc vatandaşların çoğunlukta olduğu bazı bölgelerde sonuçlara itiraz edenler olmasına sebep olmuş; ancak bu tepki yeni bir baskı rejimiyle karşı karşıya kalmıştır.

---

³⁷⁶ Moin, **a.g.e.**, s.200

³⁷⁷ Afbgami, **The Iranian Revolution** , s.108-109

Humeyni yapılan Nisan 1979'da yapılan referandumdan sonra yüzde 99 üstündeki evet oyuna istinaden “*Türk-Fars-Kürt-Beluc... Kardeşdir ve eşittir.*³⁷⁸” Demişti; ancak durumun bu halklar için ve İran'ın bundan sonraki ideolojisi için böyle olmadığı alınan kararlarda ve resmiyetteki uygulamalarda görülmüştür.

Referandumun ardından İran'da Kürtlerin ve Sünni Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu bölgelerde ayaklanmalar çıkmıştır. Yanı sıra bazı politik marxist (*Fedaiyan-i İslam*) gruplar da İran'da rejimi belirleyen referandum sonuçlarına itiraz etmiştir.³⁷⁹ Humeyni'nin referandum sonrası İran'da var olduğunu iddia ettiği bütünlük mesajlarına rağmen belirtilen azınlıkların yaşadığı bölgelerde sorunlar çıkmıştır.

İran için Sunniler ve Şiiilerin kardeşliğinin çok da mümkün olmadığına dair somut ve pratik örnek İran–Irak savaşı olmuştur. Bir diğer ifadeyle bu savaş Sünni-Şii Savaşıdır ve bölgede İslam çerçevesindeki 21.yüzyılda ortaya çıkan kırılmanın temelini oluşturmuştur. İran Devrimi, İslam'ın gelişmesi ve etkisinin yayılmasından daha fazla İslam'da mezhepçilik ve ayrışmayı şiddetlendirmiştir. Bu durum İran'ın sınır komşusu Irak'la arasındaki problemlerin bir savaşa dönüşmesini hızlandırmıştır. Bu savaş, İran için baskıyla kabul ettirilen rejimin içte bütünlüğünü sağlamasını hızlandırmıştır. Nitekim bu savaş bir yönü ile İran halkını bir arada tutacak dış düşman algısı oluşturmaya yönelik bir araç olmuştur; ancak belirtildiği gibi bu algının Müslüman bir ülkeye yönelen çatışma ile olması İslami Devrim iddiası ile örtüşmemiştir. Elbette İran-Irak arasındaki sorunlar İran Devrimi ile bir anda ortaya çıkmamış ve İran'ın tek yönlü olarak sebep olduğu bir savaş değildir. Aşağıda açıklanacağı gibi Saddam Hüseyin'in de İran'a yönelik tavrı bu savaşın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Humeyni, dünyanın büyük güçlerine ve egemenliklerine de meydan okumuştur. ABD'yi “*büyük şeytan*”, İsrail'i de “*küçük şeytan*” ilan etmiş ve İsrail'i ABD'nin desteklediği saldırgan bir ülke olarak değerlendirmiştir. İsrail'in özellikle 1970'li yıllarda Arap dünyası ile savaşı düşünüldüğünde Orta Doğu halkları, İsrail

---

³⁷⁸Charles T. “Iran Declared Islamic Republic By Khomani Powers” **Los Angeles Times** (1923-Current File); 2 Nisan 1979; Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times (1881-1990) s. B1

³⁷⁹ “Iran landslide Seen For Islamic Republic” **Chicago Tribune**, 1 Nisan 1979; Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Chicago Tribune (1849-1990) s.19

için bu düşman devlet algısına yabancı değildir; ancak İran, Yahudi nüfusa sahip bir ülkedir. İran Yahudileri de devrimin İslami boyutuna zor ve baskı ile boyun eğdirilmiş kesimdir. İran Parlamentosu'nun Yahudi Milletvekili Youssef Cohen, devrim sürecinde özellikle son aylarda çok sayıda İranlı'nın ülkeyi terk ettiğini söylemiştir. İranlı Yahudiler'in en büyük korkusu ülkedeki karışıklıklar devam ederse, halkın bir günah keçisi "scapegoat" aramaya başlayacağıdır. Yıllardır Şah'ın İsrail ve ABD ile sürdürdüğü ilişkilerden dolayı, bu ilişkilerin günah keçisi olarak İran Yahudilerinin sorumlu tutulma endişesi yaşadıkları açıktır. Cohen, ülkenin sadece Yahudileri değil diğer azınlıkları hatta Müslümanları'nın da yeni rejimin baskı politikasından duydukları endişe sebebiyle ülkeden ayrıldıklarını belirtmiştir.³⁸⁰ İran'dan bu kaçışlarda, Devrim Mahkemeleri'nin uluslararası hukuku hiçe sayan uygulamaları önemli bir etkidir. Diğer yandan bu bölgedeki Yahudilerin İsrail topraklarına göç etmesi, İsrail'in nüfusunu arttırabilmek için yıllardır teşvik ettiği bir politikadır. Bu yönüyle bu durumun İsrail'i memnun etmiş olduğu da söylenebilir.

Referandum sonrası İran'da hicap giymeye mecbur edilen kadınlardan bu duruma itiraz edenler vardır. Hatta protesto gösterileriyle buna karşı çıkanlar olmuştur. Amerikalı kadın hakları aktivisti Kate Millet, Humeyni'yi erkek şovenizmi yapmakla itham etmiştir.³⁸¹ Humeyni, Şah'ın reformlarına karşı çıktığı ilk günlerden itibaren kadınların toplum içinde statü edinmelerine yönelik olumsuz fikirlerini beyan etmiştir. Hatta bu konuda Ayettullah Şeriatmedari ile aralarında görüş farkı olduğu yukarıda belirtilmişti; ancak devrim sürecinde Humeyni'nin tüm İran halkının desteğine ihtiyaç duyduğu gibi kadınların desteğine de ihtiyacı vardır. "*İran'da Tütün Devrimi'nden Meşrutiyet'e kadınlar, erkeklerle birlikte hep birlikte omuz omuza direndiler... İran'ın tüm toplumsal meselelerinde ileri adım attılar... Yine dirensinler; Ancak örtünsünler...*"³⁸² Sözleri, Humeyni'nin kadının toplumdaki rolü konusunda fikirlerinin bazı değişimler yaşadığını yansıtmaktadır. Yine de kadınlara

---

³⁸⁰Eric Pace, "Many Jews, Upset About Future, Leaving Iran for West and Israel: Many " **The New York Times**, 1 Şubat 1979, Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The New York Times (1851-2010) s. A10

³⁸¹Youssef M. Ibrahim, "Foes Of Khomeini Focusing On Issue Of Women's Rights: Confrontation " **New York Times**, 12 Mart 1979, Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The New York Times (1851-2010) , s. A1

³⁸² **Tarihi Muassırı İran Ez Didgah Emam Homeyni**, s.54-55

toplumsal alanda örtünmekten başlayan pek çok kısıtlama getirilmiş ve buna itiraz edenler de cezalandırılmıştır.

İran Devrimi'ni gerçekleştiren İran halkıdır, Şah'ın politikalarından hoşnutsuzluk, ona karşı kitleleri bir araya getirmişti; ancak devrimin İslami boyutu bahsedildiği gibi öncelikle İran halkına kendini kabul ettirme ve yerleştirme sürecinde baskı, zor ve şiddete başvurmuştur. Bu durum dünya kamuoyunun tepkisini çekerken tepkilerin hedefine İslam dinin yerleştirilmesi, İran'ın bu süreçte uyguladığı politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç uzun vadede en fazla zarar görenin ise İslam inancı olmasına sebep olmuştur.

İran Devrimi dünyanın güçlü devletleri ve bölge ülkeleri için bir tehdittir. Humeyni, Soğuk Savaş döneminin süper güçlerini reddetmiştir. Humeyni, ne Doğu ne Batı, İran halkı kendi ideolojisini dünyaya yayacak ve tüm ezilenleri zulümden kurtaracak demiştir. Humeyni, öncelikle de İranlı gençleri bu fikir ve ideoloji için çabalamaya davet etmiştir. Humeyni'nin henüz devrimden önceki söylemleri bile bu konuda açık ve nettir. O'na göre: *“Emperyalizm sağda ve solda çabası Müslümanları yok etmek. Müslümanları yok etmek için bir araya geliyorlar. İsrail de bu amaçla tasarlandı ve bu gün tüm emperyalist ülkeler tarafından destekleniyor. Amerika ve İngiltere İsrail'i ölümcül silahlara sahip olabilmesi için destekliyor. Filistin ve diğer İslam ülkeleri üzerine saldırıları konusunda onu cesaretlendiriyorlar... Eğer İslam ülkeleri doğu yada batıya değil Kur'an in açık ve özgür kurallarına dayansalar ve pratikte bu kuralları uygulasalar saldırgan Siyonistlerin kölesi olmazlar... Bu siz gençlerin görevi ve İslama saygısıdır. Sizler Müslümanların ümit kaynağısınız. İnsanları uyandırmak ve emperyalizmin uğursuz oyunlarını yıkmak sizin göreviniz. İslam'ın propagandası için sıkı çalışın... İran'daki İslam karşıtı rejimi yıkmak için çalışın... Aksi halde İslam ortadan kaldırılmış olacak...”³⁸³* Humeyni ye göre Sovyetler Birliği ya da ABD ikisi ile de İran'ın ilişkisi *“koyun ve kurt ya da keçi ve kasap”* ilişkisi olabilirdi. Bu yüzden *“İran kendini izole etmeliydi.”*³⁸⁴ İran Devrimi'ne Humeyni'nin önderliğinde mollalar sahip çıkarken bu fikir, bütün dünyayı bir yana İran'ı bir yana koymuştur. Devrim bu izolasyon stratejisini kendi halkına kabul ettirmek için öncelikli olarak İslam fikriyle beslenmiştir. Bu sayede

---

³⁸³ Humeyni, a.g.e. ,s. 210

³⁸⁴ Rubin, a.g.e., s.279

İran halkının çoğunun desteğini almıştır. Diğer taraftan İran'ın, böyle bir izolasyon politikasını sürdürebilecek güçte olduğu her fırsatta dile getirilmiştir. Bu politikanın en önemli aracı İran'ın sahip olduğu petrol kaynakları olmuştur. Hatta İran Şah'ı da özellikle 1970'li yıllarda petrol konusunda krizlere sebep olacak çıkışlar yapmıştır. Basın ve medyada propaganda niteliğinde İran'ın petrolünün gücü ile dünyaya meydan okuyabileceği yönünde haber ve yayınlar yapılmıştır. Bu şekilde İran halkının dünyadan izole bir politika ile kurulan bu yönetimin gücüne inanması sağlanmaya çalışılmıştır.

3.3. Kurumsal Humeyni Yönetimi (Anayasal)

Humeyni'nin vasiyetinde onun devlet sistemine bakış açısı görülmektedir. O, İslam'ı devlet ve siyasetten ayrı bilenlere “*cahiller*” demiştir. Ulemalar ve özellikle mercii-i taklit statüsündeki din adamlarının toplumun cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimleri gibi meselelerine uzak kalmamalarını söylemiştir. Herkesin İslam'a hizmet etmesini Batı ya da Doğu bloğunun bağımlıları ve İslam öğretilerinden sapmış olanların nüfuzunun ciddiyetle önlenmesini vurgulamıştır. Humeyni, sözleri ve davranışları ile nifak tohumları saçmaya çalışan kişileri görür görmez uyarılmalarını ve aydınlatılmalarını eğer sonuç alamazlarsa onların yalnızlığa itilmesini de vasiyet etmiştir. Çünkü onun fikrine göre “*suyu kaynağındaiken kesmek daha kolaydı*”.³⁸⁵ Yani farklı düşünceler, ideoloji boyutuna gelmeden yok edilmelidir. Humeyni: “*Biz İslam'ı ve Allah'ı kabul etmeyen her hükümeti ve her düşüncüyü küfür ve kâfir biliyoruz. Bunu halka – dünya halklarına söyleyelim, utanmayalım*.”³⁸⁶ demiştir. Humeyni, Şah ile mücadelesi boyunca din adamlarının siyasetteki rolünü savunmuştur. İran Devrimi'nden sonra da din adamlarının kurumsal devlet yapısında gücünü resmileştirmiştir. İslam Devleti'ne ya da kurulan sisteme muhalefeti ise öncelikle sert tedbirler olarak ve ardından anayasa ve kanunlar vasıtası ile durdurmuştur. Bu geçiş sürecinde Humeyni, belirtildiği gibi öncelikle farklı fikirlerin siyasi katılımları ile toplumsal bütünleşmeyi sağlamayı amaçlamıştır.

³⁸⁵ Humeyni, **Son Mesaj**, İmam Humeyni ra-'nın Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, Tahran, 2. Basım 1996 s.49-60

³⁸⁶ Hamaney, **Güneş'e Övgü: İmam Humeyni İle İlgili Hatıralar**, Çev: Nurcan Altun, Feta Yayınları, İstanbul, 2013, s.26

5 Şubat 1979 da geçici hükümeti kurmakla görevlendirilen Mehdi Bezirgân ve onun ardından İran'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Beni Sadr, Şah'ın liberal kanattaki muhaliflerindedir. Her iki isimde “İran Özgürlük Hareketi” oluşumundan isimlerdir. Humeyni'nin yeni bir sistem kurarken bu liderleri seçmesinin amacı her kesimden fikre sahip Şah muhaliflerinin desteğini almak ve liberal kesimle İslami rejimin bütünleşmesini sağlamaktır. Bir diğer deyişle bu isimler devrimin İslami boyutu için tüm kesimleri ikna edebilme aracı olarak Humeyni tarafından kullanılmıştır. Bu sebeple Beni Sadr'ın 1981 yılı Haziran ayında görevden azledilip ülkeden kaçmasına kadar devam eden devrimin bu ilk safhası İran'da “*Liberallerin Dönemi*” kabul edilmektedir.³⁸⁷ Bu süreç devrimin varlığını koruma ve sürdürme mücadelesinin gerçekleştirildiği dönemdir. Diğer yandan İran'da bütünlüğü sağlamaya yönelik politik hamlelerin söz konusu olduğu, din adamları ile halkın liberal kesimlerinin birbirlerini kabullenme sürecidir de denilebilir. Nitekim Humeyni ülkede bir ayrışmayı değil bütünleşmeyi hedeflemiştir. Bu bütünlük üzerinde din adamlarının sarsılmaz otoritesini tesis etmek Humeyni'nin oluşturmak istediği devlet yapısının temelidir.

İran Devrimi için temel olan kurumların varlığı ve İran Anayasası'nın kabulü 2 Aralık 1979'da yapılan anayasa referandumu ile resmileşir. Velayet-i Fakih, Muhafızlar Konseyi (devrim), Devrim Muhafızları ve İslami Cumhuriyet Partisi bunlardan önemlileridir.

İran Anayasasında, Meclis, cumhurbaşkanı, başbakanlık, hükümet, savunma ve adalet mekanizmalarının temel görevi Velayet-i Fakih'in ve Devrim Konseyi'nin gücünü arttırmaktır. Devrim Konseyini Humeyni henüz Fransa'dayken açıklamıştı. Konseyin üyeleri onun bu mücadelede birlikte hareket ettiği ulemalardır: Ayetullah Beheştî, Ayetullah Mutahhari, Ayetullah Musevi Erdebili, Telegani, Mehdevi Kani, Haşimi Rafsancani, Hamaney ve Cevad Bahonar, konseyi oluşturan ulemalardır.³⁸⁸

2 Aralık 1979'da halkoyuna sunulan ve kabul edilen İran Anayasası 175 maddedir. Anayasa tek bir Allah inancına ve Vahiy'e dayandırılmıştır. “*Allah'ın adaleti, dini liderlik ve sürekli rehberlik*” fikri ön planda tutulmuştur.

---

³⁸⁷ Yeğîn, a.y, SETA , s.28

³⁸⁸ Hüseyin Asaf, **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**, Çev: Taha Cevdet, III.Basım, Pınar Yay, İstanbul, Ekim 2011,s.217

İran Anayasası ile oluşturulan siyasi yapı değerlendirildiğinde görülür ki meclis, siyasi partiler, bakanlıklar vb. kurumlar Batı sisteminde de vardır; ancak farklı olarak İran’da tüm bu kurumlar İslami fonksiyonu icra edebilecek şekilde tasarlanmıştır. Tüm bunların üzerinde de yargısına herkesin uymak durumunda olduğu “*Velayet-i Fakih*” felsefesi, şeklen Batı’ya benzeyen İran sitemini tamamen İran’a özgü kılmıştır.³⁸⁹

3.3.1. Velayet-i Fakih Teorisi

İran Şii Devrimi, anayasa referandumu ile bundan sonra İran’da kurulacak resmi yönetim sisteminin ana hatlarını belirlemiştir. İran’da ortaya çıkan cumhuriyet modelini dünyadaki diğer cumhuriyet sistemlerinden farklı kılan temel özelliği Velayet-i Fakih makamı olmuştur.

İran Anayasası “*Velayet-i Fakih*” teorisini ortaya koymuştur. Bu usül ile İran Anayasası *İmamet-i Ummat* (Ümmetin Önderi) yani rehberlik makamını ortaya çıkartmıştır. Anayasanın 110.md ile bu makamın görev ve sorumlulukları açıklanmıştır. Bu maddeye göre dini lider milletin tüm meselelerinde hâkim olacaktır. İran İslam Cumhuriyeti’nin genel politikalarını belirleyecektir. Rejimin genel politikalarının denetimini yapmak, gerekirse referandum yapılmasına karar vermek yanı sıra sınırsız sorumluluklara sahip olan dini lider, savaş ve barış ilan etmek, güçlerin seferberliğine karar vermek, Silahlı Kuvvetler Komutanlığı yapmak, silahlı kuvvetlere emir vermek, seçilmiş bir görevliyi (Cumhurbaşkanı) görevden almak yetkisine de sahiptir. Ayrıca, gerektiği durumlarda Sepah-ı Pasdaran Genel Başkanı, Emniyet ve Asayiş Yüksek Komutanlarını görevden almak, yasama, yürütme ve yargı arasında eşgüdüm sağlamak ve yine gerekirse “*orduya (devrim muhafızları) emir verme, meclisin çıkardığı bir yasayı iptal etme yetkisine sahiptir. Bu makam hiçbir denetlemeye tabii değildir.*”³⁹⁰ Ayrıca Anayasayı Koruma Konseyi (*Şurayı Nigahban*) yetkilileri de rehber tarafından atanmaktadır.

³⁸⁹İsmail Sefa Üstün, “Velayet-i Fakih” **İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430008.pdf> , Erişim Tarihi: 10.09.2016, s.19-22 , İran Anayasası ve anayasal yönetim konusunda detaylı bilgi için bkz: **Kanuni Esasi Cumhuri İslami İran: Cayigahi Hükümeti Nezaret** , Tahiyeh Konende (Hazırlayan) Mehmed Nebuti, t.y, y.y.

³⁹⁰ Takeyeh Ray, **Gizli İran İslam Cumhuriyeti’nde Güç ve Paradoks**, Çev: Cem Küçük, Ekvator Yay, Birinci Baim Nisan 2007, s.34, Tahareh Ahin, “İran İslam Cumhuriyetinde Devlet Yapısı”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.43 , S.2 , Haziran 2010, s.88

“*Velâyet-i fakih terkibi esasen “fakihin tasarruf yetkisi” anlamına gelir.*”³⁹¹ İran tarihinde din adamlarının tasarruf yetkisi 1979 Devrimi’nden öncesine dayanmaktadır. Şii inancına göre “*Hz. Muhammet’ten sonra meşru devlet ve ümmet yönetimi ismet (Peygamber soyundan gelenlerin günahsızlığı, masumiyeti) ile belirlenmekteydi.* Bu demek oluyordu ki masum imamlar ümmeti yönetme güç ve yetkisine sahip olanlardır. *Fakat bu imamların sonuncusu olan On İkinci İmam’ın kaybolmasıyla “Gaybet” dönemi başladı... Aynı zamanda bu süreç Şiiler için imamın yetkisinde olan İslami hükümet ve teşri yetkisinin imam Veli Asr gelene kadar ortadan kalkması anlamına geliyordu. Fakat diğer şer’î işlerin nikâh, boşanma, yargı gibi işlerin yürütülmesi fakihlere düşüyordu. Böylece süreç içerisinde velâyet-i fakih kavramı Şii fakihler tarafından kullanılmaya başladı. Miladi 11. yüzyılda teorik çerçevede oluşmaya başlayan bu kavram 19. yüzyılda velâyet-i fakih adıyla siyasal bir teoriye dönüşüyordu.*”³⁹² İran’da 1979 devrimi öncesinde özellikle 1960’lı yıllardan itibaren keskinleşen Şah muhalefetine mollaların siyasete müdahale edebilecek gücü ve yetkiyi kendilerinde görmelerini de bu anlayış izah etmektedir. Humeyni’nin devrimden sonra yaptığı da İran halkının ve geleneklerinin çok da yabancı olmadığı din adamlarının kontrolünü anayasa ile doğrudan kanunlara dayandırmak olmuştur. Bu andan itibaren *Velayet-i Fakih kavramı Siyasî olarak fakihin yönetim yetkisini ifade eder.*”³⁹³ Bu da yukarıda belirtildiği gibi İran’da şeklen Batıya benzeyen siyasi sistemi tamamen Şii inancı ve Humeyni’nin din adamlarının devlet yönetiminden uzak kalmamaları gerektiği fikri ile sarmalamıştır. Bu konuda Humeyni’nin biyografisi kısmında değinildiği gibi, Humeyni, dönemindeki bazı diğer din adamlarından ayrılmaktadır. Çünkü Humeyni ısrarla din adamlarının doğrudan siyaseti kontrol etmesi ve yönetmesi fikrini vurgulamıştı. Bu meselede Humeyni’nin bakış açısı ve söylemleri hiç değişmemiştir. 1979 devrimiyle de daima dile getirip, öğrencilerine anlattığı o İslami devlet yapısını kurmanın temel anahtarı da Velayet-i Fakih’e siyaseten hükmetme yetkisini vererek çözmüştür. Humeyni’yi kendisinden öncekilerden farklı kılan ise onun devlet

³⁹¹Üstün, “Velayet-i Fakih” (Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430008.pdf> Erişim Tarihi: 10.09.2016, s.20

³⁹² Taflıoğlu Serkan, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı “Velâyet-i Fakih””, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 97

³⁹³Üstün, “Velayet-i Fakih” (Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430008.pdf> , Erişim Tarihi: 10.09.2016, s.19-22

yönetiminde saltanat sistemine yer vermemesidir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın, İslam'da yönetim biçimini açıklama kısmında bu konu "*İslami bakış açısından devlet, toplumun içinde sınıflaşmadan veya bir ferdin veya zümrenin sultanından dolayı oluşan bir şey değildir...*"³⁹⁴ Cümlesi ile açıklanmıştır. Bu cümle saltanat yönetimi ile yeni rejimin farkını resmi olarak ortaya koymuştur.

İran Anayasası'nın 2. maddesinin 5. fıkrası İslam Cumhuriyeti; "*Sürekli imamet ve rehberliğe ve onun İslam İnkılabı'nın sürdürülmesindeki temel etkinliğine*" vurgu yapar. Yani "*rehber*" lik makamı ile İnkılâbın varlığını eş tutulmuş, bu makam devlet statüsüne konulmuştur. Bu demek oluyor ki İran'da bu anlayışın değişmesi devletin sona ermesi olacaktır.

Anayasanın beşinci maddesi, Rehber'lik makamının boş kalması durumunda ortaya çıkabilecek krizleri önlemeyi amaçlamıştır: "*Hz.Mehdi'nin gaybeti zamanında İran İslam Cumhuriyeti'nde Velayet-i Emr ve İmamet-i ümmet adil, takva sahibi, zamanın icaplarını bilen, gözüpek, becerikli, tedbirli ve halk çoğunluğunun önder bilip kabul ettiği bir fakihin uhdesindedir. Hiç bir fakih bu çoğunluğu elde edemediği takdirde önder veya yukarıdaki şartları haiz fakihlerden meydana gelen rehberlik şurası yüz yedinci maddeye uygun olarak onu üstlenir.*"³⁹⁵

Velayet-i Fakih makamı bizzat Humeyni tarafından İslam Cumhuriyeti'ne eklenmiş bir makam olsa da, kendisinin destekçisi din adamları tarafından da makamın gücü zamanla daha detaylı ve güçlü bir konuma getirilmiştir. Ayetullah Beheştî'nin, "*Fakih gereken durumda özel mülkiyet haklarını geçersiz kılabilir sözleri makamın genel olarak aldığı şekli izah eder niteliktedir.*" İran'da bu durumdan rahatsız olanlar olsa bile itaat prensibinden dolayı sessiz kalmışlardır

Ayettullah Sadıqi 1981 senesinde Velayet-i Fakih makamı için "*Allah, Peygamberler'i, Peygamberler bu gücü haleflerine devreder. Fakih, Allah ve Peygamber'in birçok görevini yerine getirir. Hükümetin verdiği emir ne olursa olsun uyulmalıdır ve kimsenin itiraz hakkı yoktur.*" Demiştir. Humeyni'nin çevresindeki din adamları O'nu "*uluslarötesi*" bir Şii otorite olarak görmüştür. Onlara göre Humeyni sadece İran'da değil dünyanın neresinde Şii Müslümanlar varsa onların

³⁹⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Çev: Abdullah Ünlü, (Çevrimiçi) http://kitab-nur-az.com/tr/lib/view/663/1/78128/Giri%C5%9F/#_Toc266566950, Erişim Tarihi, 10.09.2016

³⁹⁵ Moin,a.g.e., s.217

hatta tüm Müslümanlar'ın lideridir. Humeyni'nin Şii Müslümanlar'ın liderliği rolü için İran Devrimi'nin ilk yıllarında, Irak Şii nüfusunun Humeyni hâkimiyetine gireceğine dair açıklamalar yapan din adamları vardır.³⁹⁶ Bu açıklamalar ve etkileri özellikle İran-Irak Savaşı sırasında Şii nüfusa sahip bölge ülkelerindeki kargaşalarla kendini göstermiştir. Bununla birlikte İslam Devrimi'nin en fazla tedirgin ettiği ülkelerin Müslüman nüfus yoğunluğuna sahip ülkeler olmasının sebebini de bu açıklama izah etmektedir. Bu açıklamalarla fagih makamının yasalarla kazandığından daha da fazla etkiyi halk üzerinde ve Orta Doğu bölgesindeki Şii nüfusu üzerinde yaratması amaçlanmıştır.

İran Devrimi sonrasında sadece kendi bölgesindeki ülkelerle değil tüm dış ilişkilerinde de Devrim Anayasası ile ortaya çıkan Şii liderlik rolünün etkisi olmuştur.

Sonuç olarak İran Anayasasıyla rejim cumhuriyet yönetimi olarak belirlense de bu sistemle halkın seçime katılımı, onların yönetime katılımından çok yönetime duydukları sadakati göstermiştir. Dolayısı ile İran'daki sistem aslında mutlak monarşik bir yapıdan sadece halkın oylarıyla ayrılmıştır. Halkın rejime sadakatlerinin sembolü olarak kullandıkları oylarla belirlenen makamlar ise rehberlik makamının gölgesindedir. Bu durum ise İran halkının oylarının yönetimi belirlemekteki rolü ve amacına gölge düşüren bir özelliktir çünkü İran'da yönetimi monarşiden ayıran oy faktörünün de demokratik bir anlam taşımadığını ortaya koymaktadır.

3.3.3. Anayasa'nın Yönetim ve Yasama Organları ile İlgili Maddeleri

3.3.3.1. İslami Şura Meclisi

“İslami Şura Meclisi, doğrudan doğruya ve gizli oyla halk tarafından seçilen millet temsilcilerinden meydana gelir. Milli Şura Meclisi'ne üyelik dönemi dört yıldır. Her dönem seçimleri önceki dönem sona ermeden yapılmalıdır ki, ülke hiçbir zaman meclissiz kalmasin.”(md.63) Bu madde ile İran Anayasayı, halkın iradesini

³⁹⁶ Bakhsh Shaul, “Iran: The Crisis Of Legitimacy”, **Middle Eastern Lectures, The Moshe Dayan Center For Middle Eastern and African Studies**, N.1, 1995 , s.100-101

yönetime yansıtmanın garantisini sunmuştur. Şah döneminde muhaliflerin en fazla eleştirdiği konulardan birisi dikta rejimidir. Şah'ın meclisi, Humeyni'ni tarafından "kukla" olarak nitelendirilmişti. Halkın iradesine dayanan bir meclis ve yönetim özlemi taşıyan halk için bu madde oldukça önemlidir. Pratikte İran sisteminde halkın kararları rehberin kararlarının gölgesinde kalsa da en azından halkın beklentilerine uygun cümlelere sahip bu madde İran halkının beklentilerine uygundur.

"İslami Şura Meclisi'nin temsilci sayısı iki yüz yetmiş(270) kişidir.1989 yılından geçerli olmak suretiyle ülkenin beşeri, siyasi ve coğrafi faktörleri ile onların görüşleri göz önüne alınarak her on yılda bir meclise en fazla yirmi temsilci daha katılabilir. Zerdüştü ve Museviler birer temsilci, Asuri ve Keldani Hristiyanlar birlikte bir temsilci ve güneydeki ve kuzeydeki Ermeni Hristiyanlar da birer temsilci seçebilir. Seçim bölgelerindeki seçmen sayısı ile temsilci sayısını kanun belirler." (64.md)³⁹⁷ Bu madde de görüldüğü gibi Anayasa İran'da yaşayan çeşitli azınlıklara yer yer vurgu yapmış ve çeşitli haklar sunmuştur. Onlara sunulan haklar ayrıca maddelerle açıkça belirtilmiştir; ancak İran'da nüfusu oldukça yüksek olan İran Türkleri için, diğer azınlıklara sunulan hakların hiç birinin verilmediği görülmüştür. Bu durum devrimcilere göre tüm İslam dünyasını birlik kabul etme fikrinden kaynaklanıyor olsa da İran'da sayısı kırk milyona yaklaşan Türk varlığının yok kabul edilmesi iyi niyetle açıklanabilir bir durum değildir. Ayrıca bu dönem devlet yönetimi konusunda Humeyni'ye muhalif bazı din adamları da vardır. Bu din adamlarından birisi olan Şeriatmedari Tebriz'dedir. İran'ın Tebriz şehri, oldukça yoğun Türk nüfusuna sahip büyük bir şehirdir. Bu etkenler devrim liderlerini bu konuda tedbirli davranmaya yöneltmiştir. Nitekim Tebriz'de, Şeriatmedari'nin Humeyni'ye muhalefeti 1980 yılına kadar devam etmiştir.³⁹⁸

3.3.3.2 Şura-i Nigahban

Şura-i Nigahban, Rehberlik makamı tarafından seçilen "Zamanın icaplarına ve günün sorunlarına vakıf ve adil fakihlerden altı kişi" ile yüksek yargı başkanının

³⁹⁷<http://www.suvaridergi.org/content/view/2226/1/>, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Çev: Abdullah Ünlü, http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/663/1/78128/Giri%C5%9F/#_Toc266566950 , Erişim Tarihi, 10.09.2016

³⁹⁸ National Archive, "Khomeinism: The Impact of Theology on Iranian Politics," (Research Paper) CIA-RDP84S00927R000100150003-5

İslami Şura Meclisine sunduğu adaylardan seçilen ve ardından yargı başkanı tarafından atamaları gerçekleştirilen diğer altı kişi olmak üzere toplam on iki üyeden oluşmuştur. Bu üyelerin başka bir iş yapması yasaktır. Nitekim görevleri oldukça önemli olduğu için bütün dikkatlerini ve mesailerini bu iş üzerine yoğunlaştırmaları kendilerinden beklenmiştir. Altı yıllığına atanan üyelerden altı yıl sonra sadece altı tanesi kura çekilerek yerlerine yeni atamalar yapılmaktadır. Yani konseyde geleneğin kontrolü bir şekilde sağlanmış ve tamamen yeni, aynı zamanda tecrübesiz bir kadro bu önemli göreve gelememiştir. Şura- i Nigahban sözcüsü bir yıllığına, şura üyeleri tarafından seçilir. Şura'nın karar alabilmesi için üyelerinin dörtte üçünün katılımı gereklidir.

Anayasanın 91.Maddesi ile İslami Şura Meclisi'nin onayladığı kararların İslam kuralları ve anayasaya uygunun sağlanması, İslami kurallar ile anayasanın korunması amacı ile Şurayı Nigahban'ın (Denetim Şurası) kurulduğu açıklanır. İran Anayasası'nın 94. Maddesi ile tüm İslam Şura Meclisi kararlarının Şura-i Nigahban'a gönderilmesi ve Şura'nın bu kararların durumunu on gün içinde cevaplandırılması gerektiği belirtilir. Yani Şura-i Nigahban'ın onayı olmadan yasama süreci sürdürülemez. Bu da bu kurulun yasama sürecinin kontrolörlüğünü yaptığını gösterir. Nitekim Şura'nın önemli bir görevi de seçimleri ve halkoylamalarını denetlemektir. Bu da yasama sürecinde son kontrol mercii olduğu gibi ilk kontrolü de aslında bu on iki kişilik grubun yaptığını gösterir. Şura'nın İran dış politika hedeflerinin de İran Anayasası'na uyum içerisinde sürdürüldüğünü denetleme yetkisi vardır. Bütün bunlardan anlaşılacak meclisin bu konseyin onayı olmadan göreve başlayamayacağı gibi karar da alamayacağıdır. Bu durum çok da uzun olmayan bir vadede bu Şura ile İran Meclisi arasında çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu krizi çözmek için de bir nevi arabulucu kurum olarak "*Düzenin Menfaatini Belirleme Kurumu*" Humeyni'nin talimatıyla 1987 yılında kurulmuştur.³⁹⁹ Buna rağmen Şura-i Nigahban'ın, İran Meclisi kararlarını, seçimleri hatta İran siyasetini denetlemekteki gücü ve kontrolü artarak devam etmiştir. Bu durum zaten Rehber'in rolünden dolayı, demokratik anlamda gölge düşmüş bir

---

³⁹⁹ Taflıoğlu, **Humeyni İran İslam Devrimi**, s.221-222, ayrıca bu konsey hakkında detaylı bilgi için bkz:a.e. , s.216

sistem olan İran'ın İslami Cumhuriyet modelinde, somut şekilde meclisi gölgede bırakan din adamları baskısını ortaya çıkarmıştır.

İran Anayasası'nın 93. maddesi demokratik hakların kontrol ve garantisini anlamak açısından önemlidir. Bu maddeye göre *“Milletvekillerinin seçim mazbatalarının kabulü ile Anayasayı Koruma Şurası üyelerinden hukukçu altı kişinin seçimi hariç, Anayasayı Koruma Şura'sı olmaksızın İslami Şura Meclisi'nin kanuni geçerliği yoktur.”* Rehber tarafından atanmış denetim mekanizması olmadan, halkın oyları ile kurulan meclisin kararlarının neredeyse yok hükmünde olduğunu bu madde ortaya koymuştur. Bu durum ise İran'da halkın yönetime katılma konusundaki özlemine demokratik açıdan gölge düşürmüştür.

Ayrıca İran Anayasası'nın 100 ve 105.maddeleri birbirini tamamlar özelliktedir. Bu maddeler ile *“Toplumsal, iktisadi, bayındırlık sağlık ve diğer kalkınma faaliyetlerine ilişkin programların halkın işbirliği ile süratle yürütülmesi için mahalli icaplar göz önünde tutularak her köy, bucak, ilçe, il veya eyalette üyelerini o bölge halkının seçtikleri ve köy, bucak, ilçe, il ve eyalet şurası adını taşıyan bir şuranın denetimi sağlanacaktır.”* *“Şura kurallarının İslami ölçülere ve ülke kanunlarına aykırı bulunmaması gerekir.”* Denilmiştir. Böylece devrim en ufak kurumsal yapıda dahi İslami prensiplerle idare edilecek yeni sistemi yerleştirmiştir. Bu şekilde İran'da din adamlarının rolü, tüm kurumların üst kontrol noktasına gelen bir boyut almıştır.

3.3.3.3 Şura-i Hubregan

İran Anayasası'nın 107. Maddesi ile İran'da oldukça önemli isimlerin görev yapacağı bir makam oluşturulmuştur. Bu makam, İmam Humeyni'den sonra onun yerine gelecek Rehberi tayin etme görevine sahip *Hubreganlar* Meclisidir. Hubregan Meclisi, Şura-i Nigahban tarafından seçilip Rehber tarafından onaylanan ve 8 yıllığına görev yapacak üyelerden oluşmuştur. *“velayet-i emr makamını ve onun getirdiği bütün sorumlulukları üstlenir.”*

3.3.3.4 Cumhurbaşkanlığı

“Rehberlik makamından sonra cumhurbaşkanı ülkenin en yüksek resmi makamıdır ve anayasayı yürütme gücü ile doğrudan doğruya rehberlik makamına bağlı konular dışında icra gücüne başkanlık etmek onun uhdesindedir.” (md.113) Esasında, İran Anayasası’nda Rehberlik makamı dışındaki makamların bir nevi bu makamın asistanları pozisyonunda olduğu tüm bu maddelerden anlaşılmaktadır.

122 md: *“Cumhurbaşkanı, kanunlarla ve anayasayla sınırlı olan yetkilerinde millet, rehber ve İslami Şura Meclisi karşısında sorumludur.”*

130 md: *“Cumhurbaşkanı istifasını rehberine takdim eder ve istifası kabul edilinceye kadar göreve devam eder.”*

İran İslam Cumhuriyeti’nde Anayasa’nın toplumsal boyutuna bakıldığında da oldukça ilginç bir tezadı bünyesinde barındırdığı görülür. *“Şüphesiz bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir ve ben rabbinizim, bana ibadet edin.”*(Enbiya/92) ayet-i kerimesi hükmünce bütün Müslümanlar tek bir ümmettir ve İran İslam Cumhuriyeti Devleti, İslami devletlerin uyuşması ve birleşmesi temeline genel siyaseti yerleştirmekle ve İslam dünyasının siyasi, iktisadi ve kültürel birliği gerçekleşinceye değin sürekli çaba harcamakla ödevlidir.”(11.md.) Bu madde ile vurgulanan İslami birliktelik fikrine, 12.madde ile bir mezhep vurgusu eklenmiştir: *“İran’ın resmi dini İslam ve Caferi-i İsnâ-âşeri mezhebidir ve bu madde sonsuza değin değiştirilemez.”* Diğer mezheplere de saygı belirten bu maddeye İran Anayasası’nın 115. Maddesi ile birlikte bakıldığında bahsedilen tutarsızlık kendini gösterir. Nitekim 115 madde: İran’da Cumhurbaşkanı olabilmek şartını *“İran asıllı, İran vatandaşı, tedbirli ve idareci, iyi geçmişli, güvenilir ve takva sahibi olmak, İslam Cumhuriyeti’nin ve ülkenin resmi dininin temel ilkelerine inançlı olmak,”*⁴⁰⁰ şartına yani Şii olmaya bağlamıştır. Bu da İran Devrimi’nin İslam devriminden daha çok Şii Devrimi olduğunu, İran’ın yeni sisteminin de bir İslam Devleti’nden çok mezhep temelli bir İslami yapı ortaya koyduğunu ve “Shi’ism” ideolojisine sahip olduğunu göstermektedir.

İran’ın yeni anayasasının resmen ortaya koyduğu bu mezhepçi tavır ile bölgede ortaya çıkan mezhep temelleri çatışmaları ayrıştırmak pek mümkün değildir.

⁴⁰⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Çev: Abdullah Ünlü,(Çevrimiçi) http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/663/1/78128/Giri%C5%9F/#_Toc266566950, Erişim Tarihi, 10.09.2016

İran'ın ortaya koyduğu devrimi ihraç fikri ile bu ideoloji birlikte değerlendirilirse bölge üzerinde ve İslam Dünyası'na yönelik mezhep temelli çatışmalar için zemin oluşturduğu da söylenebilir.

3.4 İran İslam Cumhuriyeti Savunma Organları

3.4.1 Yüksek Güvenlik Konseyi

Devrimi gerçekleştirmekten daha zor olan onu koruyabilmektir. İran için bu çift yönlü bir süreç olmuştur. Şah'ı devirmek için ortak kararlılıkta olan halk kitlelerine İslami rejimi kabul ettirmek ve bu otoriteyi devam ettirebilmek mücadelenin bir yönünü oluşturmuştur. Diğer yönü de dünyada süper güçlere meydan okuyan söylemlere sahip bu yeni yapıyı, gelişmiş ülkelerin etkilerinden korumaktır.⁴⁰¹ Aslında her iki tavır da tüm devletlerin varlıklarını korumak için sürekli olarak dengede tutmaları gereken bir nevi güvenlik şemsiyesidir. İran gibi devrim mücadelesi vermiş ve söylemleri sert bir yapı için varlığını ve ortaya koymaya çalıştıklarını korumak olağanüstü tedbirler gerektirmiştir. İran Devrimi, özellikle kuruluş yıllarında bunu sağlamak için oldukça yoğun çaba göstermiştir. Eğer ki devrime sahip çıkan, liderlik gösteren kadro, bir plan, program, disiplin çerçevesinde yeni sisteme düzen verip korunmasını sağlamasaydı, milyonların hareketi sadece bir kargaşa ve istikrarsızlık hali ile sonuçlanabilirdi. Humeyni ve arkadaşları sistemi korumak için ilk aşamada Şah taraftarlarına ve İslami bir rejime muhalif kesimlere karşı sert tedbirler almıştır. Bunun paralelinde ise açıklandığı gibi devletin kurumsal olarak varlığını koruyacak sistemli yapıların şekillenmesi işine öncelik vermişlerdir.

İran'da Mart 1979 tarihinden itibaren resmi olarak "*Devrim Muhafızları*" ve "*Devrim Komiteleri*"⁴⁰² oluşturulmaya başlanmıştır. Şah'ın devrilmesi sürecinde Humeyni taraftarlarının oluşturduğu savunma güçleri vardır; ancak bunları düzenli bir devlet sistemine bağlamak ve mevcut ordunun rejime karşı herhangi bir darbe teşebbüsünde bulunması ihtimalinden korunmak devrimden sonra oluşturulan yeni teşkilatlanmayla sağlanmıştır.

---

⁴⁰¹ Asaf, a.g.e., s.224

⁴⁰² Asaf, a.g.e., s.225

İran Anayasası ile Devrim Muhafızları resmi niteliğini kazanmıştır. Bunun yanı sıra ülke güvenliği için bir de yüksek güvenlik konseyi oluşturulmuştur. Buna göre “*Milli çıkarları sağlamak, İslam Devrimi’ni ve toprak bütünlüğünü korumak amacı ile Yüksek Güvenlik Konseyi, Cumhurbaşkanı başkanlığında kurulur ve aşağıdaki görevleri haizdir:*

1- Rehberlik Makamı tarafından tayin edilen genel siyaset çerçevesinde ülkenin güvenlik ve savunma politikasını tayin etmek.”

Anayasanın bu maddesi de ülkede güvenlik ve savunma politikalarının temelde Rehber’e ve onun çizdiği plana uyulmak zorunda olduğunu ortaya koyar.

2- Siyasi, istihbarat, toplumsal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin genel güvenlik ve savunma tedbirleriyle uyumlu hale getirilmesi, iç ve dış tehditlere karşı, ülkenin maddi ve manevi imkânlarından yararlanmak.

Bu konseyde deniz, hava, kara kuvvetleri başkomutanı, genelkurmay başkanı, devlet planlama teşkilatı başkanı, rehberlik makamının seçtiği iki temsilci, istihbarat, içişleri ve dışişleri bakanları ve sadece gerektiği zaman ilgili bakan ve ordu ile Devrim Muhafızları’nın en üst dereceli komutanı bulunmaktadır.

“Yüksek Güvenlik Konseyi kendi görevi çerçevesinde “Ülke Güvenlik Konseyi ve Savunma Konseyi” gibi yan komiteler kurar ve bu yan komitelerin başkanlıkları, Cumhurbaşkanının ya da Yüksek Güvenlik Konseyi üyelerinin birinin uhdesindedir ve bu husus Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir... Güvenlik Konseyi’nin kararları rehberlik makamının onayından sonra icra aşamasının gelir.”⁴⁰³ Rehberin, güvenlik politikalarını belirlediği gibi, son noktada kakar mercii olduğu ve onun onayı olmaksızın hareket edilemeyeceği burada da göze çarpmaktadır. Esasında bu durum İran’da yönetim ve idarenin temellerini izah etmektedir. Diğer yandan tüm bu maddelerin gösterdiği, meclis ve cumhurbaşkanlığı dâhil hiçbir makamın tek başına kararlarının bir hükmü yoktur. Ayrıca İran’da hemen her kuruma bir diğeri üzerinde kontrol sorumluluğu ya da birbirini denetleyebilecek yetki verilmiş ve her biri son noktada Rehber iradesine bağlı kurumlarla ilişkilendirmiştir. Bu sayede devrim sistemini içten gelebilecek tehditlere karşı da garanti altına almayı hedeflemiştir. Aynı zamanda Rehberin otoritesi de mutlak kılınmıştır.

⁴⁰³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, aynı yer

3.4.2 Devrim Muhafızları

Rıza Şah Pehlevi, ABD yardımlarıyla İran ordusunu geliştirmiştir. Şah'ın bir ayaklanma durumunda kendisini koruyacağına inandığı temel kuvvet orduydu. Fakat bu ordu devrimcilere oldukça hızlı şekilde teslim olmuştur. Buna rağmen Humeyni yönetimi askeri yapının içindeki üst düzey yöneticilerin birçoğunu infaz etmiştir. Bu sırada devrime destek veren İran halkının büyük kısmı ordunun tamamen lağv edilmesini istemiştir. Oysa bu kuvvetin yok edilmesindense kontrol altına alınıp kullanılması devrimciler için amaçlarına daha uygun görülmüştür. Bu sebeple orduyu yok etmektense onu İslami bir kalıp içerisinde kontrol etmek ve bir savaş gücü olarak bulundurmaya tercih etmişlerdir. Bunun önemli bir sebebi anayasa ve rejim referandumlarına yönelik tepkilere karşı sistemin hızlı bir şekilde varlığını koruma ihtiyacıdır. Bu süreçte Başbakan Bezirgân gibi mevcut ordunun yeniden örgütlenmesine karşı olanlar vardır. Bu fikirde olanların temel görüşü, ordunun emperyalizmin oyuncağı olabileceği düşüncesidir. Ordunun Amerikan silahlarına, Amerikan parçalarına bağlı olması özellikle İran Hava Kuvvetlerinin bir şantaj aracı haline gelebilmesi endişesini oluşturmuştur.⁴⁰⁴ Nitekim İran ordusunda Şah'ın gidişinin hayal kırıklığına uğrattığı askeri personel sayısı da yüksektir. Temmuz 1979'da mevcut personelin yüzde 60'ı (171.000) ordudan ayrılmıştır. Yine de İran'da İslam Devrimi'nin ilk döneminde en önemli endişe ordudan gelecek bir karşı darbeye karşılaşılması endişesi olmuştur. Esasında ordu, Şah'ın gidişi sonrasında hızla çözülmesiyle ve Humeyni'ye verilen destekle bunun olmayacağını göstermiştir. Yine de devrimciler kontrolü sağlamak konusunda her konuda olduğu gibi bu konuda da tedbirsiz davranmamıştır. Bu konuda ABD donanmasından William Hickman'ın bu döneme dair analizinde sarf ettiği "*İslami Hükümet kendisine atfedilmeyen şekilde amaç sürekliliği gösterdi.*" Sözlere, İran Devrimi'ndeki kararlılığı ve tavizsiz hareket tarzını ortaya koymaktadır. Nitekim ordudan ayrılmalara rağmen bir karşı devrim ihtimaline karşı 1980 senesinde ordudan 10.000 kadar askeri personel devrimciler tarafından ihraç edilmiş, yargılanmış ve birçoğu infaz edilmiştir. Bunlar sadece Batı'da eğitim görmüş subaylar değildir, içlerinde Devrim Konseyi'nden kişiler de

⁴⁰⁴ Ali Sirmen, "İran: Cumhuriyetler Savaşı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mart 1979,s.4

vardır. Mevcut ordu içindeki bu ayıklama işlemine ek olarak devrim sonrasında İran ordusundaki her birliğin başına bir din adamı getirilmiştir. Devrimciler bu şekilde askeri disiplinin önüne daha güçlü bir faktör eklendiğini düşünmüştür. Tüm bunlara rağmen yıllarca Şah'a sadakat göstermiş bir orduyla İran Devrimi'nin sürdürülmesi planlanmamıştır. Sadece geçiş sürecinde yeni rejim mevcut kuvvetlerden olabildiğince faydalanmıştır. Bu sırada ise Humeyni'ye ve rejime sadık daha çok gönüllü, milis"paramilitary" kuvvetlerden oluşan yeni bir ordu kurulmuştur. Bu yeni ordu Şah'ın ordusu kadar eğitilmiş olmasa da temeli vefa, sadakat ve rejime bağlılıkla güçlenmiştir.⁴⁰⁵

Devrim Muhafızları Ordusu, Mayıs 1979'da, Devrim Konseyi himayesinde, Humeyni tarafından resmen kurulmuştur. 1979 Nisan ayından 1980 Şubat ayına kadar Devrim Muhafızları Genel Komutanlığı'nı Ayetullah Beheştî hükmü ile Cevat Mensuri "*Javad Mansouri*" yapmıştır;⁴⁰⁶ ancak gerek devrim öncesinde gerek sonrasında hem kaynak sağlayıcı hem de Devrim Muhafızları Bakanı olarak 1982'de göreve getirilen "*Bazaar*" esnafından Muhsin Refig Dost Devrim Muhafızları için önemli isimlerden birisidir.⁴⁰⁷ Bu da İnkılap sürecinde bazar (çarşı) esnafının ne kadar önemli bir rolde olduğunu ortaya koymaktadır.

DM, tek parça bir ideoloji ile bir araya gelmiş bir grup değildir. İran'da Devrim sürecinde Şah'a muhalif olarak gizli gizli İran içinde gelişen birçok grup ve komiteden kişi DM' na dâhil olmuştur. DM'na katılma hakkına şu şartları taşıyan her İranlı sahiptir:

- Dürüst, namuslu , inanç sahibi bir Müslüman olmak.*
- Devrimci bir ruh ve cesaret sahibi olmak.*
- Velayet-i Fakih ilkelerine sadık olmak.*
- *Askeri ruh ve tecrübeye sahip bulunmak*
- *liderlik vasıflarına sahip olma.*⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁵ William F.Hickman, **Revaged and Reborn: The Iranian Army**, The Booriking Institution, Washington D.C 1982, s.1-2

⁴⁰⁶ Babek Şahit, "Tüm Yönleriyle İran Devrim Muhafızları", **2023 Dergisi**, Ağustos 2015, Bkz: Devrim Muhafızları komutanlarının kronolojik ve detaylı bilgi için adı geçen araştırma.

⁴⁰⁷ National Archive, "Iran's Revolutionary Guard: Armed Pillar of the Islamic Republic" CIA-RDP88T00096R000400520002-0, Ocak 1987

⁴⁰⁸ Asaf, **a.g.e.**,s.225

Kısa sürede sayısı oldukça artan grubun en belirgin ortak özelliği Amerikan raporlarına göre Amerikan düşmanlığıdır. “*Bu durum ise Humeyni’den sonra bile İran- Amerika ilişkilerin yenilenmesinin önünde büyük engeldi.*” Ayrıca, bu düşmanlık stratejisi DM için rejimi ve kendi pozisyonlarını korumanın, ABD açısından ise İran’ın Sovyetler Birliği ile gelişecek ilişkilerini desteklemenin bir aracıdır.⁴⁰⁹

Humeyni’nin söylemleri ABD gibi Sovyetler Birliği yani süper güçlere meydan okuyan bir tavidir. Bu söylemlere rağmen gerek Sovyetler Birliği gerekse ABD yeni yönetimle ilişkilerini geliştirmek konusunda birbirleriyle yarışmıştır. İlk dönemin, geçiş süreci ve toplumsal bütünlüğü sağlayabilmek için liberallerle sürdürülmesi, ABD için Sovyetler Birliği’nin bu süreçten faydalanması endişesini arttırmıştır.

Devrim dünya’nın güçlü devletlerine meydan okurken, en önemli savunma sistemini DM teşkil etmiştir. Kitlelerin Şah’a muhalefeti sürecinde, Humeyni taraftarlığı ile ön plana çıkan kesim bu gücü oluşturan temel kadrodur. Bu sayede, devrimden sonra da bu grup hem din adamlarının kontrolüne girmiş hem de onların İran’daki garantisi halini almıştır. DM, kaçınılmaz bir şekilde milliyetçiliğin ve İslami ideolojinin iç içe olduğu bir yapıdır. Bu da belirtildiği gibi ilk yıllarda kendi içinde bir bütünlüğün sağlanamamasının bir sebebidir.

İran’da 1982’ye kadar devam eden liberaller döneminde, ülkedeki rejim muhalifleri ve mevcut liberal hükümetin, ordunun ve Batılı devletlerin desteği ile bir darbe girişiminde bulunması endişesi vardır.⁴¹⁰ Bunun en önemli sebebi devrimi gerçekleştiren lider kadronun, devrimden önceki İran ordusunun üst kademesinde bir ayıklama yapıp, profesyonel orduyu devletin gücü olarak saklamalarıdır.⁴¹¹ Esasında, ordu Humeyni’ye ya da İran halkına olan desteğini Şah’ın ülkeyi terk etmesi ardından kısa süre içinde teslimiyet göstererek kanıtlamıştır; ancak silahlı kuvvetler istikrarlı sistemlerde dahi endişe kaynağı olabilirken İran gibi henüz devrimi gerçekleştirme aşamasında olan bir ülke için, ordunun her kademesinde devrimin

---

⁴⁰⁹ National Archive, “Iran’s Revolutionary Guard: Armed Pillar of the Islamic Republic” CIA-RDP88T00096R000400520002-0, Ocak 1987

⁴¹⁰ Ali Gheissari, Veli Nasr, “The Conservative Consolidation in Iran”, **Survival** (00396338), 1 Haziran 2005, s.4

⁴¹¹ Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, s.227

kabul edilebilir olması zaman alabilirdi. Bu durum ise ordudan gelebilecek bir tehdiye karşı endişelerin artmasına sebep olmuştur. DM'nin, kendi teşkilatlanma ve eğitimlerini de tamamlayacakları bu ilk dönemde en önemli görevi her hangi bir yıkıcı girişimden ülkeyi korumaktır. Muhafızların üstlendiği bu önemli rol onlara zaman içinde toplumda özel bir sınıf haline gelme yolunu açmıştır. Bu önceden planlanmış bir sonuç değildir; ancak bu sonucun ortaya çıkması İran'da siyasi ve askeri sistem arasında geçiren bir yapıya sebep olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak İran siyasi tarihinde Devrim Muhafızları komutanlarının etkisi oldukça net görülmüştür.⁴¹² Özetle muhafızlar rejimi korurken kendi rollerini de güçlendirmişlerdir.

Devrim Muhafızları Ordusu, Rehber'e bağlıdır. Temel görevi ve amacı İran İnkılâbını, O'nun getirdiklerini korumaktır. *"Allah'ın hüküm ve kanunlarının hâkimiyetinin yayılmasını sağlamaktır."* İran'ı iç ve dış tehditlerden korumaktır. Humeyni, vasiyetinde bu kuvvetleri İslam Cumhuriyeti'nin *"kuvvetli pazuları"* olarak nitelemiştir. Ayrıca kendisinden sonra da bu kuvvetlere özel ilgi gösterilmesini meclis ve hükümetten istemiştir. Humeyni'nin bu isteğinin sebebi sebebi ise *"büyük güçler ve yıkıcı siyasetler için dünyada her şey ve her kesimden daha çok kullanılmaya elverişli olan silahlı kuvvetlerdir."*⁴¹³ Sözleri ile açıklamış ve gelecekte de İran'da silahlı kuvvetlere bu dikkatin gösterilmesi uyarısında bulunmuştur. Humeyni'nin kendisinden sonra da İran'ı yönetenlerin silahlı kuvvetlere göstermesini istediği özel ilginin kapsamı bu açıklama ile anlaşılmaktadır.

İran'da İnkılâbın ilk yıllarında ordunun Batı destekli darbe girişiminde bulunması endişesi Humeyni'nin vasiyetinde de açıkça görülmektedir. Aynı zamanda askeri güçlerin sahip oldukları bu potansiyel her koşulda devlet sistemlerinin tedbirli davranmaları gereken bir konudur. Çünkü silahı elinde tutan güç, silahını halka ya da otoriteye çevirdiğinde sistemler kriz yaşar. Humeyni vasiyetinde *"ihtilaller ve rejim değişiklikleri hep silahlı kuvvetler vasıtasıyla olur. Sahtekâr, çıkar düşkünleri onların başlarındakilerden bazılarını satın alırlar... Entrikalarla ülkeleri ele geçirip,*

---

⁴¹² "The Birth Of A New Class", (Çevrimiçi)

<http://www.aljazeera.com/focus/2010/04/2010421104845169224.html> , 22 Nisan 2010, Erişim Tarihi, 12.09.2016

⁴¹³ Humeyni, **Son Mesaj**, s.70

*mazlum milletleri baskı altına alırlar...*⁴¹⁴ Sözlere ile meclisi ve hükümeti daha sonraki dönemlerde de dikkatli olmaları için uyarmıştır. Humeyni bu uyarıda bulunurken İran halkının Şah'a karşı muhalefetin bir ihtilale dönüştüğünü ve Şah'ın askerilerinin direnişi bırakıp Humeyni önderliğindeki yeni yönetime teslim olduklarını da göz önünde bulundurmuş olmalıdır.

Sonuç itibari ile İran İnkılâbı askeri yapının desteği olmadan başarıya ulaşmakta zorlanabilirdi. Bununla birlikte Şah'ın ordusundaki hızlı çözülme sorununun İran İslam Devleti'nde yaşanmaması için yeni İran sistemi bu konunun üstünde özenle durmuştur. Böyle bir sondan yeni rejimi korumaya yönelik tedbirler alınmıştır. Bu endişeye rağmen devrim, Devrim Muhafızlarına minnet duygusunu yansıtmıştır. Bunun en önemli sebebi kuşkusuz İran–Irak Savaşı'dır; ancak bu durum İran siyasetinde uzun vadede ordunun politize bir güç haline gelme sorununu ortaya çıkarmıştır. Devrimden önce İran'da siyaset üzerinde din adamlarının kontrol sistemini bu sefer tersi bir işleyişle askeri yapının oluşturma tehlikesi vardır.

Devrim Muhafızları, devrimden hemen sonra ortaya çıkan İran- Irak savaşı sırasında İran'da gücünü arttırmıştır. Muhafızların, askeri kapasiteleri yanı sıra oldukça yüksek bir istihbarat gücü de vardır. Bu gücü ise daha çok sivil birlikleri kanalıyla sağlamışlardır. Esasında bu kapasite, bu ordunun bir nevi milis güçlerin bir araya gelmesi ile oluşmasından da kaynaklanmıştır. DM'nin sivil kanadı hiyerarşik bir yapıda şehirlerden köylere kadar İran halkının yaşadığı her yerde organize olmuştur.⁴¹⁵

“*Besic*” kuvvetleri (“*Ezilmişlerin Sefer Hazırlığı*”)⁴¹⁶ adında gönüllü birlikler halkın hemen tüm kesimine İran'a hizmet etme olanağı vermiştir. Bu organizasyon ile İran Devleti, kendini korumak için hemen her vatandaşına, inkılâp kanunları lehine casusluk yapma görevi yüklemiştir. Aslında bunlar Şah'a muhalif “*dowres*” grupların bir nevi gönüllülük esası ile bir sisteme kaydedilerek resmiyet kazanmasıdır. Bu grupların, ülkede ruhsatsız silahların toplanmasından, ekonominin canlandırılmasına, karşı devrimcilerin tutuklanmasına, ziraat alanlarının korunmasına

---

⁴¹⁴ Humeyni, **a.g.e.**, s.70

⁴¹⁵ National Archive, **a.b.** , CIA-RDP88T00096R000400520002-0

⁴¹⁶ Abrahamian, **a.g.e.**, s.228

kadar çok geniş çerçeveli bir sorumluluk sahaları vardır.⁴¹⁷ Bu şüphesiz ki halkın devlete hizmet etme hissini yaratıp onların devlete olan bağlarını ve inançlarını sürdürmesini de sağlamıştır. Diğer yandan bu gönüllüler üniformasız siviller olduğu için, muhalif olabilecek kesimlerin devrimin baskısını da hissetmesine sebep olmuşlardır. Bu sayede çift yönlü bir kazanç ile devrimin sürekliliği konusunda destek oluştururlar.

3.5 Yeni Rejime (Humeyni Yönetimine) Tepkiler

Şah'ın uyguladığı politikalar yıllarca İran'da içten içe büyüyen bir tepki oluşturmuştu. Bu tepki 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren sokaklara taşmış. 1977'den itibaren de baskı ve korku politikasıyla Şah tarafından yıllarca yok edilmeye çalışılan bu tepkiler kontrol edilemez bir ihtilal boyutuna gelmiştir.

Şah politikalarına muhalif olan birbirinden farklı kesimler ve bu kesimlerin birbirinden farklı beklentileri vardır. Belirtildiği gibi Humeyni tüm tarafları olabildiğince bir araya getirmek için ilk aşamada liberallerden yararlanma strateji yürütmüştü. Buna rağmen, devrime karşı iç ve dış tepkilerden İran'ın soyutlaması mümkün değildir, çünkü İran'da tüm farklı fikirlerin bir arada Şah'ı devirmesinin sonucunda din adamlarının kontrol ve hâkimiyetinde bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu durum Şah'a ya da Pehlevi rejimine muhalif her grup tarafından kabul edilebilir ve beklentilerine uygun bir sonuç değildir.

Humeyni Devrim sonrası ilk hükümeti liberal fikirleri ile tanınan siyasetçilere devrederken, Devrim Konseyini din adamlarının kontrolüne, Devrim Muhafızlarını da onların emirlerine verip denge kurmayı amaçlamıştır. Bu duruma liberaller sessiz kalmadığı gibi, liberallerin hükümette olması da din adamlarını huzursuz etmiştir. Bu süreç içerisinde gerek halkın beklentileri, gerek siyasiler ve din adamlarının Humeyni'nin dönüşü sonrasında, kendi düşüncelerinden ve beklentilerinden farklı sonuçlara gösterdikleri tepkiler ortaya çıkmıştır.

---

⁴¹⁷ Asaf, a.g.e.,s. 226-227, ayrıca Devrim Muhafızları organizasyon şeması için bkz: Ek belge 8

3.5.1 İç Tepkiler

Devrimin, İslami bir rejime dönüşümünü İran halkına kabul ettirme sürecinde çeşitli karşı çıkış ve direniş hareketleri görülmüştür. Her devrim ilk aşamada siyasal düzen sorununu aşmak, yöneten yönetilen ilişkilerini belirlemek durumundadır.⁴¹⁸ Aksi halde bir ülkede sadece kaos ve istikrarsızlık hakim olur. Humeyni'de devrimin lideri olarak İran'da İslami bir rejim hedeflediklerini, henüz İran'a gelmeden önce de beyan etmişti; ancak belirtildiği gibi İran halkının bir kısmının beklentileri bu sonuçla örtüşmemiştir. Örneğin Milli Cephe, Halkın Fedaileri, Halkın Mücahitleri laik ve liberal fikirlerle hareket ediyorlardı. Bu grupların Şah'a karşı muhalefetinin temel sebebi ülke yönetiminde yeterince söz hakkına sahip olmamaktı. Daha demokratik bir yönetim sistemi için mücadele ediyorlardı.⁴¹⁹ Şah'ın bu muhalefete karşı aldığı tedbirler bu grupları daha da kızdırmıştı. Özellikle Şah'ın muhaliflere karşı tek partili bir sistem ile muhaliflerin yönetimine karşı olan itirazları bastırabileceği fikri, bu grupların muhalefetini daha da sertleştirmişti. Dolayısı ile devrimin gerçekleşmesi ve Şah'ın ülkeyi terk etmesi sürecinde bu grupların Şah'a muhalefeti etkili olmuş; ancak İslami bir yönetime geçiş onların hedeflerinden ya da Şah'a yönelttikleri istek ve eleştirilerden biri değildir.

İran'da henüz Humeyni sürgüne gönderilmeden önce de onun gibi düşünmeyen din adamları vardır. Bu din adamlarından bazılarının tepkileri devrim sonrasında da ortaya çıkmıştır. Bunun doğal sonucu olarak, Humeyni'nin dönüşü ile İran'da İslami rejime geçiş sürecinde hatta sonrasında bile bu grupların tepkileri görülmüştür.

Bu dönemde İran'da Hüccetiye grubu gibi tarihi çok daha eskiye dayanan, İran'da Bahailer ile mücadele etmek için kurulmuş örgütler de vardır. Bu da dini yönü ağır basan bir gruptur; ancak Pehlevi rejimine karşı değildir. Bu grup kayıp imamın ortaya çıkmasından önce bir İslam devleti kurulamayacağını savunmuştur. Destekçileri arasında özellikle gençler vardır. Devrim gerçekleştikten sonra ise, özellikle Kültür Devrimi'nde etkili olabilecekleri çeşitli görevler almışlardır. Devrime karşı olmalarına rağmen bu gruba güvenilmesinin sebebi, onların İslami yönünün esasında son derece güçlü olması, mehdi inançları ve bağlılıkları sebebiyle

⁴¹⁸ **Birikim Dergisi**, Uluslararası Olaylar ve Sorunlar, Ocak 1980, S.58-59, s.5-9

⁴¹⁹ Asaf, **a.g.e.**, s.193

tehlikesiz bir bakış farkına sahip olan inançlı Müslümanlar olarak kabul edilmeleridir.⁴²⁰ Ayrıca İran'da yaşayan Türk, Kürt, Beluc vb. grupların yaşadığı yerlerde özellikle anayasanın kabulü esnasında protesto olayları yaşandığı bilinmektedir. İran'da Türkiye sınırına yakın yaşayan sekiz milyon Türk vardır. Bu grup otonomi istemektedir ve referanduma hayır oyu vermelerine rağmen bunun referandum sonuçlarına yansımadığını görmüş ve ayaklanmışlardır. Aynı sorun Afganistan- Pakistan sınırındaki bir milyona yakın nüfusa sahip Beluclar, Farsça konuşan Pakistanlı azınlık, Irak sınırındaki Kürt gruplar için de geçerlidir. Çıkan çatışmalar hızla ve sert bir biçimde bastırılmıştır.⁴²¹ Nikki Keddie, bu gruplar ve İran'daki Sünni Müslümanlar için Şii inancının baskı politikası “*vahşet*” oldu değerlendirmesini yapmaktadır.⁴²² Ayrıca Humeyni'nin atadığı geçici Başbakan Mehdi Bezirgân da adı İslami olsa bile içeriği demokratik bir anayasa ve cumhuriyet yönetimi talep etmiştir. Hatta geçici hükümetin kabine üyeleri bile bu istekte ortak fikirde değildir. Laik bir yönetim anlayışını savunan Musaddık'ın takipçisi kabine üyeleri de vardır. Bu süreçte Humeyni'ye ya da onun liderliğinde İslami bir rejime yönelik ortaya çıkan tepki hareketlerine karşı Humeyni'nin yaklaşımı: Öncelikle bu süreci en sağlıklı şekilde atlatmak için, sistem geçişi sürecinde ılımlılar denilebilecek Özgürlük Hareketinden faydalanmak olmuştur. Humeyni bu oluşumdan hem laik kesim hem de kendi destekçileri için “*köprü*”⁴²³ vazifesi görmesi için faydalanmıştır. Çünkü ülkede bölünme Humeyni'nin istediği güçlü ve kontrolü ele geçirebilmiş bir yönetim sistemi için planladığı bir şey değildir. Bu yüzden hedefine ulaşana kadar geçiş süreçlerinde, kendisine yakın din adamlarının sert eleştirilerine maruz kalsa da Humeyni farklı fikirleri İran'da birleştirici rolleri için kullanmıştır. Aynı zamanda İran'da liberal kabul edilen kesim arasında da bir bütünlük olmaması tıpkı Şah gibi Humeyni'nin de onları tehlikesiz ve gerektiğinde kullanılabilir bir grup olarak görmesini sağlamıştır. İran Özgürlük Hareketi tabanlı siyasetçiler demokratik ve anayasal bir sistemi savunurken, dindarlıklarını da vurgulamışlardır. Bu örgüt, “*din ile politikayı ayrı görmüyoruz, halkımıza hizmet etmeyi ibadet kabul ediyoruz.*”

⁴²⁰ Rafsancani, **Hatıralar**, s.316

⁴²¹ Charles T. Powers, “Iran Declared Islamic Republic By Khomeini”, **Los Angeles Times**, 2 Nisan 1979, Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times (1881-1990) s. 14

⁴²² Keddie Nikki, **Roots of The Revolution**, s.379

⁴²³ Moin, **a.g.e.**, s. 171

Görüşünü savunmuştur. Yani onlar için İslami bir yönetim, demokrasi vurgusu ön planda tutulduğunda kabul edilebilir olmuştur. Bu görüş laik Ulusal Cephe siyasetçilerinin ise kabul edebileceği bir yaklaşım değildir. Ayrıca Humeyni'nin İran'daki hegemonyasının zeminini hazırlayan “*Mücadeleci Din Adamları*” örgütünün partisi olan İslami Cephe ve onların sokaklardaki silahlı örgütü Hizbullah (Allah'ın Partisi) için, her iki liberal fikir de kabul edilemezdir.⁴²⁴ Humeyni'nin bir köprü vazifesi için yönetimi ilk aşamada liberallerin eline teslim etmesini de bu grup çok sert bir dille eleştirmiştir. Bu grup Humeyni'nin emrinde olmaktan daha çok ona destek ve güç katan, Humeyni'nin sürgün yıllarında İran içinde devrimi hazırlayan çekirdek kadrodur. Bu grubun İran Devrimi üzerindeki güçlerini, Rafsancani, Beheşti, Musevi Erdebili, Hamaney ve Cevad Bahoner'ın Humeyni'ye yazdıkları bir mektupta görmek mümkündür. Bu ulemalar “*Humeyni'yi çok fazla konuşmayarak, halkın gözünde daha takvalı bir imaja sahip olabileceği*” yönünde doğrudan uyarabilmektedir. Bunlar Humeyni'yi lider kabul edip emirleri doğrultusunda hareket ettiklerini vurgulasalar da Humeyni'ye mesajlarında kendi güçlerinin farkında olarak istek ve uyarılarını hiç çekinmeden sunmuşlardı. Özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde laiklerin ve solcuların İCP (İslami Cumhuriyet Partisi) üzerine muhalefetlerini arttırdıkları dönemde İran'da, Humeyni'nin İCP ne karşı aslında öfke beslediği propagandası yapılmıştır. Bu durumda Humeyni'nin o sırada sağlık sorunları yaşaması sebebiyle bile olsa tamamen sessizlik içinde olması, bu grubun doğrudan Humeyni'ye bu konuda sitemlerini sunmalarına sebep olmuştur. “*Bu şartlar altında bizim devrimi, İslami içeriğinden saptırmaya yönelik her icraatın karşısında durmamız, beraberinde iktidar hırsı iddialarını getirmektedir. Oysaki tüm varlığımızla bundan nefret etmekteyiz. Bu şartlarda bizden devrimi korumamız konusundaki görevimizi yerine getirmemiz nasıl beklenebilir?*”⁴²⁵ Üslubu son derece kibar; ancak bir o kadar sert bu uyarı bu molla grubunun Humeyni'yi lider olarak kabul ederken, ondan bekledikleri hareket tarzını sürdürmesi konusunda da baskı sağlayacak kadar güç sahibi olduklarını göstermektedir. Humeyni ise bu dengeleri ve geçiş sürecini liberalleri yönetime katarak kurma stratejisini sürdürmüş ve en önemli destekçilerinin sitemlerine rağmen bu stratejiden ilk aşamada taviz vermemiştir.

⁴²⁴ Esnad-ı Lane-i Casusi, Şomare (Sayı): 12, s.5

⁴²⁵ Rafsancani, a.g.e., s.17,18

İran Devrimi'ni gerçekleştiren farklı grupların yeni sistemden beklentilerine bakıldığında, İslami olmayan solcular, laik liberaller ve demokratlar, İran'da tam anlamıyla demokratik bir cumhuriyet kurulmasını istemişlerdir. İlimli din adamları denilebilecek İran Özgürlük Hareketi temsilcilerinin de yer aldığı grup, Demokratik İslam Cumhuriyeti kurulması taraftarıdır. Humeyni bu gruba İslam düşmanı demiştir. Humeyni'nin laiklere bile yaklaşımı daha yumuşaktır; ancak bu grupta din adamlarının olması, Humeyni'nin bu grubu kendi gücünü tehlikeye atabilecek bir güç olarak görme sebebidir. Belirtildiği gibi Humeyni ilk aşamada en fazla din adamlarının tepkilerinden çekinmiştir çünkü onlara karşı yaklaşımı toplumda farklı etkiler yaratabilirdi. Humeyni sürgüne gönderilmeden önce de devlet işleri konusunda kendisi gibi düşünmeyen din adamları vardır. Bunlar, İslam Devleti'nin kuruluşu sürecinde de tepkilerini ve fikirlerini açıkça beyan etmişlerdir. Ayetullah Telegani, Ayetullah Şeriatmedari, Ayetullah Kumi bunlardan öne çıkan isimlerdir. Özellikle Şeriatmedari Tebriz'de ve oldukça güçlü bir taraftar kitlesine de sahiptir. Ayrıca Mahabat'da, İran'ın kuzey batısında Türk-Irak sınırına yakın bölgede Ayetullah Hüseyini, Kürdistan'da Afshar Kasımlı "*quasemlu*" , Khuzistan'da Ayetullah Hakani⁴²⁶ Humeyni'ye muhalif isimlerdir.

Şeriatmedari'nin Tebriz'de bulunması, Tebriz'in ülkenin ikinci büyük kenti olması ve Azeri Türklerinin Şeriatmedari'ye duydukları bağlılık, Humeyni'nin son derece dikkatli davranmasını gerektirmiştir. Şeriatmedari, Velayet-i Fakih sistemine de muhaliftir. O'nun görüşüne göre "*hükümet ve ulus gerek duyarsa, velayet-i fakih o zaman devreye girer... Halkın egemenliği yok olmamalı, fakih, ulus kendisine ihtiyaç duyduğunda yardım etmeliydi.*"⁴²⁷ Şeriatmedari, İCP ve Devrim Mahkemelerini eleştirmiştir. Dini politikaya alet ettiklerini söylemiş, bunlara karşı muhalefetini resmi olarak sürdürmek için de Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'ni kurmuştur. Humeyni, İran'da yeni rejimin hazırladığı anayasa kabul edilene kadar bu muhalefete karşı tutumunu tam olarak sertleştirmemiştir ve bütünleştirici bir rolünü olabildiğince korumaya çalışmıştır. Referandumun hemen ardından ise Şeriatmedari'nin muhafızlarına saldırılması ve basında onun aleyhine çıkan yazılar Tebriz'de ayaklanmalara sebep olmuştur.

⁴²⁶ **Esnad-ı Lane-i Casusi**, şomare (Sayı) 12,s.5

⁴²⁷ **Birikim Dergisi**, Uluslararası Olaylar ve Sorunlar, Aralık-Ocak 1980, C.9 S.58-59, s.5-9

Tebriz halkı bir diğer değişle İran Türkleri, Şah'ın devrilmesi ve devrimin gerçekleşmesi için büyük mücadele vermişlerdir. Liderleri kabul ettikleri Ayetullah Şeriatmedari, Humeyni ile aralarında çeşitli konularda görüş farkları olsa da Humeyni tutuklandığında, onun merci *taglid* makamında bir din adamı olduğunu belirten ve bu sayede Humeyni'nin idam edilmesine engel olan isimdir.⁴²⁸ Şah'ın İran'ı terk ettiği ve Humeyni'nin dönüşünün beklendiği günlerde de Bahtiyar hükümetine, Humeyni'nin ülkeye dönüşü engellenirse savaş çıkartacağı tehdidinde bulunan kişidir. Devrim'den sonra ise, Humeyni'nin kendi istekleri doğrultusunda bir anayasa ortaya koyması, İran Türklerini bu haksızlığa karşı büyük bir isyana sevk etmiştir.⁴²⁹ Anayasa referandumuna Tebriz halkı katılım göstermemesine rağmen sonuçların yüzde 99 oranında kabul oyu ile ilan edilmesi ile başlayan tepki ve ayaklanma, Devrim Muhafızları'nın Tebriz'de bu olaylara müdahalesiyle sonlanmıştır.

Sonuç olarak bu muhalefet Ocak 1980'e kadar sürdürülebilmiş ve Şeriatmedari ev hapsine alınmıştır.⁴³⁰ Humeyni, birleştirici bir rol üstlense de son derece kontrollü bir şekilde muhalifleri bir bir siyaset sahnesinden uzaklaştırmıştır. Bunu yaparken kesinlikle top yekün bir tavırla muhaliflerine yönelmemiştir çünkü onların kendisine karşı birlik olmaları Humeyni'nin isteyeceği bir durum değildir. Muhalefetin bu anlamda bir bütünlüğü olmasa bile Humeyni stratejisini yavaş ama sağlam adımlarla ilerleyen bir plan üzere sürdürmüştür.

Geçici Hükümet, Belirtildiği gibi Humeyni'nin İran'da halkı ve siyaseti yeni rejime geçiş konusunda ikna etme aracı olarak görüp kontrollü yönetimi teslim ettiği ilk grup laik ve liberal fikirlere sahip kesimdir. Bu grubun İran için beklentileri din adamlarının beklentilerinden farklıdır. Humeyni her ne kadar ülkede bütünlük amacı ile bu hamleyi yapsa da, anayasanın kabulü ile hükümetin görevini neredeyse sembolik bir çerçeveye indirgemıştır. Özellikle Devrim Muhafızları'nın Devrim Konseyi'nin denetimine alınması, din adamlarından oluşan bu konseye hükümetten daha yüksek bir güç atfetmiştir. Diğer taraftan da Devrim Muhafızları'nın İslamcı radikallerin etkisine girmesine ve hatta radikalleşmesine sebep olmuştur. Bu durum

⁴²⁸ Bakhsh, **The Reign Of The Ayatollahs**, s.30

⁴²⁹ Şahit Babek, "Milliyet Gazetesi Arşivine Göre 1979 İran Devrimi Esnasında İran Türkleri'nin Kimlik Mücadelesi" (Çevrimiçi) <http://araznews.org/tr/?p=510> , Erişim Tarihi, 14.05.2016

⁴³⁰ Moin, **a.g.e.**, s.171-204-210

ise DM'nın liberal fikirleri ön planda olan Bazergan yönetimi ve Cumhurbaşkanı Beni Sadr ile ihtilafa düşmelerine ve onlara karşı İslamcı radikallerin yanında yer almalarına sebep olmuştur. Nitekim Humeyni'nin İslami Cumhuriyet Partisi'ni değil, liberalleri yönetime ataması, din adamları ile liberallerin birbirlerine karşı siyasi olarak sert bir tavır geliştirmelerine sebep olmuştur.⁴³¹ Rafsancani, liberallerin Bazergan ile aynı fikirlerde olanlarına “*solcu dindarlar*” demiştir. Onlarla girdikleri mücadelede Humeyni'ye kendilerini yalnız bıraktığı için sitem etmiştir.⁴³² Hatta bu gerilimin devam etmesi üzerine Rafsancani, Humeyni'ye bir yıl sonra yazdığı mektupta iki tarafın çekişme sebeplerini ve farklarını açıkça belirtmiştir. Bunlar Humeyni'nin uyulmasını emrettiği konulardır: “*Namaz kılmayan ve günah işledikleri bilinen kişilerin önemli mevkilere getirilmemesi, Ayendegan gibi gazetelerin boykot edilmesi, tesettürsüz kadınların resmi idarelerde çalıştırılmaması, radyo ve televizyonlarda müzik ve tesettürsüz kadınların yer almaması.*” Rafsancani “*İşte bunlar biz ve onlar arasındaki itilafı konulardır.*” demiş ve bunun için mücadele ettiklerini belirtirmiştir. Rafsancani ayrıca Humeyni'nin sessizliğinin ve tarafsızlığının “*reva*” olmadığını ve Rehberin belirsiz tutumuna tahammül etmekte zorlandıklarını vurgulamıştır.⁴³³ Yukarıda belirtildiği gibi, Rafsancani, Beheşti Mufattah, Musavi Ardebili, Hamaney ve Behuner, Humeyni için İran'da güç sağlamak, kontrol sağlamak adına gereken alt yapıyı hazırlamış din adamlarıdır. Onlar da kendileri olmadan İslami bir devrim gerçekleşmesinin mümkün olmadığını farkındadır ve zaman zaman Humeyni'yi oldukça sert bir üslupla uyarabilmişlerdir. Bu durum İran Devrimi'nin bir birey hareketi değil kolektif bir süreç ve işbirliği ile gerçekleştiğini de göstermektedir. Humeyni devrimin değerlerini İran'da bütünlüğe zarar vermeden yerleştirebilme çabalarında yukarıda belirtildiği gibi bu radikal İslamcılarla, laikler arasında çatışmayı önleyip bir köprü oluşturma rolünü üstlenebilecek siyasetçiler seçmiştir. Bu kişilerle de Humeyni'nin geçmişten gelen bağları vardır. Örneğin İran'ın ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr, Humeyni'nin Pariste konakladığı ilk ev sahibidir. Aynı Şekilde DM'nın başında görülen Refikdost, onu

---

⁴³¹ Bayram Sinkaya, “Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği”, **Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2011, Cilt 3, Sayı 1 (Çevrimiçi) <http://topaz.dergipark.gov.tr/download/article-file/209602> , s.140 Erişim Tarihi, 10.06.2016, Rafsancani, **a.g.e.**, s.17

⁴³² Rafsancani, **a.g.e.**, s.17

⁴³³ Rafsancani, **a.g.e.**, s.17

İran'a dönüşünde karşılayıp, Beheşti Zehra yolculuğunda şoförlüğünü yapan kişidir.⁴³⁴ Yani Humeyni ile birebir aynı devlet idealinde olmasa bile Şah'a muhalif olan birçok kişi için onun liderliği ile devrimin başarıya ulaşacağı kabul görmüştür; ancak aralarındaki sorun belirtildiği gibi sistemin alacağı şeklin ne olacağıdır. Diğer yandan din adamlarının yönlendirdiği hareket başarıya ulaştıktan sonra kontrolü tekrar ele alabileceklerini düşünenlerin sayısı da az değildir. Humeyni ise Şah rejimi yıkıldıktan sonra Amerikan emperyalizmine yönelttiği sert ifadeleri, İslami rejime destek vermeyen tüm kesimlere yöneltmiştir.

3.5.2 Dış Tepkiler

İran Devrimi henüz ayak sesleri ile 1970'li yılların sonlarında belirttiği andan itibaren, İran ile bağları bulunan tüm dış güçler bu süreci yakından takip etmiştir. Şüphesiz ki bu güçlerin başında Soğuk Savaş döneminin süper güçleri olan Sovyetler Birliği ve ABD vardır. Fakat Avrupa devletleri için de bu kriz oldukça dikkat çekicidir, çünkü Fars Körfezinde her hangi bir süper gücün kontrolünü değiştirecek bir gelişme onları da yakından ilgilendirmektedir. Ayrıca onlar da artık II. Dünya Savaşı'nın yıkıntılarından kurtulmuştur. İran Devrimi'nin gerçekleştiği 1979 senesinde, dünyanın sadece iki süper güç ekseninde dönmesinden artık açıkça rahatsız olan güçler de uluslararası dengelerde belirlemiştir. Bu güçlerin Şah ile olan temasları gibi devrim sonrası İran'la ilişkileri İran Devrimi'ne yönelik tutumları etkilemiştir.

3.5.2.1 Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'nin İran Devrimi sürecindeki tavrı bu çalışmanın genelinde incelenmiştir. Özellikle SALT anlaşmaları ve Yeşil Kuşak bahsinde konunun farklı açıdan detayları değerlendirilmiştir. Devrimin kendisini gerçekleştirme aşaması olarak kabul edilebilecek ilk yılında, ABD'nin İran'da ortaya çıkan yeni rejime karşı ilk tepki ve yaklaşımı, 1979 Kasım ayında Tahran'da Amerikan elçiliği işgal edilene kadar olumludur.

---

⁴³⁴ Moin, a.g.e. ,s.203

ABD- İran İlişkileri II.Dünya Savaşından sonra düzenli ve sürekli şekilde gelişmiştir. İki ülke arasında ABD'nin İran üzerinde kontrolünü de arttıran pek çok anlaşma mevcuttur. Bununla birlikte ABD'nin ileri dönük projelerinde İran önemli bir yerde bulunmaktadır. Gerek yeni rafineriler açılması gerekse ABD'nin tarım ürünleri ihracatı için İran'ın iyi bir pazar olması gibi parametreler bu bağları her geçen gün arttırmıştır.⁴³⁵

Amerikalı Müsteşar David Newsom: İnkılabıya yönelik fikrini belirtirken “*Biz Anayasal Düzeni destekledik, Amerika politik değişiklikleri tanır.*” Sözleri, ABD politikaları göz önünde tutulduğunda iyimser bir bakış açısı olmakla beraber, Humeyni de İran'da anayasal bir düzen kurduğu için doğrudan bir destek ifadesi içermektedir. Bir başka Amerikan görevlisinin fikri “*İran'ı sadece Humeyni'nin popülaritesi bir arada tutabilir...*” Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi ABD bölgede istikrarsızlıktan, kendileriyle iletişime açık ve aynı zamanda istikrarı sürdürecektir kabiliyette idarecilerle iletişim halinde olmayı tercih etmiştir. ABD için Humeyni iletişim kurulabilecek yeni bir yönetimin lideridir.

Humeyni, bu ana kadar İran'da diğer muhalif liderlerin yapamadığını yapmış ve muhalefeti birleştirip bütünlük içinde devrimi gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Bu ne kadar hızlı ve kolay sağlanırsa İran'ın bir kaosa sürüklenmesi ve Sovyetler Birliği'nin bir bahane ile İran'a müdahale etmesi engellenebilirdi. ABD'nin İran'dan beklentisi ise ilk aşamada bu Sovyet müdahalesine karşı durabilecek ve kendileri ile iletişimi sürdürecektir bir hükümetin varlığıdır.

Amerikan basını Şah'ın ülkeden ayrılışının ilk günlerinde İran'daki atmosferi yansıtmıştır. Devrimin bu ilk aşamasında Amerikan basınının devrime yönelik olumlu propaganda yaptığı söylenebilir. ABD'de bulunan İranlı öğrencilerin Şah'ın gidişinden duydukları mutluluğu ifade eden sözler Amerikan gazetelerinde yer almıştır.⁴³⁶

Şah'ın İran'dan ayrıldığı ilk günlerde, yerine bıraktığı başbakan Şahpur Bahtiyar ile bir orta yol bulunabilmesi ihtimalleri de kısa bir süre denenmiştir.

---

⁴³⁵ Behdjou J H, “Economic and Trade Relations Between The United States and Iran Flourish” **Los Angeles Times**, 25 Ocak 1976, Erişilen veritabanı: ProQuest

⁴³⁶ Moseley, Ray, “Theory- Eyed Shah Flies Out of Iran and Millions take to Streets in Joy” **Chicago Tribune**, 17 Ocak 1979, Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Chicago Tribune (1849-1990) s. 1

Bahtiyar da bu süreçte Humeyni'ye karşı kendi konumunu güçlendirebileceği düşüncesiyle Batı'nın desteğini almak için uğraş vermiş ve en hassas konuları gündeme getirmeye çabalamıştır. Örneğin Bahtiyar, İran'ın dört milyon varil olan petrol üretiminin, boruların tahrip edilmesi sonucu yedi yüz bine düştüğü ve bunun sadece bölgesel ihtiyacı karşılayabileceğini vurgulamıştır. Bahtiyar'ın bu açıklamasında amaç Devrim Konseyi'nin uluslararası bir baskıya maruz kalması ve direncinin düşürülmesidir. İran Petrol Şirketi ise bir karşı açıklama yaparak, öncelikli amacın devrimin sürekliliğini sağlamak olduğunu, sonrasında hükümetinde bu üretimin geliştirilmesi fikrinde olduğunu belirtmiştir.⁴³⁷ Nitekim Humeyni, Petrol işçilerinin grevi konusunda 7 Ocak 1979'da, Şah ülkeden gidene kadar bu durumun süreceğini beyan etmişti. Nihayetinde de Şah'ın İran'ı terk etmesi sonrasında yeni yönetim İran'ın çıkarları için petrol üretimini arttırmak niyetini açıklamıştır. ABD'nin İran'dan beklentilerinden bir diğeri petrol üretiminin artırılmasıdır. Ayrıca Humeyni petrol meselesi konusundaki tavrından dolayı İran Başbakan'ı Bahtiyar'ı direk olarak İran düşmanı ilan etmiştir.⁴³⁸ Nitekim devrime zarar verecek her söylemi Humeyni düşmanlıkla suçlamıştır.

Bu dönem Amerikan basınında Devrim Konseyi'nin Güney Afrika ve İsrail'e giden petrol sevkiyatını durdurduğu, bunun Batı Avrupa ve uzak doğu ekonomisini endişeye düşürebileceği yorumları yer almıştır. Buna karşılık İran petrol Şirketi'nin (İOC) yaptığı açıklamada İran için önceliğin devrimin başarısı olduğu tekrar edilmiştir. Devrimin başarısını zarara sokacak bir harekete girilmezse en kısa zamanda düzenin sağlanabileceği uyarısı yapılmıştır.

Amerikan Merkezi İstihbat Servisi (CIA) Direktörü, Stansfield Turner, İran'da Şah'a karşı ortaya çıkan ve dini kesimlerce desteklenen muhalefet için "*bir seri yanardağ gibiydi*" her yönden destek alan bir muhalefetti ve farkındaydık. açıklamasını yapmıştır; ancak, "*78 yaşında 14 yıldır sürgünde bulunan bir din adamının, bu hareket üzerinde birleştirici bir rol oynayabileceğine ve milli bir İnkılabı dönüşebileceğine ihtimal vermedik.*" demiştir.⁴³⁹ O'na göre İran

⁴³⁷ Brown Warren, "CIA Didn't Force National Revolution in Iran Chief Says", **The Washington Post**, 5 Şubat 1979, CIA-RDP99-00498R000100160040-3 (Çevrimiçi): <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP99-00498R000100160040-3.pdf>

⁴³⁸ American Congress Record, s.62, 7 Ocak 1979

⁴³⁹ Warren, a.y

Devrimi'nin direnci herkes için sürpriz olmuştur. Devrim hakkındaki yorumu: *"Şah'ın gitmesi temel hedefti ve ben öyle sanıyorum ki Şah baskısı ülkeden gidene kadar Humeyni bile hareketin ne kadar kuvvetli olduğunu fark etmedi."* Turner'ın bu açıklaması Amerikan İstihbarat raporlarından farklıdır. Çünkü Amerikalı yetkililer halkın ve muhalif grupların tepkilerini yıllar öncesinden rapor etmeye başlamışlardır. O halde Amerikalı yetkililerin yapmaya çalıştıkları beklide sadece bu devrimin oluşumu takip etmedikleri algısını kendi kamuoyunda yaratma çabasıdır. ABD eğer İran'daki muhalefeti, tıpkı Şah'a aktardıkları gibi gerçekten küçümsemiş olsaydı, muhalefeti engelleyip, Şah'ın ülkede kalması için bir strateji geliştirebilirdi; ancak anayasaya ve değişimlere saygılıyız gibi yumuşak geçiş ifadeleri ile Humeyni'ye adeta hoş geldin mesajı vermeyi seçmişlerdir. Turner, kendisine Şah'ın geri dönme şansı olup olmadığı sorulduğunda kısaca *"gitmeliydi"* demiş ve *"biz İran halkının istekleriyle barışçıl yollarla uyum sağlamak istiyoruz."* Fikrini de sözlerine eklemiştir. Bahtiyar kabinesini kast ederek *"Şah, hükümeti iyi bir müttefik olamaz çünkü güçlü kalamaz."*⁴⁴⁰ Demiştir. Yani ABD İran'da, bölgesinde güçlü olacak, kontrol sağlayabilecek yönetimlerle işbirliğini tercih etmiştir. O halde Şah'ın muhalifler karşısında gücünü ve otoritesi koruma şansı kalmadığı için ABD ortaya çıkan yeni güç ile bir ittifakı tercih etmiştir. Nitekim İran'ın stratejik konumu göz önüne alınırsa ABD'nin bu bölgede öncelikle istikrar istediği de anlaşılmaktadır. Basra Körfezi'nde güvenlik endişesi de yaratmayacak bir İran, ABD'nin beklentilerine uygundur. Bir bölgede *"istikrarsızlaştırma"* politikası ABD'nin ancak olağanüstü durumlarda tercih ettiği stratejidir. Yine de İran'ın coğrafi konumu göz önüne alındığında kriz ne boyutta olursa olsun, burada bir istikrarsızlık, ABD için de büyük kayıplarla sonuçlanabilirdi. Bu durum ABD'nin göze almak isteyeceği bir tehlike değildir.⁴⁴¹ Turner'ın açıklamasının aksine bu dönem Fransa'da bulunan Humeyni ve İran'ın geleceği konusunda Fransız istihbaratının ABD ile paylaştığı bilgiler de Şah'ın artık İran'da konumunu sürdürmeyeceği yönündedir. Bu sebeple Batı'nın Humeyni ile çalışabileceğini bildirmişlerdir. Bunun en önemli dayanağı ise Humeyni'nin anti komünist olması ve Şah'ın devrilmesiyle birlikte İran'ın Batı'nın

---

⁴⁴⁰ Warren, a.y

⁴⁴¹ Zbigniew Brzezinski, Scowcroft Brent, **Amerika ve Dünya Amerikan Dış Politikasının Geleceğine Dair Konuşmalar**, Çev: Manolya Aşık, Profil Yay, İstanbul 2009, s.78

daimi petrol tedarikçisi olacağıdır. Çünkü Fransız yetkililer de İran'ın Doğu ile müttefik olmasından Batı ile müttefik olmasının İran açısından daha güvenli olacağı fikrindedir.⁴⁴² Bu sebeple İran, ABD ile müttefik olmakta istekli olabilir. Benzer bir bakış açısı İran'ın kendi güvenliği için ABD'ye ihtiyaç duymasındır. Bu dönemde Ön Asya'da Sovyetler Birliği tehdidinden bölge ülkelerini koruyabilecek güçte olan tek Batılı ülke ABD kabul edilmiştir. Ayrıca petrol endüstrisi için de kaynaklık edebilecek tekniğe sahiptir. İran açısından ABD ile geliştirilecek ilişkiler hem İran'ın güvenliği hem de gelişimi için önemlidir. Şah döneminde ABD ile geliştirilen ilişkilere bu temel sebepler kaynaklık etmiştir; ancak devrimden sonra Humeyni, ABD'yi İran'a yönelik bir tehdidi destekleme gücü olan Batılı ve tehlikeli bir devlet olarak değerlendirmiştir. Nitekim devrimin ilk aşamasında devrimcilerin ve birçok kişinin İran'da Amerikan destekli bir ordu darbesi endişesi vardır. Bu durum ABD'nin bölge politikalarıyla değerlendirilirse esasında tam anlamıyla istikrarlı bir çözüm sağlamayacağı için ABD açısından tercih edilebilir değildir. Ayrıca eğer ABD bu yolu izleyecek olsaydı, Humeyni'nin ülkeye dönmesini beklemezdi denilebilir.

ABD bu süreçte sadece İran'ın kendisine yönelik negatif tavrından rahatsız değildir. ABD bölgede zaten sömürgeciliği temsil ettiği düşünülen ülkelerden biridir. İran Devrimi'nin ortaya çıkardığı atmosfer, diğer ülkeleri de etkilemiştir. Bu konuda Amerikalı yetkililer bölgede sadece Şii Müslümanların değil, Sünni nüfusun yoğun olduğu ülkelerde de ABD karşıtlığının yükselişte olduğunu rapor etmişlerdir. Körfezdeki Arap ülkeleri, Lübnan, Suriye, Pakistan, Afganistan Amerikan, Libya, Güney Yemen, Amerikan karşıtlığının hızla yükseldiği ülkeler olmuştur.⁴⁴³ Devrimin ortaya çıkardığı bu sonucun ABD için ilk aşamada oluşturduğu en önemli rahatsızlık bölgede oluşan bu etkidir.

Bu gelişmelere rağmen, ABD hem İran'daki yeni yönetimle iyi ilişkiler çabasıdayken, hem de 22 Ekim 1979'da devrik İran Şah'ı Muhammed Rıza Pehlevi'yi, ABD'ye kabul etmiştir. Bu durum 1979 Kasım ayında İran'daki Amerikan elçiliğinin işgaline ve iki ülkenin bu zamana kadar sürdürülmeye çalışan ilişkilerine sekte vurmuştur.

---

⁴⁴² Arahimiyan, **Between Two Revolution**, s.574

⁴⁴³ National Archive, CIA-RDP81B00401R000600050029-3, s.1,2

ABD'nin İran Devrimi'ne karşı genel tavrı Kasım 1979 tarihinde İran'daki elçilikleri işgal edilene kadar ılımlıdır. Bunun birçok sebebi vardır. Temel olarak ABD, Şah döneminde geliştirilmiş olan İran ile ilişkilerinde sahip olduğu çıkarları ve kontrolü kaybetmek istememiştir. Bu yüzden devrime yönelik söylemleri genel itibariyle yapıcı bir tablo çizmiştir; ancak devrimden sonraki İran Dışişleri Bakanı Sadık Kutupzade ise bu ilişkilerde suç dosyasının yedi başkan geriye gittiğini ve Eisenhower dönemine başladığını belirtmiş; ancak Carter döneminde en şiddetli haline geldiğini öne sürmüştür. Kasım ayında işgal edilen Amerikan elçiliğindeki esirlerin durumunun değişmesi için işte bu yedi başkan döneminin yeniden yaşanması, tarihin yeniden yazılması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴⁴

3.5.2.2 Avrupa Devletleri

İran Devrimi, Soğuk Savaş yıllarının yavaş yavaş sonlarına yaklaşılan bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde dünyada II. Dünya Savaşı'ndan sonraki inzivalarının artık sonlarına gelmiş ve uluslararası politikada dengelerin değişmesini isteyen bir Avrupa vardır. Devrimde Humeyni'nin liderliğinin belirginleştiği günlerde, Sovyetler Birliği ve ABD'den önce Avrupalı ülkeler İran'da kurulacak halkın istekleri ile örtüşen bir yapıyla ilişki kurmaya hazır olduklarını beyan etmiştir.

Bir Amerikalı yetkilinin, İran'ın önemli isimlerinden Tabatabai ile yaptığı mülakatta, İran'ın ABD'ye karşı ortaya koyduğu tavrın bu şekilde mi sürdürüleceği sorusuna Tabatabai: *"bu sadece Amerika'ya özel değil, Batı'yı özellikle Almanya'ya da ayrıca Sovyetleri de kapsıyor."*⁴⁴⁵ Cevabını vermiştir. Almanya her ne kadar söylemlerde ön plana çıkmasa da II. Dünya Savaşı yıllarında, İran'ı işgal eden, İran'da teknik yatırımları olan ülkelere biridir. İran'ı sömürge potansiyeli, kontrol edilecek bir yapı şeklinde değerlendiren ve bu şekilde İran ile ilişkiler geliştirmek isteyen hiçbir güç devrimi gerçekleştirenler tarafından iyi ifadelerle anılmamıştır; ancak İran, devrim sonrasında dış politikada sert söylemlerine rağmen, Sovyetler Birliği, Almanya, İngiltere, Fransa'yla ilişkilerini kesmemiştir.⁴⁴⁶ Hatta gerek

⁴⁴⁴ Rowland Evans, Robert Nowak "The Shah Seven Presidents Later" **The Washington Post**, 21 Aralık 1979, s.A13

⁴⁴⁵ Security Archive, (Tehran Embassy Documents), Ağustos 1979, Tehran 09144

⁴⁴⁶ Hunter T. Shireen, "Soviet Iranian Relations In The Post Revolution Period" , Edit by, R.K. Ramazani, **İran's Revolution**, s.85

Pehlevi Hanedanlığı'na ilk muhalefet yıllarında gerekse devrimden sonra Humeyni'nin en sert sözlerine maruz kalan ülkelerden birisi İngiltere'dir. Humeyni'nin“ *İngiltere kendisini medeniyetle, demokrasiyle tarif ediyor. Bu da onun şeytanlığından başka bir şey değil. Hindistan'da Pakistan'da ve sömürgelerinde ne işler yaptığını, ne cinayetler işlediğini biliyoruz.*”⁴⁴⁷ Sözleri İngiltere'nin sömürgeci geçmişinden duyulan endişeyi de yansıtmaktadır. İngiltere'nin devrim sürecindeki çabası ise geçmiş hatıraların izlerini hızlı bir şekilde silip, normal seviyede ilişkiler kurmak olmuştur. Bu çaba hemen tüm Batılı devletlerde varken, bu konuda en şanslı olan ilk aşamada Fransa'dır. Devrim sürecinde Humeyni'ye yaptığı ev sahipliğinin karşılığı olarak, devrimden sonra Tahran'da bulunan İngiltere ve ABD elçilikleri gibi Fransız elçiliği Humeyni taraftarlarının saldırılarına uğramamıştır. Bu da Fransa için İran'daki çıkarlarının, diğer ülkeler kadar zarar görmeyeceği anlamını taşımıştır.⁴⁴⁸ Devrimin ilk yılındaki dış ülkelerin bu tavrı, İran–Irak savaşında, savaşın seyrine göre değişim göstermiştir.

3.5.2.3 Sovyetler Birliği

Humeyni'nin sert söylemlerine rağmen, Amerikan basınında devrimin ilk aylarında hatta elçilik işgaline kadar hemen hemen ılımlı bir yaklaşım vardır; ancak ABD için Sovyetler Birliği'nin bu süreci kendi lehine çevirmesi endişesi İran Devrimi'nin kendisinden daha önemli bir boyutta değerlendirilmiştir. Sovyet medyasında yer alan İran hakkındaki olumlu haberler, bir Sovyet yetkilinin(Vinogradov) İran'a gelip Humeyni'yi tebrik etmesi, bir yandan İran Devrimi'nin başarısını vurgularken, diğer yandan ABD açısından endişe verici bir gelişmedir. Sovyet yetkilinin İran'ı ziyaretin amacı Sovyetler Birliği–İran ilişkilerini iyileştirmektir. Humeyni ise bu mesaj için Sovyet yetkilisine teşekkür etmiş ve ardından tarihte Sovyetler Birliği tarafından defalarca aldatıldıklarını ifade etmiştir. Humeyni'nin söylemlerindeki güçlü devletlere meydan okuyan bu üslup, İran Devrimi'nin gücünü dünyaya anlatmak için kullanılan gösteriler gibidir. Humeyni, Sovyet yetkilisine, Sovyetler Birliği ile İran'ın kurmak istediği ilişkileri de ifade

⁴⁴⁷ **Tarihi Muassır İran Ez Didgah-ı İmam Humeyni**, Be Kuşeş (Der), Seyid Muhamed Haşimi Tervecini, Hamid Besiret Menş, Müessesesi Tanzim ve Neşr Asar Emam Humeyni, 1387, s.29

⁴⁴⁸ Parsons Anthony , “Iran and Western Europe” , **Iran's Revolution**, Edit by, R. K. Ramazani, s.73-74

etmiştir: “bizim devrimimiz sadece başarılı politik bir hareket değil, aynı zamanda büyük bir dini başkaldırıdır. Halk çıplak elleriyle süper güçler tarafından desteklenen bir rejime karşı ayağa kalktı... Bizi kontrol etmek isteyen herkesle savaşaacağız. Siz bizim komşumuzsunuz, barış içinde yaşamak istiyoruz. Dostluk, ticaret, ekonomi... İlişkilerimizi geliştirmek istiyoruz... Bu bir İslami hükümet ve İslami liderlerin kontrolü altındadır.” Humeyni’nin son cümleleri, Sovyet yetkililere, görüştükları devleti ve sitemini tekrar hatırlatırken, diğery taraftan da ince bir mesaj yüklüdür. Nitekim Sovyetler Birliğı’nin, İran’a ziyaretlerini ve İran’la ilişkilerini geliştirmek istemelerinin sebepleri vardır. İran Devrimini’nin Sovyet kontrolü altında baskı ve zorla bir arada tutulan 60 milyon Müslüman nüfusu etkileme endişesi bu süreçte Sovyet yöneticilerinde hâkimdir. Sovyetler Birliğı sınırlarında İslami bir hareketlenmenin olmamasına dikkat etmek zorundadır.⁴⁴⁹ Zira 1800’lerdeki “Müridizm*” hareketinden itibaren Sovyetler Birliğı bu tehdidin kendi açısından ne gibi sorunlara sebep olacağını bilmektedir. Uzun yıllar boyunca böyle bir hareketi önleyebilmek için bu halkları baskı altında tutmuştur; ancak Yeşil Kuşak, meselesinde bahsedildiğı gibi, ABD, bölgedeki İslami gücü ve etkisini öngörmüş ve 1970’li yıllardan itibaren Asya halklarına cihat fikrini hatırlatmaya başlamıştır. O güne kadar Sovyet kontrolü altında yaşadıkları zulümlere karşı dünyanın kör olduğı “cüzzamlı Asya”, “az gelişmiş Asya” oluvermiştir. Bu durumda denilebilir ki Sovyetler Birliğı’nin İran Devriminden sonra yaşayacağı bu endişe ABD tarafından öngörülmüş ve bunun için bölgesel faaliyetler İran Devrimi öncesinde ortaya konuşmuştur.

Soğuk Savaş’ın son çeyreğinde “kapitalizm ve komünizm ile yönetilen ülkeler arasında İslamiyet’in bir siyasi güç olarak da değerlendirilmesi” fikri açıkça dile getirilen bir durumdur. Şeriatmedari’de bir röportajında “gelişmeler bunu gösteriyor.” demiştir.⁴⁵⁰ Yani İran Devrimini’nin gerçekleşme sürecinde, İslamiyet’in dünyada ideolojik bir alternatif halini alacağı değerlendirilmiştir. Soğuk Savaş’ın süper güçleri bu gelişmeyi hem hazırlamış hem de ona karşı hazırlanmışlardır.

⁴⁴⁹ Dial Targerson, “Bakhtiyar Has Fled – Khomeini”, **Los Angeles Times**, 26 Şubat 1979, Erişilen veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times (1881-1990), s.1

* Kuzey Kafkasya müslümanlarının XVIII. yüzyıl sonlarında Ruslar’a karşı başlattıkları tasavvufî kökenli siyasî hareket. Detaylı Bilgi İçin Bknz: (<http://www.islamansiklopedisi.info/>)

⁴⁵⁰Babek Şahit, “Milliyet Gazetesi Arşivine Göre 1979 İran Devrimini Esenasında İran Türkleri’nin Kimlik Mücadelesi” (Çevrimiçi) <http://araznews.org/tr/?p=510> , Erişim Tarihi, 14.05.2016

İslamiyet'in siyasal ve ekonomik yasalarının olması, Hz.Muhammet'ten yani İslam dininin doğuşundan itibaren politika ile bütünleşmesi bu gücü sağlamıştır. İslam'ın bu kuralları doğru olarak uygulamaya konulabilirse, kapitalizm ve komünizmin siyasal etki alanından daha da geniş bir etki alanı yaratma imkânı ve bu sistemlerle rekabet gücü vardır.⁴⁵¹ Bu gün gelinen noktada bu güçlerin bu inancı neden “fobi” ya da “terör” gibi kavramlarla bütünleştirdiklerinin ve İslamı bir korku algısına dönüştürmekteki asıl amaçlarının anlaşılması, meseleye bu çerçeveden bakıldığında daha anlaşılabilir hale gelir.

Sonuç olarak İran Devrimi ve devrimin bölgesinde oluşturacağı etki Sovyetler Birliği için oldukça önemli bir tehdiye dönüşebilirdi. Bu sebeple, birlikte Körfezde nüfuzunu güçlendirebilmek için de Sovyetler Birliği'nin yeni İran yönetimiyle iyi ilişkiler geliştirebilmesi gereklidir. Diğer yandan da Sovyetler Birliği bu süreçte özellikle İran Azerilerine ulaşarak, komünist ideolojiyi, Tudeh taraftarlarının da desteği ile güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sırada Şeriatmedari'nin komünist taraftarı olduğu söylentileri de vardır. Şeriatmedari ise açıkça bu görüşmelerini ortaya koymuştur. Şeriatmedari'nin “*Sovyet basınının temsilcileri ile görüşüm ve kendilerine anlatmaya çalıştım ki ben siyasi bir lider değilim ve Sovyetlerin iç işlerine de karışmak niyetim yok.*”⁴⁵² Sözlerini iki açıdan değerlendirmek mümkündür, birincisi: Sovyetler Birliği, belirtildiği şekilde İslam siyasi bir ideoloji olarak varlığını hissettirirken, kendi topraklarındaki milyonlarca Müslümanın bundan etkilenmesi endişesine sahiptir. Bu meselenin Şeriatmedari'yle görüşülmesinin birinci sebebi Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında bulunan Müslümanlar'ın büyük çoğunluğunun Azeri Türkleri olması ve Şeriatmedari'nin onlar üzerindeki etkisinden çekinmeleridir. İkincisi ise, Eğer İran'da Humeyni'nin bir alternatifi olabilecekse, her ne kadar din adamlarının doğrudan siyaset yapmalarına karşı olsa da en güçlü isimlerden birisi Şeriatmedaridir. Dolayısı ile Sovyetler Birliği, sınırlarında yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalamazdı ve Sovyet yetkilileri her türlü alternatifi ve iletişim seçeneğini değerlendirmişti.

---

⁴⁵¹Şahit, a.y

⁴⁵² Şahit, Milliyet Gazetesi Arşivine Göre 1979 İran Devrimi Esnasında İran Türkleri'nin Kimlik Mücadelesi”

1979 yılı sonlarına doğru gelişmeler Sovyetler Birliği açısından endişe verici bir hal almış ve Sovyetler, kendi güvenliğini korumak gerekçesiyle Afganistan'ı işgal etmiştir. Bu hamle ile bölgede değişen dengeleri kendi lehine korumak şüphesiz Sovyetler Birliği'nin ilk hedefidir.

ABD'li yetkililer için Afganistan'ın Aralık 1979 'da Sovyetler Birliği tarafından işgalinde öncelikli konu yine bu süreçte Sovyet-İran ilişkilerinin gelişmesi endişesidir. İran'ın Moskova elçisi Muhammed Mokri'nin ilişkileri geliştirmekte önemli rol oynadığını rapor edilmiştir.⁴⁵³ ABD'nin bu sırada endişesi İran üzerinde kendi kaybettiği imkânların, Sovyetler Birliği'nin eline geçmesidir. Eğer devrim sonrası İran'ın ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri kıyaslanırsa, bu konuda Sovyetlerin ilk aşamada bir adım daha önde görüldüğü söylenebilir Humeyni'nin belirttiği gibi bu duruma “*komşuluk*” faktörü de sebep olmuş olabilir; ancak Sovyetler Birliği'nin, Afganistan'ı işgali ile İran için Sovyetlere karşı sürdürülen yaklaşım değişmek zorunda kalmıştır. Öncelikle bu işgal bölgedeki diğer ülkeler için de endişe vericidir. İran ise, Irak ve Arap yani Sünni Müslümanlarla Sovyetler Birliği arasında kendisine karşı bir koalisyon kurulması endişesini taşımıştır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali bu fikri şiddetlendirmiştir. Bir sonraki Sovyet adımı İran'a ya da Körfeze yönelik olabilirdi. Nitekim bu endişenin en yoğun hissedildiği Sünni Kürtlerin ve Humeyni muhaliflerinin bulunduğu Khuzistan bölgesinin, bu hareketten etkilenme ihtimali yüksektir. Bu endişe İran- Sovyetler Birliği ilişkilerinde büyük bir değişim meydana getirmemiş olsa da mevcuttur. Devrim'den sonra İran'ın CENTO'dan çekilmesi ise Sovyetler Birliği ile arasındaki ilişkilerin zarar görmemesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur.

Sovyetler Birliği, kendi çıkarları için İran'daki hareketin, komünist bir devrime dönüşmesini istemiştir. Sovyet yetkililer yıllarca Tudeh partisini desteklemişlerdir. Ayrıca Şah'ın ülkeyi terk etmesi için bu grubun katkısı yüksekti; Sovyetler açısından dahi böyle bir değişimin İran'ı kaosa sürüklemesi endişesi vardır. Tıpkı ABD'nin beklentileri gibi Sovyetler Birliği için de İran'da öncelikli olan, ilişkilerini sürdürebilecekleri, otoritesini halkına kabul ettirmiş, istikrarlı bir yönetimdir. En basit yaklaşımla aksi durumda, yapılan yatırımlar ya da anlaşmaların

---

⁴⁵³ National Archive, CIA RDP81B00401R000600020002-5, s.1-2

akıbeti belirsizleşebilirdi. Bu da kesinlikle istenilen bir şey değildir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği, Humeyni'nin atadığı Bazergan kabinesini Amerikan yanlısı olarak değerlendirmiştir. ABD'nin İran'daki çıkarlarından bir anda vazgeçtiğini kabul etmeyi inanması zor bir ihtimal olarak görmüştür. İran Hükümeti ve ABD arasında Sovyetler Birliği'nin bu şüphelerini arttıran çeşitli temaslar vardır. Sovyetler Birliği yetkilileri, İran Dışişleri bakanı İbrahim Yezdi ile Cyrus Vance arasında Ekim 1979'da yapılan görüşme, Kasım ayında ABD güvenlik danışmanı Brzezinski ve Başkan Carter ile Cezayirde yapılan görüşmeleri endişe verici bulmuşlardı; ancak bu görüşmelerin İran basınına yansması zaten radikal din adamlarının hoşlanmadığı Bezirgân kabinesinin de sonunu getirmiştir. Bu durum İran'da kontrollerini artırmak, sosyalist bir devrim yaratmak için Sovyetlere umut olabilirdi. Fakat Ocak 1980'de, Ebul Hasan Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanı ve Sadıq Kutupzade'nin dışişleri bakanı olmasıyla, Sovyetler Birliği için umutlar tükenmiştir. Nitekim bahsedildiği gibi bu isimler, ılımlı ve milliyetçi din adamlarıdır. Sovyetler Birliği'ne karşı tedbirli olunması fikrindedirler. Diğer yandan bu iki isim de ABD yetkilileriyle irtibattadır. Yani Sovyetler Birliği'nin bu isimler göreve geldikten sonra, İran'a dair ümitlerinin kırılmasının bir sebebi de budur. Nitekim bu isimlerin ABD'yle ilişkileri casusluk suçlamasına kadar varmıştır ve 1982'de Kutupzade idam edilmiş, İran'ın ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr ise kendisini ülkeden kaçarak kurtarabilmiştir.

Diğer taraftan 22 Ekim 1979'da Şah'ın ABD'ye kabul edilmesi ve Amerikan elçiliğinin işgalinden sonra, Batılı devletlerin İran'a ekonomik ambargo uygulamaya başlaması, Sovyet-İran ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Sovyetler Birliği öncelikle İran'da Beni Sadr'a karşı olan din adamlarını desteklemiştir;⁴⁵⁴ ancak, Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali bu grupta Sovyetlerin ilişkilerini sarsmıştır. Bu sırada işgali protesto etmek için toplanan İslam Konferansı'nda, Sovyetler Birliği'ne “*derhal bu işgali sonlandırması*” yönünde uyarı yapılmıştır. Ayrıca otuz dört ülkenin temsilcisinin bulunduğu konferansta İran'daki yeni yönetime uluslararası baskı ve ambargo uygulanmaması, sorunların barışçıl yollarla

---

⁴⁵⁴ Hunter T, a.y., s.86-87

çözümü talebi de İran'ın bölgesinde ve İslam dünyasında gördüğü desteğe örnek olabilir.⁴⁵⁵

Dönemin önemli isimlerin birisi olan Telegani'nin öldüğü gece Sovyet yetkililerle toplantısı vardır. Sovyet yetkililerin belirttiğine göre bu toplantı, Sovyetler Birliği'nin Kürdistan bölgesinde sorunları kışkırttığı propagandalarını yalanlamak ve İran'ın parçalanmasını istemediklerini belirttikleri bir toplantıdır. Yukarıda Şeriatmedari ile olan görüşmelerinde belirtildiği gibi, bu süreçte İran'da Humeyni'ye muhalif din adamlarının bulunduğu bölgelerde Sovyetler gerek bir alternatif gerekse İran'da kullanabilecekleri bir aktör arayışındadır.

Sovyet yetkililer her fırsatta, İran'ın parçalanmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Böyle bir durum, Sovyetler Birliği için güney sınırının zayıflaması demektir. Bunun yerine güçlü, bağımsız ve dostça ilişkilerin kurulduğu bir İran'ı tercih ettiklerine dair görüşleri belirtmişlerdir. İran'da henüz tam anlamıyla taşların yerli yerine oturmadığı bir dönemde Sovyetler Birliği, kendi güvenliği ve kontrolünü sağlayabilmeyi mümkün kılacağını düşündüğü alternatif muhaliflerle bu temaslarını sürdürmüştür.

Sonuç olarak Sovyet yetkililer Telegani'nin öldüğü gece onunla görüşmüşlerdi. Telegani de bu gece yarısı görüşmesinin ardından Sovyetler için pozitif bir açıklama yapmaya hazırlanacaktı.⁴⁵⁶ Telegani'nin ölümü ve 1979 senesinde İran ve Irak arasında savaşın başlaması İran'ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde yeni bir süreci ortaya çıkartmıştır.

3.6 Rehine Krizi

3.6.1 Tahran ABD Elçiliği İşgali

Humeyni'nin İran'a döndüğü Şubat ayının ilk günlerinde, taraftarları başarılarını ve güçlerini dünyaya kanıtlamak istercesine ABD'nin Tahran'da bulunan büyükelçiliğine saldırmıştır. Humeyni tarafından çok sert bir dille uyarılan bu hareket hemen durdurulmuştur. Fakat bu olay 4 Kasım 1979'da İranlı genç öğrenciler tarafından tekrarlanmıştır. Rıza Pehlevi'nin ABD'ye tedavi için kabul

---

⁴⁵⁵ James Dorsey , “Islamic Nations Fire Broadides at Soviet Military Interventions” **Christian Science Monitor**, 30 Ocak 1980

⁴⁵⁶ Security Archive, Department of State, Memorandum of Conversation, 10 Ekim 1979

edilmesi üzerine İranlı gençler Şah'ın İran'a iade edilmesi gerektiği sloganlarıyla Tahran'da bulunan Amerikan Elçiliğini işgal etmiştir. Humeyni işgalci gençlere bu kez destek vermiştir. Bu kurumun casus yuvası olduğunu, “*Büyük şeytan*” tarafından gizli kumpasların planlama merkezi olarak çalıştıklarını beyan etmiştir. Bu kadar net bir destek işgalci öğrencilerin bile beklemediği bir beyanattır. Öğrencilerin devrimin liderinden aldıkları bu destek, işgali sürdürme kararlılığını ortaya koymalarını sağlamıştır.

Elçilik işgali Humeyni ve yandaşlarına ülkede otoritelerini sağlamak ve siyasi rakiplerini daha hızlı ortadan kaldırmak için gereken olağanüstü ortamı sağlamıştır.⁴⁵⁷ Elçilik işgaline Humeyni'nin verdiği desteğin önemli bir sebebi devrimin önemli destekçileri olan ve İran'ı ilk aşamada liberallerin yönetimine bıraktığı için Humeyni'ye kızgın olan, İran'daki radikal din adamlarının tepkisinden çekinmesi olabilirdi. Ayrıca İran'da devrimin ve otoritenin kesin ve sağlam bir hale getirebilmesi için de bu krize ihtiyaç duyulmuş olabilirdi. Çünkü ABD, İran'daki pek çok farklı fikir ve düşünce için tehdit kabul ediliyordu. Yıllardır her kesim tarafından Şah'ın ABD ile ilişkileri eleştirilmiş, İran halkı ve aydınları için ABD, İran'ı sömürgeleştirmek isteyen bir ülke olarak değerlendirilmişti. Humeyni'nin bu ülkeyle açık şekilde hem de Şah'ın yargılanması isteği ile mücadele etmesi, şüphesiz ki İran'da İslami yönetime karşı olan her cephede pozitif anlamda bütünleştirici bir etki yaratabildi. Bu sayede İslami rejime muhalif kesiminde rejimle bütünleşmesini hızlandırabilirdi.

İran'lı gençler, Şah'ın yıllardır yaptıklarının cezasını ödetmek istemişlerdir. ABD ise Şah'ı kabul etmekle, bir anlamda İran'dan gelmesi muhtemel bu hamleye de razı olmuştur, çünkü Amerikalı yetkililer bu durumda ortaya çıkabilecek sorunların farkındadır. ABD, 1979 yılı bahar aylarında, Tahran'da bulunan ve Şah'a yakınlığı ile bilinen büyükelçi William H. Sullivan'ı geri çekmiş ve bu andan sonra da bir yenisini atamamıştır. Yani İran'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde elçi yoktur. Ağustos 1979 tarihinde, ABD elçililiğinden gönderilen raporlarda, Şah ABD'ye kabul edilirse, Tahran'daki elçilik ve çalışanlarının korunması gerektiği, 1979 yılı sonlarında elçiliğin işgale maruz kalacağı ve çalışanların esir düşebileceği ön görüşü

---

⁴⁵⁷ Takeyeh Ray, **Gizli İran İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks**, s.116-117

rapor edilmiştir.⁴⁵⁸ Bu dönemde Amerikan elçiliğinde görevli bir diplomat olan Donald Cooke, o dönemi anlatırken, 11 Şubat'ta yapılan ilk işgal girişiminden sonra bu hareketin tekrar edebileceğini ABD yetkililerinin bildiklerini söylemiştir. Buna rağmen neden tedbir almadıkları konusunda ise gerekli durumda silahlı mücadeleyle elçiliği koruyabileceklerine inandıklarını belirtir; ancak bu fikrin muhtemel bir işgal tehdidi için fazlasıyla iyimser olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca işgal günü yaşananları anlatan diplomat, işgalci gençlerin elleri silahsız, üzerlerinde Humeyni resmi olan tişörtlerle elçiliğe girdiklerini, bu durumun ise onları, kendilerini savunmaktan alıkoyduğunu aktarmıştır. Bunun nedeni ABD'nin elçiliği korumakla görevli yetkililerinin sadece şiddet karşısında karşılık vermek üzere emir almış olmalarıdır. Humeyni t-shirtlerini giyerek elçiliğe giren gençler tamamen silahsızdır ve bu şekilde elçilik personeline yaklaşan gençler, elçilik görevlilerini rehin almaya başlamıştı. Elçilikteki piyadelerin, bu gençleri *“bizi rehin alıyorlar diye vurma yetkileri yoktu, yalnız cana zarar gelecek olduğunda silah kullanmalarına izin vardı.”* Diplomatın aktardığı bu durum oldukça şaşırtıcı bir teslimiyet havasını ortaya koymaktadır. *“Rehine olduğumuz ilk günün akşamı bizi ele geçiren bu göstericilerin elinde bir tek bizim marinelerin (deniz piyadeleri) silahları vardı.”*⁴⁵⁹ Sözleri de elçilikteki durumun olağanüstülüğünü ortaya koymaktadır. ABD gibi büyük bir gücün, devrim yaşanmış bir ülkedeki büyükelçiliğinde, bu kadar tedbirsiz olması ve adeta teslimiyet emirleri ile personelini donatması oldukça dikkat çekicidir. Elçilik işgalinden önce ortaya konulan raporlara rağmen, ABD elçiliğinin bu kadar kolay işgal edilmesi bu işgale ABD'nin göz yumduğunu göstermektedir. Nitekim bu tehdidin varlığına rağmen ABD, Şah'a kapılarını açmıştır. Ayrıca yetkililer Şah'ın ABD'ye gideceğine İran halkının bu duruma fikren hazırlanması gerektiğine dair öneriler sunmuştur. Bunun için ABD'nin geleneksel *“open door policy”* açık kapı politikasına rağmen direndiği; ancak artık Şah'ın ABD'ye kabul edileceğinin İranlılar'a anlatılması⁴⁶⁰ yönünde projeler hazırlanmıştır. Carter yönetimi bu algının ABD halkında da oluşmasını sağlamak için *“kod adı alpha”* olan, David Rockefeller tarafından finanse edilen bir lobi kampanyası başlatmıştır. Bu

⁴⁵⁸ Esnad-ı Lane-i Casusi Amerika, C.1-6, s.11-12

⁴⁵⁹ <http://www.tulindaloglu.com/tr/?p=219>, Erişim Tarihi; 12.07.2016

⁴⁶⁰ Esnad-ı Lane-i Casusi Amerika, C.1-6, s.11-12

durumda İran'da neler yaşanabileceği rapor edilmişken, Rockefeller'in Carter'ın zor durumda kalacağını da ön görerek Şah'ın kabulünü desteklemesini, Şah'la aralarındaki her hangi bir ilişkiden çok, yaklaşan Amerikan seçimlerine yönelik bir adım olarak görmek de mümkündür. Bu durumda Rockefeller'in, Humeyni ve İslam Devrimi'nin İran içinde bütünlüğü sağlama propagandası yürütürken, Şah'ın ABD'ye kabulünün Humeyni'ye bu politikada destek olacağını da muhtemelen ön görebilmiş danışmanları vardır.

Jimmy Carter'ın aslında Şah'ın ABD'ye kabulünü istemediğini eşi Rosallyn Carter'ın hatıralarında yazmıştır.⁴⁶¹ Carter, Şah'ın ABD'ye kabul edilmesinden önce sunulan raporlarda olduğu gibi, bunun neyle sonuçlanacağını bilmektedir. Bu sebeple de Şah'ın ülkeye kabul edilmesine tam olarak taraftar değildir. Rosallyn Carter, Şah'ın ABD'ye kabul edilmesi karşısında, Jimmy Carter'ın "*İran'da bulunan personelimizin geleceğini çalıyorlar.*" dediğini aktarmıştır.⁴⁶²

Carter anılarında elli iki elçilik görevlisinin rehin alınıp, hapse atıldığını belirtir. Bu olay Amerikan Başkanı Jimmy Carter için de kariyerinin sonunu hazırlamıştır. Nitekim 444 gün süren krizden rehinelere kurtaramaması, onun kamuoyu desteğini yitirmesine de sebep olmuştur. Hatıratında bu sürecin kendisi için ne kadar önemli olduğunu, bütün zamanını oval ofiste, onları kurtarma yollarını düşünerek geçirdiğini anlatır.⁴⁶³

İşgalin ilk anlarında Amerikan Kongresinde yaklaşık yüz elçilik görevlisinin rehin alındığı belirtilmiştir.⁴⁶⁴ Bu sayı bazı eserlerde farklılık gösterir, çünkü rehinelere sayısı ilk aşamada net olarak açıklanmamıştır. ABD'nin elçilikte kaç görevli olduğunu beyan etmemesinin sebebi elçilik işgal edilmeden hemen önce kaçmayı başaran (bilinen altı) görevlilerin İranlılar tarafından fark edilmesini önlemektir. Sayının farklı kaynaklarda ilk aşama 45 ile 75 arasında tahmin edilmesi de bundan kaynaklanır. Daha sonra netleşen ise İran Dışişleri Bakanlığı'nda tutulan üç kişiyle birlikte 66 kişidir. 18 Kasım 1979 tarihinde bir grup rehinenin serbest bırakılmasıyla bu sayı 52'ye inmiştir. Carter'ın 1980 Nisan ayında gerçekleştirilmesi

⁴⁶¹ National Archive, CIA- RDP81B00401R000400130014-2, 30 Kasım 1979

⁴⁶² Bird Kai, **The Good Spy The Life and Death of Robert Ames**, Crown Publishers NY, 2014, s.227-229

⁴⁶³ Jimmy Carter, **Keeping Faith Memories of a President**, the University of Arkansas Press, 1995, s.5

⁴⁶⁴ American Congress Report, 4 Kasım 1979

emrini verdiği başarısız kurtarma operasyonu ardından rehinelere birbirinden ayrı olarak İran'ın farklı yerlerine götürölmüşlerdir. Sadece beş rehine elçiliğın içinde bırakılmıştır. Bunların ikisi kadındır. Erkeklerden birisi en yaşlı rehine kabul edilen 66 yaşında bir diplomattır. Bir diğeri oldukça hasta bir rehine olan Richard Quinn'di. Kendisi için elçiliğre birkaç kez doktor getirilmesine rağmen iyileşmeyince, hastaneye sevk edilmiştir⁴⁶⁵ Muhtemelen Quinn ilk aşamada teslim edilen hasta ve yaşlı rehinelere dendir.

3.6.2. Rehine Krizinde İran'ın İzlediği Politika

Rehine krizinde İran, kendine yönelik uluslararası propagandalar ve ambargolara karşı kendi yöntemleriyle bir direniş sergilemeye çalışmıştır. Uluslararası ambargolara direnmek için, Amerikan bankalarındaki varlıklarını geri çekme tehdidinde bulunmuştur. Petrol ödemelerinin dolarla yapılmasını reddetmiştir. ABD'ye ödemekle yükümlü olduğu borçları ödemeyi reddetmiştir. İran, uluslararası para, ekonomi, hukuk sistemine de açıkça karşı çıkmıştır.⁴⁶⁶ Ayrıca bu kaos ortamını, Humeyni hızla İran'da anayasanın kabul edilmesi sürecinde kullanmak için harekete geçmiştir. İslami bir rejime muhalefetini açıkça ortaya koyan sol örgütlerden Fedaiyan-ı Halk, Halkın Mücahitleri gibi Şah'ın devrilmesinde önemli rol oynayan örgütler, İslam Devrimi'ne karşı olarak çeşitli eylemlere başlamıştı. Humeyni, bu süreçte kendisine karşı ortaya konan tüm bu ve benzeri eylemlerden ABD'yi sorumlu tutmuştur. Bu sırada Huzistan ve Kürdistan, özellikle anayasa kabulü sırasında da karşı çıkışların yaşandığı bölgelerdir ve devam eden sıkıntılar vardır. Humeyni'ye göre bunların arkasında da ABD'nin eli vardır.

Rehine krizi için önemli bir tarih olan 18 Kasım 1979' da Rehinelere on kişi serbest bırakılmıştı, bundan birkaç gün sonra bir kaç rehine daha serbest bırakılmıştı. Bu gelişmeler ABD için anlık bir umut olsa da Humeyni ,*“eğer Şah iade edilmezse, geri kalan rehinelere casusluk gerekçesiyle devrim mahkemelerine sevk edilip yargılanacak”* açıklamasını yapmıştır. Açıklama Carter için de Amerikan

⁴⁶⁵ Hamilton Jordan, **Buhran**, Farsça Çev: Mahmud Meşreki, Mehtap Yay, 2.basım, 1983, Tehran, s.42-43

⁴⁶⁶ House Document: No:96-292, 96th Congress 2nd Sessions(Sanctions Against Iran) Başkan Carter'ın İran'a uygulanmasını istediğii ambargo konusunda Jimmy Carter'ın mesajı detayı için bkz aynı belge.

kamuoyu için de ümit verici bu gelişmeyi endişeye dönüştürmüştür.⁴⁶⁷ Yine de Amerikalı yetkililer rehinelere idam edilebileceğine genellikle ihtimal vermemişlerdir. Çünkü krizin uzaması Humeyni'ye İslam Cumhuriyeti'nde kontrol ve nüfuzunu artırma fırsatı vermektedir.⁴⁶⁸ Humeyni bu avantajı bu kadar kısa zamanda ortadan kaldırmak istemeyecektir. Bu sebeple olayları değerlendiren yetkililerin birçoğu, Şah eğer İran'a geri gönderilirse bu, İran'da bir travmaya sebep olur yorumunu yapmışlardır. Nitekim Humeyni, İran'ın devrim sonrası yaşadığı muhalif çatışmaları bu krizi fırsata çevirerek büyük oranda ortadan kaldırmış ve anayasayı da bu kriz ortamında halk oylamasına sunmuştur. Belirtildiği gibi anayasaya karşı çıkan tüm sesleri de Amerikan oyunu ve onları da ABD gibi şeytan olarak değerlendirip, cezalandırmıştır.

13 Aralık'ta Humeyni, İran Dışişleri Bakanı Kutupzade'den ABD'nin İran'a yönelik agresif politikalarının ve ABD güdümünde, İran'a yönelik kınama kampanyaları yürüten organizasyonların değerlendirilmesini istemiştir. Aynı şekilde ABD'nin bu propagandalarına karşı çıkan bağımsız uluslararası kuruluşlarla da irtibat kurulmasını istemiştir.⁴⁶⁹ Anlaşılan Humeyni düşmanın modern yöntemleriyle de mücadeleyi sürdürmüştür. Esasında Humeyni, propagandanın ve kamuoyu algısının toplumsal olaylara güç katmakta ne kadar önemli olduğunu, kendi tecrübeleriyle de öğrenmiştir. Bu yöntemlerin İran Devrimi mücadelesinde uygulanabilmesi için de gereken çabayı ortaya koyduğu bu ve benzeri taleplerinden anlaşılmaktadır.

Kriz ortaya çıktığında İran Başbakanı olan Mehdi Bezirgân “ *İran'a hizmet etmenin, İslam'a hizmet olduğuna inanıyorum*” derken, Humeyni “ *İslam'a hizmet etmek İran'a hizmet etmek*” demiştir. İkisi arasındaki görüş farkı bu cümle ile anlaşılabilir. ⁴⁷⁰ Nitekim bu fark Humeyni'nin işgale karşı ortaya koyduğu sakin yaklaşım, Bezirgân için kabul edilemezdi ve istifa etmiştir. Bu durum İran'daki radikaller için sevindirici bir gelişmedir. Bezirgân'dan sonra İran'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Beni Sadr ise sol çizgide dini yönetimi destekleyen yani

---

⁴⁶⁷ Jordan, **a.g.e.**, s.43-44

⁴⁶⁸ National Archive, CIARDP81B00401R00400140045-7

⁴⁶⁹ National Archive, CIARDP-81B00401R000400140036-7, 1 Aralık 1979

⁴⁷⁰ Ramazani, “Iran's Foreign Policy Contending Orientations, Iran's Revolution, Edit by, R.K. Ramazani, s.53

geleneksel ve tavizsiz din adamlarından farklı, ılımlı çizgide bir liderdir. Bu yüzden Carter, Bezirgân'ın istifasından sonra Ocak 1980'de Cumhurbaşkanı olan Beni Sadr'ın rehine krizi konusunda farklı bir politika sürdürebileceğini düşünmüştür.⁴⁷¹ Esasında rehine krizi hem ABD'de hem de İran'da yönetimde farklılaşmaya sebep olmuştur. İran'da sürecin yaşattığı atmosfer, kendilerini devrimin sahibi ama yönetimden uzak gören mollalarla, liberallerin yer değiştirmesine imkân sağlamıştır. Carter'ın Beni Sadr ile bulmayı umduğu diplomatik yaklaşım ise ortaya çıkmamıştır. Çünkü İran'da artık son söz din adamlarındadır. Humeyni'nin bu konuda fikri ve yaklaşımı değişmeden Beni Sadr farklı bir politika ortaya koyamazdı.

Kriz sürecinde Humeyni'nin ve kendisine yakın devlet görevlilerinin bakış açılarını “*Devrim Kasabı*” ünvanıyla tanınan, İran Devrim Mahkemeleri'nin yargıci Ayetullah Halhali “*khalkhali*”nin düşünceleri özetler. Halhali, kendisini Alman Nazi Subayı “*Eichmann*” ın İran Devrimi'ndeki hali olarak değerlendirmiştir. Devrim Mahkemeleri'nde, yargıladığı hemen herkese idam cezası vermekle de övünen, yıllar sonra verdiği röportajda bu gün olsa yine yaparım demekten de çekinmeyen bir din adamıdır.

Halhali, elçilik işgali konusunda yaptığı açıklamada, Başkan Carter'ın İran'da yüz altmış bin gencin katili, halkın milyonlarca dolarının hırsız bir adama neden yardım etmek istediğini anlamadığını, ayrıca bir ülke elçiliğinin, o ülkenin toprağı kabul edildiğinin de farkında olduklarını belirtmiş ve eklemiştir: “*Ama İran'daki Amerikan elçiliği, bir elçilik gibi değildi. Bir casus yuvasıydı.*” Halhali bu sözlerine kanıt olarak da Amerikan elçiliğinde ele geçirilen elçilik dokümanlarını göstermiştir.⁴⁷² (Bu dökümanlar daha sonra İran devleti tarafından kitap seti halinde basıldı. *Esnad-ı Lane-i Casusi*) Devrime muhalif birçok isim bu belgelerde isimleri geçtiği ve casusluk yaptıkları gerekçesiyle idam edilmiştir. Bunlardan birisi İran Kaşkai Türkleri'nin lideri Hüsrev Kaşkai'dir.⁴⁷³ Ayrıca, Halhali'nin bu sözleri, bir grup genç öğrenciye atfedilen bu işgalin, İran Devleti tarafından da resmen desteklendiğini açıkça ortaya koymuştur.

⁴⁷¹ “Iran's First President”, 29 Ocak 1980, **Christian Science Monitor**, ProQuest Doküman No: 1039230240

⁴⁷² National Archive, CIA-RDP81B00401R000400140040-2, 5 Aralık 1979

⁴⁷³ Meşruh Müzakeratı Meclis Şurayı İslam, Unvan 22 Tir 59 (13 Ağustos 1980), Devre 6, s.186

Devrim Mahkemesi yargıcı Halhali'nin, eğer Şah ABD'de ölürse, İran, rehineleri İran mahkemelerine sevk etmeden önce, Şah'ın İran'dan götürdüğü paraların iadesini istemiştir. Bu hemen hemen bir fidye talebi gibidir. Şah'ın hesaplarındaki paralar verilmezse, rehineler mahkemede cezalandır demıştır. Ayrıca, *“devrimin ilk günlerinde SAVAK, beş yüz bin asker, üç yüz bin polis, kırk bin Amerikan askeri, on iki bin İsraili vardı. Silahsız bir halk Humeyni'nin teşviki ile tüm bu güçlere karşı direndi. Şimdi ise çok daha güçlüyüz ve Amerika'dan da yedinci ordudan da korkmuyoruz. Vietnamda, Laos'da, Kamboçya'da Amerika'yı koruyamamış bu ordudan korkmuyoruz. İran'a da bekliyoruz. Deniz piyadelerinin cenaze törenleri İranlı gençler elinde olacaktır.”*⁴⁷⁴ Demıştır. Rehiner konusunda İran'da Humeyni'ye en yakın ve en etkili isimlerden birisi olan Halhali'nin yaptığı bu açıklama ABD'yi başarısız işgal girişimlerinden ötürü küçümsemektedir. O'nun bu sözleri elbette Humeyni'nin işgale verdiği destekle paraleldir.

Elçilik işgalinin ertesi günü Humeyni'nin Amerikan Elçiliği'ni işgal eden gençlere desteğini ortaya koyması, işgali gerçekleştiren İranlı gençler için teşvik niteliğinde olmuştur. Bu coşkuyla elçiliğin duvarlarına Humeyni posterleri asılmış ve ikinci bir emre kadar da operasyonlarını devam ettirmişlerdir. Hatta Humeyni'nin destek mesajlarının ardından hemen bir basın toplantısı yaparak kendi kimliklerini *“İmam'ın yolundaki-çizgisindeki Müslüman Öğrenciler”* isteklerini de Şah'ın İran'a iade edilip, devrim mahkemelerinde yargılanması olarak beyan etmişlerdir. ABD'ye eğer bu istekleri gerçekleşmezse rehinelerin öleceği uyarısında da bulunmuşlardır.⁴⁷⁵ Şah'ın iade edilmesi talebi, bu sırada ülkede önemli bir güç devrimin lider kadrosundan din adamlarının partisi, Muhammed Beheşti liderliğindeki İCP'nin ve diğer yanda İran solunun temsilcisi Tudeh Partisi⁴⁷⁶ taraftarlarının da ortak talebidir. Bu da, elçilik işgalinin İran içindeki bütünleştirici etkisini göstermektedir.

İşgal sırasında elçilikte rehin olanların genel kanısı, işgali gerçekleştiren gençlerin, İran Devleti tarafından durdurulacağı ve en kısa sürede bu hareketin son

---

⁴⁷⁴ National Archive, CIARDP-81B00401R000400140040-2, 5 Aralık 1979 , *Ayrıca Şah'la birlikte kardeşini, O'nun dönemindeki bazı devlet görevlilerini de idam etmek istediğini söyler “ama çocuklarına dokunmayacağız çünkü monarşinin İran'da yeniden kurulma şansı yok” demmişti; Ancak Şah'ın bir çocuğu dışında diğerleri şüpheli şekilde ve oldukça genç yaşlarında yurt dışında öldüler.*

⁴⁷⁵Tim Wellz, **444 Ruz: Gerdaverende**, Farsça Çev: Hüseyin Ebuterabyan, Tehran 1988, s.180

⁴⁷⁶ Halliday Fred, “Iran and the United States: After the Hostages, What?” **Los Angeles Times**,17 Şubat 1980

bulacağıdır. 11 Şubat'taki ilk işgal girişiminde böyle olmuştu. ABD'nin öngörülerine rağmen bu tehdidi önlemek için yeterince ciddi tedbirler almama sebebi de bu olabilirdi; ancak bu süreç ABD'de Carter'ın seçimleri kaybetmesinde önemli rol oynayacaktır ve Carter henüz devrim öncesi gerekli tedbirleri almadığı için Amerikan bürokrasisi içinde ciddi sorunlar yaşamaktadır. Humeyni ise bu durumun farkındadır ve Carter seçimlere girene kadar rehineleri bırakmamaya ve Carter'a seçimlerde güç kaybettirmeye kararlıdır. Humeyni'nin Reagan'ın seçimleri kazanmasından umduğu farklı ilişkiler olabilirdi. Kriz uzadıkça Carter sadece kendi desteğini yitirmemiştir, Amerikan halkı bu durumun utanılacak bir durum olduğu hissiyatına sahiptir. Bu durum ABD'nin başarısız rehine kurtarma operasyonu ile artmıştır. Bu olaylar sırasında ABD'nin yaklaşan başkanlık seçimlerinde Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olan Reagan'ın sloganı "*Amerikalı olmak utanılacak bir şey değildir.*" olmuştur.⁴⁷⁷ Bunun yanı sıra İran tarafından, ABD'de başkanlık seçimlerinde etki gücüne sahip bir yönetim imajı segilemek de İran için önemli bir güç ifadesidir. Nitekim İran rehine krizi ile kendi adına bu etki gücüne sahip olduğu mesajını dünyaya ve halkına vermiştir.

3.6.2.1 Rehineleri Kurtarma Metotları

SALT anlaşmaları bölümünde de belirtildiği gibi, ABD'de başkan Carter ile diğer görevliler arasında uyumsuzluklar vardır. Esasında ABD Ulusal Güvenlik Kurulu ile dışişleri arasında politik üslup ve tavır farkı daima vardır. Bu da zaman zaman aralarında çatışmaya sebep olmuştur. Amerikalı yetkili George Hansen rehine krizinin ilk günlerinde İran'a yaptığı ziyareti, ülkesine döndüğünde Amerikalı gençlere aktarırken, İranlı gençlerin Amerikan halkına değil Carter'a karşı slogan attıklarını söylemiştir. Ayrıca eğer şu an Şah ABD'den ayrılırsa bu İranlı öğrenciler için ani ama geçici bir travma olur ve yeni bir istekle rehineleri tutmaya devam ederler tespitinde bulunmuştur.⁴⁷⁸ Bahtiyar kabinesinde finans ve ekonomi bakanı olan Rüstem Pirasteh'de, devrimden sonra İran'daki gözlemlerine dayanarak yaptığı yorumda: "*eğer Şah'ın İran'a dönmesi sağlanırsa bu durum Humeyni'yi de işgalci öğrencileri de mutlu etmez.*" Tespinte bulunur. Ayrıca dünya kamuoyunun ve

⁴⁷⁷20.Yüzyıl Çağdaş Siyasi Liderler Ansiklopedisi, "Regan/Şah," İletişim Yay, S.55, Y.1987,s.1745

⁴⁷⁸ National Archive, CIA- RDP81B00401R000400130014-2, 30 Kasım 1979

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin açıklamaları da İran için Şah'ın iadesi bu noktadan sonra anlamsız fikrini desteklemektedir.⁴⁷⁹ Bu konuda sunulan görüşlere hak vermek mümkündür. Zira gerek Humeyni gerekse dönemin önemli isimleri, işgal sırasında veya öncesinde İran'daki yeni rejimi, yani kendilerini ve uygulamalarını suçlu bulan ifadelere sahip her oluşumu düşman ilan etmiştir. ABD Şah'ı iade etse bile Humeyni ABD ile dostluk ilişkileri kuracak söylemlere sahip değildir.

Carter Rehine krizinde öncelikle Cyrus Vance danışmanlığında diplomasi yoluyla sorunu çözmeyi denemiştir. 1980'de bu tutumunu biraz daha netleştirerek Hamilton Jordan'a verdiği talimatta otuz beş – kırk gün içinde rehine krizinin çözülmesini ve İran hükümetiyle bir an önce ilişkilerin düzelmesini istemiştir. Carter'ın bu konuda endişesi krizden Sovyetler Birliği'nin yararlanıp, İran'da Sovyet etkisinin artmasıdır. Bu yüzden daha sert müdahalede bulunmayıp, ilişkilerin normalleşebileceği bir atmosferde krizi çözmek taraftarıdır. Carter, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline kadar bu tavırı sürdürmekte kararlıdır. Afganistan'ın işgalinden sonra da Carter, tamamen farklı bir stratejiye yönelmemiş ve temel diplomasi taktiklerine bağlı kalmaya çalışmıştır.

İran'da etkin siyasetçilerden Kutupzade, Beni Sadr ya da Beheşti, Humeyni'nin onayı olmadan hiç birisi rehinelere serbest bırakılmasına karar veremezdi. Bu yüzden ABD'nin doğrudan Humeyni'yi ikna etmesi gerekmiştir. Örneğin Kutupzade, işgal altındaki elçiliğe gidip, arabulucu komisyonun rehinelere görmek istediği talebini iletildiğinde, elçilikten dışarı atılmış ve bu isteği reddedilmiştir.⁴⁸⁰

Carter, rehine krizine diplomasi yolu ile çözüm bulunamayacağı fikri ortaya çıkınca Brzesinski danışmanlığında bir operasyonla rehinelere kurtarmayı denemiştir. Brzesinski, kriz ortaya çıktığı andan itibaren bu konuda daha sert bir tutum izlenmesi taraftarıdır. Hatta Carter'ı direk olarak uyarmaktan da çekinmemiştir. O'na rehinelere ve ABD'nin haysiyeti arasındaki bağı açıkça belirtmiştir. Bu durumun hem Carter'ın başkanlığına hem de ABD'nin uluslararası itibarına zarar verdiğini söylediğinde kriz beşinci günündedir. Vance ise, İran'la oldukça karmaşık bir hale gelen ilişkilerin

⁴⁷⁹ National Archive, CIA-RDP81B00401R000400130015-1, 30 Kasım 1979

⁴⁸⁰ Security Archive, The Carter Administration and the Arc of Crisis 1977-1981, **A critical Oral History Conference**, The Woodrow Wilson Center, July 25-26, 2005, Washington D.C, (5 Mart 1980)

biraz daha soğukkanlı ve mantıklı bir yolla aşılabileceği, Humeyni ile görüşülüp meselenin diplomatik yolla çözülebileceği fikrine sahiptir. Nitekim krizin ilk günlerinde Carter, Vance'ın belirttiği yolda ilerlemeyi seçmiştir. O, bölgedeki farklı inançların bu görüşmelerde kullanılabileceğini düşünmüş, ABD, Mısır ve İsrail arasında bir toplantı düzenlemiştir. Carter, Sedat ve İsrail Başbakanı Menahem Begin'in katıldığı görüşmelerde krizin çözümü konusunda İsrail yöneticileri ve Mısır da Brzesinski'nin metoduna taraftar olmuşlardır.⁴⁸¹ Bu üçlü arasında 1978'de imzalanan Camp David anlaşması bu süreç içinde oldukça önemlidir. İran'da devrimi gerçekleştiren mollalar için, neredeyse ihanet dengesinde olan bu üçlüyü, bir araya getirip rehine krizini çözebilmek mümkün değildir. Bu üçlüyü kendisine karşı bir arada görmek Humeyni'yi ancak daha da kızdırabilirdi. İran'da ise Humeyni'nin bu güçlere karşı ortaya koyduğu söylemlerde ve bu mücadelede haklı olduğu fikrini güçlendirebilirdi. Bu devletler bunun farkında olarak, kendi birliktelikleri ile Humeyni'ye gözdağı vermek istedilerse de, henüz otoritesini yeni yerleştiren bir liderin böyle bir meydan okuma tavrından çekinip, geri adım atacağı ve halkının gözünden düşmeyi göze almayacağı da aşikârdır. Ayrıca, bu hareket Humeyni açısından Sünni Arapların İsrail'le aynı masada, İslam Devrimi'ne karşı durdukları propagandası için iyi bir fırsat oluşturmuştur. Bu ülkeler Humeyni'ye bu fırsatı sunmuşlardır. Bu grup gerçekten çözüm için bir araya gelmiş olsa bile, bu yapılacak en son hamledir. Sonuçsuz kalıp meseleyi alevlendireceği, Humeyni'ye bu meydan okuma karşısında kararlı bir duruşla kendi ülkesinde güç katacağı en başından bellidir. Bu hal açıkça ortadayken, bu devletlerin nasıl bir çözüm aradıkları ise tartışmalıdır.

Carter, krizin şiddet kullanarak çözümlenemeyeceğini, böyle bir durumda ABD'nin imkânlarının ve eksikliklerinin ne olacağını ABD Savunma Bakanlığı ile görüşerek araştırmıştır. Savunma bakanlığı, Hint Okyanusundaki birliklerinin hızla Fars körfezine geçebileceğini; ancak bu durumda Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelme ihtimalinin olduğunu belirtmiştir. ABD, o sırada bu kadar büyük bir kaosun içine girmek istememiştir. Carter yine de silahlı kuvvetlere İran'daki rehinelere kurtarmak için, her an bir operasyona hazır olmaları emrini vermiştir. Esasında bir

---

⁴⁸¹ Jordan, a.g.e., s.39-40

operasyon fikri Carter için uzak bir ihtimal olsa da bunu ABD'nin uluslararası itibarı için ifade etmesi gereklidir. Diğer yandan rehinelere Tahran'da, en yakın havaalanına doksan beş mil uzakta, dört milyon nüfuslu bir şehirdedir.⁴⁸² Onları iyi eğitilmiş özel komando birliklerinin katılacağı bir operasyonla bile bu bölgeden kurtarabilmek hayali bir fikirdir. Brzezinski durumu, Carter'ın gücünü ve kabiliyetini ispatlaması için bir fırsat olarak değerlendirmesini istemiştir.

Sonuç olarak Başkan Carter, kendi politikalarının ve onun liderliğindeki ABD'nin yaşadığı bu sıkıntının sorumluluğunu ve ağırlığını en fazla taşıması gereken kişidir. Carter elçilik işgalini “uluslararası hukukun alçakça işgali” olarak değerlendirmiştir. Buna rağmen, İran'a krizin diplomasi yoluyla çözülmesi için oldukça uzun bir zaman tanımıştır.

İlk aşamada ABD'nin ve dünyanın rehine krizinde ortak tepkisi İran'a uygulanacak ekonomik, ticari ambargolardır. ABD İran'a işgal hareketinden dolayı doğrudan “askeri müdahalede bulunmaktan az riskli, diplomatik protestolardan daha güçlü”⁴⁸³ bir tavır olarak ambargo uygulamayı tercih etmiştir. 14 Kasım 1979 'da resmen başlayan İran'dan petrol alımını durdurma kararıyla, ABD rehinelere güvenliği bizim için petrolden de ekonomiden de önemli mesajını İran'a verdiğini düşünmüştür. Ancak İran'da devrime sahip çıkan kadro, ekonomik bazı sıkıntıları göze almış olduklarını 1 Mart 1979 tarihinde, 1954'den beri üyesi oldukları 16 üyeli petrol konsorsiyumundan çıktıklarında göstermişlerdi. Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC), petrol satışını direk yapacak⁴⁸⁴ dediklerinde de yaşayacakları krizi göze almışlardı. Diğer yandan bu tavır İran halkının da devrime destek vermesinde önemli bir etkidir. İran Devrimi'ni besleyen en önemli kanallardan birisi milliyetçi fikirlerdir. Devrimin önemli bir etken fikrine sahip kitlelere de bu başarının hissettirilmesi gereklidir. Petrol üzerinde İran'ın milli menfaatlerinin korunması Musaddık'tan itibaren İran'da bir başarı sembolüdür.

Carter, diplomasi ve ekonomik ambargolarla krizin çözülemeyeceğini kabullendiğinde ise zaten artık itibarını kaybetmiştir. Sadece rehinelere kurtarılmasını sağlarsa, kendi itibarını da biraz olsun kurtarabilirdi. Bu sebeple

---

⁴⁸² Jordan, a.g.e., s.41-42

⁴⁸³ Congress Report, “An Economic Embargo of Iran” Rapor No: 80-4E, s.2, 13 Aralık 1979

⁴⁸⁴Petrol Konsorsiyumu detaylı bilgi için bkz: Security Archive, (The Iranian Oil Consortium and Joint Ventures) , 1980, Doc. IV.(c2)-2...26

diplomasi ve ambargo stratejisinden ümidini kestiğinde Nisan 1980’de “*Kartal Pençesi Operasyonu*” ile rehineri kurtarma yolunu denemiştir. Bu operasyon neredeyse başarısızlık üzerine kurgulanmıştır. Plana göre 118 Asker ve 8 helikopter operasyonda kullanılacaktır. Helikopterler çölde yakıt ikmali yaptıktan sonra Tahran’a yakın bir yere konumlanacaktır. Bu sırada elçiliğe yönelecek tırlar da elçiliği yerle bir edecektir. Bu kargaşada da rehinerin kurtarılması planlanmıştır. Belirtildiği gibi Tahran 4,5 milyon insanın yaşadığı bir şehirdir. Elçilik yıkılsa, rehinerler binadan çıkartılsa dahi başarı şansı neredeyse imkânsızdır. Nitekim operasyon bu aşamaya gelmeden fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Yakıt ikmali için çöle inen Amerikan uçakları çöl fırtınasında arızalanmış, iki uçak birbiri ile çarpışmış, 8 Amerikan askeri hayatını kaybetmiştir.⁴⁸⁵ ABD’nin elçiliği işgalden kurtarmaya gelen birliği neredeyse kendi kendini imha etmiştir. Bu operasyon Carter’ın olduğu gibi ABD’nin da bütün dünyada itibarının sarsılmasına ve aşağılanmasına sebep olmuştur. Esasında hiçbir şekilde mantıklı olmayan ve başarı şansı mümkün görünmeyen bu operasyon ile ABD’nin gerçekten rehineri kurtaracağını düşünmüş olması inandırıcı değildir. Carter’ın diplomasi taraftarı danışmanlarından Cyrus Vance’nin operasyon kararı üzerine istifasını sunması da bu başarısızlığı ön görmesine atfedilir. Nitekim Vance, sonuç ne olursa olsun istifa edeceğini operasyon kararı alınır alınmaz beyan etmiştir.⁴⁸⁶ Sonuç olarak zaten çözülemeyen rehine krizi üstüne eklenen operasyon fiyaskosu ile Carter’ın dış politik gücünün ve yönetiminin etkisiz, zayıf olduğu algısı oluşmuştur. Bu durumdan en iyi faydalanan dış aktör ise kendi stratejik gücünü arttırmak için hızla harekete geçen Sovyetler Birliği⁴⁸⁷ ve bir süper gücün kendi karşısında düştüğü durumdan ötürü İran olmuştur.

3.6.3. Rehinerin Serbest Bırakılmaları

Serbest bırakılan ilk rehinerlerden sonra, meselenin çözümüne ilişkin somut adımlar bir yıl kadar sonra atılmıştır. Eylül ayında İran Meclisi başkanı Haşimi Rafsancani, 52 rehinenin serbest bırakılması için temel şartın Şah’ın mal varlığının

⁴⁸⁵ Takiyeh Ray, a.g.e., s.121

⁴⁸⁶ Saaty Thomas L. ,“Bir Yöneylem Araştırması Uygulaması: Rehine Kurtarma Operasyonunun Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Analizi” Çev: Mehbare Timor, s.34 (Çevrimiçi) <http://isletmeiktisadi.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/09/Y%C3%B6netim-28-1997-4.pdf> , Erişim Tarihi, 12.08.2016

⁴⁸⁷ <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/iraniancrises> , Erişim Tarihi: 14.09.2016

İran'a iadesi olduğunu beyan etmiştir.⁴⁸⁸ Nitekim Şah Temmuz 1980'de hayatını kaybetmiştir. 2 Kasım 1980'de İran Meclisi, "Cezayir Bildirisi"⁴⁸⁹ olarak bilinen ve rehinelere serbest bırakılması için gereken şartları içeren bildiriye sunmuştur. Buna göre ilk olarak Şah'ın mal varlığı İran'a dönecek ve İran aleyhine uluslararası alanda yapılan negatif propaganda durdurulacaktır. ABD, İran'ın iç işlerine dâhil olmayı bırakacak, İran'a uygulanan ambargolar kaldırılacaktır. ABD ile İran'ın bu dört madde üzerinde usulen anlaşması için görüşmeler on hafta kadar sürmüştür. Bu sırada ABD'de yapılan başkanlık seçimlerini beklenildiği şekilde Carter kaybetmiştir.⁴⁹⁰

20 Ocak 1981'de tüm rehinelere serbest bırakılmış; ancak bu haberi yeni başkan Ronald Reagan, 21 Ocak 1981'de Başkanlık yeminini ettikten hemen sonra dünyaya duyurmuştur.⁴⁹¹ Yeni başkan için oldukça prestijli bir başlangıç olmuştur. Bu prestijli başlangıçta ve seçim galibiyetinde İran'ın rolü yadsınamazdı.

3.6.4. Elçilik İşgaline Diğer Devletlerin Tepkileri

Kriz sürecinde İslam ülkeleri genel olarak İran'ı destekler bir tavır sergilemiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini görüşmek için 29 Ocak 1980 tarihinde otuz dört ülkenin katılımıyla toplanan İslam Konferansı'nda İran ve ABD arasındaki bu krizin barışçı yollarla çözülmesi talep edilmiştir. Ayrıca İslam devletleri ABD'den İran ve diğer İslam ülkelerine uyguladığı ambargoları kaldırmasını istemiştir.

Filistin Kurtuluş Örgütü(FKÖ) sözcüsü İbrahim Souss, Yaser Arafat'ın İran'ı müttefiki olarak değerlendirdiğini bu yüzden rehinelere bırakılması için her hangi bir girişimde bulunmadıkları açıklamasını yapmıştır.⁴⁹² FKÖ lideri Yaser Arafat, Devrim'den sonra İran'a resmi ziyarette bulunan ilk yabancı konuktur. Hatta Arafat, rejimin varlığını korumak için oluşturulan Devrim Muhafızları'na binlerce Filistinli'yi "*pasdaran*" göndermiştir. İran'da elçilik işgalini gerçekleştiren İmam'ın Çizgisindeki Öğrenciler de 1980 senesinde Tahran'da FKÖ bağlantılı "*El Fetih*"

⁴⁸⁸"İran-İrak Sınır Çatışması Büyüyor", **Milliyet Gazetesi**, 22 Eylül 1980, s.3

⁴⁸⁹ Rafsancani, **a.g.e.**,s.342

⁴⁹⁰ Tim Wellz, **a.e.**, s. 580

⁴⁹¹ Blight G.James,Lang Janet... (vd.) , **Becoming Enemies U.S-Iran Relations And The Iran- Irak War 1979-1988, Published** by Rowman & Littlefield Publishers, Printed in USA, 2012, s.63

⁴⁹² "PLO Aide Calls Iran Ally of The Palestinians", **New York Times**, 24 Kasım 1979, s.8

örgütünün konferans düzenlemesini sağlamıştır.⁴⁹³ İlk aşamada İran ve FKÖ arasındaki bu ilişki, İran'ın, Mısır'a karşı izlediği politikayla paralel olarak gelişmiştir. Mısır ise İran'a karşı sert bir politika uygulanarak meselenin çözülmesi taraftarıdır.

ABD'nin Nisan 1980'deki Kartal Pençesi operasyonu sonrası, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Ürdün, Suriye ve Tunus, operasyonu kınayarak şiddet kullanılmasına karşı olduklarını belirtmişlerdir.

İngiliz, Fransız, Alman basını ABD'nin başarısız operasyonu için böyle bir harekâtın başarı şansının ne kadar düşük olduğunu bile bile harekâtı gerçekleştirdiği için Carter'ı eleştirmişlerdir. Yani onların tepkisi İran'a yönelik bir şiddet hareketine değil, bu hareketin zorluğuna rağmen yeterince iyi planlanmamış olmasındır. Carter'ın bu süreçte başarısız politikaları Batılı ülkeler tarafından oldukça sert eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle bu krizin Sovyetler Birliği'ne sağladığı avantajın sorumlusu olarak Carter, Batılı devletlerin eleştiri oklarına hedef olmuştur. Bu noktaya kadar ABD ve Carter'ın politikalarına, Batılı devletler tam destek vermiştir.⁴⁹⁴ Özellikle İngiltere, Fransa tüm ekonomik ambargolarla birlikte rehine krizinde ABD'nin tavrına destek olmuştur. Bu destekte İran'da aynı problemle bu devletlerin elçiliklerinin de karşılaşması ihtimali de etkilidir. İngiltere elçiliği benzer saldırılara maruz kalmıştır. Londra'daki ABD elçiliği de, burada bulunan İranlı'ların şiddetli protesto gösterilerine sahne olmuştur; ancak Fransa, İran Devrimi sürecindeki rolü ve Humeyni'ye ev sahipliği yaptığı için bu protesto ve saldırılara hedef olmamıştır. Batı Almanya'da ABD'ye destekle İran'ın kredi taleplerini askıya almıştır. İngiltere, bankalarındaki İran'ın resmi hesaplarını dondurmıştır.⁴⁹⁵ Bu ülkelerin Kartal Pençesi operasyonu eleştirilere rağmen, Sovyetler Birliği'nin bu konuda fikri, ABD'nin Orta Doğu politikalarına karşı Batı Avrupalı Devletler'in yeterince yol gösterici olmadığı bilakis Carter'ı yanlış adımlarında cesaretlendirici rol oynadıklarıdır.

İran Devrimi ve ABD elçiliği işgali sürecinde Sovyetler Birliği, bölgede siyasi yapısı büyük ve karmaşık olmasına rağmen İran'ın komşuları içerisinde

⁴⁹³ [HTTP://congressional.proquest.com/congressional/docview/t17.d18.9ebe9ed4576d2603?accountid=11243](http://congressional.proquest.com/congressional/docview/t17.d18.9ebe9ed4576d2603?accountid=11243) , Vol.131, No.88, s.S9038, Erişim Tarihi, 27 Temmuz 2014

⁴⁹⁴ Saaty, a.y, s.35

⁴⁹⁵ Parsons Anthony “ Iran and Western ”, **Iran's Revolution**, s.77-78

nispeten daha sağlıklı bir iç siyasete sahip tek güçtür. Yakın tarihin en önemli gelişmelerinden birisi İran'da yaşanırken hemen tüm sınır komşuları, Türkiye, Afganistan, Pakistan, Irak gibi bölge ülkeleri siyasi krizler ya da işgal tehditleri ile baş başadır. Sovyetler Birliği bu durumda kendi adına en fazla fayda sağlayabilecek ülke konumundadır.

Türkiye Meclisi'nde, ABD'nin rehinelere kurtarmak için yaptığı başarısız operasyon ardından İran'daki elçilik işgali değerlendirilirken bu sürecin sağlıklı bir tavır olmadığı belirtilmiş ve işgalin sürdürülmesi eleştirilmiştir. Bununla birlikte İran'ın durumu da göz önünde bulundurularak bu sürecin gerçekçi çözümlerle sonlandırılması, bu başarısız operasyonun daha da hırçın eylemlere basamak olmaması isteği ortaya konulmuştur.⁴⁹⁶

Bu süreçte en dikkat çekici olan ise İran ile komşusu Irak arasında gerilemeye başlayan ilişkiler olmuştur. Irak, rehine krizinin İslam'a aykırı olduğu ve bütün bölgeyi etkileyen bir istikrarsızlık atmosferine sebep olmakla İran'ı suçlamıştır.⁴⁹⁷ Nitekim iki ülkenin problemleri, birbirine yönelik suçlamaları, hızlı bir şekilde karşı karşıya gelmelerine, İran ve Irak arasında sekiz yıl sürecek bir savaşa sebep olacaktır. Bu savaşın başlaması ile yeni bir krizle karşı karşıya kalan İran'ın rehine krizini sonlandırmaya karar vermesinin bir sebebi de bu savaş olmuştur.

3.6.5 Elçilik İşgalinin Son Bulması

Sonuç olarak 4 Kasım 1979'da başlayan ikinci elçilik işgali 444 gün sürmüş ABD'de Carter döneminin sona ermesine önemli bir etken olmuştur. Uluslararası arenada tepki toplayıp o ana kadar yeni İran yönetimiyle bir an önce iyi ilişkiler geliştirme yarışında olan Batı dünyası ile İran arasında set çekilmiştir. Bir başka açıdan ise İran'ın izolasyon politikasına bu işgal süresi uygun zemini hazırlamıştır. İran, kendisini dünyadan soyutlama politikası ile ülke içinde bütünlüğü koruma politikasını devrimin ilk günlerinden itibaren ortaya koymuştur. Elçilik işgaline

---

⁴⁹⁶TBMM Tutanakları, B:32 26.04.1980 , (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t19/c019/b032/tbmm190190320317.pdf> , Erişim Tarihi, 7 Ocak 2017

⁴⁹⁷ Stuart Averbach, "Islamic States Urge Peaceful Settlement of U.S – Iran Crisis", **The Washington Post**, 30 Ocak 1980, Erişilen Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The Washington Post (1877-1997), s.A1

kadar en azından ABD tarafından nispeten normalleştirilme gayreti sürdürülen İran–ABD ilişkileri işgalin ardından kriz seviyesine gelmiştir.

İran'ın Şah'ın iadesini gerçekten istemekten daha çok, bu istekle ortaya çıkardığı rüzgâra hem devrimin iç disiplini hem de Batı'ya meydan okuyan tavrını kanıtlamak için ihtiyacı vardır. Elçilik işgali süresince, İran'da ilk aşamada yönetimde rol verilen liberaller bir bir görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Bu durum zaten başından beri liberallerin yönetimde olmasından huzursuz din adamlarının, İran'da kontrolü adım adım ve tam anlamıyla ele geçirmelerini sağlamıştır. İşgal süreci, ABD'de Demokratlar ve Carter'ın seçimleri kaybetmesine ve Cumhuriyetçi Ronald Reagan'ın ABD'de Başkanlık seçimlerini kazanmasına etki etmiştir.

Ronald Reagan'ın “*sadakat'a karşılık sadakat*” ve ABD'nin milli güvenliği korumak için gerekirse harekete geçeceği açıklamasından sonra İran, rehinelere sert bırakacağı açıklamasını yapmıştır.⁴⁹⁸ Rehine krizinin çözülmesi konusunda taraflar 19 Ocak 1981'de anlaşmaya varmıştır. Elli iki rehine aynı gün Cezayir'e nakledilmiştir. Bu gelişme 20 Ocak 1981'de Amerikan halkına duyurulmuştur. Bu tarih tam da Başkan Carter'ın başkanlık görevini, ABD'nin 40.Başkanı Ronald Reagan'a devrettiği gündür.⁴⁹⁹ Rehinelere Almanya Wiesbaden'de karşılanmıştır. Reagan, rehinelere karşılama görevini Jimmy Carter'a vermiştir.⁵⁰⁰

Krizin çözülmesinde önemli bir sebep İran ile Irak arasında başlayan savaş ve İran'ın ABD'nin dondurduğu hesaplardaki paraya ihtiyaç duyması ve Carter'ın seçimleri kaybetmesidir. Bu süreç Humeyni için kazanılmış bir zafer, İran'ın uluslararası anlamda sürdüreceği tavra yönelik verdiği bir mesajdır.

Sonuç olarak 4 Kasım 1979 tarihi, Humeyni için oldukça önemlidir. Bu tarih, 1964'de ABD'ye verilen kapitülasyonlar sebebiyle Şah'a karşı muhalefetinden dolayı Humeyni'nin sürgüne gönderişinin yıldönümüdür. 4 Kasım 1979'da elçilik işgalini gerçekleştiren İranlı gençler eliyle, on beş yıl önce ABD'nin İran'da edindiği ayrıcalıklar ve Şah'a karşı yönelttiği sert eleştiriler sebebiyle sürgün edilen Humeyni'nin cevabı on beş yıl sonra farklı bir metotla vermiştir.

⁴⁹⁸ 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, Şah/Reagan, s.1748

⁴⁹⁹ Security Archive, “The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988” U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference, 14-24 Aralık 2008

⁵⁰⁰ 20.Yüzyıl Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, a.y., s.1748

3.7 İran–Irak Savaşı

3.7.1 Savaşın Başlaması ve Gelişimi

İngiliz Parlamentosu'nun 1968'de aldığı Körfezden çekilme kararı, 1970'li yıllarda Basra Körfezi ve etrafında gerek bölge ülkeleri arasında gerekse ABD ve Sovyetler Birliği arasında rekabete sebep olmuştur. Bu dönemde, bölge ülkeleri, birbirlerinin iç meselelerini kışkırtarak kendi güç ve etki alanlarını arttırma stratejisine başvurmuştur. İran, komşusu Irak'ın özellikle “Kürt meselesini” kışkırtmıştır ve bölge Kürtleri'nin silahlanmasına destek vermiştir. Bu tutum devrim öncesinde Şah'ın politikasıdır. Devrimden sonra da Humeyni bu politikayı sürdürmüştür. Irak hükümeti buna karşılık İran'ın Arap ve Türkmen nüfusunu kışkırtma yolunu seçmiştir.

İran ve Irak arasında, Şat'ül Arab “*Shatt al- Arab*” nehri bir diğer anlaşmazlık sebebidir. Nehrin kontrolü konusunda iki ülke arasında mücadele vardır. Bu problemin temelleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmaktadır. 1913 senesinde Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde olması iki ülke arasındaki soruna Rusya ve İngiltere'nin müdahil olmasına sebep olmuştur. Bu ülkelerin arabuluculuğu ile İstanbul Protokolü yapılmıştır. Bu protokole rağmen iki ülkenin sınır ihlalleri konusundaki problem tam anlamıyla çözülememiştir. 1970'li yıllarda iki ülke arasında gerginlik yeniden tırmanır. Bunun üzerine 1975 senesinde Cezayir Devlet Başkanı Bumedyan'ın arabuluculuğu ile iki ülke arasında Cezayir Anlaşması yapılmıştır. Fakat sınır problemi yine tam olarak çözülememiştir. Irak, bu anlaşmayla başından itibaren kendi çıkarlarını kaybettiğini düşünmüştür.⁵⁰¹ Buna rağmen Saddam Hüseyin için Cezayir Anlaşması'ndan sonra ülkesindeki Kürtlerin isyanlarını bastırması ve İran'ın Irak'taki Kürtlere yardımı bırakması olumlu karşılanmıştır.

1979 senesinde İran'da devrimin yaşanması Saddam Hüseyin'e İran'a karşı şartlarını güçlendirebileceği umudunu vermiştir. Bu dönem, Saddam Hüseyin'in, İran'ın dağılmış bir ordu ve ülke içinde devrim sonrası bütünleşme çabaları ile zayıfladığını düşündüğü bir dönemdir. Bu atmosfer Irak'ın Cezayir anlaşması ile kaybettiği haklarını almak için bir fırsat olabilirdi. Diğer yandan İran'da bir Şii

⁵⁰¹ Serhat Erkmen, “Körfez Savaşı Sonrası İran–Irak İlişkileri” *Avrasya Dosyası*, C.6 ,S.3 , Y.2000, s.200

Devrimi'nin gerçekleşmesi, yoğun Şii nüfusuna sahip Irak için endişe verici bir gelişmedir. Nitekim Humeyni'nin devrimi yaymak konusundaki fikri göz önüne alındığında Saddam Hüseyin'in endişesi haksız de sayılmazdı. Bu sebeple, Saddam Hüseyin'e göre, İran'ın yeni rejimi güç kazanmadan itibarını kaybetmelidir. İran'da devrim kendini kabul ettirme çabasında ve iç muhalefeti dindirmekle uğraşırken, Irak bu durumu bir fırsat olarak görmüştür. Bu yaklaşımla birlikte devrimden sonra İran ve Irak arasında hızla artan bir gerilim ortaya çıkmıştır. İran Meclisi'nde Irak'ın bu konudaki tavrı sıklıkla gündeme gelmiştir. Özellikle İran- Irak sınırında bulunan Kürt grupların Irak tarafından kışkırtılması, İran için İslam Devrimi'ni yok etme ve İslam düşmanlığının kendisi olarak değerlendirilmiştir. Bölgedeki Kürtlerin de Müslüman olduğu, “*Cani Saddam'ın*” sözlerine değil İslama ve Kur'an'a itimad edecekleri yönünde fikirler İran Meclisi'nde beyan edilmiştir.

İran Meclisi'nde, Saddam Hüseyin'in İran'a yönelik saldırıları yanısıra, Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgaline, Filistin'de Müslümanlar'ın katledilmesinde ABD ve İsrail'e yardımcı olduğu kanattı vardır. Bütün bunlarla birlikte Irak Hükümeti'nin Cezayir anlaşmasını tek taraflı olarak feshetmesi, doğrudan İran halkına yönelik saldırılarda bulunması açıkça savaş ilanı olarak kabul edilmiştir.⁵⁰²

Irak Hükümeti Eylül 1980'de Şat'ül Arap nehrinin statüsüne ilişkin 1975 Cezayir anlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiştir. Şat'ül Arap, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleşip denize döküldükleri noktadadır. Petrol taşımacılığı için son derece önemli bir suyoludur. İran, bu karara karşı gelerek Irak bandıralı gemilerin nehirden geçişlerini engellemeye başlamıştır. Bu da taraflar arasındaki çatışmayı iyice alevlendirmiştir. Irak gemileri de İran gemilerine ve üslerine ateş açmaya başlamıştır.⁵⁰³

Irak, Humeyni'nin sürgün hayatının 13 yılını geçirdiği ülkedir. İran Şahı'nın muhaliflerden rahatsız olmasıyla, Irak'tan isteği üzerine sınır dışı edilmiştir. Özellikle Humeyni'nin bulunduğu Kerbela ve Necef civarında Şii nüfus yoğundur. Ayrıca Şii Müslümanlar için burası bir hac ziyaretgâhı kadar kutsaldır. Humeyni'nin uzun sürgün yıllarını bu bölgede geçirmesi kendisine sunulmuş bir fırsat gibidir.

⁵⁰² Meşru-u Muzakerat-ı Meclis-i Şorayi Eslami, Cilt, Devre 2, Safha,5149

⁵⁰³ Mümtaz Soysal, “Dünyanın Ortası”, **Milliyet Gazetesi**, 23.09.1980, s.3, Armaoğlu, a.g.e., s.773

Humeyni, bu Şii nüfusun Irak hükümetine muhalefetlerini desteklediğini gizlememiştir.

Nisan 1980’de İran destekli “*Al-Dawa*” örgütü üyeleri Irak Dışişleri bakanı Tarık Aziz’e suikast girişiminde bulunmuştur. Kısa bir süre sonra da kültür bakanı Latif Nusseif el-Jasim’i öldürmeyi denemişlerdir. Irak, bu grubun üyelerinin kendilerine teslim edilmesini istemiş ve Irak’ta bulunan binlerce Şii Müslüman’ı sınır dışı etmiştir. Humeyni, ise bu hareket karşısında Irak halkını çok geç olmadan bu rejimi ortadan kaldırmaya davet eden bir konuşma yapmıştır.⁵⁰⁴ Olayların artması üzerine Irak hükümeti, Al-Dawa örgütünün lideri, önemli bir Şii din adamı Ayetullah Muhammed Baqir El- Sadr’ı tutuklamıştır. Bu tutuklamanın hemen ardından Irak’ta ardarda bombalar patlar ve önemli siyasi isimler hayatlarını kaybeder. Irak Hükümeti, İran yanlısı muhalif Şiiileri bu saldırılardan sorumlu tutmuştur. Saldırıları karşı Irak Hükümeti’nin tepkisi çok daha sert olmuş ve Baqir el-Sadr ile kız kardeşi idam edilmiştir. İran, sınırlarda yer alan birkaç alanda yangınların çıkmasıyla çatışmalar büyümüştür. Irak bu hareketi savaş başlangıcı olarak kabul etmiş ve cevabı yine daha sert bir tepki olmuştur. Irak, İran’ın Huzistan eyaletini bombalamıştır. İki ülke arasında gerginliği tırmandıran bu hareketlerden sonra Irak, Nisan ayından Eylül ayına kadar hava sahasının İran tarafından 69 kez ihlal edildiğini açıklamıştır.⁵⁰⁵

Sınır komşusu iki Müslüman ülke arasında olaylar hızla daha da gerginleşirken, Irak Hava Kuvvetleri’ne devrik İran Şah’ının kız kardeşi Eşref’in on milyon dolar bağışladığı söylenmekteydi. Şah’ın kız kardeşinin Irak’a destek vermesi İran’da kontrolü tekrar ele geçirebilme ve hanedanlığı geri getirme çabası ile açıklanabilir. Hanedanlık daha önce de benzer sorunlar yaşamıştı. Muhammet Rıza Şah’da babasının tahtına getirilmiştir. Şimdi benzer bir durumun tekrarlanabilmesi ümidi, Şah’ın kız kardeşinin bu yardımı neden yaptığını açıklamaktadır.

---

⁵⁰⁴ Security Archive, “The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988” U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, **Briefing Book For A Critical Oral History Conference**, 14-24 Aralık 2008

⁵⁰⁵Gary Sick, Trial By Error: Reflections on The Iran-Iraq War, **Iran’s Revolution**, Edit by: Rouhollah K. Ramazani, Middle East Institute, Washington D.C 1989, s. 107-109., Security Archive, “The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988” U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, **Briefing Book For A Critical Oral History Conference**, 14-24 Aralık 2008

İki ülke arasındaki çatışma hızla bir savaşa doğru ilerlemiştir. Devrim Konseyi Askerlik Hizmetleri birimi 1978-1979 yıllarında askerlik görevini yapmış olan tüm İranlı'ları tekrar silâhına çağırmıştır.⁵⁰⁶

22 Eylül 1980'de, Irak silahlı kuvvetleri İran'a karşı, çift yönlü saldırıya geçmiştir. On bin asker, Basra'nın güneyinden İran topraklarına çıkartılmış, diğer taraftan da hava saldırısı başlatılmıştır. İran Devrim Muhafızları Konseyi, Irak'ın Tahran Mehrabat Havaalanı dâhil 7 havaalanının bombalandığını açıklamıştır. İran topraklarının birkaç yüz kilometre içlerine kadar Irak askerleri işgal gerçekleştirmiş, Mehran şehri kuşatma altına alınmıştır. Abadan rafinerisi de zarar görmüştür. İran Irak'ın saldırılarına karşı cevap vermiştir. *“Bu iki ülke arasında 20 Ağustos 1988'e kadar yani neredeyse sekiz yıl sürecek bir savaşın ilk adımıydı.”*⁵⁰⁷

Huzistan İran'ın petrol kaynakları en zengin bölgelerinden biridir. Aynı zamanda Devrim gerçekleştiği andan itibaren de Humeyni'ye muhalif Araplar'ın karışıklık çıkartmaları için kışkırtıldığı bir bölgedir. Irak bu bölgeye Arabistan demektedir. Bölgeden Kürdistan gibi bir yapı çıkarma hayalleri vardır. Hatta Irak tarafından, bölgeye birçok Kürt aile göç ettirilerek Huzistan'ın demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır. Devrimin hemen sonrasında burada propaganda faaliyetleri başlatılmıştır. Bölgeye hem ciddi bir para akışı hem de silah akışı vardır. Bu sayede bölgede çıkacak bir ayaklanmadan faydalanmak ilk plandır; ancak Humeyni hükümeti olayları kontrol etmede etkili olmuştur. Bu etkiyi dönemin siyasilere bölgede Şii nüfusunun yoğun olmasına bağlamıştır.

İran–Irak Savaşı'na kadar İran'da devrimi yönetenler Sünni-Şii söylemleri yerine, İslam dünyasına yönelik cümleler kurmuştu; ancak İran'ın artık bütünlüğünü Şiilik propagandasıyla sağlanacağı İran meclisinde görüşülmektedir. Ayrıca bu kargaşanın henüz devrim öncesinden itibaren planlandığı, Batı'nın da bu gidişattan memnun olduğu ancak devrimi hesaplarına katmadıkları da mecliste bazı milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir.⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁶ Sami Kohen, “Nerede Duracak”, **Milliyet**, 22 Eylül 1980,s.3, “Irak Birlikleri İran'da İlerliyor” **Milliyet**, 25.09.1980, s.7

⁵⁰⁷ Sick, **a.y.**, s.107-109, Security Archive, “The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988” U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference, 14-24 Aralık 2008

⁵⁰⁸ Şurayi Müzakerati Meclis-i İslami İran, Devre 45, Sahife (s.), 383

Irak, savaşın ilk günlerinde, İran'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanmak ve Körfez hayalleriyle birlikte Arap dünyasında söz sahibi olma düşüncesi için uygun bir ortam olduğunu düşünmüştür. Irak için ilk aşamada İran kolay bir hedef olarak görülmüştür. İran, Rehine Krizi sebebiyle Batılı devletler tarafından tecrit edilmiştir. Ayrıca İran'ın henüz çok güçlü ve devrimin tamamen kurumsallaştırdığı bütün bir ordu yapısı yoktur. Yani Irak, İran'ı askeri bir müdahaleye istikrarlı olarak karşı koyabilecek güçte görmemiştir. Fakat bu hayal için petrol zengini Arap komşularının politik ve ekonomik desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır.

Arap dünyası Irak'a savaş sırasında genel olarak destek verse de, Irak'ın İran'ı işgali, Humeyni'ye ülkede tüm güçleri bir araya getirme imkânı sağlamıştır. Savaşın başlaması, İran'da Humeyni'yi, Saddam Hüseyin'in hayallerinin aksine güçlendirmiştir. Hatta Husiztan bölgesindeki Araplar dahi, Irak'ın ilerleyişine karşı direnmiştir.⁵⁰⁹

Irak, rehine krizini kendi adına değerlendirmek istemiştir. Saddam Hüseyin, ani bir baskınla İran'ı işgal ettiğinde, rehine krizi sebebiyle, hiçbir ülkenin İran'ı savunmayacağını düşünmüştür. Rehine krizi çözüldükten sonra da bu ülkeler, görünürde tarafsız söylemlere sahip olsa da Irak yanlısı bir tavır ön plana çıkmıştır. Bu iddianın temel dayanağı ise Irak'ın kullandığı kimyasal silahlara yönelik ciddi bir tepkinin olmamasıdır. Bu savaş bir başka yönüyle Saddam Hüseyin eliyle, kimyasal silahların deneyidir. Süper güçler ve Avrupalı devletler her nedense bu katliama seyirci kalmışlardır. Irak'ın savaş sırasında diğer devletler tarafından kollarının önemli bir sebebi de İran'ın Körfezde sahip olabileceği potansiyel gücü dengelemektir. Bölge ülkelerinin birinin diğerine üstün gelip, bölgesine hâkim bir pozisyona geçmemesi gerekiyordu. Savaş sürecince dış devletler genel olarak bu dengeyi korumak üzere hareket etmiştir.

1982 senesinde Irak, İran'ın savaşta güçlü konuma geçmesi sebebiyle ateşkes için hazırdır; ancak İran şartları zorlaştırarak savaşı sürdüreceğinin sinyallerini ortaya koyar. Nitekim 1980 yılı sonlarında Irak bu konumdayken, İran'dan tüm Şat'ül Arap suyolunun kontrolü ve İran'ın Güney Batısı'ndaki Araplara özerklik verilmesini

---

⁵⁰⁹Sick, a.y., s.107,109

isteyip savaşı sürdürmüştür. Ocak 1981’de Irak Savunma Bakanı “*iran hegemonyası efsanesi bitti.*” Açıklamasını yapmıştır. İran ise aynı dönemde Irak’ı Ahvaz ve Güney İran’da kimyasal silah ve napalm bombaları kullanmakla suçlamıştır.⁵¹⁰ Savaş boyunca, Irak’ın kimyasal silahlar kullanarak binlerce sivil vatandaşı özellikle kendi sınırlarındaki muhalifleri öldürdüğü bilinen bir durumdur.

1982 yılında İslam Konferansı Teşkilatının temsilcileri de iki ülke arasında bir an önce savaş halinin bitmesini istemektedirler. Bu sebeple ateşkes şartlarını görüşmek üzere İran’a bir heyet gönderdiler. Saddam Hüseyin Cezayir Anlaşması’nın belirlediği sınırlara artık razıdır; ancak önce müzakere, anlaşma ve en son adım olarak işgal ettiği alanlardan geri çekilmeyi kabul etmektedir. İran ise kayıtsız ve şartsız Irak’ın geri çekilmesini, savaş tazminatı, bu saldırının cezalandırılmasını, Iraklı mültecilerin güvenli bir şekilde ülkelerine geri dönmelerinin sağlanmasını istemektedir.⁵¹¹ Yani, henüz barış sağlamak konusunda her iki tarafta uzlaşmacı değildir. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi bu savaş sekiz yıl boyunca devam etmiştir.

3.7.2 Çevre Ülkeler ve Batı Dünyası’nın İran –Irak Savaşı’na Yaklaşımı

3.7.2.1 ABD

İran Cumhurbaşkanı Beni Sadr, Irak Hükümeti’ni “*Amerikan uşağı ve paralı askerleri*” olarak değerlendirmiştir. Sovyet Pravda Gazetesi ise ABD’yi her iki tarafı da kışkırtıp savaşa sebep olan taraf olarak lanse etmiştir. Oysa ne Sovyetler Birliği ne de ABD bu savaşta İran’ın tamamen galip olmasını istememiştir. Çünkü İran bir Şii devletidir, bu savaştan tam bir zaferle çıkarsa, Irak’ta bulunan Şii azınlığın, İran’a benzer şekilde yönetime gelebilmesi mümkündür. Ardından bu iktidarı Suriye’de çoğunluğu yöneten Şii iktidarın gücü ile birleştirme potansiyeli ortaya çıkabilirdi. Humeyni, Orta Doğu’da bir Şii bütünlüğü geliştirmek böylece Hürmüz, Basra ve petrol sevkiyatında “*şah damarlar*” denilen hatları kendi elinde tutmak istemektedir. Nitekim iki ülke arasındaki mesele sadece sınır sorunu olsaydı, masa başında çözüm

⁵¹⁰ “Iran-Iraq War Chronology 1980-1988” U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference, 14-24 Aralık 2008

⁵¹¹ Rafsancani, a.g.e., s.418

aranabilirdi; ancak burada özellikle İran'ın devrimin gücünü yaymak için kurduğu siyasi ve kültürel yayılma hayalleri ve rekabet oldukça etkilidir. İran'ın bölgede bu kadar etkili bir güce erişmesini ne Batılı devletler ne de bölgede yüz yıllardır nüfuz mücadelesinde olan süper güçler göz yummazdı. Bu güçler, Irak'ın İran'a saldırmasına bir nevi "yeşil ışık"⁵¹² yakarak, İran'daki yeni yönetime bir yandan Orta Doğu'daki dengeleri hatırlatmak, diğer yandan henüz varoluş mücadelesi veren bir yönetim üzerinde kontrol sağlayabilmenin bir aracı olarak bu savaşı kullanmak istemişlerdir. Nitekim Irak, özellikle ABD'den gereken garantiyi almadan kendini bu savaşa sürükleyecek potansiyele ve özgür hareket kabiliyetine sahip değildir. Bazı Amerikalı uzmanlar Saddam "Amerika'yı dinlemezdi"⁵¹³ görüşüne sahip olsa da, ABD'den aldığı silah ve teknoloji ile savaş planı yapan bir ülke için bu mümkün değildir.

ABD ve Sovyetler Birliği, İran politikalarının bölgedeki Şii çoğunluğuna sahip devletleri ve azınlıkları etkilediğinin farkındadır. Afganistan, Irak, Bahreyn, Kuveyt Körfezde Şii nüfusa sahip ülkelerdir. Bu yapılanmalar İran tarafından desteklenmiş ve kışkırtılmıştır. Amerikalı yetkililerin ifadelerine göre Muhammed Kaboli Afganistan'da, Hadi Modaresi Bahreyn'de, Sadık Mosavi ve Abbas Mehri Kuveyt'te, Ali Ekber Muhtashemi Suriye'de, Celaleddin Sagir ve Seyyid-el Husseyni Lübnan'da, Ahmad Nokhovallah, Suudi Arabistan'da Humeyni taraftarlarını örgütleyen önemli din adamlarından bazılarıdır.⁵¹⁴

ABD ve Sovyetler Birliği, Orta Doğu'da özellikle Körfezde en fazla Müslüman ülkelerin birbirini hırpalamasına göz yumabilirdi, her hangi birinin bir diğerine hatta diğerleri üzerinde nüfuz sağlayıp güçlenmesine değil. Onlar için Müslüman ülkelerin birbirleriyle savaşması "soylu bir haçlı seferi gibiydi."⁵¹⁵ Savaş boyunca ortaya çıkan politikaları da bunu kanıtlar nitelikte olmuştur. İran ve Irak arasındaki savaşın İran'ın devrik Şah'ı Muhammed Rıza Pehlevi'nin "Batı'nın şahdamarı" dediği Hürmüz Boğazı'na sızması, petrol akışları bu kanallara bağlı

---

⁵¹² Blight G.James,Lang, **Becoming Enemies**, s.58

⁵¹³ Blight G.James,Lang, **a.g.e.**, s.63

⁵¹⁴ [HTTP://congressional.proquest.com/congressional/docview/t17.d18.9ebe9ed4576d2603?accountid=11243](http://congressional.proquest.com/congressional/docview/t17.d18.9ebe9ed4576d2603?accountid=11243) , Vol. 131 No. 88 Pg. S9038, Erişim Tarihi, 27 Temmuz 2014 Ayrıca 1980'li yıllarda bölgedeki İran destekli örgütlerin detaylı bilgisi için bkz: aynı belge.

⁵¹⁵ Sick, **a.y**, 107-109

olan Batılı devletler için endişe vericidir. Bununla birlikte savaşın olabildiğince uzaması ise bu devletlerin çift yönlü politikalarıyla mümkün olmuştur.

Irak petrolünün Batıya aktarımında önemli rol oynayan boğazın yerini petrol boru hatları ile yapılan sevkiyat doldurabilecek kapasite de değildir. Bu Körfezden en çok sevkiyatı yapan Japonya için de oldukça büyük bir sorundur. Ayrıca Abadan rafinerisi de hem Sovyetler Birliği hem de Japonya için oldukça önemlidir. Her iki ülkede petrol ihraç eden Ülkeler Birliği (OPEC) üyesidir ve birlik, yaptığı açıklamada bu savaşın bir an önce bitmesi isteklerini iletmiştir. Savaş süresince daima savaşın bitmesi istekleri uluslararası kamuoyuna sunulmuş; ancak silah satışının durması ve tarafların çatışmasını önleyecek samimi tedbirler ortaya konulmamıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'ın İran'ı işgali üzerine 26 Eylül 1980'de ilk toplantısını yapmıştır. Konsey, taraflar arasında ateşkes ilan edilmesini ve Irak'ın işgal ettiği yerlerden çekilmesini istemiştir. Bu iki tarafında uymayacağı bir karardır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, kimyasal silahları ve sınır işgallerini gerçekleştiren Irak olmasına rağmen her iki ülkeyi de savaşın son bulması konusunda zaman zaman eşit mesafeden uyarmıştır. Savaş süresince bütün dünyanın sattığı ve Irak'ın kullandığı kimyasal silahlar için sert ve kararlı bir yaptırım ortaya konulmaması, Irak'ın uluslararası alanda özellikle bu kimyasal silahları üreten Batı ülkeleri tarafından desteklendiği algısını güçlendirmiştir.⁵¹⁶

ABD'nin savaş sırasındaki tutumu da 1982'ye kadar hemen hemen iki tarafa da eşit mesafede durmaktır. Bunu yaparken amacı *“birbirini yenemeyen iki güç varsa birbirini olabildiğince hırpalamalarına müsaade etmektir”*. Aslında BM üyesi ülkelerin de genel itibarıyla tavrı budur. 1982'de ise durum değişir çünkü İran savaşta üstün duruma geçmiştir. Bu durum ABD'nin de çıkarlarına zarar verebilirdi ve ABD Irak'a daha yakın hareket etmeye başlamıştır. 1984'de ABD İran'a askeri malzeme sevkiyatını durdurmuştur. Bu tarihlerde Irak, ABD'ye açık olarak savaşta İran'a karşı birlikte hareket etme çağrısı yapmıştır. Fakat 1985 senesinde ABD'nin İsrail'le birlikte üstü kapalı bir şekilde İran'ı askeri olarak desteklediği ortaya çıkmıştır. İsrail, ABD'nin Orta Doğu'da en yakın müttefikidir. İsrail savaş sürecinde özellikle ilk yıllarda ABD'yi İran'ı desteklemesi yönünde teşvik etmiştir. Buna

---

⁵¹⁶ Parsons, a.g.e., , s.80-81

karşın İsrail'in Irak'la oldukça gergin ilişkileri vardır. Bu sebeple özellikle Irak'la arasındaki gerginlik ve baskıdan ötürü İran'ın Irak'a karşı desteklenmesi taraftarıdır. Hatta İran'a jetler ve hava kuvvetleri ekipmanları için yedek parça sağlamıştır. ABD'de İran'daki casuslarına İsrail-İran askeri ilişkilerini görmezden gelmeleri emrini vermiştir.⁵¹⁷

ABD'nin savaş sırasında üstü kapalı olarak İran'ı desteklemesi 1986 yılı sonlarında İran ve ABD arasında sürdürülen gizli ilişkiler *İran Gate/Contra* skandalı ortaya çıktığında özellikle Körfez ülkeleri için, Amerikan politikaları üzerinde kuşkuya sebep olacak bir güven yıkımı olmuştur. Bu sebeple 1987'de ABD, Arap ve Irak cephesinde daha aktif bir şekilde yer almıştır. 1988'de İran'ı durdurmak için yapılan donanma harekâtında da İran'a karşı yer almıştır.⁵¹⁸

ABD, Irak'ın İran karşısında yenilmesini de kazanmasını da istememiştir. Dolayısıyla bu denge politikasıyla savaş boyunca Orta Doğu'da kendi kontrol ve çıkarlarını korumaya, sürdürmeye ve geliştirmeye çalışmıştır. Esasında bölgenin önemli iki petrol üreticisi arasındaki savaş, bu ülkelerden petrol alan ve onlarla ticaret yapan birçok ülkeyi dolaylı veya dolaysız savaşın tarafı haline getirmiştir. Kuzey Kore, İran Petrolü için İran'a, Çin de Irak petrolü için Çin yapımı silahlarını Irak'a satmıştır.⁵¹⁹ Bölgede etki oranları diğer güçlere göre nispeten düşük bu ülkeler dahi krizi fırsata çevirip sekiz yıl boyunca savaşın devam etmesine destek olmuşlardır. Tüm bu süreçte zaman zaman, güçlü devletlerin ve bölge ülkelerinin söylediklerinden farklı eylemler oraya koydukları da açık şekilde oraya çıkmıştır. Hemen hemen tüm Batılı ülkeler dönemsel olarak farklı taraflara silah ve malzeme yardımı yaparak dengeleri savaşı sürdürebilecek, iki İslam ülkesinin birbirine ve İslam'a verdikleri zararı en üst seviyeye getirebilecek kadar olabildiğince kazanamı olmayacak anlamsız bir savaşın sürdürülmesi için korumuşlardır. Bu tutumun sonucu olarak bu savaş İslam ülkeleri, İran ve Irak dışındaki ülkelerin menfaatine olmuştur.

---

⁵¹⁷ Blight James, **a.g.e.**, s.12

⁵¹⁸ Sick,**a.y.**, , s.107-109

⁵¹⁹ Security Archive, "The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988" U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference , 14-24 Aralık 2008

3.7.2.1.1 İran Contra Skandalı (İran Gate)

Tahran’da ABD Elçiliği’nin işgal edilmesi, çevre ülkelerde de bir takım benzer girişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Rehine sayısı ve krizin mevcut hükümetler tarafından resmen desteklenmemesi diğer ülkelerdeki olayları, İran’daki kadar büyük bir sorun haline getirmemiştir. Benzer olayın yaşandığı ülkelerden birisi de Lübnan’dır. Burada İran’ın silahlı bir örgüt olarak desteklediği “Hizbullah” örgütü birçok eylem ve terör faaliyetinin de sebebidir.

1986 senesinde Lübnan’da yayınlanan siyasi içerikli bir dergi “*Ash-Shiraa*” ABD ve İran arasında yüksek düzeyde sürdürülen silah ticareti bağlarını ortaya koyan bir makale yayımlanmıştır. ABD, İran’ı rehine krizi sırasında terörist listesine koymuştur. 20 Ocak 1984 tarihinde İran’ı uluslararası terörizme destek olmakla ve Lübnan’daki Hizbullah örgütüne destek olmakla itam etmiştir. İran’a askeri destek sağlayan tüm ülkelerin de aynı suçta ortak olacağını duyurmuştur. İran ve Irak arasında savaş başladığında da açık olarak Irak cephesine destek vermişti. Zaman zaman her iki tarafa da doğrudan silah satışı yapmadığını beyan etmiş; ancak buna rağmen dergiye göre ABD-İran arasında savaş sırasında yürütülen silah ticareti vardır. Bu demek oluyordu ki ABD, İran’ı hem terörist ve saldırgan ilan etmiş hem de İran’la ittifak kurmuştur. Derginin haberine göre bu ittifakın sebebi; İran uzantılı ve Lübnan’da bulunan “Hizbullah” örgütü tarafından, Lübnan’da rehin alınmış bazı Amerikalı diplomatların kurtarılmasıdır. Reagan bu iddiaları bir hafta sonra yalanlamış ve Reagan, gazetenin haberinin tamamen yanlış olduğunu beyan etmiştir. Haberde esas eleştiri konusu durum ise “*herkese karşı*” olan İran’ın ABD ile ittifak içinde olduğu gerçeğidir. Bir süre sonra Reagan yeni bir açıklama yapmış ve bu ticaretin rehinelerle ilgisi olmadığını, düşmanlığın yerini alabilecek yeni ilişkiler için küçük bir sevkiyat yapıldığını söylemiştir. İran, Cumhurbaşkanı Ali Hamaney ise, Ronald Reagan’ın yalan söylediğini belirtmiştir;⁵²⁰ ancak ABD, İran’la arasındaki silah ticaretini kabul etmiştir. Bu ABD’nin süreç boyunca, hem yalan söylediğini hem de çift taraflı hareket ettiğini de kabul etmesidir.

Skandal temel olarak üç konu ile alakalıdır: İran–Irak Savaşı ve İran’ın silah ihtiyacı, ABD’nin İran Hizbullahı’nın etkisini kullanarak rehineleri kurtarmak istemesi, Nikaraguay’da Sovyet–Küba destekli Sosyalist Sandinista hükümetine karşı

⁵²⁰ Blight, a.e., s.125 -126

Managua’da direnen *gerilla*’ları “*contra*” silahlandırmak, böylece Sovyetler Birliği taraftarı hükümetin devrilmesini sağlamaktır. Bütün bunlar hem uluslararası hukuka hem de ABD’nin yasalarına uygun değildir. Kongre’de yasaklanmış eylemler içermektedir. Kongrenin belirlediği bütçe dışında kongre izni olmadan bir yapılanmayı finanse etmek yasa dışıdır. Bu her iki sebep için de kabul edilemezdir.⁵²¹ Zira rehineler için fidye ödenmesi de Amerikan kongresi tarafından yasaklanmıştır. Yani bu hangi açıdan bakılırsa bakılsın yasadışıdır ve bir skandaldır. Bu skandal Reagan yönetimini ciddi sıkıntılara maruz bıraksa da doğrudan kendisi ile ilgili bir suçlamada bulunamadığı ve delil olmadığı için hiçbir ceza almamıştır ama yüksek konumda bazı devlet görevlileri işten çıkartılmıştır. Bu skandalın uzun vadeli ve gerçek sonucu ise zaten Orta Doğu’da ABD’ye karşı pek de var olmayan güveni uzun yıllar etkisi sürecektir şekilde sarsmış olmasıdır. Diğer yandan ise İran’ın sürdürmeye devam ettiği güçlü devletlere meydan okuma tavrına rağmen, İslam dünyasında inanırlılığını sarsmıştır. Nitekim Humeyni ABD’yi “*great satan*” yani “*büyük şeytan*” İsrail’i ise “*little satan*” *küçük şeytan*”⁵²² ilan etmişti. Oysa ortaya çıkan durum gösteriyordu ki İran, İslam’ın en büyük düşmanları ilan ettiği ülkelerle gizli bir işbirliği içindedir.

22 Eylül 1980’de Irak’ın, İran’ı işgali konusunda, İran yetkililerinin, ABD’nin temel kışkırtıcı olduğunu beyan etmesine rağmen, 1980 Aralık ayında Saddam Hüseyin İran ve ABD arasındaki ticari bağların farkındadır ve direk olarak ABD’yi Irak’a karşı İran’a destek olmakla suçlamıştır. Saddam Hüseyin bu iddiasını daha sonra defalarca tekrar etmiş ve ambargolara rağmen, İran’ın Amerikan silahları kullandığını söylemiştir. 25 Mart 1982’de Saddam Hüseyin, bu iddiasını geliştirerek yenilemiş ve İsrail, üzerinden İran’a silah gönderildiğini, bu silahların ABD’den çıkışında gerekli kontrollerinin yapılmadığını da iddialarına eklemiştir. İsrail Savunma Bakanı Ariel Sharon, ABD’nin bu durumun farkında olduğunu beyan etse de ABD durumu bu dönemde yalanlamıştır. Hatta Libya dergisinin haberinden tam bir yıl öncesinde New York Times gazetesi, İran bandıralı gemilerin taşıdığı askeri mühimmatlarla, önce Kuzey Kore’ye oradan Nikaragua’ya geçtiğini yazmıştır. Fakat

⁵²¹ <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/clinton/frenzy/iran.htm> , Erişim Tarihi, 29 Haziran 2014

⁵²² Blight, a.g.e., s.127

bu gazete haberinde gemideki silahların Sovyet yapımı olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca Şubat 1986'da İran Meclis Başkanı Rafsancani, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin çeşitli yönlerde geliştiğini; Ancak ABD-İran ilişkilerinde böyle bir gelişme ümidi olmadığını beyan etmiştir.⁵²³ Eğer New York Times gazetesinin haberindeki gibi, İran, Sovyet silahlarını da taşımışsa İran, hem Sovyetler Birliği hem de ABD için kuryelik yapmıştır. Diğer yandan düşman ilan ettiği güçlerin savaşının artması gibi bir çaba göstermiş de olabilirdi. Bir başka ihtimal de New York Times gazetesi, silah taşıyan geminin menşei konusunda yanılmıştır.

Sonuç olarak Orta Doğu'da kritik bir savaş sırasında ortaya çıkan durum, bir Şii geleneği olan “*takiye*” nin, gerektiği durumda ABD ve Sovyetler Birliği gibi ülkeler tarafından da uygulandığını somut örneklerle göstermiştir. Yani dünyanın süper güçleri, gerektiğinde açıkça yalan söylemekte ve bu yalan stratejisi bu ülkeler tarafından da kullanılmaktadır.

İran Contra skandalı, bir diğer bakış açısıyla malumun çeşitli belgelerle ilanı olduğu için tam olarak reddedilememiştir. Kasım 1986'da bir basın toplantısında Reagan, “*İran'a Silah sevkiyatı konusunda bu kadar gürültü koparılmasaydı, Lübnan'daki diğer iki rehineyi de kurtarmak mümkün olacaktı.*” Açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama Reagan'ın süreç konusunda haberdar olduğunu tekrar ortaya koymuştur. Reagan'dan sonra Adalet Bakanı Edwin Meese bir açıklama yaparak: yapılan soruşturmalar neticesinde, İran'a tüm silah satışının İsrail üzerinden yapıldığını ve İran'ın silah sevkiyatı karşılığında ödediği paraların bir kısmının yasadışı yollarla Nikaraguay'a “*Contra*”lara ulaştırıldığı bilgisine ulaşıldığını ve Reagan bilgisi dışında bu sevkiyatların yapıldığını açıklamıştır. Yani Reagan İran'a silah satışı konusunda bilgilendirilmiş; ancak Nikaraguay'a yapılan para sevkiyatından habersizdir.⁵²⁴ Sonuç ne olursa olsun bilinen kısmının gerçekleri ne kadar yansıttığı açık olmayan bu skandal Reagan'ın öncelikle Amerikan kamuoyunda güvenirliliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde gerek İran gerekse ABD dünya kamuoyu için güvenirliliğini kaybetmiştir. Esasında bu olay

---

⁵²³ Security Archive, “The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988” U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference, 14-24 Aralık 2008

* Tehlike ve gereklilik durumunda gerekirse bir olayın aksini veya yalan söylemenin mübah kabul edilmesi durumu.

⁵²⁴ Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.1750

ABD'den daha fazla İran için bir skandaldır. Şeytan olarak ilan ettiği iki ülkeyle birlikte silah satışı ve para sevkiyatı için birlikte hareket etmiştir. Bu İran'da kurulan Şii Devleti'nin bundan sonraki politikalarına şüpheyle yaklaşılmasına sebep olacak önemli bir problemdir.

Bu gizli ittifakla ABD ne kazandı sorusunun cevabı da net olmamakla birlikte, ekonomik kazanç sağladığı açıktır. Yanısıra, İslami örgütleri silahlandırarak istediği zaman çatışmalara sevk edebileceği bağlar kurmuştur. Bölgede iletişim içinde olduğu Irak, İsrail, İran vb. birbirlerine düşman söylemlere sahip tüm ülkelerle ilişkilerini sürdürmüş ve gerektiğini birini diğerine karşı kullanabileceği bağlarını korumuştur. Bu şekilde gizli bile olsa söylemleri aksine İran'la kesmediği bağlarının gerektiğinde kullanacağı avantajlarını da kazanmış olabilirdi. İran ise Irak'la sürdürdüğü savaşta bu ittifak ortaya çıkana kadar üstün durumdadır. Bu andan itibaren savaşın sonunun da hızla gelmesi ve İran'ın dış güçlerin ortak baskısıyla savaşı bitirmeye zorlanması da bu skandalın sonucu olarak değerlendirilebilir.

3.7.3 Diğer Batılı Ülkeler

İngiltere, başlangıçta iki tarafa da silah ambargosu uygulamıştır. Ayrıca İngiltere kendi ticaret gemilerini korumak için 1980'de Körfezin Güneyi'ne bir savaş gemisi göndermiştir. (Armilla Patrol) Ayrıca savaşın ilerleyen yıllarında İran'ın üstünlüğü söz konusu olmaya başladığında tıpkı Fransa gibi İngiltere de Irak'a kimyasal silahlar üretmek için kullanacağı maddeler satmıştır. 1984 senesinde bu durum basında yer alır. İngiltere'nin bu konuda desteği sinir gazı olarak bilinen "*sarin*" di. İngiltere, bu kimyasalların, tarımsal ilaçlar, böcek ilaçları üretilmek için kullandığını iddia etmiştir. Benzer şekilde bu dönem kimyasal silah satışı sürdüren bütün ülkeler, bu ticaretlerine çeşitli medikal bahaneler bulmuştur. Ayrıca İngiltere, İran'a da felaket yardımı olarak iki tane hastane gemi göndermiştir.

Fransa'da savaşta tarafsız olacağını ilan etmesine rağmen, Şubat 1981'den itibaren Irak tarafında bir tavır ortaya koymuştur. "*Mirage F-1*" uçaklarıyla direk olarak Irak'a destek vermesini, İran bir savaş hamlesi olarak değerlendirmiştir. 1983'de Fransa Dışişleri Bakanı Irak'ı ziyaret etmiş, sonrasında da Irak'a beş savaş uçağı ödünç vermiştir. Bu Irak'a özellikle tanker savaşları ve petrol yükleme

tesislerine yönelik saldırı kabiliyetini artırıcı bir destek sağlamıştır. Ayrıca Savaş başladığında, İran'ın hava saldırıları sebebiyle ülkelerine dönen Fransız nükleer fizik uzmanları, 1981 Nisan ayında, Bağdat yakınlarında nükleer reaktör çalışması yapmak için tekrar Irak'a dönmüşlerdir. Nitekim bu tarihlerde, Irak'ın Nijerya'dan 100 ton "sarı kek-yellow cake" satın alımı, bölgede ileri nükleer çalışmalar yapılmaya çalışıldığının da bir göstergesidir; ancak daha ilginç olanı bu tesisin Haziran 1981'de İsrail savaşı uçakları tarafından vurulmasıdır. Fransa'nın savaş süresince Irak'a kimyasal silah konusunda bir destek sağladığı görülür. Savaş sırasında kullanılan bir diğer kimyasal silah olan hardal gazının da Fransız-Sovyet yapımı helikopterlerle halka püskürtüldüğü rapor edilmiştir. Belçika'da yapılan laboratuvar incelemelerinin sonuçları yine bir diğer kimyasal silah olan "yellow rain –sarı yağmur" da Irak, tarafından savaş sırasında kullanılmış olduğunu gösterir. Bu kimyasal silahı Sovyetler Birliği de Afganistan'da, Laos ve Kamboçya'da kullanmıştır⁵²⁵ BM'in savaş sırasındaki bu insanlık dışı katliamlara seyirci kalması muhtemelen bu silahların menşelerinden kaynaklanmıştır.

Fransa, Humeyni'nin İran'a geliş sürecinde mesajlarının devrimcilere ulaştırılmasında oldukça önemli bir rol oynamıştı. Devrim henüz kendisini yerleştirme sürecinde, bu kadar ciddi bir savaşın içindeyken, Fransa'nın Irak tarafına yakın faaliyetleri, Irak topraklarında sürdürmeyi planladığı nükleer çalışmalarla ilgili olabileceği gibi, İran ile ilişkilerin farklılaşması da dikkat çekicidir. Bunun bir sebebi de Humeyni'nin Fransa'da kendisini karşılayan dostlarına vefa süreci sonlarına yaklaşmasıyla ilişkilendirilebilir. İlmli İslamcılar ve liberaller yönetimden uzaklaştırıldıkça Fransa ve İran'ın da arası da açılmaya başlamıştır. Nitekim devrimden sonra yeni rejimin baskılarından kaçan pek çok aydın ve siyasetçi de Cumhurbaşkanı Beni Sadr gibi Fransa'ya sığınmıştır. Aynı süreçte İran'da yönetimde İCP'nin yani radikallerin gücü artmaya başlamış ve 31 Ekim 1981'de Hameney, İran Cumhurbaşkanlığı görevine, Hüseyin Mosavi'de başbakanlık görevine getirilmiştir.

---

⁵²⁵ Parsons, a.g.e., s.80-81, Security Archive, "The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988" U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, **Briefing Book For A Critical Oral History Conference**, 14-24 Aralık 2008

1984 senesinde Irak ve Fransa arasında imzalanan ve günlük 40.000 varil petrolün Fransa'ya gönderilmesini, Irak'ın borçlarının yapılandırılmasını içeren anlaşma savaş boyunca yararlılıklarının karşılığı olarak Fransa'ya Irak'ın sunduklarından biridir.

1986 senesinde İran ve Fransa görüşmeleri yeniden başladığında da Fransa açıkça, Irak'la sürdürdüğü ilişkilerin devam edeceğini ve İran'la ilişkilerinin bunu etkilemeyeceğini beyan etmiştir. İran'la kurulan bu yeni ilişkilerin bir karşılığı olarak Fransa, Halkın Mücahitleri örgütünün lideri Mesud Rajavi'yi sınır dışı etmiştir.⁵²⁶

Fransa'nın birbirine düşman iki devlet arasında kendi adına gösterdiği tavır bağımsız, güçlü ve kendi menfaatleri için hareket eden devletlerin göstermesi gereken menfaat ekseni tavidir. Karşısındaki muhatapları Sovyetler Birliği ve ABD gibi farklı güçte iki denge olsaydı, muhtemelen bu kadar açık ve rahat bu çok yönlü bağları kuruyup, birbirine düşman ülkelerle ilişkilerini, kendisini merkeze koyup idare etmesi zorlaşabilirdi.

Almanya ve İtalya her iki tarafa da ilgi göstermekle birlikte savaşa karşı tarafsız bir tutum sergilemişlerdir. İtalya 1987'de savaş gemilerini Körfeze gönderen İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya dâhil olmuş ve İran'a karşı yabancı devletlerin savaş gemilerinden oluşan bir donanmayla misilleme yapmıştır. Bu tavır İran için büyük bir şoktur. O ana kadar ateşkes için ikna edilemeyen İran'ın Temmuz 1988'de çözüm istediğini beyan etmesi bu donanma misillemesi ile sağlanmıştır.⁵²⁷ Bu ülkeler savaşın bitmesi konusunda başından beri aynı samimiyette olsalardı, bu tavrı daha erken ortaya koyabilirdi.

3.7.4 Sovyetler Birliği

Sovyetler Birliği'nin İran- Irak Savaşı'nın ilk günlerinde elçilik işgali ve rehine krizinin çözüme kavuşturulma olasılığının artmasıyla birlikte endişelendiği görülür. Sovyetler Birliği'ne göre böyle bir gelişme İran'ın ihtiyaç duyacağı maddi ve askeri desteği sağlamak için hem ABD hem de Batı'ya yaklaşma çabasıdır. Hatta Sovyetler'e göre İran'a uygulanan yaptırımların ortadan kalkması otomatik olarak

⁵²⁶Security Archive, "The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988" U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference, 14-24 Aralık 2008

⁵²⁷ Parsons, a.g.e., s.80-81

Batı Avrupa ve İran ilişkilerinin gelişmesi demektir.⁵²⁸ Sovyetler Birliği'nin taşıdığı bu endişeyi tespit eden Amerikalı uzmanların tahminlerine göre Sovyetler de kendi yöntemleriyle İran'ın Batı'yla ilişkilerini geliştirme ihtimallerine karşı propaganda uygulamaya başlamıştır. Sovyet propagandası ile “*Rehinelerin serbest bırakılması İran'ın siyasi ve politik ilişkilerini yönlendirmemeli, İran, Batı'ya değil doğru dostluklara yönelmeli...*” fikri milliyetçi İranlılara yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu sayede savaş uzadıkça Humeyni rejimi zayıflayabilir, Batı yanlısı istikrarsız bir düşman algısı oluşturabilirdi.⁵²⁹ Bu tahmin Amerikalı görevlilere aittir; ancak savaş ve savaşan bir halkın psikolojisi göz önüne alındığında rejimin zayıflaması yenilgiyle mümkün olabilecek bir ihtimaldir. Sovyetler Birliği, İran'ın bu savaşta yenileceğine inanıyor olsaydı savaşın başından itibaren böyle bir tutum geliştirebilirdi; ancak böyle olmamıştır. Sovyetler Birliği de bir nevi denge siyaseti ile iki tarafın olabildiğince uzun süre savaşmasından menfaat sağlayan taraflardan biri olmuştur.

İran-Irak savaşında, Sovyetler Birliği'nin tutumu 1982 senesine kadar İran tarafındadır, çünkü Irak bölgede istikrarı bozan, saldırgan taraf olarak görülmüştür. İlk aşamada Irak'ın kontrol edilmesi gereklidir. Sovyetler Birliği de Irak'a yaptığı sevkiyatları durdurduğunu beyan etmiş; ancak tüm bağlarını kesmemiştir. İranlı yetkililer, Sovyetlerin Irak'a savunma sistemleri sattıklarını iddia etse de Sovyet yetkilileri bunu reddetmiştir. Oysa 1972 senesinden itibaren Irak ve Sovyetler Birliği arasında askeri bir anlaşma vardır ve Sovyetler Irak'a sürekli silah satmıştır. Savaşın ilk yıllarında Irak'ın elindeki silah stokların uzun süre yeteceğine de güvendiği için açıkça Irak'a silah satmadığını beyan etmiş olabilirdi. Ayrıca bu süreçte Sovyetler Birliği Irak'la çok yakın görünerek İran ile arasındaki iletişimi kaybetmek istememiştir. Hatta zaman zaman İran'a, İran'da ABD her an bir darbe girişiminde bulunabilir istihbaratıyla yetkilileri uyarmak için elçilerini göndermiştir. Sovyetlerin bu bilgi paylaşımı, İran'ın ABD karşıtı tavrını sürdürmesi amacını taşıyan propagandalar niteliğindedir. Çünkü Sovyet elçileri tarafından bilginin kaynağı ya da güvenilirliği konusunda hiç bir ipucu verilmediği gibi, aynı haberi birkaç ay arayla İran yetkililerine tekrar iletmişlerdir. Meclis Başkanı Rafsancani ise İran'da darbe

---

⁵²⁸ Security Archive, “Soviet Interests, Policies and Prospects With Respect to the Iran-Iraq War” Special National Intelligence Estimate, SNIE 11-34/36.2-80, 24 December 1980 s.8

⁵²⁹ a.b, s.9

ortamı olmadığını fakat terörün ülke için sorun olduğunu belirtmiştir⁵³⁰ İran’da darbe ortamı endişesi devrimin ilk aylarında varken, İran yetkililerini bu endişeden kurtaran faktörlerden biri şüphesiz, rehine krizi ve Irak’la başlamış olan savaştır.

Sovyetler için, İran’ın stratejik önemi, Irak’tan daha yüksektir. Bu sebeple, iki ülke arasındaki savaşı özellikle ilk aşamada bu coğrafyada etkisini arttırabilmesine imkân sağlayacak bir fırsat olarak görmüş; ancak savaşın süresinin uzama ihtimali, İran’ın Batı ile ittifaklar geliştirmesi olasılığını düşünmesi, BM’nin, NATO’nun bölgeye yönelik politika geliştirme ihtimalleri, Sovyetler Birliği’ni endişeye düşürdüğü için savaşın kısa sürede bitirilmesi taraftarı olmuştur. Diğer yandan İran’da kurduğu bağları kaybetmemek için Irak’ın büyük çaplı yardım taleplerini reddetmiştir. Bu durum Saddam Hüseyin’in kendi halkı nazarında güven kaybetmesine sebep olmuştur. Sovyetler her ne kadar Irak’la bağlarını tamamen kesmiş ve Irak’ın elinde bulunan silahların ilk aşamada uzun süre yeteceğini düşünerek böyle bir strateji takip etmiş olsa da, dolaylı olarak ortaya koyduğu bu İran yanlısı tutum, Irak’a savaş sırasında bir karşı cephe açılmış kadar zarar vermiştir.⁵³¹

İran ve Sovyetler Birliği ilişkileri savaş sürecince sınırlıdır. Bu durum öncelikle İran’ın “*ne Doğu ne Batı*” söyleminden kaynaklanmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği, İran için ABD’den daha ciddi bir tehdit olabilirdi çünkü sınırında yer almaktadır. Bir kriz durumunda İran’ın kendini koruması gereken ilk güçtür. Bu sebeple İran, doğrudan Sovyet kuvvetlerinin desteğini de kabul etmemiştir. Fakat bilinen bir gerçek var ki savaş içindeki bir ülkenin silaha ihtiyacı vardır ve bu silahı üreten ülkelerden alır. Bu sebeple söylemler ne olursa olsun İran’ın bu dönemde silah üreticisi ülkelerle gizli veya açık ticareti vardır.

Devrimden sonra İran, Sovyetler Birliği’ne petrol satışını durdurulmuştur ve savaş sırasında da bu sorun çözülmemiştir. 1982 baharında ise İran’ın savaşta üstün konuma geçmesi ve Irak’ı işgal ettiği topraklardan çıkarması ile Irak barış ilan etmeye razıdır. Humeyni ise Irak içlerine doğru ilerlenmesi emrini vermiştir. Batılı ülkeler gibi Sovyetler Birliği’nin de İran’a yaklaşımı bu atmosferde savaş sürdürmekteki ısrarı aynı zamanda savaşta üstün konuma geçme tehlikesi belirmesi

---

⁵³⁰ Rafsancani, **a.g.e.**, s.300

⁵³¹ Security Archive, **a.b.**, no:120, 24 December 1980

sebebiyle değişmiştir. Sovyetler, Irak'a silah yardımına başlamıştır. Çünkü bu kez İran'ın bu tavrı bölge için tehdit oluşturur bir hale dönmüştür. 1988 senesinde savaşın sonlanması gündeme geldiğinde Tahran'a giden Sovyet Dışışleri Bakanı Voronstov, savaşın bir hata olduğunu ve düzeltilmesi talebini İran'a iletmiştir.⁵³²

1982 senesinden itibaren Irak barış için hazırdır. İran ise savaşı sürdürmekte kararlıdır. İran, Sovyetler Birliği'nden Irak'a silah satmaması yönünde istekte bulunmuşsa da bu istek reddedilmiştir. Ayrıca bu tarihten sona, İran savaşı sürdüren ve üstün pozisyona sahip taraf olduğu için, İran'a yönelik her türlü iletişim ve sevkiyat savaşı sürdürmesine yetecek kadar sınırlı ve dengeli bir noktada tutulmuştur.⁵³³Yine de iki ülke arasındaki ticaret kesilmemiştir. Sovyetler İran'la yeni anlaşmalar yapmayı sürdürmüştür. Bu anlaşmalar ABD'yi savaş süresince Sovyetlerin İran üzerinde etkisi artıyor endişene sevk etmiştir. İki süper güç arasındaki rekabet İran'ın savaş süresince faydalandığını bir denge oluşturmasını sağlamıştır.

3.7.5 Arap Devletleri

Savaşın ortaya çıkış aşamasında hem Irak hem de İran tarafından din adamlarının karşılıklı propagandaları iki ülke arasında zaten var olan sorunların daha da gelişmesine sebep olmuştur.

Irak, İran'daki muhalif Arap ve Kürtlerle iletişim halindedir. Bu muhalifler yoğun olarak petrol zengini Huzistan bölgesindedir. Buradaki grupların kışkırtılması İran için oldukça büyük bir tehdittir. Ayrıca Körfezde bulunan Şii Müslümanlar burada bir Arap devleti kurup, Fars emperyalizmine karşı direniş propagandası yapmaktadır. Irak bu sayede çoğunluğu Sünni inanca sahip Suudilerin de dengelenebileceğini düşünmüştür. Özetle bölgenin önemli ülkeleri olan İran, Irak ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı güvensizlik ve rekabet havası hâkimdir. Özellikle İran propagandalarının etkisiyle Irak gibi, Afganistan, Bahreyn ve Kuveyt'te Şiiilerin ülke yönetimlerinden istekleri sürekli artmaktadır. Irak zaten savaşa sebep olan ve bu Şii hareketlerinden rahatsız taraftır. Irak, yoğun bir Şii nüfusu olmasına rağmen, yönetimde bulunan BAAS Partisi Sünni eğilimdedir. Diğer yandan stratejik olarak da

⁵³²Hunter T Shreen, a.y, s.89,97

⁵³³ Ramazani, "İran's Foreign Policy", s.57

Irak'ın Körfezde küçük bir bağı vardır ve bunu geliştirmek istemektedir. Suudi Arabistan ise Irak'ın Körfezde etkisinin gelişmesini istememektedir. Bu sebeple bölgedeki Arapları, Irak'a karşı kışkırtabilirdi. Yine de İran, Irak'ın Suudilerle bir iş birliğine girmesinden endişe etmiştir.

İran'ın Orta Doğu'da somut ve net tek ortağı vardır o da Suriye'dir. Hatta İran, bu dönem dünyada dostsuz görünürken Suriye, İran'ın iletişim içinde olduğu en özel ülkedir. İran, Suriye'nin İsrail'e karşı sürdürdüğü mücadeleyi desteklemek için bir milyon ton bedava petrol vermeyi, dokuz milyon ton petrolü de uygun fiyata satmayı savaş esnasında kararlaştırmıştır. İran, Meclis Başkanı Rafsancani, Suriye ile aralarındaki dostluğun İran-Irak Savaşı'nın bir Arap-Acem savaşı gibi görünmesine engel olduğunu söylemiştir. Onun bu söylemi Saddam Hüseyin'in Cezayir Anlaşmasını feshederken yaptığı "*Dinsel çağrı kisvesi, Acem ırkçılığını gizlemekten başka bir şey değildir...*" sözlerine cevaptır. En azından İran ve Suriye yönetimlerinin Şii olduğuna bakılırsa demek ki savaşın Sunni- Şii savaşı gibi görünmesin duyulan bir rahatsızlık ya da endişe savaşın tarafları arasında yoktur. Ayrıca İran, Suriye üzerinden, Irak petrolünün Akdeniz Limanları'na ulaşmasını da engellemiştir. Bu da İran için savaşta kar sağlamaktadır.⁵³⁴

Diğer ülkeler kendi iç krizleri yanı sıra bir de devrimin etkilerinin kendi ülkelerine sıçraması endişesini yaşamaktadır.

Suriye Dışişleri Bakanı Khaddam ve İran Dışişleri Bakanı İbrahim Yazdi ağustos ayında, Suriye'nin Irak'taki Şii'leri devlete karşı kışkırtması yönünde anlaşmaya varmıştır.⁵³⁵ Bu konuda, Irak'lı bir Şii din adamının İran Meclis Başkanı Rafsancani ile görüşmesinde: Saddam Hüseyin'in devrilmesi halinde, Irak'ta ortaya çıkması muhtemel bir ayrışmadan bahseder ve Irak'taki muhalif gruplar arasında birleştirici bir rol oynanması gerektiğini belirtir.⁵³⁶ Irak'ta böyle bir bütünlüğün ya da bütünlendirici role sahip muhalif bir liderin olmaması, Batılı Devletler ve Sovyetler Birliği'nin de gizli ya da açık olarak uzun bir süre Saddam yönetimini desteklemesinin bir sebebidir, çünkü aksi halde Irak'da ortaya çıkacak kaosu birleştirici bir güç henüz hazır değildir.

⁵³⁴ Rafsancani, a.g.e., s.421,422, Armaoğlu, a.g.e., s.775

⁵³⁵ National Archive, CIA-RDP 81B00401R000500100031-5, Ramazani, a.y., s.57

⁵³⁶ Rafsancani, a.g.e., s.337

1981 Ocak ayında İran ve ABD arasında rehine krizinin çözülmesi üzerine, Cezayir Dışişleri bakanının 1975 anlaşmasını görüşmek üzere İran'a gerçekleştireceği ziyarette Irak Hava Kuvvetleri, Cezayir yetkililerinin uçağını vurmuş, dışişleri bakanı Muhammed Benyahia ve yanındakiler hayatını kaybetmiştir. Bu olay Cezayir için oldukça büyük bir şok olmuş ve uzun süre aktif olarak olaylara müdahil olmamıştır.⁵³⁷

1981'de Fas'ta düzenlenen bir konferansla Arap yöneticileri bir araya gelmiş ve bir karar alamadan dağılmışlardır çünkü Arap dünyası kendi aralarında bir anlaşmaya varmak ve ortak söylemlere sahip olmakta eksiktir. Bu da sayıca Sunni Müslümanlardan çok daha az olsa da bölgede Şii gücünü yükseltip, daha güçlü bir bütünlük kurma amacındaki İran için sevindirici bir gelişme hatta başarı olarak yorumlanmıştır.⁵³⁸

Gelişmeler karşısında tavrını açıkça ortaya koyan ilk Arap Devlet adamı ise Ürdün kralı Hüseyin'dir. Irak'ın mücadelesini kahramanca bulduğunu ve sonuna kadar desteklediğini beyan etmiştir Mısır ise bu savaşın bütün Orta Doğu'yu istikrarsızlığa sürüklediği ve Arap- İsrail barışına gölge düşürdüğünü düşünmektedir. Ayrıca Mısır hükümeti 1987 senesinde, İran'la tüm resmi irtibatını kesmiştir.⁵³⁹ İran zaten bu barışa başından beri karşıdır. Hatta savaşın ilk dönemlerinde İranlı yetkililerin bizzat organize ettikleri, milyonlarca İranlı'nın katıldığı protesto gösterileriyle, Arafat, Suudi Arabistan ve ABD aleyhine sloganlar atılmıştır.⁵⁴⁰

Libya 1981 Mayıs ayından itibaren resmen İran'a askeri yardım göndermeye başladığını ilan etmiştir. Muammer Kaddafi, Tahran'a ve Bağdat'a gidip savaşın son bulması için görüşmeler yapacağını bildirmiştir. Sudan ise savaşta Irak'a destek vereceğini beyan eden ülkelerden biridir.⁵⁴¹

Bahreyn ve Kuveyt Körfezde ve olayların etkisinin hissedildiği ülkelerdir. Bahreyn, ilk aşamada Kuveyt'ten daha fazla Şii propagandalarından etkilenmiştir.

---

⁵³⁷ Sick, "Trial By Error: Reflections on The Iran-Iraq War", 107-109

⁵³⁸ Rafsancani, **a.g.e.**, s.329

⁵³⁹ Çetin Altan, "Şeytan'ın Gör Dediği", **Milliyet**, 24 Eylül 1980, **Milliyet**, 25 Eylül 1980, s.5, Security Archive, "The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988" U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, **Briefing Book For A Critical Oral History Conference**, 14-24 Aralık 2008

⁵⁴⁰ Rafsancani, **a.g.e.**, s.321

⁵⁴¹ Security Archive, "The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988" U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, **Briefing Book For A Critical Oral History Conference**, 14-24 Aralık 2008

Kuveyt Emiri'nin Sunni bir Müslüman olması, olayların etkisinden ülkesini korumasına yetmemiştir. Kuveyt yönetimi Irak'ı desteklemiştir. Burada bulunan Şii din adamı Seyid Abbas El Mihri, Humeyni'nin bölge sözcüsü gibidir. Bu hareketleri sebebiyle ailesinin bazı üyeleriyle birlikte 26 Eylül 1980'de sınır dışı edilmesi bölgedeki Şii muhaliflerin daha sert protesto gösterilerinde bulunmalarına sebep olmuştur. Bahreyn'de muhalif Şiilerin, protesto gösterileri zaten yoğundur. Gösterilerde Batılı film afişlerinin yakılması gibi Batı'ya yönelik tepkiler de ortaya konulmuştur. İran'ın bu olaylarda etkisi çok açık değildir. İran hükümeti olaylarla bir bağı olmadığını hem Kuveyt hem de Bahreyn yönetimine bildirmiş; ancak bu açıklamaya iki ülkede inanmamıştır. Ayrıca Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Muhammed al-Halifa, katıldığı bir radyo programında, Bahreyn'in Suudi Arabistan tarafından destek mesajları aldığını söylemiştir. Bu açıklama Körfez ülkeleri üzerinde kontrol mücadelesi olan, İran ve Suudi Arabistan gibi nispeten daha büyük ve güçlü yapılara karşı, bölgedeki diğer devletlerin denge arayışını göstermektedir. Humeyni bu ülkedeki Şii din adamları temsilcileriyle Ağustos 1980'de bir görüşme yapmış ve Ezilenlerin Partisi "*Party Of The Oppressed*" kurularak, uluslararası desteğini sistemli bir mekanizma çerçevesinde tutmak istemiştir. Buna karşılık İran'ın Devrim'i yayma politikalarına gösterilen direnç benzer şekilde zaman zaman tutuklamalar ve sürgün kararları ile sürdürülmüştür.

Kuveyt, savaş sırasında diğer ülkelerin petrol üretiminde geri kalmasını kendi ekonomisini güçlendirip petrol satışını arttırmak için kullanmıştır. İran'ın propagandalarına karşı da savaş boyunca Irak'ı desteklemiştir.⁵⁴² Kuveyt'in bu tavrı ise, İran'ın Kuveyt sınırlarına çeşitli saldırılarda bulunmasına sebep olmuştur. Bu durum, ABD tarafından, İran'ın, Irak'a gönderilen Arap yardımlarını önlemek için savaşı genişletmek isteği olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴³ Oysa bu durum İran'ın, Irak'ı daha fazla desteklerseniz, petrol akışını tamamen tehlikeye düşürebilirim tehdidir. İran'ın bu hamlesinin muhatabı ise Irak ve Kuveyt'ten daha çok ABD ve Sovyetler Birliği'dir. İran, bu ülkelerin çift taraflı faaliyetlerinin farkındadır; ancak savaş süresince gizli bile olsa bağlarını sürdürmek zorundadır.

⁵⁴² National Archive, CIA-RDP81B00401R000500100031-5

⁵⁴³ Security Archive, CIA- RDP81B00401R000500030004-3, 14 Kasım 1980

Özetle Körfezde Irak, Bahreyn, Dubai, Kuveyt yönetimleri Şii Müslümanların, bölgelerindeki muhalif hareketlerine karşı sıkı tedbirler almaya çalışmışlardır. Çevrelerindeki İslam ülkelerinin bu tedbirlerine karşı İran, “provokasyonları” tetiklediği gibi, bu ülke liderlerini Allah’ın emirlerine karşı olmakla suçlamıştır.⁵⁴⁴

Körfezdeki diğer devletler Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar az da olsa Şii nüfusa sahiptir; ancak bu ülkelerde kontrolü ve asayiş tehlikeye düşürecek bir yoğunluk yoktur.⁵⁴⁵

3.7.6 Türkiye

Türkiye Devleti’nin sınırlarında yer alan, Türkiye ile tarihi, kültürel, coğrafi, siyasi, ekonomik vb. ilişkilere sahip iki Müslüman ülkenin savaşı elbette Türkiye için önemli etkiye sahiptir. Bu etki sadece savaş sırasında değil savaşın sonrasında da bölgede ortaya çıkan değişimlerle Türkiye’yi ve Türk Dış Politikasını etkilemiştir.

İran ve Irak gibi Türkiye’de ABD ile yakın ilişkilere sahiptir. ABD ve Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik tehditleri başlıca etkiye sahiptir. Başka bir şekilde ifade edilirse İran, Irak ve Türkiye’nin birbirine komşu, Müslüman ülkeler olması kadar önemli bir ortak noktaları da II. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD ile ilişkileri ve Sovyetler Birliği’nin yayılcı tehdidine maruz kalan coğrafi konumlarıdır. Her iki ülke içinde Soğuk Savaşın bu son çeyreğinde ABD’den yardım almak için sıklıkla ortaya koydukları komünist tehdidin yavaş yavaş sona yaklaşması önemli bir gelişmedir. Bu gelişme ABD için de oldukça önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi ABD, Sovyetler Birliği ile savaşmaktansa çevresindeki ülkelere para ve silah dağıtarak etki etmeyi ve Sovyetler Birliği’ni çevrelemeyi tercih etmiştir. Ayrıca bu ülkeler için İran- Irak Savaşı’nın hemen öncesinde Temmuz 1979 da Irak’da Saddam Hüseyin’in iktidarının resmileşmesi, İran’da bir devrim gerçekleşmesi ve Türkiye’de de 1980 Eylül ayında askeri bir müdahale yaşanması dikkat çekici ve önemli bir ortak noktadır. Yani İran- Irak Savaşı’nın ortaya çıktığı günlerde gerek savaşın temel tarafları olan ülkeler ve

⁵⁴⁴ National Archive, CIA-RDP82-00850R000200020021-4

⁵⁴⁵ National Archive, CIA-RDP81B00401R000500100031-5

gerekse bu sürece bölgede etki edebilecek önemli güçlerden birisi olan Türkiye’de siyasi atmosfer sağlıklı değildir.

İran-İrak Savaşı’nın ortaya çıktığı süreçte Türkiye’de iç politikasında oldukça karışık bir dönemden geçmektedir. Bu sırada yakın coğrafyasında yaşanan gerek savaş gerekse Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgalinin etkileri Türkiye’ye de yansımıştır. Bu gelişmelere ve komünizm tehdidi ile ABD ile kurulan yakın ilişkilere rağmen 1970’li yıllarda Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında gelişen ilişkiler vardır. Özellikle ticari ve ekonomik olarak Türk-Sovyet ilişkileri ABD’yi huzursuz edici seviyelerdedir. Bu dönemde Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri NATO üyesi ülkelerle ilişkilerinden daha yakındır. Elbette bu gelişmelerde Türkiye’nin Kıbrıs sorununda yalnız bırakılması önemli etkiye sahiptir. Aynı sebeple Türkiye’nin yakın komşularıyla da ilişkileri mesafelidir; ancak Türkiye’nin ABD’yi rahatsız eden tavrı Sovyetler Birliği ile gelişen ilişkileridir. Hatta bu durum 1978 senesinde Amerikan Kongresi’nin Türkiye’ye yapılan askeri yardımları kesmesine sebep olmuştur. Fakat bir süre sonra Türkiye’ye ambargo uygulanmasının NATO’nun sol kanadını daha da zayıflattığı fikriyle 1980 yılından itibaren hem ekonomik hem de askeri yardımlar yeniden başlatılmıştır. Bu değişimde Türkiye’de Bülent Ecevit Hükümeti yerine Süleyman Demirel Hükümeti’nin kurulması da etkilidir. Bu süreçte 1970’li yıllarda Türkiye’ye yapılan yardımlar kesilirken, Kıbrıs meselesinde Türkiye’yi yalnız bırakmak ve mücadele fikrinin kırılması önemli bir sebeptir. Türkiye’ye yönelik yardımların yeniden gündeme geldiği süreçte ise Afganistan’ın işgal edilmiş ve İran-İrak Savaşı ortaya çıkmıştır. ABD böyle bir atmosferde Türkiye’yi göz ardı edemezdi ama Kıbrıs konusunda da karşı karşıya kalamazdı. Sonuç itibarıyla de Kıbrıs meselesinin taraflar arasında görüşülmesine günler kala Türkiye’de bir askeri müdahale yaşanması⁵⁴⁶ bu dönemde Orta Doğu’da oldukça grift bir strateji savaşı yaşandığını ve Türkiye’nin de bunun bir parçası olduğunu kanıtlar.

Türkiye’nin savaş sırasında tutumu değerlendirilirken bu genel çerçeve göz ardı edilmemelidir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin dış politika prensiplerinden biri barışçı olmaktır. Bu süreçte de Türkiye, komşu ülkeler ile ilişkilerini dostane bir seviyede

---

⁵⁴⁶Richard W. Cottom, “Revolutionary Iran and The War With Iraq”, **Current History**, January 1981, s.39

sürdürülmeye çalışmıştır. Her iki ülkenin özellikle sağlık ve gıda anlamında ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Diğer yandan İran'da devrimi ihraç söylemine sahip bir yönetim kurulmuşken, Türkiye bu söylemi tehdit olarak algılayan bölgedeki Müslüman ülkelerden birisidir. İran'la ilişkiler de İran Devrimi'nin ihraç söyleminden Türkiye'yi koruyabilmek adına sınırlı tutulmuştur. Nitekim İran Şahı'nın ülkeyi modernleştirmeye çalışırken örnek aldığı Atatürk ve onun kurduğu laik sistem, Humeyni'nin nefretle bahsettiği bir yapıdır.⁵⁴⁷ Oysa Şah'ın örnek alıp laiklik ve modernizm anlamında ülkesini benzetmeye çalıştığı Türkiye Cumhuriyeti de İran'daki Humeyni rejimini 14 Şubat 1979'da resmen tanıyan ilk ülkelerdendir. Başbakan Bülent Ecevit, İran'ın yeni başbakanı Bezirgân'a bir mesaj göndererek hükümeti kurmasından büyük memnunluk duyduğunu bildirerek, kendisini kutlamıştır.⁵⁴⁸

İran'ın ya da bölgedeki diğer ülkelerin Türkiye'nin gelişiminden ve siyasi yapısından etkilenmesinden rahatsız olan Humeyni için bölgedeki en önemli rakibi Türkiye'dir. İran'ın Türkiye'ye yönelik bu tutumundan dolayı ilişkiler mesafeliyken, savaşın sona yaklaştığı günlerde BM, iki ülke arasında çatışmaların durması için Türkiye'den çaba gösterilmesi beklentisini sunmuştur.⁵⁴⁹ İran ise "*arabulucu*" kavramını Türkiye'nin kullanmasından rahatsızdır. Bu sebeple Türkiye "*sessiz diplomasi*" yolunu izlemiştir. Türk yetkililer, Türkiye'nin bu savaşı durdurabilme gücüne sahip bir ülke olduğu fikrine sahiptir. Türkiye'de savaşla ilgili araştırma yapan komitenin raporuna göre, İran tarafı İslam Barış Komitesi gibi organizasyonların aldığı kararlara antipati ile bakmaktadır. Ayrıca savaş dolayısı ile artan ayrılıkçı söylemlerle gelişen gruplar Türkiye için tehdit oluşturmaktadır. Bu sebeple bu savaş Türkiye için sadece iki dost ülkenin savaşı değil geleceğine yönelik bir tehdittir. Şavaşın tarafları tüm güçleriyle birbirleriyle çatışırken, bölgede ortaya çıkan ayrılıkçı gruplar kendilerine daha kolay gelişebilecekleri bir atmosfer bulmuştur.⁵⁵⁰ Atmosferin bu denli tehlikeli olmasına rağmen, dış basında savaştan ticari, ekonomik olarak en karlı çıkan ülkenin Türkiye olduğu, Türkiye, İran'dan önce Kerkük'e girmek istediği yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Hatta Türkiye'nin

⁵⁴⁷ Mehmet Saray, **Türk İran İlişkileri**, ATAM, Ankara 2006,s.165-166

⁵⁴⁸<http://ayintarihi.com/> , 14 Şubat 1979, Erişim Tarihi: 16.07.2016

⁵⁴⁹ Ayın Tarihi, 1 Nisan 1988

⁵⁵⁰ Reha Muhtar, "İran- Irak Savaşı'nın Sona Ermesini İstiyoruz" **Milliyet**, 19.10.1984,s.6

her iki ülkeye silah sattığı haberleri yapılmıştır. 1986 senesi Türkiye Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu tüm bu iddiaları yalanlamış ve Türkiye'nin savaşa dair tutumunu dengeli ve tarafsız bir tutum olarak ifade etmiştir.⁵⁵¹ Savaş sürecinde Türkiye bu tavrı sürdürme çabası göstermiş; ancak defalarca vurguladığı şekilde sınırlarında oluşan ayrılıkçı grupların ortaya çıkmasını önleyememiştir.

1986 senesinde Halkın Mücahitleri Örgütü, yurt dışında Türk temsilciliklerine saldırıda bulunan “İslami Cihad” örgütünün Humeyni rejimi tarafından desteklendiğini açıklamıştır. “*Humeyni bir taraftan Türkiye'ye dostluk eli uzatırken, diğer elinde Türkiye'yi sırtından bıçaklayacak bir hançer tutuyor...*” sözlerini de konuşmasına eklemiştir.

1989 senesinde Türkiye Başbakanı Turgut Özal Bitlis'te kurşungeçirmez cam bir kürsü içinde konuşma yapmıştır. Bu durum İran ve Irak arasındaki savaşın Türkiye'ye etkisinin adeta bir portresini temsil etmiştir. Özal, savaş sonrasında ortaya çıkan sınır problemleri konusunda Suriye'yi de uyarmıştır.⁵⁵² Savaş boyunca İran ve Suriye arasındaki temas göz önüne alındığında, savaşın sonunda Türkiye'nin bu sınırında da terörist tehditle karşılaşması sürpriz sayılamazdı. Savaş sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, savaş sırasında sıklıkla dış basında iddia edildiği gibi savaşın en karlı ülkesinin Türkiye olmadığını kanıtlamaktadır. Hatta tam aksi olarak savaştan uzun vadede en büyük zarar gören ülkenin Türkiye olduğu yorumu yapılabilir.

Türkiye, dâhil bile olmadığı bir savaşın etkisiyle terörizme bulaştırılmış sınırlarında çok uzun sürecek bir terör tehlikesiyle mücadeleye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra korkulacak bir Sovyet tehdidi olmasa da, Türkiye için doğrudan doğruya sınırlarında ve daimi bir güvenlik tehdidi bu savaşın etkisiyle oluşmuştur.

İran–Irak Savaşı ardından ABD'nin Körfez bölgesinde başlatacağı operasyonun bölge ülkeleri üzerinde ortaya çıkaracağı etkileri değerlendirirken bu konuda Türkiye'nin bir ikilem içinde kalacağını da ön görmüştür. Bu konuda Amerikalı yetkililer Körfez'e müdahaleleri öncesi Türkiye'nin NATO ittifakı ve ABD ilişkileri gözönünde tutulduğunda, İran'la ilişkilerinin tehlikeye girme endişesi

⁵⁵¹ *Milliyet*, 16.10.1986, s.14

⁵⁵² *Milliyet*, 29.08.1989, 01.06.1986

taşıyabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁵³ Nitekim ABD'nin özellikle İran–Irak Savaşı sonrasında bölgesel kontrol stratejinde sıklıkla İran ve Türkiye'yi karşı karşıya getirme çabası ortaya koyduğu da göze çarpmaktadır.

3.7.7 Savaşın Sonu

Savaşın ilk yıllarından itibaren zaman zaman ABD, Sovyetler Birliği ve BM Güvenlik Konseyi tarafından iki ülkenin ateşkes ilan etmeleri, savaş durumunun sona ermesi gerektiği yönünde uyarılar yapılmıştır. Bu uyarılar hem Batılı devletler hem de bölge ülkeleri tarafından da tekrarlanmış; ancak 1987 yılı ortalarından itibaren, uluslararası baskı her iki ülkenin bu savaş halini sonlandırması gerektiği yönünde artmıştır. BM, ABD, Sovyetler Birliği ve bölge ülkeleri bu istekte aynı fikirdedirler. İran, ateşkesi bir şartla kabul etmiştir: “*Saldırgan taraf açıkça belirtilecekti.*” Irak ise İran'a karşı “*cezai tedbir*” alınmasını istemiştir; ancak tam bu günlerde bir Amerikan helikopterin İran gemisini vurması olayları tekrar sert bir atmosfere sokmuştur. İran, BM görüşmelerinde ateşkesi açıkça reddetmiş ve ABD'yi yalan söylemekle itham etmiştir. Birkaç ay uzayan bu kriz ardından 1987 Aralık ayında BM, 598 numaralı İran-Irak çözüm önerisinin kabul edilmesi konusunda baskıyı arttırmıştır. Bu konuda o ana kadar Çin yapımı silahları hem Irak hem de İran'a satan Çin'de açıkça destek vermiştir ve İran'a uygulanacak uluslararası silah ambargosuna da destek olacağını bildirmiştir.

1988 senesinde ABD ve İran arasındaki gerilim hiç olmadığı kadar serttir. İran'ın ABD'nin savaş gemilerine ateş açmasına karşılık, ABD sivil yolcu taşıyan bir İran uçağını vurmuş ve yüzlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. İran bu saldırıya karşı “*barbarlık*” ve sorumlusu ABD'dir. Açıklamasını yapmıştır. Humeyni, halkını ABD ile gerçek bir savaşa hazır olmaları için uyarmıştır. Esasında ortaya çıkan bu durum İran'ı ateşkese ikna etmenin bir başka deyişle de savaşın vadesinin dolmuş olmasından kaynaklıdır. Sekiz yıl boyunca İran, Irak ve Müslüman ülkeler dışındaki tüm güçler bir şekilde bu savaşı kendi çıkarları için kullanmıştır.

30 Temmuz'da BM, İran, Irak temsilcileri görüşmelere başlamıştır. 6-7 Ağustos 1988 de Saddam Hüseyin ateşkesi kabul ettiğini ilan etmiştir. Bu

⁵⁵³ National Archive, CIA RDP89B00224R000903140004-6

görüşmelerde, 20 Ağustos'ta taraflar birbirlerinin şartlarını görüşmek üzere anlaşmıştır.⁵⁵⁴

Savaş her iki ülkede de çok sayıda insan kaybının yanında ciddi ekonomik çöküntüye de neden olmuştur. Yarım milyondan fazla insan hayatını kaybetmiş, çok daha fazlası yaralanmıştır. İran–Irak Savaşı kimyasal silahların sivil halk üzerinde denendiği bilinen ve dünyanın bu zulme adeta seyirci kaldığı bir savaştır. İlginç olanı Saddam Hüseyin bu silahları hem kendi halkına hem de İran halkına karşı kullanmıştır. Böylece ülkesinde İran'ın kışkırtabileceği muhalifleri yok etmeyi amaçlamıştır. Saddam'ın savaş sırasındaki amacı doğrudan yok etmeye yöneliktir. Savaşın bitmesi de tarafların çekişmesini sonlandırmadığı gibi Orta Doğu'da devam edecek yeni çatışmalara sebep olmuştur. 1990 senesinde Kuveyt, bağımsızlık kazanmasından bir yıl sonra Irak tarafından işgal edilmiştir. 2003 yılında da ABD, Irak'ı İşgal etmiştir.

ABD savaş sırasında her iki ülkeye de silah satmıştır. Bu durumun farkında olan tüm taraflar ABD'yi olayları kışkırtmakla itham etmiştir; ancak ABD bu ticareti sürdürmüştür. Savaş sonunda ise tarafların tamamının güvenmediği ve tehdit olarak gördüğü ülke ABD'dir. ABD'de bu bakış açısında ülkelerin haklılığını kanıtlar şeklinde Orta Doğu'da fiili işgallerine savaştan çok kısa bir süre sonra bizzat başlamıştır. Bunun sonucunda Irak'ta Kürtler ve Şiiler ayaklanmıştır. Buna karşılık İran, savaş sırasında yaşananlardan aldığı milli güçle devrim muhalifi tepkilerden arınmıştır. Yani Saddam Hüseyin için, İran'daki yeni rejimi itibarsızlaştırma amacı taşıyan savaş, bu sonucu Saddam Hüseyin için hazırlamıştır. İran'da ise muhalif Arapların dahi ülkeleriyle bütünleşmesine, ABD, İsrail gibi ülkelere karşı, İran halkının Humeyni ve Şii Devrimi etrafında bütünleşmesini yeni sistemi koruma fikrinde kararlılığı ve bütünleşmeyi sağlamıştır.⁵⁵⁵

Humeyni'nin ilk aşamada söylemleri ve vurgusu daima İslam dünyasını kötülerden korumak üzeredir. Söylemlerinde Şiiler ya da İranlılar gibi bir ayrım yapmamıştır. İran Devrimi'nin İslam dünyasına ait olduğu vurgusu ön plandadır. 21

---

⁵⁵⁴ Security Archive“Iran-Iraq War Chronology 1980-1988 ” U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, **Briefing Book For A Critical Oral History Conference**, 14-24 Aralık 2008, s.56

⁵⁵⁵ Semiz Yaşar, Akgün Birol “Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran – ABD İlişkileri” **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, (Çevrimiçi), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289584> , Erişim Tarihi, 07.01.2017

Mart 1980 de Humeyni'nin bunu devrimi ihraç söylemi ile resmen ilan etmesi, özellikle İslam dininin etkisini arttırmasını isteyen genç Arapları etkilemiştir.⁵⁵⁶ Fakat sekiz yıl süren bu savaş sonunda, genç Araplar dâhil tüm Orta Doğu'da İslam söylemi mezhepçi fikirlerle ayrılmıştır. Mezhep fikrinin ön plana geçtiği bu süreçte, İslami örgütlenmeler ve bu örgütlerin bölgesel faaliyetleri artmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ABD'nin Asya'da oluşmasını sağladığı cihat fikri, diğer parçasını Humeyni ve Saddam Hüseyin desteği ile tamamlamıştır. Böylece ne kadar güçlü bir İslami fikir ortaya çıksa da artık fikri birliğinin neredeyse imkânsız olduğu bir İslam Dünyası vardır. Diğer yandan İran'da ise Humeyni ve kadrosu tam anlamıyla kendi hâkimiyetlerini kurmuştur.

Savaş sırasında özellikle 1982 senesinde Irak, ateşkes için hazır olduğu mesajlarını ortaya koymuştur ve İran ateşkese yanaşmamıştır. Bunun üzerine bu sırada İran'dan kaçmış olan Şah'ın son başbakanı Şahpur Bahtiyar'ın savaşın uzaması konusundaki: *“Humeyni ve mollalar savaş biterse iktidarda kalamayacaklarını çok iyi biliyorlar.”*⁵⁵⁷ Yorumu, Humeyni'nin Devrimi İran'da yerleştirme ve din adamlarının kontrolünü tam anlamıyla sisteme kabul ettirme süreci olarak da bu savaşı kullandığını gösteren bir bakış açısına sahiptir.

Sonuç olarak, belirtildiği savaş Saddam Hüseyin'i bu savaştan umduğunun aksine itibarsızlaştırırken Humeyni için İran halkının savaş süresince yaşadıkları tüm zorluklara rağmen İran'da devrimin ve geleneksel din adamlarının yönetimdeki rollerinin güçlenmesi açısından önemli sonuçlara sahiptir.

3.8 Humeyni'nin Ölümü ve Humeyni Sonrası İran

3 Haziran 1989'da İran Şii Devrimi'nin lideri ve İran Rehberlik makamı temsilcisi Humeyni vefat etmiştir. Humeyni'nin cenaze namazında iki milyonu aşan insan vardır. Kalabalık cenazede izdiham çıkartır ve cenaze törenindeki izdihamdan dolayı Humeyni'nin naaşı yere düşer. Normal şartlarda sabah saatlerinde planlanan

⁵⁵⁶ Kishtainy, Khalid, “Shi'ism and the Islamic Revolution”, *The Contemporary Review*; 1 Ağustos 1985, Erişilen Veritabanı: Periodicals Archive Online s. 62

⁵⁵⁷ “Humeyni Evren'i Dinlemeliydi” *Milliyet*, 07.06.1985, s.3

cenaze defin işlemleri izdiham yüzünden öğleden sonra gerçekleştirilebilir. Humeyni'nin cenaze namazını Gulpayegani kıldırmıştır.⁵⁵⁸

1979 İslam Devrimi gerçekleşikten sonra Velayet-i Fakih teorisiyle İran'daki yeni yönetim sisteminin Rehberlik makamında olan Humeyni, 1987 yılı ortalarına kadar bu sistemi sürdürmüştür. 1987 yılı ortalarında kanunların anayasaya ve İslama uygunluğunu denetleme ve veto yetkisine sahip Koruma Konseyi ve İran Meclisi arasında bir kriz çıkmıştır. Meclis'ten geçen birçok kanun, Anayasa'yı Koruma Konseyi tarafından veto edilmiştir. İş yasası, engebeli şehir arazileri ve malların dağılımı gibi devlet kontrolünü arttıran bazı kanunların uygulanmasına dair kanunlar buna dâhildir.⁵⁵⁹ Ortaya çıkan bu kriz karşısında öncelikle 1987 senesinde Düzenin Yararını Teşhis Konseyi oluşturulmuştur. Koruyucular Konseyi ve İran Meclisi (Meclisi Şorayi Eslami) arasındaki problemleri çözüme kavuşturacak kurum doğrudan Rehber'e bağlıdır.⁵⁶⁰ Humeyni, "1988 Kararnamesi" olarak bilinen bildirisini Ocak 1988'de yayınlamış ve İslam Devleti'nin sınırlarını hatta sınırsızlıklarının tanımını yapmıştır: "İslam Devleti otoritesini Allah tarafından Peygamberlere devredilen ilahi bir onaydan alır. Bu sebeple Peygamber yönetimi gibi İslam Devleti'nin idaresi gücünü ilahi bir onaydan alır." Bu sebeple İslami hükümet, topluluğun, halkın çıkarları doğrultusunda insanlarla imzalanmış yasal sözleşmeleri iptal edebilir, dini veya laik herhangi bir meseleyi yasaklayabilir, toplumun çıkarı için İslam'ın beş şartından olan ibadetlerin uygulanmasını da gerekçelerini sunarak yasaklayabilirdi. Özetle Humeyni, İslam Devleti iktidarını "denetimsiz devlet" gücü ile ifade etmiştir. Bu ifade Humeyni destekçisi pekçok din adamı tarafından da İslam Hukuku'nun kuralları gibi algılanmıştır. Buna rağmen eleştirenler de olmuştur. Devrimin ve dönemin önemli isimlerinden, İran'da Meclis Başkanlığı görevinde bulunmuş Rafsancani, o dönem Kum'da Cuma İmamı olan Cenneti ve devrim sürecinde oldukça önemli bir isim olan; ancak bu andan itibaren rejimle problemleri açıkça ortaya çıkacak olan Montezeri, Humeyni'nin bu söylemini ve otoritenin bu sınırsızlığını eleştirmiştir. Ayetullah Montezeri Humeyni'den sonra

⁵⁵⁸ "Çılgına Dönen Cemaat Humeyni'nin Naaşına Saldırdı" **Milliyet**, 07.06. 1989, s.13

⁵⁵⁹ Bakhsh, **Iran: The Crisis**, s.102

⁵⁶⁰ Tahareh, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısı", s.88

yerine gelecek dini lider olarak düşünölmektedir. Buna rağmen rejimi açık şekilde eleştirmekten çekinmemiştir.⁵⁶¹ Humeyni'nin son günlerinde ortaya çıkan bu fikirsel ayrılık ise Humeyni sonrası İran için beklenenden farklı bir rehberin seçilmesine zemin hazırlamıştır.

Humeyni İran'da rejimin ve sınırsız otoritenin sembolüdür. Kendisinden sonra yerine kimin geçeceği konusunda bir vasiyeti yoktur. Esasında, kendi ölümünden sonra böyle bir problemin ortaya çıkabileceğini ön görmüş ve Velayet-i Fakih teorisinde bir takım değişiklikler yapılmasını sağlamıştır. Kendisinden sonraki halefi belirleme konusunda yaptığı değişiklik ise ulemayı ikiye ayırmasıdır. Buna göre birinci grup ulemalar tamamen dini konulara hakim kişilerdir. İkinci grup ise dini bilgisi yanı sıra modern dünyayı tanıyan, anlayan siyasi, sosyal, ekonomik meselelerle ilgili kişilerdir. Humeyni'ye göre ülke yönetiminde bu ikinci grup ulema yer almalıdır. Burada Humeyni'nin İran'da dini lider olarak yürüttüğü hayatının son on yılında, ülkenin menfaatleri için siyasi menfaatlerin ön plana çıkması gereken bir tecrübe kazanmasını sağladığı görölmektedir. Zira radikal bir din adamı gibi sadece dini bilgi ile yönetimi özdeşleştirmemiştir. Yönetmek isteyenlere de bunun metotlarını, parametrelerini öğrenmeleri gerektiği yönünde bir görev yüklemiştir.

İran Anayasası'na göre, *Meclis-i Hubregan*, rehberlik makamına gelecek kişiyi seçme yetkisine sahiptir. 1985 senesinde Humeyni'den sonra gelecek kişi olarak bu Uzmanlar Meclisi'nin belirlediği Ayetullah Montezari 1989 senesi Mart ayında tasfiye edilmiştir. Bunun sebebi yukarıda belirtildiği gibi Montezari'nin rejimin uygulamalarına yönelik eleştirileridir.⁵⁶² İran'da ortaya çıkan durum, Humeyni gibi ülkeyi on yıldır onunla yöneten uzman din adamlarının da siyasi gerçeklere göre hareket etmeye başladıklarını göstermektedir.

Rehberlik makamına gelebilecek kişinin özellikleri İran Anayasası'nda belirtilmiştir ve bunlardan birisi, kişinin taklit mercii olma şartıdır; ancak Humeyni'nin ölümü ardından Uzmanlar Meclisi Anayasa'da bazı değişiklikler yapmıştır. Sonuç olarak da “o günün şartlarında henüz Ayetullah bile olmayan

---

⁵⁶¹ Bakhsh, **Iran: The Crisis** ,s.102-03

⁵⁶² Taşkın Yüksel, “Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler Ve Gelecek”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:39, Ekim 2008, s.26

Hüccetülislam Ali Hamaney'in Humeyni'nin yerine geçmesini sağladılar."⁵⁶³ Bu durum İran'da din adamları arasında uzun yıllar devam edecek bir sorunun temellerini oluşturmuştur. Bu dönem de Humeyni'nin yerine aday görünen Montezari olmasa bile, İran'da "*Merci*" makamında olan, İran halkı üzerinde güç ve otorite sahibi din adamları vardır. Hamaney'in bu göreve gelmesi ve sonrasındaki süreç İran'da sıklıkla meclis'in yetkileri, fakih'in yetkileri, fakih'in nitelikleri, siyasi ve dini rolü üzerine tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Humeyni'nin ölümünden kısa süre sonra İran'da Hamaney'in yerine Cumhurbaşkanlığı makamına gelen Rafsancani, Hamaney'in rehberlik makamını ve makamın gücünü sürdürebilmesi için kendisine destek vermiştir.⁵⁶⁴ Bu dönem İran'da başbakanlık makamı kaldırılmış ve makamın tüm yetkileri Cumhurbaşkanlığı makamına aktarılmıştır.⁵⁶⁵

İran'da Humeyni'nin ölümünden sonra ortaya çıkan fagih makamının yetkileri konusundaki tartışmalarda dikkat çeken Hamaney'e destek verenlerin Rafsancani Hükümeti'nin politikalarına da destek veriyor olmalarıdır; ancak bu durum da 1989 yılı sonlarında Hamaney'in hükümetle, meclis arasındaki tartışmalarda taraf tuttuğu eleştirilerine sebep olmuştur.

Milletvekilleri, bakanları sorgulama ve hükümeti eleştirme hakkının meclise verilmesi konusunda ısrar etmeye başlamıştır. Kısa süre içinde bu taleplere, İran'ın aydınları, Kum'da bulunan ulema, cuma imamları, bazar esnafı, öğrenci örgütleri ve Devrim Muhafızları da desteklerini bildirmiştir.

Uzmanlar Meclisi sözcüsü Muhammed Yezdi, gelişen olaylar karşısında öncelikle ülkedeki tüm kurumların fakih ilkesiyle yasallıklarını koruduklarını beyan etmiştir. Yani bu makama gelecek zararın tüm devlet kurumlarını kapsayacağını ifade etmiştir. Hamaney'de olaylar karşısında bir açıklama yaparak hiçbir gruba ya da hiç kimseye tolerans göstermeyeceğini ve makamın yetkilerini tıpkı Humeyni gibi sürdüreceğini, otoritesine karşı çıkanların "*Amerikan islami*"nı savunduklarını söylemiştir. Oysa Hamaney'in kararlarında hukuki otoritesi yoktur. Bu da tartışmaların uzun süre devam etmesinin sebeplerinden biridir. İran'da dini

⁵⁶³ Abrahamian, **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, s.41

⁵⁶⁴ Bakhsh, **a.g.e.**, s.105

⁵⁶⁵ Abrahamian, **a.g.e.**, s. 130

otoritelerin, dini lidere olan muhalefeti ise sadece İran’da değil, diğer ülkelerdeki Şii Müslümanlar üzerinde de İran’ın etkisini azaltan bir sürece sebep olmuştur.⁵⁶⁶

Hamaney, ortaya çıkan krize rağmen yetkilerinden ödün vermemiştir. Bu sürecin hatta Humeyni’nin ölümünden önce din adamlarını ikiye ayırmasının izah ettiği gerçek, İran’da politika ve dini otorite arasındaki bütünlüğe karşı çıkan bir fikrin varlığını korumasıdır. Nitekim bu fikirdeki din adamları Humeyni Velayet-i Fakih teorisini ortaya koyduğunda da vardır. Humeyni, bu konuda kendisine muhalif hemen tüm aktif din adamlarını bir şekilde siyasetten uzaklaştırmış; ancak kendisinin ölümünden sonra, Hamaney’in, makamın gereklerine tam sahip olmayan bir molla olarak rehberlik makamına tayin edilmesi belirtilen tepkilere sebep olmuştur. İran’da rehberin rolü için bir “*denge*” mekanizması benzetmesi yapılsa da tam anlamıyla bir hâkimiyet ve kontrol mekanizması olduğunu Hamaney dönemi daha anlaşılır şekilde ortaya koymuştur. Humeyni’den sonra İran’ın iç politikasında ortaya çıkan bu çatlak bundan sonraki siyasi süreci ve İran’ın dış politika prensiplerini de etkilemiştir.

Rafsanjani ve Hamaney, dış ilişkilerde ılımlı bir politika izlenmesi taraftarıdır. Devrimin ihraç söyleminin İran’ın terör ve radikallerle birlikte anılır ötekileşmiş bir ülke haline getirebileceğini, buna engel olmak için hükümetin dikkatli olması gerektiğini vurgulamışlardır. 1989’dan sonra İran’daki hükümet ve yeni dini lider dünyada güç ve etki sahibi olmak için ekonomik gücü geliştirme fikrini ön plana almıştır.⁵⁶⁷

Rafsanjani ve Sovyetler Birliği lideri Gorbaçov’un görüşmeleri iki ülke arasında Humeyni sonrası dönemde karşılıklı olarak işbirliğinin artacağı mesajını vermiştir. Humeyni de ölümünden kısa süre önce Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yumşayabileceği mesajını vermişti. Böylece Rafsanjani hükümeti devrimin anti-komünist söylemine ters düşmeden, Humeyni’nin vasiyetini yerine getiriyor imajını da oluşturmuştur. 20-22 Haziran tarihleri arasında yapılan görüşmede taraflar 2000’li yıllara kadar geçerli olmak üzere, bilim, teknoloji ve ticaret sözleşmeleriyle birlikte karşılıklı saldırmazlık, toprak bütünlüğüne saygı temellerinden oluşan bir dostluk anlaşması da imzalamıştır. Sovyetler Birliği İran’ın savunma kabiliyetini

---

⁵⁶⁶ Bakhsh, a.g.e., s.105-106

⁵⁶⁷ Abrahamiyan, a.g.e, s, 136

geliştirmesine ve demiryolları yapımına da destek verecektir.⁵⁶⁸ Sovyetler Birliği için İran'la ilişkilerini geliştirmesi tarihi politikaları yanı sıra, sınırlarında stratejik önemi yüksek bir bölge olması kadar, bu bölgeyi Batı nüfuzundan korumak ve kendi nüfuzunu hakim kılmak amacını taşımaktadır. Humeyni dönemi sonrası İran dış politikasındaki değişim Sovyetler Birliği ve Batı'lı ülkeler için olumlu bir gelişmedir; ancak Doğu ve Batı arasındaki rekabeti ortaya çıkaran ülke İran değildir. İran bu noktada nüfuz sağlamanın ve mücadelenin araçlarından biridir. Bunun doğal sonucu ve kendi menfaatleri için hareket etmeye çalışan bir ülke olarak İran'da Soğuk Savaş dönemi sonrasında da güçlü ülkeler arasındaki bu rekabetten faydalanmıştır. İran'ın kendi menfaatleri için geliştirdiği bu denge politikası Humeyni dönemi sonrasında İran'ın dış politikasında her ne kadar daha barışçı bir söylem ortaya konulsa da zaman zaman taraflar arasındaki krizlerde İran'ın zarar görmesine hatta ötekileşmesine sebep olmuştur.

Humeyni, sonrası İran dış politikasını şekillendiren en önemli iç politik değişim Rafsancani ve Hamaney arasındaki cumhurbaşkanı ve rehber ittifakıyken, dış dünyada özellikle Sovyetler Birliği'nin sona gelmesiyle oluşan yeni denge ve menfaat merkezlerinin etkisi ve İran'ın bu bölgelerdeki potansiyel nüfuz kabiliyeti göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle bu noktadan itibaren ortaya çıkan değişimde Türkiye'nin rolü, İran ve Türkiye'nin bölgede birbirine rakip aynı zamanda alternatif güç olarak kullanılabilme potansiyelleri de ayrı bir inceleme konusudur.

1990'lı yıllar ile ABD'nin Irak ve Afganistan'a yönelik işgal faaliyetleri, İran ve ABD arasında Humeyni döneminden daha temkinli bir yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İran'ın kendisini tehlikede görme endişesiyle nükleer silah üretim tesislerini yeniden aktif hale getirme çabaları bu endişeyi karşılıklı bir hale getirmiştir. İran'ın nükleer tesislerinin temelleri 1950'li yıllarda ABD tarafından atılmıştır, 1970'lerin ortalarında Şah, bir Alman firmasıyla anlaşarak tesisleri aktif hale getirmek istemiştir; ancak devrim bu süreci sekteye uğratmıştır. Bu durumda devrimin gerçekleşmesinden en fazla zarar gören ülkelerden biri Almanya olmuştur.

---

⁵⁶⁸ Security Archive, "Sovyet Iranian Relations After Khomeini" CIA/SOU, Directorate Of Intelligence, 23 Haziran 1989, s.2-3

1990'lı yıllarda ise İran'ın nükleer tesisleri Rusya desteğiyle tekrar yenilenmeye başlamıştır.⁵⁶⁹

İran'ın Humeyni'nin ölümünden sonraki dış politikası ve ABD ile ilişkileri öncelikle nükleer çalışmaları çerçevesinde gelişmiştir. İran, devrim ihracı söylemini Humeyni sonrasında yumşatmış ve yeni bir tehdit algısıyla kendisini bütünleştirmiştir. Bu sebeple, İran zaman zaman Batı'nın ambargolarına ve yalnızlaştırma politikalarına nükleer çalışmalarında uluslararası şartları garanti eden şeffaflığı sağlamadığı için ise uluslararası yalnızlaştırma metotlarına maruz kalmaktadır. Bölgesinde ise İran'ın ortaya koyduğu etki sebebiyle dış devletlerin kontrol atmosferini canlı tutmasının bahanesini oluşturmaya devam etmektedir.

---

⁵⁶⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-nukleer-programi> , Erişim Tarihi:15 Ağustos 2016

SONUÇ

İran Devrimi, 20.yüzyılın siyasi rekabet sistemindeki değişimin dönüm noktasında gerçekleşmiştir. Devrim, İran halkı tarafından kendilerini yöneten Muhammet Rıza Pehlevi'nin tahttan feragat etmesi ve İran'da halkın isteklerine daha çok kulak verecek yeni bir yönetimin kurulması talebiyle gelişmiş ve gerçekleşmiştir.

İran halkını Şah'a karşı bir araya getiren temel gerekçeler, İran tarihinde 19.yüzyılın ilk yıllarından itibaren iktidara gelen idarelere karşı ortaya çıkan tüm tepkilerle paralel özellikler taşımaktadır. Bu yönüyle İran Devrimi evrimsel özellikler taşımaktadır.

20.yüzyılın ilk çeyreğinde İran'da ortaya çıkan muhalif hareketlerin hız kazanmasında II. Dünya Savaşı süreci etkili olmuştur. Bu süreç Rıza Pehlevi'nin tahttan feragat zorlanmasıyla sonuçlansa da dış ülkelerin desteğiyle yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi getirilmiştir. İran'da Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidara geldiği ilk yıllar hem İran hem de uluslararası güçler için II. Dünya Savaşı sonrası dengelerinin kurulma sürecidir. Muhammed Rıza Şah için bu dönem öncelikle İran'da yönetime hâkim olma ve otoritesini sağlamlaştırma evresidir. Bu dönemden itibaren İran dış politikası hızla ABD ile yakınlaşırken, Muhammed Rıza Pehlevi, İran'ı kalkındırmak, modern ve laik bir ülke haline getirmek için babasının başlattığı reform hareketlerini sürdürmüştür. Muhammed Rıza'nın bu reform programını ABD'nin direktifleriyle hızlandırması kendisine karşı İran toplumu içinde muhalefeti geliştirmiştir. Bu dönem Şah'a, reformlarına ve ABD başta olmak üzere dış ülkelerle kurulan ilişkilere İran toplumunun her kesiminde tepki gösterenler olmuştur. Özellikle aydınlar, din adamları, çarşı esnafı ve öğrenciler tepkilerini protesto gösterileriyle sokağa yansıtmıştır. İran'da 1960'lar toplum içinde muhalefetin hızla geliştiği yıllar olmuştur. Muhalif kesimler benzer sebeplerle Şah'a tepki göstermiş; ancak uzun bir süre bu grupları ortak noktada buluşturan tek bir ideal oluşmamıştır. Bu muhaliflerin kimisi doğrudan Şah'a muhaliftir, kimisi sadece reformlara ya da rejime ve uygulamalarına. Dolayısı ile beklentileri de buna paraleldir ve birbirlerinin beklentilerinden farklıdır. Bu durum İran'da 1979 senesinde gerçekleşen devrimin en iyimser yaklaşımla ve sadece Pehlevi Dönemi göz önünde bulundurulduğunda 25 yıllık bir dönemde gelişimini sürdürmesinin sebebini de açıklamaktadır.

Bu araştırmada varılan sonuçlardan birisi İşan'da 1979 yılında gerçekleşen devrimin bir anda ortaya çıkmadığı ve gelişiminin sadece doğaçlama hlk tepkileriyle beslenmediğidir. Bu sure boyunca gerek İşan'da i muhalefet gerekse dış devletler bu muhalefetin gelişimini takip etmiş ve bu harekete diledikleri şekilde yn verebilmek için propaganda faaliyetleri surmştr. Bu durumun bir sonucu olarak İşan Devrimi'nde halkın yönetimden talepleri ve yönetime tepkileri bu hareketin temelinde varolmasına rağmen bu suredeki doğal gelişim etkilenmiştir. Örneğin devrimin lideri Humeyni'nin sürgün yılları dâhil sistemli bir stratejiyle mesajlarını İşan halkına ulaştırdığı grlmektedir. Humeyni öncelikle şah'a ve Batı ile işbirliğine karşı çıkmıştır. İlk aşamada doğrudan rejimi eleştirmemiş ve devrim din adamlarının kontrolüne geçene kadar İşlami bir rejimden bahsetmemiştir. Devrim lideri olarak Humeyni'nin söylemleri incelendiğinde bu sistematik sure ortaya çıkmaktadır.

Humeyni, İşan'da muhalefetin en önemli sorunu olan bütünleşmek meselesini Devrim varlığını ispatlayana kadar liberal muhalifleri yönetime katarak sağlamıştır. Nitekim Muhammed Rıza şah, ülkede hemen her kesimi huzursuz edecek politikaların yol açtığı kitlesel muhalefet sonucu 1979 senesinde İşan'ı terk etmiştir. Bu andan sonra Humeyni'nin İşan'a dönmesiyle kurulan yeni sistem ise şah'ın gitmesini isteyen kitlelerin tamamının beklentisine uygun değildir. Bu ortamda devrim kendisini var etmek ve sürdürmek mücadelesi vermiştir. Nitekim iktidarı devirmek, hanedanı tahttan feragat etmeye, ülkeden kaçmaya zorlamak vb. Bütün bunlar bir değişim ifade etmektedir. Toplum ve devlet sistemi için daha anlamlı olan ise gerçekleşen bu değişimin nasıl sürdürülebileceği ve başarılı bir şekilde, toplumun bütünlüğüne zarar vermeden devam ettirilmesi meselesidir.

Bir ülkede iktidar darbe ile devrilebilir; ancak devrimin kendini gerçekleştirebilmesi için zamana yani evrime ihtiyaç vardır. İşan Devrimi gerek gelişim gerekse sürdürülebilir ve kabul edilir noktaya ulaşma aşamalarında tüm bu gereklilikleri göz önünde bulundurarak adım adım ilerleyen ve gerçekleşen sistemli bir devrimdir.

İşan, stratejik önemi son derece yüksek ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip bir ülkedir. 20. yüzyıldan itibaren dış ülkelerin desteği ile geliştirdiği petrol ve

nükleer tesisleriyle dünya politikaları açısından oldukça önemlidir. Bu durumun doğal sonucu olarak İran'da meydana gelen gelişmelere dünyanın büyük devletleri seyirci kalamamıştır. Bu gerçek göz önünde bulundurularak ve İran Devrimi sürecinde İran halkını bir araya getiren temel gücün Batı karşıtlığı olduğu düşünüldüğünde, Batı'nın İran Devrimi'nden tamamen soyutlanması imkânsızdır. Bu durum ise İran Devrimi'nin sadece İran halkının desteğiyle ve İran'ın iç dinamikleriyle beslenmediğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın tamamında İran Devrimi sürecinde dış faktörlerin İran'a yönelik politikaları ve devrim sürecindeki tavırları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin ortaya koyduğu sonuç devrim sürecini İran'daki iç muhalefetin yanısıra dış aktörlerin de takip ettiği gerçeğidir. Burada dış aktörlerden kasıt öncelikle ABD ve Sovyetler Birliği'dir. Her iki ülke de İran'da kendileriyle iş birliği içinde hareket edebilecek muhalif kesimlerle temas halindedir. Hatta bu kesimler üzerinde kendi kontrollerini arttıracak propaganda faaliyetlerini de uygulamışlardır. Tüm bu süreç boyunca gerek dış gerekse iç aktörlerin farkında olduğu huzursuzluğun Şah da bilincindedir ve 1979'a kadar bu muhalefeti susturarak otoritesini güçlendirme yolunu seçmiştir.

Devrim sürecinde, İran Halkı Şah'ın baskı politikaları, reform hareketleri, yabancılara sunulan ayrıcalıklar, artan yoksulluk, eşitsiz gelir dağılımı vb. pek çok toplumsal ve ekonomik problemi kendi içinde olgunlaştırmıştır. Bu problemlerin ve tepkinin gelişimi sırasında Şah'ın halktan uzak olması, kendi halkına yönelik geliştirmesi gereken tavır konusunda Batılı müttefiklerinden talimat beklemesi, ortaya çıkan problemi çözmesi gerektiğini fark ettiğinde bunu yapamamasının en önemli sebeplerindendir.

Belirtildiği gibi Şah'a ve rejime karşı gelişen muhalefetin varlığı ortaya çıkışından itibaren bilinmektedir. Bu muhalefetin eleştirileri, Şah'ı rahatsız edecek boyuta ulaştığında Şah'ın sert politikaları onları yer altına itmiştir. İran'da Şah'ın baskı politikasından ötürü yer altında örgütlenen ve açık şekilde varlığını ortaya koyamayan bu gizli muhalefetin varlığı da bilinmektedir. Nitekim gerek Humeyni'nin gerekse dış devletlerin irtibat kurdukları ve propagandaları ile kendi beklentileri ekseninde örgütlemek istedikleri bu gruplar, 1960'lı yıllarda açık olarak faaliyet gösterememiştir. Bu durum ise Şah'a onları kontrol altında tuttabildiği fikrini vermiştir. Bu dönem İran'da muhalefetin varlığı ve faaliyetleri ABD'nin İran'ı

değerlendiren analizlerinde de tespit edilmiştir. ABD, İran'da bir yönetim değişikliğinin 1980'lerden itibaren gerçekleşeceğini öngörmüştür. Henüz 1970'li yılların başında ABD'nin İran'da, Şah'ın ölmesi ya da bir şekilde tahttan feragat etmesi durumunda kimlerle temasta bulunmaları gerektiğini planlayıp, araştıran uzmanları vardır. ABD'nin bu konuda önceliği, geleceğin aydınları olan gençler ve onları yönlendiren aydınlardır. Gerek ABD ve Sovyetler Birliği gerekse Avrupalı Devletler böyle bir değişimde ortaya çıkacak yeni yönetimin kendileri ile daha yakın ilişkiler içinde bulunması için mücadele vermişlerdir. Sovyetler Birliği İran'ın Kuzeyi ve bu bölgedeki destekçileri arasında etkisini arttırmak için süreç boyunca faaliyetlerinde bulunmuştur. Sovyetler Birliği bu bölgede komünizmin propagandasını yaparken, İran Şahı'nı aşşağılayan haberleri halk arasında yaymıştır. Diğer yandan da birlikte hareket edebileceği din adamları ile temaslarını geliştirmiştir. ABD de İran'da irtibat kurabileceği muhalif organizasyonlarla görüşmek ve onları etkilemek için çaba göstermiştir. Bu sebeple İran'da gerçekleşen devrim ne ABD için ne de dış dünya için iddia edildiği gibi sürpriz olmamıştır. Bu çalışmanın resmi devlet tutanaklarına dayanarak ortaya koyduğu bir sonuç da bu gerçektir.

İran Devrimi konusunda öne sürülen bir diğer iddia, Devrimin gerçekleşmesi beklense de İslami bir rejim beklentisinin olmadığıdır. Bu konuda İran'ın toplumsal yapısı ve Şah'a karşı gelişen muhalefet değerlendirildiğinde belirtildiği gibi her türlü farklı fikir ve siyasi görüşten İranlı'nın Şah'a karşı tepkileri vardır. Bu muhalifleri herhangi bir ortak sebep bir araya getirmiş olsa da bu grupların birbirlerine rakip idealleri vardır. Bu süreci takip eden dış devletler, bu farklı gruplar arasındaki rekabeti kendi istekleri yönünde kullanıp destekleme ve yönlendirme planları yapmıştır. Nitekim muhalif İran halkının İslami bir rejim beklentisinde olmayan kesimi azımsanmayacak kadar çoktur. Bu sebeple İran Devrimi'nin İran halkının bir kısmı ve İran'la ilgilenen güçlü devletler için ortaya koyduğu beklenmedik sonuç bir noktaya kadar devrimin ortaya çıkardığı yeni rejimdir iddiası kabul edilebilir. Bunun yanısıra devrim sonrasında İran'da din adamlarının ön planda olacağı siyasi bir sistemin tahminleri de 1978 yılından itibaren çaba sarf etmeden anlaşılabilir kadar açıktır. Bunu Humeyni'nin mesajları açık şekilde ortaya koymuştur. Diğer yandan kitleler İran'da meydanları protesto gösterileriyle doldurduğunda bu olaylara din

adamları önderlik etmiştir. İran halkı bu bütünleşmeyi başka bir pozisyonda ve başka bir grubun liderliğinde ortaya koyamamıştır. Yani İran'da din adamlarının yaptığı gibi hem milliyetçi hem komünizm taraftarı İranlıları hem de İslami eğilimleri yüksek grupları bir arada tutabilecek ve muhalefeti bütünleştirebilecek başka bir hareket gelişmemiştir. Doğal olarak din adamlarının önderlik ettiği bu hareketin sonucunda farklı bir rejim beklentisinde bulunmak gerçekçi değildir.

Sosyal bilimlerde, matematiksel formüller olmasa da toplumsal sistemler ve gerçeklikler vardır. Liderlerin sistemli ve planlı şekilde halkı yönlendirmeleri sonucunda, o liderin ve onun planladığı sistemin zıttı bir yönetim ortaya çıkmaz. Yani İran'da din adamlarının siyasi rolleri, tarihi geçmişleri ve beklentileri de değerlendirilirse, din adamlarının önderlik ettiği bir halk hareketinden ortaya nasıl bir sonuç çıkacağı öngörülebilirdi. Şah'ın Batılı müttefikleri İran'da gelişen bu muhalif süreci adım adım takip edip neredeyse sona yaklaşıldığında Şah'a artık toplum seni istemiyor mesajını iletirken, bu öngöründe bulunmamış olmalarını düşünmek ise olası değildir.

Bu çalışma ile ortaya çıkan bir diğer sonuç 1979'da İran'da gerçekleşen devrimin başarısında dış ülkeler arasındaki rekabet sisteminin etkisidir. Eğer devrim başarız olsaydı ve yeni rejim İran'da tam olarak otoriteyi kuramıyorsa İran'da bir iç savaş veya İran'a bir dış müdahale yaşanabilirdi. Oysa İran, Sovyetler Birliği'nin sınırındadır ve İslami bir rejimin kabul görmemesi ile ortaya çıkacak bir iç savaş hızla Sovyetler Birliği sahasına ulaşabilirdi. Bu sebeple Sovyetler bu duruma seyirci kalamazdı. Sovyetler Birliği'ni harekete geçirecek ve İran'a müdahalesine sebep olabilecek bir karışıklığa ise ABD seyirci kalamazdı.

Bütün bunlar göz önüne alındığında İran Devrimi'nin nispeten beklenmedik ve şaşırtıcı sonucu sistemin dünyadan izole bir stratejiyle, devrim ihracı fikrini ortaya koymasaydı denilebilir; ancak bu durum da ABD için sürpriz değildir. Zira ABD'li yetkililer 1970'li yıllarda İran'ın geleceği hakkında öngörülerini belirttikleri raporlarda İran'daki muhalefetin temel gücünü Batı karşıtlığının oluşturduğunu ve İran'da bir yönetim değişikliğinde, Amerikan karşıtlığı fikrinin İran halkının desteğini almak için radikal bir yönetim tarafından sömürülebileceği ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Humeyni'nin Fransa'da olduğu günlerde, Fransız istihbaratının Şah'ın bu kaostan kurtulamayacağı, Batı için komünizm karşıtı dini bir

yönetimin İran'ın Batı ile ittifakını sürekli hale getireceği önerisi de ABD yetkililerine Fransız yetkililerin sunduğu bir öneridir.

Özetle İran Devrimi gelişmiş ülkeler ve ABD için beklenmedik ve ani bir gelişme değildir. Devrimin hemen sonrasında, dünyanın güçlü devletlerinin yeni İran yönetimi ile ilişkileri sürdürme ve geliştirme çabası da bu iddiayı kanıtlamaktadır. Nitekim İran'la yıllardır süren ve geliştirilmiş ilişkilerin, yatırımlarının yok olmasındansa kendi planlarıyla uyumlu hareket eden ve kontrollerine müsaade eden yönetimler ABD için idealdir; ancak belirtildiği gibi İran'ın Devrim'den sonra ortaya koyduğu dış politika söylemleri bu beklentiye uygun değildir. 1979 senesinde İran ile ilişkilerini geliştirmek için dış dünya devrim sürecine destek verirken, İran'ın dünyaya meydan okuyan tavırları dış güçler için rahatsız edicidir. Devrimin ilk aşamasında yeni rejimin hem kendi halkına hem de dış dünyaya gücünü kanıtlama evresi olarak değerlendirilebilecek bu tutum, İran için daimi bir izolasyon politikasına dönüşmüştür.

Soğuk Savaş dengelerinin değiştiği, Sovyetler Birliği'nin sona yaklaştığı dünya düzeninde gerçekleşen İran Devrimi'ni bu gelişmelerden ayrı bir değerlendirmeye anlamak mümkün değildir. Orta Doğu'da ABD'nin varlığı, komünizm tehdidiyle paralel olarak gelişmiştir. Bu tehdidin ortadan kalkmaya yüz tutması ABD'nin Çin ile gelişen ilişkileri 1970'li yıllardan itibaren dünyada meydana gelecek değişimlerin habercisidir. İran'da meydana gelen değişim tüm bu süreçten ve gelişmelerden ayrı tutulamaz. İran sadece coğrafi konumunun etkisiyle dahi bu gelişmelerden ayrılamayak bir ülkedir.

İran'ın stratejik konumu ABD'nin de Sovyetler Birliği'nin de öncelikle Ön Asya ve Orta Doğu politikalarından bu ülkeyi göz ardı ederek plan yapmalarını önlemektedir. Dolayısı ile İran'da meydana gelen devrimi, böyle bir değişim süreci ve bu ülkelerin etkisini göz ardı ederek ele almak tam bir değerlendirme olamaz. Nitekim Orta Doğu'da ortaya çıkan cihat fikri, İslami hareketlerin hız kazanması ile Sovyetler Birliği'nin yıkılış süreci eş zamanlıdır ve ardında Amerikan desteğini barındırmaktadır. İran Devrimi'nde de benzer şekilde bir desteği görmek mümkündür. Burada söylenmek istenen İran Devrimi'nin ABD'nin desteğiyle ortaya çıktığı değildir; ancak arşiv belgeleri İran Devrimi'nin temel dinamikleri ortaya çıktığı süreçte, ABD'nin bölgedeki yetkililerinin öngörülerinin bu konuda isabetli

olduğunu göstermektedir. Buna rağmen ABD, Şah'ı ve Şah'ın sistemini tam olarak korumamış ve uyardırmamıştır. Bunun birkaç sebebi vardır: En önemlisi ABD'nin İran petroleri konusunda Şah'la kriz yaşamaya başlaması ve Şah'ın Avrupa'lı ülkelerle İran ilişkilerini geliştirme isteğidir. Monarşinin kapalı yapısında ABD'nin alternatif seçenekler ile iletişim kurmakta zorlanması, Şah ve kadrosunun değişmesine çok az zaman kalması vb. sebepler ABD'nin devrim sürecinde ortaya çıkan enerjiyi kendi istekleri yönünde hareket ettirme çabasına sebep olmuştur.

1970'li yıllardan itibaren Şah'ın Avrupalı ülkelerle İran petrolerinin satışı konusunda doğrudan anlaşmalar imzalamak istemesi de ABD'yi Pehlevi rejiminden uzaklaştıran bir sebeptir. Şah ve ABD arasında uzun yıllardır süren ilişkilerin bir yan etkisi gibi karşılıklı güvensizlik sorunu ortaya çıkmıştır. ABD, İran'ın sadece kendi ülkesiyle iyi ilişkiler geliştirmesini, İran'ın gelişmiş ve ABD'ye rakip olabilecek ülkelerle ilişkilerinin yine ABD'nin kontrolünde olmasını istemektedir. Bunu açıkça ifade etmese de Şah'ın İran'ın ekonomisi için geliştirmeye çalıştığı ilişkiler ABD için rahatsız edicidir ve bunu belirtmiştir. Bu meselenin bir yönüdür. Meselenin daha uzun vadeli ve önemli bir diğer yönü ise ABD'nin Sovyetler Birliği'nin sona yaklaştığını ön görüyor olmasıdır. Bölgede sınırları değiştirecek, yeni ülkelerin ortaya çıkmasına sebep olacak böyle bir süreç için ABD'nin planları vardır. Öncelikle bu bölgede İslami uyanışa etki edecek bir devrimin ABD'nin ihtiyaçlarına hizmet edebileceği açıktır. Nitekim bu süreçte yaşanan tek iktidar değişiminin İran'da olmaması da bölgede koordine bir değişimi ve planı göstermektedir; ancak İran Devrimi'ni bölgenin diğer gelişmelerinden ayıran ortaya koyduğu İslam Devrimi sonucu olmuştur. Sona yaklaşmış Sovyetler Birliği hâkimiyetindeki milyonlarca Müslüman nüfus göz önünde bulundurulduğunda bölgedeki İslam ülkelerinin bu halklarla teması, dengelerin şekillenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu döneme kadar Sovyetler Birliği hâkimiyetinde, Cemil Meriç'in tabiriyle "Cüzzamlı Asya" halklarının yaşadığı dünyanın bir anda aklına gelmiştir. Aslında onlar cüzzamlı değil, "az gelişmiş", onlara destek olmalıyız dediklerinde bölge için uzun vadeli yeni planlar olmadığı düşünülemez. Tekrar etmek gerekirse İran bütün bu planlardan asla soyutlanamayacak bir ülkedir. ABD'nin Orta Doğu'da kaos ve çatışmayla beslenen stratejisi de bu süreçle birlikte ele alınmalıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması durumunda komünizm'in ortadan kalkması ABD'nin Orta Doğu'da var olma bahanelerinden birinin ortadan kalkması olacaktır. Nitekim bu çalışmada değinildiği gibi ABD'nin esas amacı komünizmi ya da Sovyetler Birliği'ni yok etmek olsaydı ABD, bütün gücüyle buna karşı savaş açabilirdi. Oysa Soğuk Savaş süreci boyunca komünizmi çevrelemek iddiasıyla stratejik önemi yüksek noktalarda nüfuzunu geliştirmiştir. ABD'ye bu imkânı sağlayan ülkelerden birisi İran'dır çünkü İran, kendi gelişimi için Sovyetlerdense, İngiltere'yi, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren ve İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilme kararıyla ABD'yi tercih etmiştir. Soğuk Savaşın son yıllarında dünyada yeni ve güçlü aktörlerin belirmesiyle İran, ABD yerine Avrupa'yı tercih etmeye meyil göstermiştir. Bu durum ise belirtildiği gibi ABD'nin şah'tan vazgeçmesi noktasında bir diğer sebebi oluşturmuştur.

Özetle ABD açısından artık şah ve kadrosu zaten yaşlanmıştır. Halkın desteğini kaybetmiştir. Bununla birlikte şah'ın petrol politikaları da artık itaatkâr değildir ve o ana kadar desteğini aldığı ABD olmasa da Avrupa seçeneği şah'a cazip gelmeye başlamıştır. Bütün bunlar kendisinin Batılı müttefiklerinin desteğini yitirmesine zemin hazırlarken, bu müttefikler Sovyetler Birliği sonrası düzen için bir kaos zeminine de ihtiyaç duymuştur. Böylece devrim başta ABD olmak üzere komünizm tehdidiyle beslenen ülkeler için bir taşla iki kuş vurma imkânını ortaya koymuştur. Yani bu lkeler Devrimi doğrudan gerçekleştirmemiş olsalar da ortaya çıkaracağı enerjiyi kendi planlarına daha uygun ve kullanılabilir olarak hesaplamışlardır. Devrimin hemen ardından İran'daki yeni rejimin dünyaya meydan okuyan tavrına rağmen, İran'la iyi ilişkiler kurmak için Batılı ülkelerin birbiriyle yarışa girmesi de bundandır.

4 Kasım 1979'da Humeyni'nin, ABD'ye verilen kapitülasyonlar için şah'a yönelttiği eleştiriler sonucu sürgüne gönderilmesinin 15.yıl dönümünde, İran Amerikan elçiliğinin işgali İran-ABD ilişkilerinde ciddi bir hasara yol açmıştır. Oysa bu işgalin öncesinde elçilik çalışanları tarafından ve İran'daki Amerikalı yetkililer tarafından bu işgalin yaşanabileceği, tedbir alınması yönünde raporlar sunulmuştur. Yani ABD bir kez daha ortaya çıkacak enerjiyi kullanmayı hesap etmiştir ve Tahran'daki Amerikan elçiliği Kasım 1979'da işgal edilmiştir. Bu işgal iki ülke

arasındaki ilişkileri onarılmayacak kadar yaralamış, iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiş görünse de İran Contra skandalının ortaya çıkması, her iki ülkenin de takiyeyi geleneksel olarak uyguladığını kanıtlar niteliktedir. Bu araştırmanın genelinde takiye stratejisinin İran gibi ABD tarafından da kullanıldığı vurgulanmıştır.

İran Devrimi belirtildiği gibi izolasyon ve devrim ihracı söylemiyle, tüm dünyada ezenlerin zulmünden ezilenleri kurtarmayı hedeflemiştir. Bu söylemle birlikte Batılı ülkelerden daha fazla İran'ın etrafındaki İslam ülkelerini endişeye düşüren bir devrimdir. İran- Irak savaşı ile İran'da devrimin Şii kimliğinin gücü ile ayakta tutulacağı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu ana kadar ki söylemlerinin aksine İran'ın sıcak savaşa girdiği ülke bir İslam ülkesi olmuştur. Sekiz yıl süren bu savaş, Orta Doğu'da Sunni- Şii kimliği üzerinde çatışma zeminini temellerini oluşturmuştur. Savaş sırasında her iki ülkenin bir diğerini mezhep farklılıkları ile içten yaralama stratejisi bölgede kapanmayacak ayrışmaları meydana getirmiştir. Hemen tüm Körfez ülkelerinde Şii ve Sunni gruplar birbirlerine ötekileştirilmiştir. Bu mezheplerin mensupları içinde buldukları ülkelerin yönetimlerine karşı kışkırtılmış ve terör tehdidi haline gelmişlerdir. Şüphesiz ki bu yaklaşım ve ortaya çıkan bölünme 21.yüzyıl Orta Doğu'sunda sürdürülecek çatışma stratejisine kaynak sağlamıştır.

İran Devrimi süreci ve 1970'li yıllardan itibaren yaşanan tüm bu gelişmeler bir bölge ülkesi olan Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye Savaş sürecinden daha çok savaşın sonuç sürecinde, ABD'nin Irak'ı işgali ve ardından özellikle sınır bölgesinde ortaya çıkan faaliyetlerinden zarar görmüştür.

Türkiye, İran Devrimi'ni yöneten kadronun ve devrim lideri Humeyni'nin rakip gördüğü bir ülkedir. Bunun bir sebebi Türkiye'nin imparatorluk geçmişi ile bölgede sahip olabileceği etkidir. Türk Milleti'nin bölgedeki geçmişini Humeyni elbette hatırlatıp övmemiştir. Humeyni, pek çok söyleminde Osmanlı'nın İslami çizgisinden ayrılmış bir ülke olarak Türkiye'yi olumsuz yönde eleştirmiştir. Bunun temel sebebi de belirtildiği gibi Türkiye'yi rakip ve istikrarlı bir güç olarak görmesidir. Türkiye, sömürge olmayı reddedip, dünyanın en güçlü devletlerine karşı Milli Mücadele verip kurulan bir ülkedir. Şevket Süreyya Aydemir'in de belirttiği gibi Türkiye bu yönü ile Orta Doğu'da ve Asya'da yüzlerce yıl sömürge olmuş

Ülkelerin hayranlık duyduğu bir gctr. Bununla birlikte hem laik hem de Müslüman bir ülkedir. Humeyni'nin Türkiye aleyhinde söylemleri de bu çerçevededir. Türkiye'yi İslam'a zarar veren laik bir ülke olarak itham etmiştir. Bu şekilde Hizbullah gibi radikal İslami gruplara destek vererek Türkiye'nin gerek iç politikasında gerekse sınırlarında tehditler gelişmesine yol açmıştır. Tam olarak bu noktada dahi İnan Devrimi ve İnan'ın dış dünya ile ilişkileri Türkiye'yi ve Türk Dış Politikasını etkileme gücüne sahiptir. Diğer yandan devrim süreci boyunca ABD, İnan'ın kendi beklentilerine uygun bir çizgide olmasını beklemiştir. Bu da İnan dış politikasının ABD'nin beklentileri paralelinde ilerlemediğinde çeşitli krizlere yol açmıştır. Türkiye'nin sınır komşusu İnan ile ilişkileri incelenmek istenildiğinde de öncelikle İnan'ın ABD ile ilişkileri ve ABD'nin bu ilişkilerden beklentileri bilinmelidir. Bu araştırmanın tamamında görüldüğü gibi uluslararası ilişkiler iki ülkenin karşılıklı ilişkilerinden çok daha girift ve çok yönlü olarak gelişmektedir. Bu sebeple bu araştırma Türkiye'nin yakın dönem dış politikası ve bölgesindeki gelişmelerin etkisini değerlendiren tüm araştırmacılara ışık tutabilecek bir çalışmadır.

Sonuç olarak İnan Devrimi sistemli bir sürecin sonunda ortaya çıkmış kolektif bir tepkidir. Kimse için beklenmedik ve sürpriz değildir. Devrim sürecinde i aktörler kadar dış güçler de kendi kontrollerini sürdürebilecekleri bir değişimin planlarını ve buna yönelik propagandalarını yapmışlardır. İnan Devrimi her ne kadar izolasyon politikasıyla varlığını ortaya koysa da İnan'ın içinde bulunduğu bölge ve tarihi bağlarının bu politikaya müsaade etmeyeceyeği açıktır. Nitekim İnan Contra skandalı bu iddiayı kanıtlayan bir skandaldır. İnan bölgesinde zayıf düşerse Sovyetler Birliği güçlenir endişesi esasında ABD'nin zayıf düşmesi endişedir. Dolayısı ile İnan'da gerek şah gerekse devrim sonrasındaki yeni yönetimler bu güçler arasındaki kontrol mücadelesinden olabildiğince İnan'ın çıkarları doğrultusunda faydalanma yolunu seçmişlerdir. Bu denge sistemi şah'ı güvenilmez bir müttefik haline getirmiştir. Çünkü ABD, kendisi ile ticari, ekonomik, siyasi vb. bağları olan bölge ülkelerinin diğer güçlü ülkelerle iyi ilişkiler kurmasını istememiştir. Esasında bölgesel krizlerin ve dönüşümlerin pek çoğunda dış güçlerin bu rekabet sistemi doğrudan veya dolaylı etki sahibidir. Bu alışma ile İnan Devrimi Sürecinde ABD ile İnan ilişkilerinin bu anlamda etkileri de ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1- National Archive (Washington D.C)

a) CIA Research Tool

2- National Security Archive (Washington D.C)

a) Digital National Security Archive (Ulaşılan veri tabanı ProQuest)

Meclis Tutanakları

1- Congress Document (Washington D.C / Gelman Library/ Ulaşılan veri tabanı ProQuest)

2-Şurayı Müzakerat-ı Meclis-i Milli-i İran

3-Şurayı Müzakerat-ı Meclis-i İslami İran

4- TBMM Zabıt Cerideleri

Arşiv Belgeleri (Raporlar)

National Archive, “Khomeinism: The Impact of Theology on Iranian Politics”, (Research Paper) CIA-RDP84S00927R000100150003-5

Security Archive, “Agreement Between Iran and International Oil Consortium”, **Department of State Bulletin**, 16 Ağustos 1954

Security Archive, “Iran’s International Position” Submitted by: Director of Central Intelligence, National Intelligence Estimate, SNIF 34-70, 3 September 1970

- Security Archive, “Soviet Interests, Policies and Prospects With Respect to the Iran-Iraq War” Special National Intelligence Estimate, SNIE 11-34/36.2-80, 24 December 1980 p.8
- Security Archive, “Sovyet Iranian Relations After Khomeini” CIA/SOU, Directorate Of Intelligence, 23 Haziran 1989
- Security Archive, “The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988” **U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference**, 14-24 Dec 2008
- Security Archive, “U.S Policy Toward Iran” , S/S-NSC Files, Lot 63 D 351, January 15 1955
- Security Archive, Department of State, “Iranian Oil Crisis”, 30 January 1973
- Security Archive, Oney Earnest R. “Elites and The Distribution of Power in Iran”, Research Study, Central Intelligence Agency, Şubat 1976
- Security Archive, **The Carter Administration and the Arc of Crisis 1977-1981, A critical Oral History Conference**, The Woodrow Wilson Center, July 25-26, 2005, Washington D.C
- Security Archive, “The Iranian Oil Consortium and Joint Ventures” , 1980, Doc. IV. (c2)-2...26
- Meclis Tutanakları**
- Congress Report, 54th Congress 2d Sessions, Document no: 175
- Congress Report, “An Economic Embargo of Iran” Rapor No: 80-4E, s.2, 13 Aralık 1979

*Kullanılan arşiv belgelerinin detayları metin altındaki dipnotlarda ayrıca verilmiştir.

Online Belgeler

Iran's Ministry of Intelligence and Security: A Profile "The Library of Congress, Report 2012 (Çevrimiçi), <http://freebeacon.com/wp-content/uploads/2013/01/LOC-MOIS.pdf> , Erişim Tarihi 02.08.2016

Security Archive, "Foreign Relations of the United States 1977", Vol: XXX, Department of States, United States Government Publishing Office, Washington, 2016, (Çevrimiçi) <https://s3.amazonaws.com/static.history.state.gov/frus/frus1977-80v30/pdf/frus1977-80v30.pdf> , Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2014

<https://history.state.gov/historicaldocuments>, Erişim Tarihi, 14 Temmuz 2014

<http://archive.aviationweek.com/issues/1979>

<http://ayintarihi.com/>

<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB28/1-Orig.pdf> Erişim Tarihi, 17 Ocak 2017

<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/docs/Doc%20%20-%201954-00-00%20Summary%20of%20Wilber%20history.pdf> (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2014)

https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/print_ir.html

(Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2014)

<https://s3.amazonaws.com/static.history.state.gov/frus/frus1977-80v30/pdf/frus1977-80v30.pdf> (Erişim tarihi: 20.06.2016)

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP80R01731R002500070007-5.pdf (Erişim Tarihi: 17.01.2016)

<https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/iraniancrises> (Erişim Tarihi: 14.09.2016)

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0005363585.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2016)

<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>, Erişim Tarihi: 16.01.2016

<HTTP://congressional.proquest.com/congressional/docview/t17.d18.9ebe9ed4576d2603?accountid=11243> , Vol. 131 No. 88 Pg. S9038 , Erişim Tarihi, 27 Temmuz 2014

<http://www.ibna.ir/en/doc/tolide/142638/hussein-fardoust-role-in-pahlavi-regime-reviewed> , Erişim Tarihi, 02.08.2016

<https://history.state.gov/milestones/1969-1976/salt> , Erişim Tarihi: 14.04.2016

<http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1677.pdf> , Erişim tarihi: 22.02.2016

ARAşTIRMA VE İNCELEMELER

A) Kitaplar

-----: **Pa be Payi Afıtab: Gofteha ve Nagofteha Ez Zendegiyi İmam Humeyni**, C. 5 (Ed. Setude Emir Rıza), Tehran, 1380.

-----: **Nokat-ı Kilidi Tarihi Revabıt-ı Harici İnan 1320-1357**, Derleyenler: Ali Nevazani,

-----: **Tarihi Muaserı İnan Ez Didgah Emam Khomeyni**, Derleyen, Mehmet Haşimi Terucni, Hamid Besiret Maņş, (2. Basım) MÜessese-i Tanzim ve Neşr Asar Emam Khomeyni (t.y)

- : **Kudtayı 1332 Sazman-ı Seya ve Rişehayı Revabıt-ı Novin Iran ve Amerika** (Farsçaya Çev. Ali Behfiruz), Tehran 2012
- Abrahamian, Ervand: **Between Two Revolution**, Princeton University Press, New Jersey, 1982
- Abrahamian, Ervand: **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, (Çev. Metin Toprak) Metis Yay, İstanbul, 2002
- Abrahamian, Ervand: **Modern İran Tarihi** (Çev: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul 2009
- Abrahamian, Ervand: **The Coup 1953 the CIA, And the Roots Of Modern U.S-Iranian Relations**, The New Press, 2013
- Afgkhami, Golam Reza: **The Iranian Revolution: Thanatos on a National Scale**, The Middle East Institute, Washington D.C 1985
- Armaoğlu, Fahir: **20.yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.1-2: 1914 -1995, Alkım Yayınları,15.Basım, 2005
- Asaf, Hüseyin: **İran'da Devrim ve Karşı Devrim** (Çev: Taha Cevdet), 3. Basım, Pınar Yay, İstanbul 2011
- Bakhash, Shaul: **The Politics of Oil and Revolution in Iran**, The Brookings Institution, Washington D.C
- Bakhash, Shaul: **The Reign Of The Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution**, Basic Books, New York, 1984
- Baqer, Moin: **Son Devrimci Ayetullah Humeyni** (Çev. Osman Cem Önertoy), Elips Kitap, Ankara 2005.
- Barry, Rubin: **Paved With Good Intentions: The American Experience and Iran**, Oxford University Press, 1980
- Bdaki, Hamid Reza: **Berresi Revabıt-ı Siyasi İran ve Eyalet-i Müttehida Amerika (1953 – 1967/1332 -1347) Ba Nigah-ı Esnad-ı Vezareti Umur Harici**, Merkezi Esnadı ve Tarikh Diplomasi, Tehran, Bahar, 1387
- Blight, James G.

- Lang, Janet (v. diğlerleri): **Becoming Enemies U.S-Iran Relations And The Iran- Irak War 1979-1988**, Published by Rowman & Littlefield Publishers, Printed in USA, 2012
- Bird, Kai: **The Good Spy The Life and Death of Robert Ames**, Crown Puplichers NY, 2014
- Carter, Jimmy: **Keeping Faith Memories of a President**, the University of Arkansas Press,1995
Elhami Payidar, Mihran Kazemi, Behram Nevazani, Tahran, 1393, Teesa İntişarat
- Gerger, Haluk: **Nükleer Tehlike**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1983
- Good,James F.: **İran ve Ayalet-i Müttehede Der Saye-i Musaddık**, Tercüme: Mehdi Hakikathevah, Kitaphaneyi Milli İnan, 2003
- Gray,Colin S.: **Modern Strateji**, Çev: Handan Öz, Truva Yayınşarı, Birinci Basım, İstanbul 2008
- Hamilton Jordan: **Buhran** (Farçaya çev., Mahmud Meşreki), Mehtap Yay, 2.Basım, Tehran 1983
- Hook W. Steven,
John Spanier: **Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze**, (Çev: Özge Zihnioğlu Tanırlı) İnkılap Yay, İstanbul 2014
- Hamaney,
Ayetullah, Seyid Ali: **İmam Humeyni İle İlgili Hatıralar**, Çeviren: Nurcan Altun, Feta Yay. I.Basım, İstanbul 2013
- Hickman,F.William: **Revaged and Reborn: The Iranian Army**, 1982, The Booriking Institution, Washington D.C , 1982
- Humeyni, Imam: **İslam and Revolution**, (Der: Hamit Algar) Kagan Paul, NewYork, 2002

- Humeyni: **Sahifei Nur**, C.1, Der: Müessesey-i Tanzim ve Neşr-i Asar-ı İmam Humeyni, Tehran
- Humeyni: **Son Mesaj**, 2. Basım, İmam Humeyni – ra'nın Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, Tahran 1996
- Hunter T. Shireen: "Soviet İranian Relations İn The Post Revolution Period", **Iran's Revolution**, Edit, Ruhullah Ramazani, Indiana University Press, Washington D.C. 1990
- Karpat, Kemal: **Osmalı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Timaş Yay, Birinci Basım, İstanbul 2011
- Keddie, Nikki: **Rişehayi Englabı İran**, tercume, Abdülrahim Gevahi, Çaphabe Diba, Tehran
- Keddie, Nikkie: **Religion and Rebellion in Iran: The Iranian Tobacco Protest of 1891-1982**, Yay, Routledge
- Kepel, Gilles: **Cihat İslamcılığın Yükselmesi ve Gerilemesi**, Çev: Haldun Bayrı, Doğan Kitap, I.Basım, 2001
- Kinzer, Stephen: **Ezber Bozmak İran, Türkiye ve Amerika'nın Geleceği**, İletişim yay, İstanbul 2011, s.15,16
- Kissinger, Henry: **Diplomasi**,Çev: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, 14. Basım, 2006, İstanbul
- Kissinger, Henry: **Dünden Bugüne Yeni Çin**, Çev, Nalan Işık Çeper, Kaktnüs Yay, I.Basım, İstanbul, 2015
- Mamdani, Mahmood: **İyi Müslüman Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri**, Çev: Sevinç Altınçekiç, 1001 Kitap, 2005 İstanbul
- Meriç, Cemil: **Bu ülke**, Derleyen: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay.
- Mottahedeh, Roy: **Peygamberin Hırkası İran'da Din ve Politika Bilgi ve Güç**, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I.Basım, İstanbul,2003
- Mucerrred, Muhsin: **Teesiri Englabı Eslami Ber Seyaseti Beynelmieleli**, Merkez Esnadı Englabı Eslami, Tehran, 2009

- Nirumand, Bahman: **Hür Dünya'nın Diktatörlüğü**, Çev, Arif Gelen, Anadolu Yayınları, 1968
- Nirumend, Bahman: **Iran: Soluyor Çiçekler Parmaklıklar Ardında**, (Çev, Kemal Kurt), Belge Yayınları, İstanbul 1988
- Parsons Anthony: "Iran and Western Europe" **Iran's Revolution**, Edit, Rouhollah K. Ramazani, Indiana University Press, Washington D.C. 1989
- Rafsancani, Haşimi: **Hatıralar**, Çev, Hakkı Uygur, Pınar Yayınları, Birinci Basım, 2006
- Rouhollah, Ramazani K.: "Iran's Foreign Policy Contending Orientations", **Iran's Revolution**, Edit, Ruhullah Ramazani, Indiana University Press, Washington D.C. 1989
- Rouhollah Ramazani K.: **The United States and Iran The Patterns of Influence** Praeger Publishers, USA, 1982
- Saray, Mehmet: **Türk İnan İlişkileri**, ATAM, Ankara 2006
- Sick, Gary: Trial By Error: Reflections on The Iran-Iraq War, **Iran's Revolution**, Editör: Rouhollah K. Ramazani, Middle East Institute, Washington D.C., 1989
- Taflıoğlu, Serkan: **Humeyni İnan İslam Devrimi: Şah Nasıl Mat Oldu**, Kripto Yay, Ankara, 2010
- Takeyh, Ray: **Gizli İnan İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks**, çev: Cem Küçük, Ekvator Yay, Birinci Basım Nisan 2007
- Wellz, Tim: **444 Ruz**, Çev: Hüseyin Ebuterabyan, Tehran 1988,
- Yagmurili, Beshir: **Esnadı Muahedatı Du Canebe i Iran Ba Sairi Duvel: Fransa, Filipin, Finland, Gatar Der Devranı Pehlevi**, C. Dehom, Merkezi Estinad ve Tarikh-i Diplomasi, Tehran, 1389 (2010)
- Yenisey, Gülara: **İnan'da Etnopolitik Hareketler (1922 -2004)**, Ötüken Yay, İstanbul 2008

Yergin, Daniel: **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev, Kamuran Tuncay, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Yay, Ankara 2013

Zbigniew, Brzezinski,
Scowcroft Brent: **Amerika ve Dünya: Amerikan Dış Politikasının Geleceğine Dair Konuşmalar**, Çev:Manolya Aşık, Profil Yay, Birinci Basım, İstanbul 2009

B) Makaleler

-----: “Uluslar arası Olaylar ve Sorunlar”, **Birikim**, Ocak 1980, C. 9, S. 58-59

-----: “Der Iran Muhammed Rıza Han Mucazat-ı Muhalefet İdam Bud” **Ettelaat** , 19 Yekşenbe, Esfend Mah 1358

-----: “Iran Landslide Seen For Islamic Republic” **Chicago Tribune** (1963-Current file); 1 Nisan 1979; ProQuest Historical Newspapers: Chicago Tribune (1849-1990)

-----: “Iran’s First President” , **Christian Science Monitor**, 29 Ocak 1980

-----: “PLO Aide Calls Iran Ally of The Palestinians”, **New York Times**, 24 Kasım 1979

Ali Gheissari,
Veli Nasr: “The Conservative Consolidation in Iran” , **Survival** (00396338), 1 Haziran 2005

Amini Merat, Pervin: “A single Party State In Iran, 1975-1978: The Rashtakhiz Party- The Final Attempt by the Shah to Consolidate His Political Base“, **Middle Earster Studies**, C.38,S.1, Ocak, 2002 (Çevrimiçi),

- <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/714004438?journalCode=fmes20> , Erişim Tarihi :02.08.2016
- Armaoğlu, Fahir: “Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Sovyet Yorumu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.27, S.3, Yayın yılı 1972 s.283-314
- Asl Naser Kashef: “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü”, **Ortadoğu Siyasetinde İran**, Editörler: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Barış Kitap, Birinci Basım Nisan 2011, Ankara, s.141-162
- Ataman, Muhittin,
Gökcan Özkan: “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi” **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)** Cilt/ Volume: 7, Sayı/Number: 2, Yıl/Year: 2012, s.207 (Çevrimiçi)
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/view/5000049456> s.199-229
- Averbach, Stuart: “Islamic States Urge Peaceful Settlement of U.S – Iran Crisis”, **The Washington Post**, 30 Ocak 1980
- Aydoğmuşoğlu, Cihat: “Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi,” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S. 19 (Güz 2011), s.127-138
- Aydoğmuşoğlu, Cihat: “Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran’da Ticarî Hayat”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]** 48, Erzurum 2012, http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/423137168_Cihat%20AYDO%C4%9EMU%C5%9EO%C4%9ELU.pdf , Erişim Tarihi, 2016 Aralık , s.365-386
- Baghat, Gawdat: “Basra Körfezi ve İsrail: Geçmiş ve Geleceğe Bakış”, Çev, İrem Nergis ve Burcu Değirmen, **Avrasya Dosyası**, C.9, S.4, s. 125-135

- Bakhash, Shaul: “Iran: The Crisis Of Legitimacy”, **Middle Eastern Lectures, The Moshe Dayan Center For Middle Eastern and African Studies**, N.1, 1995
- Bakhash, Shaul: “The Iranian Revolution” , **The New York Rewiev of Books**, 26 Haziran 1980
- Berber,Seçkin: “Yaptırımların İran Ekonomisine Etkisi”, **Bilge Strateji**, C. 5, S. 9, Güz 2013, s.63-84
- Bernard Gwertzman,
Brown: “Sees Pact to Curtail Arms Verifiable” 18 Nisan 1979, **National Archive**, CIARDP91-00561R000100070061-7
- Behdjou, J H: “Economic and Trade Relations Between The United States and Iran Flourish” **Los Angeles Times**, 25 Ocak 1976
- Bingöl,Okтай: “ABD Ulusal Güvenlik Stratejisinin Küresel Uygulayıcıları: Coğrafi Muharip Komutanlıklar” **Güvenlik Stratejileri**, Y.10, S.19, (Çevrimiçi) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/guvenlikstrtrj/article/view/5000098855/5000092111> ,Erişim Tarihi: 16.01.2016 s.133-166
- Brown, Warren: “CIA Didn’t Force National Revolution in İran Chief Says”, **The Washington Post**,5 Şubat 1979
- Cottom, Richard W.: “Revolutionary Iran and The War With Iraq”, **Current History**, January, 1981
- Çetin Altan: “Şeytan’ın Gör Dediği”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Eylül 1980, s.5
- Dial, Targerson: “Bakhtiyar Has Fled – Khomeini”, **Los Angeles Times**, 26 Şubat 1979
- Dorsey ,James: “Islamic Nations Fire Broadides at Soviet Military Interventions” **Christian Science Monitor**, 30 Ocak 1980

- Egbal,Ahmad: “Scopol Üzerine Yorumlar”, **İran Devrimi: Din, Anti Emperyalizm ve Sol** Derleyen: Serpil Üşür, Belge Yay, Birinci Basım, 1992
- Erkmen, Serhat: “Körfez Savaşı Sonrası İran – Irak İlişkileri” **Avrasya Dosyası**, C. 6, S. 3, (2000, Ankara), s. 198-218
- Ersoy, Eyüp: “1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap İsyân ve İhtilal”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Eylül-Ekim 2016 Cilt: 8 Sayı:76, s.11-21
- Esposito,John L.: “Islam in the Politics of the Middle East” , **Current History**;1 Şubat 1986; 85, 508; Collection 1,Periodicals Archive Online, s.53-81
- Esposito, John L.: “Political Islam: Beyond the Green Menace”, **Current History**, Ocak 1994, s.19-24
- Halliday, Fred: “Iran and the United States: After the Hostages, What?” **Los Angeles Times**,17 Şubat 1980
- Hallidey, Fred: “İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm”, **İran Devrimi: Din, Anti Emperyalizm ve Sol** (Der: Serpil Üşür), Belge Yay, Birinci Basım, 1992, s.23-44
- Hotz, Robert: “The Defence Crisis” Aviation Week & Space Technology, 23 April 1979 ,(Çevrimiçi) <http://archive.aviationweek.com/issue/19790423> s.10-11
- Kahraman Ahmet: “Türkiye’deki Humeyni”, **Milliyet**, 21.08.1977
- Keddie Nikki: “Khomeini’s Fundamentalism Is A Revolutionary As His Politics”, **Los Angeles Times**, 13 Ocak 1980
- Kepel, Gilles: “The Origins And Development Of The Jihadist Movement: From Anti Communism To Terrorism” (Çev. Peter Clark), **Asian Affairs**, Vol. XXXIV, No. II, Temmuz 2003, (Çevrimiçi) <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0306837032000118198> , Erişim Tarihi: 16.04.2016

- Kishtainy, Khalid: “Shi'ism and the Islamic Revolution”, **The Contemporary Review**, 1 Ağustos 1985; 247, 1435; Collection 1, Periodicals Archive Online s. 62
- Kohen, Sami: “Nerede Duracak”, **Milliyet Gazetesi**, 25.09.1980
- Macit Nadim, “Hıristiyan Batı'nın İslâm Karşıtı Bilinçaltının Tezahürleri ve Duruşumuz” **2023 Dergisi** , S.138
- Moseley, Ray: “Teary-Eyed Shah Flies Out Of Iran And Millions Take To Streets İn Joy: Iranians Go Wild The Shah”, **Chicago Tribune** (1963-Current file); 17 Ocak 1979; ProQuest Historical Newspapers: **Chicago Tribune** (1849-1990)
- Moseley, Ray: “Theory- Eyed Shah Flies Out of Iran and Millions take to Streets in Joy” **Chicago Tribune**, 17 Ocak 1979
- Muhtar Reha: “İran-İrak Savaşı'nın Sona Ermesini İstiyoruz”, **Milliyet**, 19.10.1984,
- Naki, Emrah: “Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları” **TAD**, C. 35/ S. 59, 2016, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2089/21603.pdf> , Erişim Tarihi:19 Aralık 2016, s.115-129
- Orkunt, Sezai: “Silahsızlanma Pazarlığı” **Milliyet**, 18.11.1969
- Pace, Eric: “Many Jews, Upset About Future, Leaving Iran for West and Israel: Many ...” **The New York Times**, *New York Times (1923-Current file)*; 1 Şubat 1979; ProQuest Historical Newspapers: The New York Times (1851-2010)
- Parviz, Mina: “Oil Agreements In Iran”, 2004, (Çevrimiçi), <http://www.iranicaonline.org/articles/oil-agreements-in-iran>, Erişim Tarihi, 16.07.2016
- Powers, Charles T.: “Iran Declared Islamic Republic By Khomaini Powers” **Los Angeles Times** (1923-Current File); 2 Nisan

- 1979;ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times (1881-1990)
- Powers, Charles T.: “Iran Declared Islamic Republic By Khomeini”, **Los Angeles Times**, 2 Nisan 1979
- Quandt, William B.: “The Middle East Crises” **Foreign Affairs**; 1 Ocak 1979; 58, 3; Collection 1,Periodicals Archive Online (540-562)
- Rowland, Evans: “Robert Nowak “The Shah Seven Presidents Later” **The Washington Post**, 21 Aralık 1979
- Saaty, Thomas L.: “Bir Yöneylem Araştırması Uygulaması: Rehine Kurtarma Operasyonunun Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Analizi” Çev: Mehbare Timor, s.34 (Çevrimiçi) <http://isletmeiktisadi.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/09/Y%C3%B6netim-28-1997-4.pdf> Erişim Tarihi, 12.08.2016
- Sander, Oral: “Çin Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.26 S.3 ,Yayın yılı 1971, s.1-17
- Sandıklı, Atilla: “İran Jeopolitiği, ABD VE Türkiye”, (çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.WL54LFWLTIV> , Erişim Tarihi: 17.03.2015
- Semiz Yaşar,
Akgün Birol: “Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran – ABD İlişkileri” **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, (Çevrimiçi), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289584> , Erişim Tarihi , 07.01.2017 s. 163-181
- Schanche, Don A: “Spurred Crisis: Iran Bazaars--Shah Feels Their Wrath Incomplete Source” **Los Angeles Times** 15 Ocak 1979
- Sinkaya, Bayram: “Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları OrdusuÖrneği”, **Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2011,

Cilt 3, Sayı 1 (Çevrimiçi)

[http://topaz.dergipark.gov.tr/download/article-](http://topaz.dergipark.gov.tr/download/article-file/209602)

[file/209602](http://topaz.dergipark.gov.tr/download/article-file/209602) Erişim Tarihi: 10.06.2016, s.122-155

- Sinkaya, Bayram: “İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı ve Yönetim”
Ortadoğu Siyasetinde İran, Editör, Türel Yılmaz,
Mehmet Şahin, Barış Kitapçılık, Birinci Basım Nisan
2011
- Soysal, Mümtaz: “Dünyanın Ortası”, **Milliyet Gazetesi**, 23.09.1980
- Şahit Babek: “Tüm Yönleriyle İran Devrim Muhafızları”, **2023
Dergisi**, Ağustos 2015
- Şahit, Babek: “Milliyet Gazetesi Arşivine Göre 1979 İran Devrimi
Esenasında İran Türkleri’nin Kimlik Mücadelesi”,
(Çevrimiçi) <http://araznews.org/tr/?p=510> , Erişim
Tarihi, 14.05.2016
- Taflıoğlu ,Serkan: “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşrûiyet
Kaynağı “Velâyet-i Fakih” , **Ankara Üniversitesi SBF
Dergisi**, Cilt 68, No. 3, 2013
- Tahareh Ahin: “İran İslam Cumhuriyetinde Devlet Yapısı”, **Amme
İdaresi Dergisi**, C.43 , S.2 , Haziran 2010, s.81-100
- Tillman, Durdin: “Oil Consortium And Iran Confer: Commence Talks on
Nation's Demand for...”, **New York Times (1923-
Current file)**:12 Mayıs 1969;ProQuest Historical
Newspapers: The New York Times (1851-2010)
- Tuohy, William: “Khomeini Returns To Iran, Get Tumultuous
Welcome”, **Los Angeles Times**, 1Şubat 1979
- Walz, Jay: “Struggle Over İran is Far From Decided”, **New York
Times**, 1 Mart 1959
- Yeğın, Abdullah: “İran Siyasetini Anlama Klavuzu”, **SETA**, Ankara
2013
- Yeğın, Abdullah: “İran’ın Sert Gücü”, **SETA** (Şubat 2016, Ankara),
S.150

- Youssef, Ibrahim M.: “Foes Of Khomeini Focusing On Issue Of Women's Rights: Confrontation ...” **New York Times** (1923-*Current file*);12 Mart 1979; ProQuest Historical Newspapers: **The New York Times** (1851-2010)
- Yüksel, Taşkın: “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler Ve Gelecek”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, s.26, No:39, Ekim 2008, s.21-53

Tezler

- Asghar Alam Tabriz: “Aydınların, Dini Liderler Ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki Ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi”, Ankara Üniversitesi,SBE,Basılmamış Doktora Tezi
- Chun, Hongchan: “Soviet-Chinese competition in the Third World: A case study of the Middle East, 1971—1985”, Ph.D.University of Illinois at Urbana-Champaign, 1989

Online Sayfalar

- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası**, Çev: Abdullah Ünlü, (Çevrimiçi)
http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/663/1/78128/Giri%C5%9F/#_Toc266566950 ,
Erişim Tarihi, 10.09.2016
- <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/clinton/frenzy/iran.htm>
- <http://www.turktores.com/viewtopic.php?f=135&t=9750> , Erişim Tarihi: 22.02.2016
- <http://www.iranpoliticsclub.net/history/nazis2/index.htm>, Erişim Tarihi: 12.06.2016
- <http://www.suvaridergi.org/content/view/2226/1/> Erişim Tarihi: 10.09.2016
- http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/663/1/78128/Giri%C5%9F/#_Toc266566950 ,
Erişim Tarihi: 10.09.2016
- <http://www.tulindaloglu.com/tr/?p=219> , Erişim Tarihi; 12.07.2016

Belgesel ve Görsel Yayınlar

“Bir Devrimin Anatomisi”, El Jazeera Türk Belgeseli,

<http://www.aljazeera.com.tr/izle/iran-bir-devrimin-anatomisi>, Erişim Tarihi:

24.07.2015

The Birth Of A New Class”, (Çevrimiçi)

<http://www.aljazeera.com/focus/2010/04/2010421104845169224.html>, 22 Nisan

2010, Erişim Tarihi, 12.09.2016

<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-nukleer-programi> , Erişim Tarihi 15

Ağustos 2016

[http://www.islamidavet.com/2016/02/05/video-rahmetli-imam-humeyninin-behesti-](http://www.islamidavet.com/2016/02/05/video-rahmetli-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-ilk-konusmasi/)

[http://www.islamidavet.com/2016/02/10/video-turkce-](http://www.islamidavet.com/2016/02/10/video-turkce-altyazili-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-konusmasi-2-bolum/)

[altyazili-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-konusmasi-2-bolum/](http://www.islamidavet.com/2016/02/10/video-turkce-altyazili-imam-humeyninin-behesti-zehradaki-konusmasi-2-bolum/) Erişim Tarihi:

09.09.2016

Ansiklopedi Maddeleri

Algar Hamit: “Ayetullah Kaşani”, **İslam Ansiklopedisi** ,(Çevrimiçi)

Velayet-i Fakih: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430008.pdf>

20.Yüzyıl Çağdaş Siyasi Liderler Ansiklopedisi, “Regan/Şah,” İletişim Yay, S.55,

Y.1987

20.Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, “İkili Zirveler ve Yıldız

Savaşları”, Şah/Regan, S.55,Y.1987

Carter Doctrine: Britannica

GAZETELER

Armed Forces Journal

Ayendegan

Chicago Tribune

Christian Science Monitor

Cumhuriyet

Ettelaat

Keyhan

Los Angeles Times

Milliyet

Neberdi Millet, (Şomare; 128, Devre: İnkılap)

New York Times

Newsweek

Richmond Times

The Atlanta Constitution

The Baltimore Sun

Washington Star

EKLER

Ek Belge No: 1: (Security Archive, EO-13526, IRAN)

CD1384505
216

~~TOP SECRET~~ ~~IRAN 7~~

CAMPAIGN TO INSTALL PRO-WESTERN GOVERNMENT IN IRAN

AUTHORITY: *Approved by [redacted] on 1 July 1953*

TARGET
Prime Minister Mossadeq and his government

OBJECTIVES
Through legal, or quasi-legal, methods to effect the fall of the Mossadeq government; and
To replace it with a pro-Western government under the Shah's leadership, with Zahedi as its Prime Minister

CIA ACTION
Plan of action was implemented in four phases:

1. [redacted] to strengthen the Shah's will to exercise his constitutional power and to sign those decrees necessary to effect the legal removal of Mossadeq as Prime Minister;
2. Welded together and coordinated the efforts of those political factors [redacted] fully influential clergy, to gain their support and backing of any legal action taken by the Shah to accomplish Mossadeq's removal;
3. [redacted] disenchant the Iranian population with the myth of Mossadeq's patriotism, by exposing his collaboration with the Communists and his manipulation of constitutional authority to serve his own personal ambitions for power;

[redacted]

EO 13526 3.3(c)(1)>25Yrs

APPROVED FOR RELEASE:
21-Jun-2011

CLASSIFICATION REVIEW EO 13526
CONCLUDED BY SA [redacted]
REVIEWED BY [redacted]
APPROVED FOR RELEASE BY [redacted]
REVIEW BY [redacted]
APPROVED FROM [redacted]

~~# 77~~
I. B-77

II-77

John
C. ...
Dupl. #
7/20/63
107
R

DECLASSIFIED

60 Exchange of Messages With the Shah of Iran.

February 13, 1963

[Released February 13, 1963. Dated January 29, 1963]

His Imperial Majesty, The Shahanshah of Iran:

Congratulations on your victory in the historic referendum on Saturday. Vice President Johnson, following his visit to Iran last August, told me of the warm reception ac-

corded him by your people and their determination to advance and modernize on a broad front. It is therefore all the more gratifying to learn that a vast majority has supported your leadership in a clear and open expression of their will. This demonstration of

support should renew your confidence in the rightness of your course and strengthen your resolve to lead Iran to further achievements in the struggle to better the lot of your people.

JOHN F. KENNEDY

DEPARTMENT OF STATE AND COMMERCE	
REVIEWED BY <u>Cm</u>	DATE <u>21 SEP 1981</u>

From: Public Papers of the Presidents: John F. Kennedy, 1963,
doc. 60.

Ek Belge 3: (Security Archive, 20 Eylül 1979, Confidential, ICA-CONS CHRON)

CONFIDENTIAL

TEHRAN 17286

TEHRAN RUMR #0286 263 **
NY CCCCC 12H
C 221345Z SEP 79
FM AMEMBASSY TEHRAN
TO SECSTATE #ASDEC IMMEDIATE 1881
BT
C O N F I D E N T I A L TEHRAN 17286

CLASS: CONFIDENTIAL
ORIG: STAT 9/28/79
APPRV: CHARGE:LESLAINJEN
ORITD: POL:RASWIFT:GO
IC AR: CONS
DISTR: POLC CHG ECON
ICA CONS CHRON
BT

E.O. 12865: JDS 9/28/75 (SWIFT, ELIZABETH A.) DR-P
TAGS: SEUM, SOPN, IR
SUBJECT: IRANIAN BAHAI'S

REF: STATE 146627

1. (C - ENTIRE TEXT).

2. ENBOFF TALKED WITH NEW ZEALAND AMBASSADOR AUGUST 27
RE BAHAI'S. AMBASSADOR HAD TALKED WITH A MEMBER OF
BAHAI LEADERSHIP COUNCIL GHADDEMI (PHON) TWO DAYS AGO.
GHADDEMI SAID BAHAI'S WERE NOT CERTAIN WHO WAS RESPONSIBLE
FOR DESTRUCTION OF BAB'S HOUSE. LOCAL MULLAH ON/ABOUT
SEPT 6 DEMANDED FROM BAHAI'S IN SHIRAZ AND WAS GIVEN
KEYS SO HE COULD "PROTECT" HOUSE. ON SEPT 6 ACCORDING
TO GHADDEMI, GROUP OF ABOUT 100 MEN, SOME ARMED,
ATTACKED HOUSE WITH HAMMERS AND SPENT ALL DAY SYSTEMATI-
CALLY DEMOLISHING IT.

3. GHADDEMI ALSO TOLD AMBASSADOR HE DID NOT THINK
BAHAI'S IN LARGE CITIES WERE IN ANY DANGER OF LIFE.
SECURITY SITUATION IN RURAL TOWNS FOR BAHAI'S WAS,
HOWEVER, RISKY. NO BAHAI'S HAVE BEEN KILLED RECENTLY;
BAHAI PROPERTY AND COMPANIES HAVE BEEN CONFISCATED
AND SOME BAHAI'S HAVE BEEN JAILED ON WHAT GHADDEMI CALLED
TRUMPED UP CHARGES. ABOUT 100 BAHAI'S HAVE BEEN DISMISSED
FROM GOVERNMENT SERVICE.

4. GHADDEMI APPARENTLY AGREED WITH AMBASSADOR THAT
NEW ZEALAND EMBASSY INTERVENTION IN TEHRAN MIGHT NOT
BE HELPFUL BUT WAS DEFINITELY INTERESTED IN STIRLING
UP INTERNATIONAL INTEREST IN BAHAI'S. GHADDEMI SAID
BAHAI'S HAVE SENT MANY LETTERS TO PRIME MINISTER
BAZARGAN BUT THEY HAD BEEN IGNORED. TAINGEN
BT
#0286

NNNN

CONFIDENTIAL

TEHRAN 17286

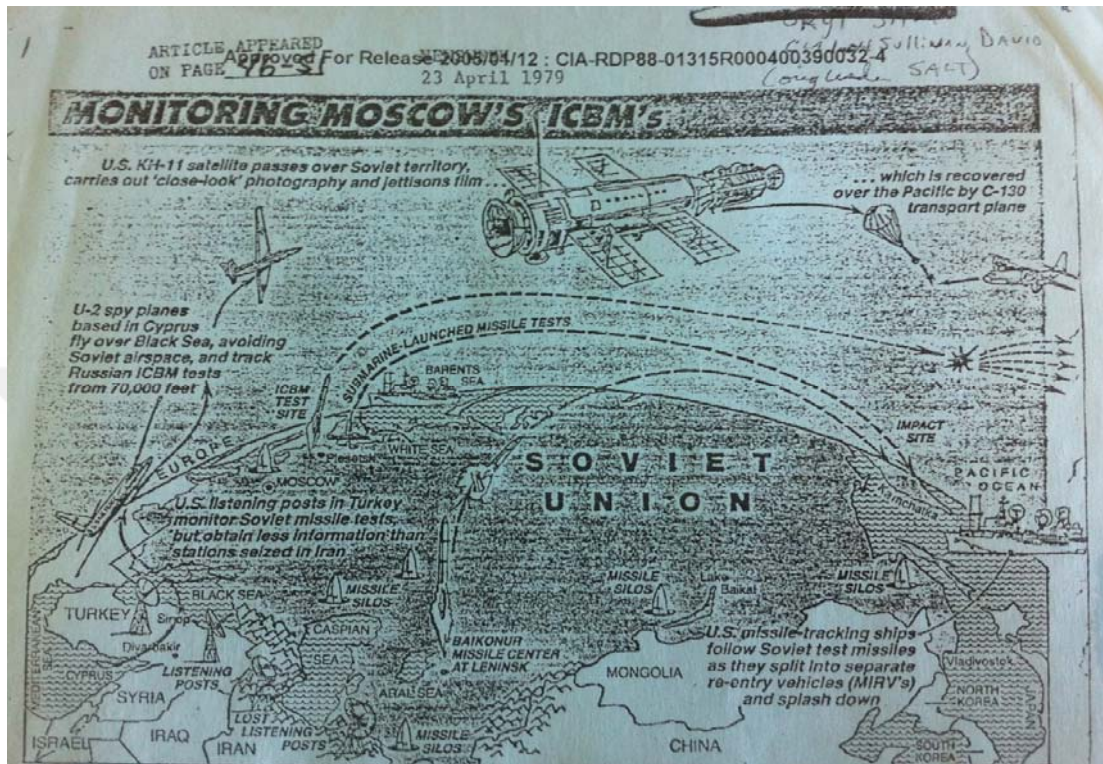
(H20W)

8

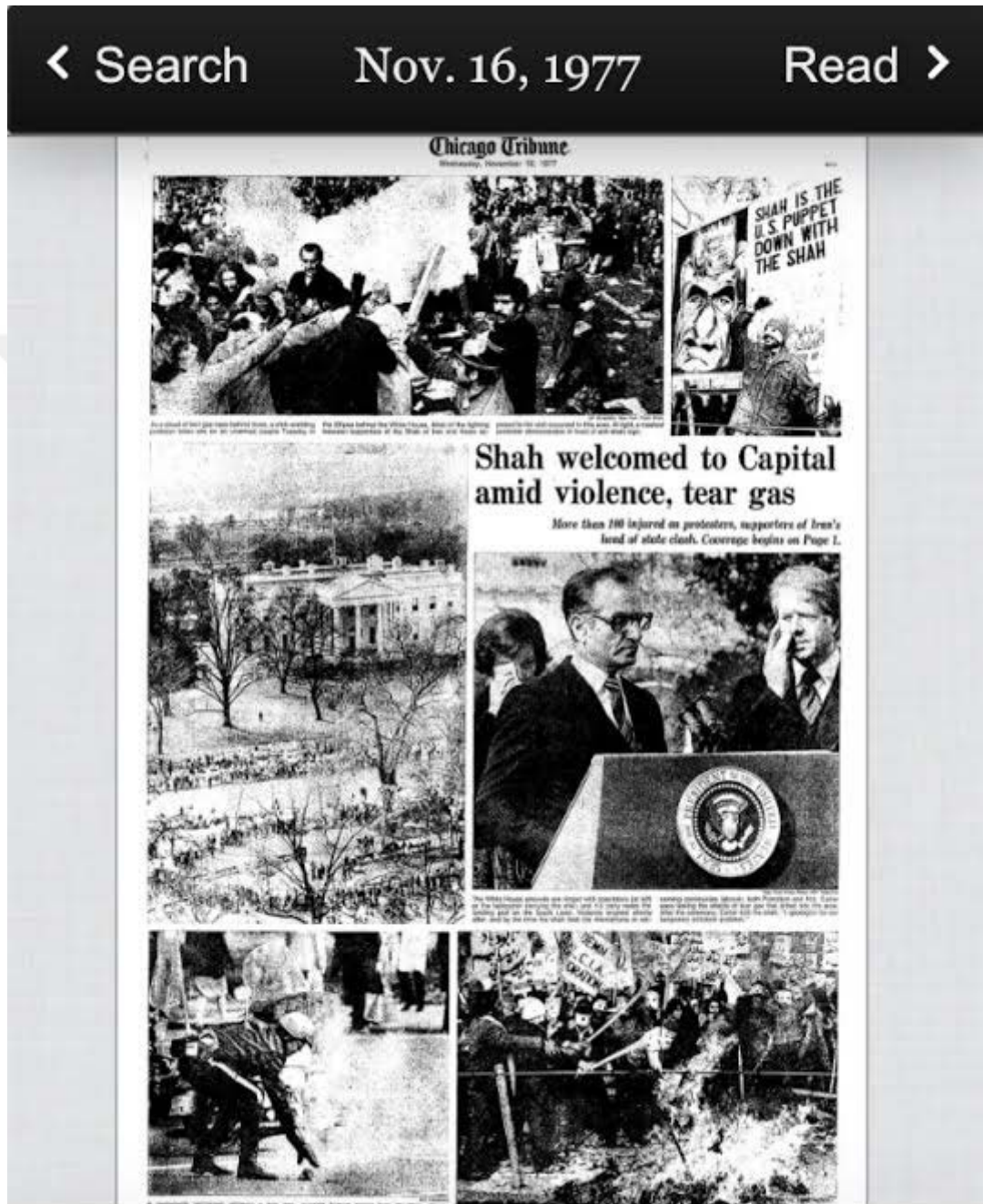
1

Ek Belge 4 :(National Archive, CIA-RDP88-01315R000400390032-4, 23 Nisan 1979)

Ek Belge: 5 (<http://archives.chicagotribune.com/1977/11/16/page/76/article/shah-welcomed-to-capital-amid-violence-tear-gas>)

Ek Belge 6: (Security Archive, “Shahpur Bakhtiyar”)

S-E-C-R-E-T
NO FOREIGN DISSEM

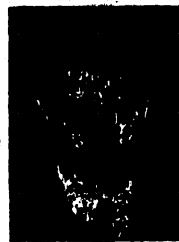
4/25/64

IRAN

Shapur BAKHTIAR

Member of Central Council of National Front

The leader of the activist wing of the National Front (NF), Shapur Bakhtiar is a member of the Central Council of the NF and a member of the Executive Committee of the major NF component, the Iran Party. He is preparing to challenge the NF's leader, Ailshyar Saleh, for control of the loosely organized opposition movement. He describes Saleh as both too old and too moderate to effectively lead the NF, and blames the NF's present state of disorganization on its leadership. Bakhtiar would forge the NF into a strongly organized party with an emphasis on youth.

(PRE-1955)

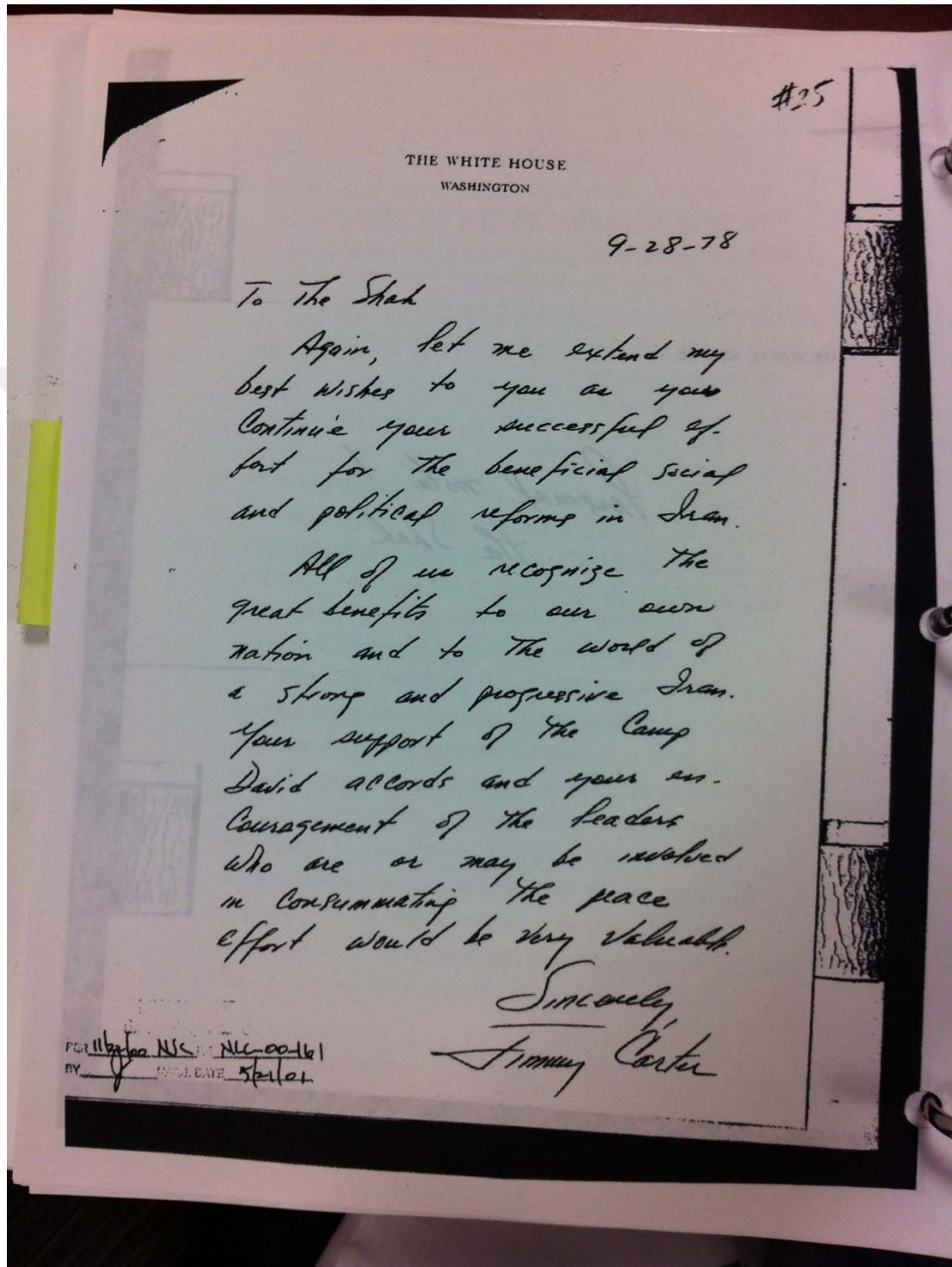
The former head of the NF University Committee, he is distressed at the decline in NF influence among Tehran University students, and the corresponding growth in the influence of the NF's major rivals, the Tudeh (Communist) Party and the fanatic, religiously oriented Freedom Movement of Iran (FMI). Bakhtiar opposes revolution and prefers a party which can gain its ends through legal methods. He objects to the Shah's control of the Government; although Bakhtiar would retain the Shah as head of state, he would place the Government under a strong Prime Minister. Internationally, he would have Iran follow a path of neutrality similar to that of India. It would be pro-West, but on close terms with the USSR, accepting economic aid from both camps. He is especially opposed to military alliances such as CENTO. Bakhtiar is bitterly opposed to Communism, and considers himself a socialist of the French syndicalist school.

Shapur Bakhtiar was born in 1914, the son of a khan of the Bakhtiari tribe. He received his early schooling in Isfahan, then attended a French college in Beirut, where he earned his first BA. In 1930 he went to France, earned another BA at the Sorbonne and in 1939 received licenses from the Paris University faculties of political science and law. He served in the French army until the fall of France. In 1946 he earned an MLD. Returning to Iran, he joined the Labor Ministry, and in 1946 took part in a strike against the Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) while chief of the Khuzistan Labor Office. His opposition to the AIOC and its labor policies earned him much popularity among the Khuzistan workers, some of which he still retains. In 1948 he ran unsuccessfully for the Majlis, and was accused of having the tacit support of the Tudeh Party. AIOC complaints led to his dismissal from the Labor Ministry the following year.

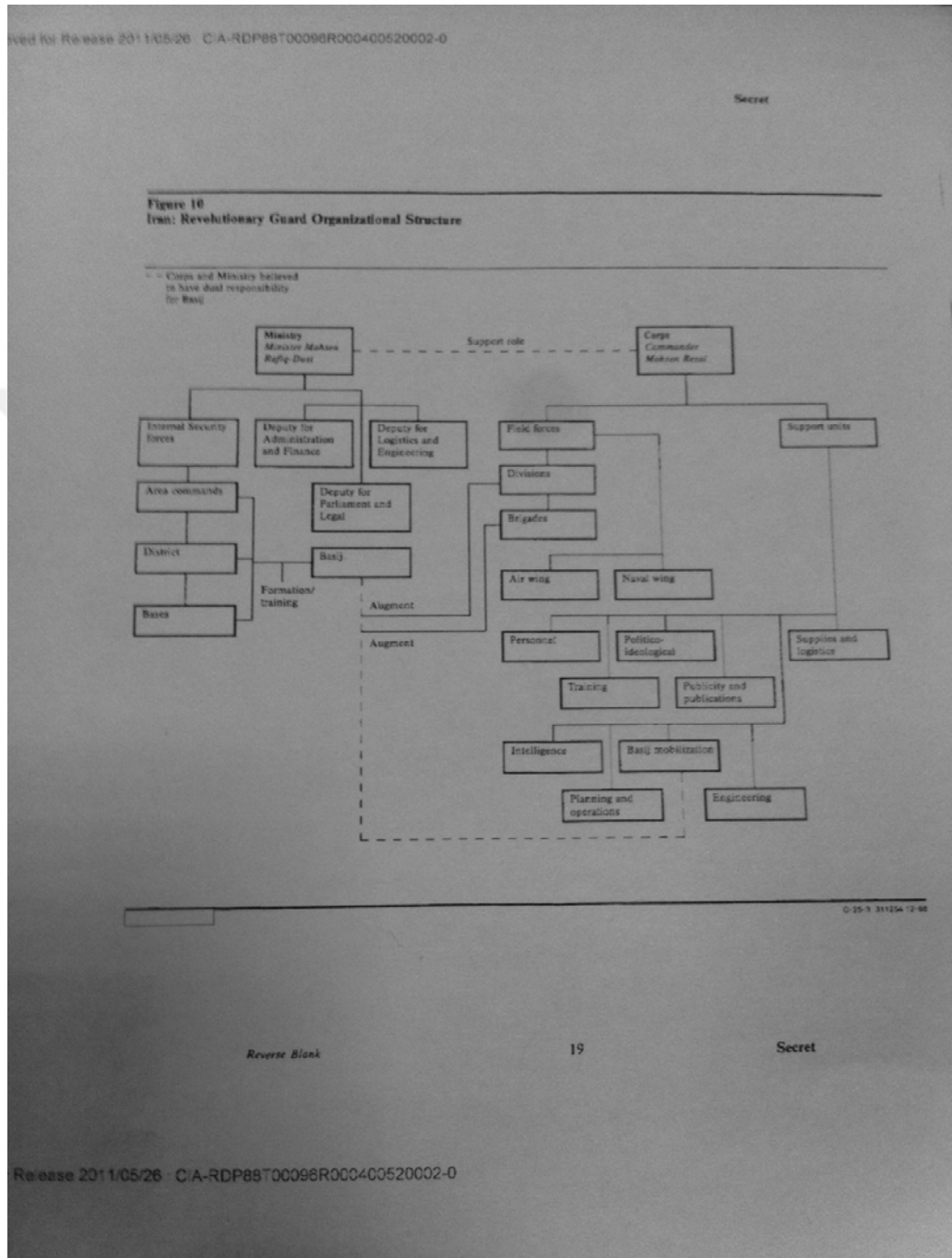
S-E-C-R-E-T
NO FOREIGN DISSEM

GROUP 1
Excluded from automatic
downgrading and
declassification

20

Ek Belge 8: (National Archive, CIA-RDP88T00096R000400520002-0)

ÖZGEÇMİŞ

Seçil Özdemir

2001 yılında Gazi Üniversitesi Tarih Bölümünde lisans eğitimine başladı. 2005 yılında aynı üniversitede Tarih bilim dalında, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine devam etti. “Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri ve Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları” konulu tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2011 senesinde İstanbul Üniversitesi Tarih Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. Bu eğitim süresince araştırma konusu olan “İran Devrimi Sürecinde İran- ABD İlişkileri” konulu tez çalışması için ABD ve İran’da bulundu. Araştırma alanı hakkında yazdığı ve sunduğu bildiri ve makaleleri vardır.

İngilizce ve Farsça bilmektedir.

Bartın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü’nde, okutman olarak 2012 yılından itibaren görev yapmaktadır.

İlgi alanları: Siyasi Tarih, Dış Politika, İran Siyasi Tarihi ve Yakın Dönem Türk Dış Politikası, Propaganda Aktiviteleri, İnsan Hakları